

- ◆ SISKA KATALIN: Emigrációból migráció – A török bevándorlási és kivándorlási szokásokról, szabályokról és azok változásairól
- ◆ ERDŐS CSABA: A közvetlen demokrácia fogalmának nyomában
- ◆ TÓTH ZOLTÁN BALÁZS: Államépítési törekvések Szíriában II. – Az Iszlám Állam tündöklése és túlélése?
- ◆ CSAPODY TAMÁS: A nagykanizsai internálótáborok története – Cigányok, Jehova tanúi, nazarénusok és zsidók a nagykanizsai internálótáborokban 1939 és 1945 között
- ◆ BUSA RÉKA: A cirkuszi akrobata és a próbára vett lovak esete
- ◆ PONGRÁCZ ALEX: „Gyönyörű képességünk, a térrend” A Föld nomosza és annak aktualitása a XXI. században
- ◆ TUSSAY ÁKOS: Imitatio Regis Christi. A Normann Anonymus krisztocentrikus királyideálja és forrásai
- ◆ PÁLVÖLGYI ÁKOS: A feltételes elítélés XIX. századi kodifikációjának akadályai a Csemegi Kódex alkalmazásában
- ◆ STUMPF ISTVÁN: Egy szabadságszerető értelmiségi küzdelme az ember méltóságáért – Recenzió és laudáció Lenkovics Barnabás: Ember és jog – Válogatott gondolatok című könyvének kapcsán
- ◆ CSEGE GYULA – MÁTYÁS SZABOLCS: Térfigyelő rendszerek hazai szabályozása empirikus kutatások és a biztonsági kívások tükrében
- ◆ GLAVANITS JUDIT – KIRÁLY PÉTER BÁLINT: A blockchain-technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

• Vendéglő a Mélypincéhez

Eltűnő idők emlékeit őrizni és az utókor számára érdekessé, kutathatóvá tenni talán ez lehet egy napjaink digitális világában még papír alapon megjelenő folyóirat egyik célkitűzése. A nyomtatott sajtó – ahogyan egykor a Tabán – végnapjait éli, de köztünk vannak még a klasszikus szabásmintával varrt öltönyt viselő, az elegáns stílust megjelenítő szereplői, akik kezükben sárgult lapú régi újságokkal, zakózebuikben elmosódott fotókkal járnak a gázlámpások szűrődő fényénél a tabáni romos utcákat; hallgatják a vendéglőkből kiszűrődő halk zeneszóval keveredő beszélgetések moráját; békés nyugalommal viselik az elmúlás terhét – nem ismerik a felejtést.

A Jog–Állam–Politika jelen és elkövetkező számaina a Tabánról készült egykori fotók és festmények díszítik. A szerkesztőség így kíván Krúdy Gyula, a modern magyar próza megteremtőjének, a Tabán hiteles krónikásának emléke előtt tisztelni az író születésének 140. évfordulóján.

„A tabáni ház hogyan viselkedett a siralomházban? Csak úgy, mint ilyenkor szokás, félig összeomlott, a fedelét félrecsapta, az eresz homlokába lógott, és a csókák, amelyek a szerb templom környékén tanyáznak, mintha repülésre tanították volna a régi ház ablakszárnyait, a zsalugátereket, amelyek sarokba vágott ódon könyvekhez hasonlítottak.” (Krúdy Gyula: Szegények öröme. 1913.)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 SISKA KATALIN: Emigrációból migráció – A török bevándorlási és kivándorlási szokásokról, szabályokról és azok változásairól
- 21 ERDŐS CSABA: A közvetlen demokrácia fogalmának nyomában
- 37 TÓTH ZOLTÁN BALÁZS: Államépítési törekvések Szíriában II. – Az Iszlám Állam tündöklése és túlélése?
- 53 CSAPODY TAMÁS: A nagykanizsai internálótáborok története – Cigányok, Jehova tanúi, nazarénusok és zsidók a nagykanizsai internálótáborokban 1939 és 1945 között
- 85 BUSA RÉKA: A cirkuszi akrobata és a próbára vett lovak esete

MŰHELY

- 105 PONGRÁCZ ALEX: „Gyönyörű képességünk, a térrend” A Föld nomosza és annak aktualitása a XXI. században
- 123 TUSSAY ÁKOS: Imitatio Regis Christi. A Normann Anonymus krisztocentrikus királyideálja és forrásai
- 137 PÁLVÖLGYI ÁKOS: A feltételes elítélés XIX. századi kodifikációjának akadályai a Csemegi Kódex alkalmazásában

FÓRUM

- 159 STUMPF ISTVÁN: Egy szabadságszerető értelmiségi küzdelme az ember méltóságáért – Recenzió és laudáció Lenkovics Barnabás: Ember és jog – Válogatott gondolatok című könyvének kapcsán
- 163 CSEGE GYULA – MÁTYÁS SZABOLCS: Térfigyelő rendszerek hazai szabályozása az empirikus kutatások és a biztonsági kihívások tükrében
- 173 GLAVANITS JUDIT – KIRÁLY PÉTER BÁLINT: A blockchain-technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége

E számunk illusztrációit a Tabán-Anno helytörténeti magángyűjtemény fotótárából válogattuk. Köszönet érte Kaszás Ferencnek.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SMUK PÉTER | SÜLYÖK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | CSÉCS TERÉZ
- Online szerkesztő | KESERŰ BARNA ARNOLD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

Emigrációból migráció

A török bevándorlási és kivándorlási szokásokról, szabályokról és azok változásairól

I. BEVEZETÉS

Közismert, hogy évente több ezer férfi, nő és gyermek, különböző halászhajókon, csónakokon és kenukon, életveszélyes körülmények között, illegálisan utazik a Földközi-tengeren, hogy megkísérelje elérni Európát. Az emberek Nyugat-Afrikából a spanyol Kanári-szigetekre, Marokkóból Dél-Spanyolországba, Líbiából Máltára, Szicília olasz szigeteire, Törökországból Görögország és Bulgária felé haladnak.

Az EU-ba útlevelek és vízumok nélkül belépő emberek különböző okokból érkeznek. Bizonyos esetekben az üldöztetés, az emberi jogaik megsértése és fegyveres konfliktusok elől menekülnek – ők különleges védelmet igénylő menekülteknek tekinthetők.^[1] A leggyakrabban azonban a hazájukat elhagyó menekültek a szegénységet és a munkanélküliséget próbálják elkerülni. Törökország az elmúlt három évtizedben kulcsfontosságú, kvázi „dobbantó”^[2] szerepet játszott a bevándorlási hullám kezelésében, tranzitországgként (vagy tranzitzőnáként) funkcionálva az Európába beutazásra váró irreguláris bevándorlóknak addig, amíg el nem érik a célországukat.^[3]

Az átmeneti, irreguláris migrációs hullámok túlnyomórészt olyan esetekben fordulnak elő, amikor a migránsok nem tudnak megfelelni a célországukhoz vezető úton előírt, törvényes határátkelőhelyek követelményeinek, ezért kísérletet tesznek egy rendezetlen, szabályokat megkerülő határátlépésre és lépésről-lépésre jutnak el a különböző célországokba.^[4]

[1] Farkas, 2018. <https://24.hu/kulfold/2018/07/29/harom-menekult-torok-gyerek-isa-tengerbe-fulladt/>

[2] A Török Parti Őrség statisztikai adatai szerint 2014-től évente átlagban 10-12000 szabálytalan határátlépőt tartóztatnak fel az Égei-tengeren. Turkish Coast Guard: Irregular Migration Statistics in the Aegean Seain 2017, 2017.12.18. <https://refugeeobservatory.aegean.gr/en/turkish-coast-guard-irregular-migration-statistics-aegean-sea-2017>

[3] MTI: 3,5 millió migráns van Törökországban. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20170215-suleyman-soylu-belugyminiszter-szerint-3-5-millio-menekult-van-torokorszagban.html>

[4] “Turkey captures over 12,000 migrants on Aegean Seain 2014”, *Hurriyet Daily News*, 1 January 2015, <http://www.hurriyetdailynews.com/Default.aspx?pageID=238&nID=76371&NewsCatID=341>.

Az Európába vándorlás szempontjából a Földközi-tenger és Törökország lényeges térség. Az ország földrajzilag közel van egyfelől mind Szíria, Irak és Afganisztán, mind Európa kapuihoz (Görögország és Bulgária révén). A török migrációs politika ebben a földközi-tengeri geopolitikai térségben tehát különleges figyelmet érdemel.

A hatvanas-hetvenes években, a második világháború utáni kétoldalú munkaerő-felvételi megállapodások keretében állandósult a török állampolgárok tömeges munkaerő-kivándorlása Nyugat-Európába. 1980 és 2010 között becslések szerint már több mint félmillió illegális tranzit bevándorlót fogadtak be az országba – elsősorban Közel-Kelet, Ázsia és Afrika országaiból –, miközben azok megpróbálták eljutni Európába.^[5]

Ez részben a szomszédos országokban felmerülő politikai helyzet és biztonsági intézkedések miatt történt, mint például Afganisztán szovjet megszállása, az 1970-es évek végén Iránban bekövetkezett rendszerváltás, a Közel-Keleten zajló jogi zavargások és háborúk, amelyeket Saddam Hussein iraki rezsimje okozott. A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, a kelet-európai és a szovjet kommunista rendszerek bukása, és a legutóbb a szíriai válság közel kétmillió menekültet hozott Törökországba. A mobilitáshoz vezető globalizációs folyamat növekvő intenzitása, a származási országok gazdasági összeomlása (pl. a Független Államok Közösségének szegényebb köztársaságai) és a szoros kulturális kapcsolatok Törökországgal (mint például muszlim csoportok) szintén fontos tényezők a bevándorlók választása mögött.

Meg kell jegyezni, hogy bár általánosan használt, a „tranzit migráció” kifejezés nyilvánvalóan politizált és alapvetően eurocentrikus fogalom, és miközben a pontos meghatározás vitatott, a média a fogalom kapcsán egyértelműen a jogellenességre és bűnöző hálózatokra utal. Ennek kapcsán bizonyos országokat egyszerűen azért, mert az EU perifériáján helyezkednek el, ún. „tranzitzőnának” minősítenek, a migráns személye pedig képileg egyet jelent a hajókon, csónakokon érkező, vagy szigorúan őrzött határvédő kerítéseket átmászó törvénykerülőkkel.^[6]

Mindez persze nem jelenti az empirikus és analitikus „keretmeghatározások” elvetését. A megállapításokkal kapcsolatban azonban fontosnak tartom kiemelni a megbízható és megfelelő statisztikai adatokon alapuló elemzés fontosságát, a kérdés politikai megfontoltságának figyelembe vételét, hiszen a migrációs kutatás az emberek olyan csoportját kívánja elemezni, akik szószerint a sötétben érkeznek. A számok értékelésével kapcsolatban a migráció mértékét nem csupán a fogvatartott bevándorlók számát mutató statisztikák jelzik, hiszen valószínű, hogy a Törökországba és a Törökországon keresztül történő szabálytalan bevándorlás mértéke sokkal nagyobb. Konkrét adatok hiányában a török biztonsági hatóságok részéről rendelkezésre bocsátott indikatív becslések nyújtanak segítséget, melyek az irreguláris migráció vádjával elfogott személyekre

[5] İcduygu - Göker - Tokuzlu - Elitok, 2013, http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Turkey.pdf

[6] Seibert, 2014, <https://www.al-monitor.com/pulse/home.html>

vonatkozó adatok kiértékelésével foglalkoznak. Bár ezek a számok^[7] sem képviselik a teljes képet, kiemelik az irreguláris migráció főbb jellemzőit és hasznos eszközt jelentenek a témát kutatóknak.^[8]

A bevándorlókat ezen értékelések alapján 3 csoportra oszthatjuk: irreguláris bevándorlók, akik Törökországot tranzitországgként szeretnék használni annak érdekében, hogy végül Nyugat-Európában telepedjenek le; azok, akik valódi dokumentumok nélkül élnek és dolgoznak az országban; és azok, akik menedékkérelmét elutasították és hivatalosan is kötelesek elhagyni az országot, de nem teszik. Miközben a letartóztatási statisztikák nem tesznek különbséget a három irreguláris bevándorló típus között, a származási ország^[9] adataival egy tudományosan megalapozott becslést lehet tenni egy-egy bevándorlási típus mértékére.^[10] Így, figyelembe véve a szabálytalan bevándorlók származási országait (főként Irakot, Pakisztánt, Afganisztánt, Iránt és Bangladeszt) kijelenthető, hogy a Törökország keleti és déli határain elfogott^[11] migránsok célja Törökország hídként való felhasználása, Nyugat és Észak-Európa irányába, ezért a migrációs szakemberek szerint ők valószínűleg (potenciális) tranzit migránsok.^[12]

Figyelembe véve a törökországi migrációs folyamatok különböző jellemzőit, megállapítható, hogy Törökországban az illegális bevándorlók, menedékkérők egy komplex migrációs rendszert hoztak létre. Tanulmányomnak az a célja, hogy Törökország, mint „tranzitország” megjelenését, migrációs politikájának alakulását, az Oszmán Birodalom történelmi előzményeit és az elmúlt két évtized EU-török kapcsolatát bemutassam.^[13]

[7] A letartóztatási és elfogási adatok értékelése során látható, hogy az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek elejéig jelentősen felgyorsult az irreguláris migráció. Természetesen valószínű, hogy ez a növekedés csak részben adódik a bevándorlók számának növekedéséből, részben pedig a bűnüldözés javításából. Míg 1995-ben alig több mint 11 000 szabálytalan bevándorló került elfogásra, ez a szám 1999-ben elérte a 47 ezret, 2001-ben pedig több mint 94 ezret. 2001 óta a folyamatok csökkenő tendenciát mutattak: 2006-ban 50000-re, majd 2009 és 2010 között 33000-re csökkentek, majd enyhe emelkedést, 40000 főt mutattak 2016-ra. Átlagosan tehát 2001 és 2016 között 56232 illegális bevándorló került az országba, összesen mintegy 731024 fogva tartott illegális bevándorló. <https://migrationdataportal.org/themes/irregular-migration>; <https://migrationdataportal.org/themes/irregular-migration>; <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG>

[8] Collyer, 2006, 255–270. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13629390600682974>

[9] A felmérési statisztikák azt mutatják, hogy a szabálytalan bevándorlók közel négyötödét Görögország és Bulgária határai fogták el, míg a fennmaradó egyötödöt az ország keleti határain. Az a tény, hogy a szabálytalan bevándorlók többségét Görögország és Bulgária határain tartóztatták le, megerősíti azt az elképzelést, hogy ezek a szabálytalan bevándorlók már így is elhagyták Törökországot, mint tranzitónát. *6,500 Migrants Detained at Greece Border in Turkey's Edirne, September 13, 2017.* www.novinite.com, <https://www.novinite.com/articles/183224/6%2C500+Migrants+Detained+at+Greece+Border+in+Turkey%27s+Edirne>

[10] İçduygu – Yükeker, 2012, 441–456. http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/Summer-School2013/readings/Icduygu_Reading%202.pdf

[11] Az ilyen becslések szerint 2000–2016 között a 691136 irreguláris bevándorló körülbelül 56 százalékát (384.138 fő) tették ki a tranzit migránsok.

[12] Suter, 2013, 7–10. http://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs_12_2003.pdf

[13] İçduygu, 2002.

II. A MIGRÁCIÓ-EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETE TÖRÖKORSZÁGBAN

1. Migráció

Az Oszmán Birodalomban, a Török Köztársaság megalakulása előtt hosszú története volt a kivándorlásnak, a bevándorlásnak és a kényszerű migrációnak. A kisebb népvándorlások közé tartozik, amikor az askenázi zsidók csoportjai a 14. században Bajorországból a messzi Oszmán Birodalomba vándoroltak. A nagyobb népvándorlási mozgalmak közé tartozott 1492-ben a közel 100.000, spanyol inkvizíció elől menekülő szejfárd zsidó letelepedése az Oszmán Birodalomban. A 19. század második felében a Habsburg-birodalom országaiból is érkeztek menedékkérők (különösen magyarok, lengyelek). Ráadásul 1864-ben az Észak-Kaukázusban a cserkeszek oroszokkal szembeni veresége miatt a becslések szerint egy millió muszlim menekült az Oszmán Birodalomba.^[14]

A 19. századtól a 20. század elejéig az Oszmán Birodalom fokozatos összehúzó-
dása és az új államok megjelenése miatt több millió keresztény és muzulmán vonult ki a Birodalomból. Az örmények Észak-Anatóliából, a görögök Közép- és Nyugat-Anatóliából, a muszlim albánok, bosnyákok, tatárok és törökök a Balkánról.^[15]

A Török Köztársaság alapító atyái aggódtak az ország népességének csökkenése miatt, amely az 1920-as években csak 13 milliót számlált. A lakosság számát több külső és belső konfliktus, például az 1912-1913-as balkáni háború, az I. világháború és az 1919-1922-es görög-török háború csökkentették, melyet az erőszakos migrációk, a ki- és betelepítések csak tovább apasztottak. A modern török állam alapítói emellett aggódtak a nemzeti identitás homogenitásának megteremtéséért is az egyébként etnikailag és kulturálisan sokszínű országban. Kizárólagos prioritást élvezett azon bevándorlók fogadása, vagy érkezésének ösztönzése, akik vagy törökül beszélő muzulmán vallásúak voltak, vagy a hivatalos kormányzati politika szerint olyan etnikai csoportokba tartozók, amelyek könnyedén beolvadnának a török identitásba, mint például az albánok, bosnyákok, cserkeszek, pomákok és tatárok.

A kormány létrehozott egy bevándorlási programot is, amely arra ösztönözte a muszlimokat és a törököket, hogy a Balkánról telepedjenek Törökországba.^[16] Törökország menedéket biztosító országgá vált. Ebben az időszakban egyelőre csak csekély számú bevándorló jött e földrajzi területen kívülről, és ezeken az etnikai és vallási csoportokon kívül. Például a gagauz törököket nem ösztönözték arra, hogy bevándoroljanak Törökországba, főként kereszténységük miatt.

A Török Köztársaság korai éveit tehát mindkét irányba, ki és bevándorlás szempontjából is nagy mozgásokat eredményeztek. Ezek közül a legjelentősebb volt az 1920-as évek közepén a Görögország és Törökország közötti kényszerű lakosság-

[14] Blumi, 2013, 120-130.

[15] Yilmaz, 2017. <http://www.ottomanhistorypodcast.com/2017/09/muhacir.html>

[16] Nesim, 2013. <https://journals.openedition.org/ejts/4396>

csere, amely több mint egymillió törökországi görögöt, valamint közel félmillió muszlimot és törököket érintett.

Az 1934-es Letelepelési törvény (Lawno. 2510) a törökországi bevándorlást gyakorlatilag a „török származású és kultúrájú” személyekre korlátozta. A II. világháború során közel 100.000 zsidó a Németország által megszállt Európából menekült Törökországba, mert az ország asylum-jogot^[17] biztosított számukra. A megszállt Európa különböző részeiből menekülő zsidók tehát ideiglenes menedéket találtak Törökországban, amely végső soron áttelepülést eredményezett, főleg Palesztinába, majd később Izraelbe. A második világháború folyamán a nácik által megszállt balkáni országok lakói közül sokan menedéket kerestek Törökországban, beleértve a muszlimokat és nemzetiségi törököket Bulgáriából, az égei-tengeri görögöket és a Dodekanézosz-szigetek oláhjait. A háború után az emberek többsége hazatért, a maradó néhány bolgár a rendszerváltásig, a görögök pedig a görögországi polgárháború végéig tartózkodtak Törökországban.

A kormány által támogatott törökországi nagy bevándorlás időszaka egészen a hetvenes évek elejéig tartott, majd a bevándorlást elkezdték visszautasítani azon az alapon, hogy Törökország népessége eléggé megnőtt, és a bevándorlóknak szétosztott földterületek szűkösek és nem állnak kellő mértékben rendelkezésre. Valójában az utolsó legfontosabb bevándorlási hullám váratlanul történt, amikor 1989-ben több mint 300000 törököt és pomátot utasítottak ki Bulgáriából, miután azok megtagadták a bolgár szláv identitás elismerését a kommunista rezsim által indított kampány ellenére. A rendszerváltás után a menekültek egyharmada hamarosan visszatért Bulgáriába, amikor a hidegháború véget ért, és a kelet-európai kommunista rezsim összeomlott. A többiek török állampolgárságot szereztek. Az EU bolgár tagságával pedig egyre többen igényelték vissza a bolgár állampolgárságot.^[18]

Az 1990-es évek elejétől Törökország az irreguláris bevándorlás új formájának lehetett szemtanúja, mely a szomszédos országok állam polgárait foglalta magában. A '90-es évektől Törökország lehetővé tette Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia, Irán, Moldova, Ukrajna, Oroszország és a közép-ázsiai köztársaságok állampolgárai számára, hogy szabadon vagy vízummal, amely könnyen beszerezhető volt, a repülőtereken és más belépési pontokon belépijenek az országba. Számos ilyen belépő személy a kiskereskedelembe helyezkedett el. A vízum nélkül belépők azonban illegálisan, háztartási segítőként, építőipari segédmunkásként dolgoztak az építőiparban, vagy szexmunkásként az idegenforgalmi ágazatban.^[19] Nagyon nehéz megbecsülni az ilyen jellegű bevándorlók számát Törökországban. A becsült számadatok 150.000-1.000.000-ig terjednek (ez utóbbihoz hozzáadták az emberkereskedelem becsült adatait, különösen a prostituáltakat).

[17] Az oda menekülővel szemben nem lehetett se az őrizetbevétel, se a bírói eljárást lefolytatni, mindaddig, amíg a menedéket biztosító országban tartózkodik.

[18] Danche, 1992, 342-352. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12285857>

[19] IOM International Organization for Migration, Irregular Migration to Turkey Nr. 12. http://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs_12_2003.pdf

Emellett egyre több uniós tagállam állampolgára végezte szakmai tevékenységét Törökországban, különösen Isztambulban, emellett az európai nyugdíjasok egyre nagyobb számban telepedtek le földközi-tengeri üdülőhelyeken. Ők is viszonylag új jelenségnek számítottak a Törökországba irányuló bevándorlás szempontjából, és számuk 100.000–120.000 körül volt.^[20]

Végül, a kilencvenes évek második felétől nőtt azon illegális bevándorlók száma, akik Törökországot tranzitútvonalaként használták Európába. Ezek az emberek többnyire a közel-keleti országok állampolgárai voltak (Irak, Irán és Szíria, valamint Afganisztán és Pakisztán). A török kormány számos uniós tagállam nagy nyomás alá helyezte, hogy megfékezzék ezt a tranzit-migrációt. Azonban nincsenek megbízható számadatok ahhoz, hogy Törökország sikerét vagy kudarcát e tekintetben meg tudják ítélni. A török hatóságok évente mintegy 90000 illegális bevándorlót fogtak el. Megállították a megfelelő papirokkal nem rendelkező bevándorlókkel teli hajókat is, megakadályozva, hogy elérjék a déli mediterrán országok partjait.^[21]

Ezen kívül mintegy 20000 boszniai menedéket kérő kapott 1992–1995 között ideiglenes menedékjogot Törökországban a volt Jugoszlávia elleni támadások során. A menekültek egy részét egy menekülttáborban tartották a bolgár határ mentén, míg sokan a nagyvárosokban, például Isztambulban és Burszában, rokonoknál kerültek elhelyezésre. A Daytoni békeszerződés 1995-ös aláírása óta sok menekült visszatért Boszniába. Majd 1998-ban és 1999-ben mintegy 18000 koszovói érkezett Törökországba, hogy védelmet kapjon az ősi szülőföldjük ellen folytatott háborús küzdelemben. Rajtuk kívül több mint 17000 ahiska török kapott tartózkodási engedélyt.^[22]

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a török kormány azonban 1997-től kezdve visszatért a szorosabb együttműködéshez, amely az 1994-ig fennálló kapcsolatukat jellemezte. A két fél új megállapodása lehetővé tette a menekültstátusz meghatározására irányuló szoros együttműködést, valamint a menekültügyi tisztviselők képzését. Jelenleg az új rendszer évente körülbelül 4000–4500 menedékkérelmet kezel. Törökország ideiglenes védelmet biztosít a menedékkérőknek, de továbbra is azt várja, hogy a menekülteként elismerteket végül Törökországon kívülre helyezték át.^[23] Az állapotmeghatározási folyamat és a letelepítésre vonatkozó intézkedések gyakran két évig is eltarthatnak. 2003 augusztusától mintegy 10700 menedékkérő és menekült tartózkodott Törökországban ideiglenes tartózkodási engedéllyel, vagy végleges döntésre, illetve letelepítési vízumra várva. Azokat, akiknek a kérelmét elutasítják, várhatóan deportálják származási országukba, de sokan Törökországban maradnak, vagy illegálisan próbálnak továbbmenni Európába.

[20] Turkey is still a heaven for retirees. <https://www.retiremove.co.uk/turkey-still-haven-retirees>

[21] Icduygu - Yükeker 2012. <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/15448452/18/4>

[22] Icduygu, 2015, 85–104. <http://www.oopen.org/search?identifier=1001976>

[23] Refugees and Asylum Seekers in Turkey. UNHCR. The UN Refugee Agency. <http://www.unhcr.org/tr/en/refugees-and-asylum-seekers-in-turkey>

Bár a konkrét számok hiánya megnehezíti a tények megállapítását, úgy tűnik, hogy a kormányzati intézkedések csökkenthetik Törökország tranzitútként való használatát. 2002 augusztusában a kormány új cikkelyeket iktatott be a Büntető Törvénykönyvbe, amely az embercsempészetet és kereskedelmet szigorúbban bünteti, és szigorúbb ellenőrzést vezet be a határokon és a kikötőkben. Törökország A menekültek jogállásáról szóló 1951. évi egyezmény eredeti aláírói közé tartozik. Ugyanakkor Törökország ma azonkeves ország között található, amely fenntartja a megállapodás földrajzi korlátozását az egyezmény 1. cikke B. része (1) bekezdésének a) pontjában meghatározottak szerint. Ennek megfelelően Törökország nem biztosít menekültstátuszt az Európán kívülről érkező menedékkérőknek ((*you can come, but can not settle*)) és fenntartja a kétszintű menedékjogi politikát.^[24]

Összességében a Török Köztársaság megalakulása után 1923 és 1997 között több mint 1,6 millió bevándorló érkezett és telepedett le Törökországban, ennek több mint fele az 1950-es évek elején. A bevándorlók sikeresen asszimilálódtak a „török” nemzeti identitásba.^[25]

2. Emigráció

A török és a nyugat-német kormány által 1961-ben aláírt egyezmények hatására nagyszabású török munkaerő-kivándorlás kezdődött. A paktum egybeesett a nyugat-német gazdasági fellendüléssel és a nagymértékű török belső migrációval (a vidéki területekről a nagyobb városközpontokba). A paktum célja az volt, hogy ellássa a német gazdaságot átmeneti szakképzetlen munkaerővel, „vendégmunkásokkal”, miközben csökkentse a török munkanélküliséget. Várható volt, hogy ezek a munkavállalók később új képességekkel, a vidéki mezőgazdaságból az iparba térnek vissza Törökországba, és segítik a török gazdaságot. Törökország hasonló megállapodásokat írt alá más európai országokkal (Ausztria, Belgium, Hollandia, Franciaország és Svédország) is. Ezen vendégmunkások közül sokan letelepedtek az adott országban és még családjuk is csatlakozott hozzájuk. Emellett – a kezdeti szakképzetlen munkaerő mellett – egyre gyakrabban képzett munkaerők is kivándoroltak.

Nyugat-Európában az 1973-as olajválsággal járó gazdasági visszaesés vetett véget a törökországi munkaerő-toborzásnak. Azonban Európa recessziója egybeesett a Közel-Kelet gazdasági fellendülésével, amely alkalmat kínált a török munkavállalók számára, hogy kivándoroljanak Líbiába, Szaúd-Arábiába és Irakba. Ez a kivándorlás ritkán érintette az egész családot.^[26] A török jelenlétet

[24] De Bel-Air, 2016. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/45145/MPC_PB_2016_09.pdf.

[25] Sirkeci - Betül Şeker - Çağlar, 2015, 45-56. https://www.researchgate.net/profile/Ibrahim_Sirkeci/publication/289378995_Turkish_Migration_Identity_and_Integration/links/568c35ef08ae153299b648b4/Turkish-Migration-Identity-and-Integration.pdf

[26] Akgündüz, 1993, 153-194.
<http://journals.sagepub.com/toc/cnca/17/3>

Irakban (és kisebb mértékben más arab országokban) az 1991-es Öbölháború csökkentette. Az 1990-es évek elején a török vállalatok az orosz építőiparban vállaltak egyre nagyobb szerepet és munkaerő közvetítéssel kapcsolatban kötöttek szerződéseket, ahol török szakipari építőmunkások, mérnökök és menedzserek számára nyílt lehetőség.^[27] Ennek a kivándorlásnak köszönhetően a török bevándorlók és a külföldi munkavállalók által küldött pénzáttalások az 1960-as évek eleje óta jelentős devizapénz-bevitelként szolgáltak a gazdaság számára.^[28]

A törökországi munkaerő-toborzás befejezése után az 1980-as években és a 90-es évek nagy részében a törökországi emigráció Európában kisebb intenzitással folytatódott. Egyrészt a török katonai beavatkozások következményeitől kerestek védelmet, másrészt a törökországi kurd kisebbség (a teljes lakosság közel 20%-át teszik ki) szeparatista mozgalmának elnyomására irányuló növekvő erőszak miatt. A kormányzati statisztikák szerint a törökországi kurd probléma kapcsán, különösen az 1990-es évek első felében bekövetkezett erőszak okán körülbelül 330 ezer embert költözött el Törökországból. A Török Emberi Jogi Szövetség azonban több mint 2,5 millió embert helyezett el a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek körében, melyek többsége kurd nemzetiségű volt. Az UNHCR (az ENSZ menekültügyi intézménye) statisztikái szerint az 1990-es évek folyamán közel 340000 török állampolgár kérelmezett menedékkérelmet különböző európai országokban. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága szerint az utóbbi években csökkent a kurd kérdés kapcsán a menedékkérők száma, a török fegyveres erők és az 1990-es évek második felében a politikai reformok fokozatos bevezetése után a menedékkérelmek csökkentek.^[29]

Az utóbbi években a kivándorlás oka megváltozott: az Európába vagy a FÁK országokba költözött magasan képzett szakemberek és egyetemisták száma növekedett. Mai becslések szerint körülbelül 3,6 millió török állampolgár van külföldön, ebből körülbelül 3,2 millió az európai országokban; jelentős növekedés 1972-től mérhető, amikor még csak 600000 volt a külföldre menekült törökök száma.^[30]

III. A TÖRÖK MENEKÜLTÜGYI RENDSZERRŐL

1. Anon-refoulement elv

Törökország 1949 óta tagja az Európa Tanácsnak, 1999 decembere óta pedig hivatalos Európai Unió tagállam-jelölt.^[31] Törökország egyike a világ öt olyan

[27] Abadan-Unat, 2011, 220–230.

[28] Turkey Remittances 1984–2018. <https://tradingeconomics.com/turkey/remittances>

[29] Ogüz, 2011, 696–715. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042811015291>

[30] Byrne, Sean (2018): The Push and Pull Factors behind Migration to Europe. <https://www.rte.ie/eile/brainstorm/2018/0203/938046-the-push-and-pull-factors-behind-migration-to-europe/>

[31] Törökország már 1963-ban társulási szerződést kötött az Európai Gazdasági Közösséggel, hivatalosan pedig 1987-ben kérte felvételét a Közösségbe.

államának, amely földrajzi korlátozással csatlakozott a menekültek helyzetére vonatkozó 1951-es Genfi Egyezményhez, melyet azóta is így alkalmaz. Ennek értelmében kizárólag Európából (az Európa Tanács tagállamaiból) érkező menedékkérők esetében folytat le menedékjogi eljárást és csupán ilyen állampolgárokat ismer el menekültként a feltételek fennállása esetén.^[32]

Tekintettel a földrajzi korlátozásra, az országban az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság (UNHCR) folytatja le az Európán kívüli menedékkérők kérelmeinek vizsgálatát, és a két fél közötti megállapodás értelmében az ENSZ köteles gondoskodni az így elismert menekültek Törökországból valamely más befogadó országba történő mielőbbi áttelepítéséről. Tovább nehezíti az UNHCR által elismert menekültek helyzetét, hogy az ilyen céllal az országot elhagyni kívánó menekültek kizárólag az erre vonatkozó kiléptetési engedély birtokában és abban az esetben tehetik, ha a tartózkodási engedéllyel kapcsolatos díjat megfizették. A fenti gyakorlatra vonatkozóan az Egyesült Államok Külügyminisztériuma 2008-as emberi jogi országjelentésében kiemelte, hogy ez súlyos problémát okoz a menekültek áttelepítésében, ugyanis a menekültcsaládokat olykor több ezer dollárnak megfelelő pénzügyi megfizetésére is kötelezik, akik így képtelenek elhagyni az ország területét.^[33]

Jelenleg a török jog nem rendezi megfelelően a menekültek, illetve a nemzetközi védelemre szoruló személyek jogállását és a menekültstátusz megszerzésével kapcsolatos kérdéseket.^[34] 2008-tól az Európai Bizottság Törökország csatlakozásával kapcsolatos előrehaladási jelentései folyamatosan és külön kiemelik – a menedékjogi kérelmek számának nagymértékű növekedésére tekintettel – a menekültügyi szabályozás reformjának szükségességét.^[35]

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) által nyilvánosságra hozott statisztikai adatok szerint 2016-ban a nem Európából érkező menedékkérők összesen 12980 új kérelmet adtak be, amely 70%-os emelkedést jelent a 2014-ben beadott 4550 kérelemhez képest.^[36]

[32] Törökország az 1951-es Genfi Menekült egyezmény ratifikálásakor jelentette be, hogy élni kíván az Egyezmény 1. B cikkely (1) (a) pontjához fűzött földrajzi korlátozás lehetőségével, melyet az 1967-es, az időbeli korlátozást megszüntető kiegészítő jegyzőkönyv ratifikálásakor sem oldott fel.

[33] US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2008 Human Rights Report: Turkey, 2008 Country Reports on Human Rights Practices, February 25, 2009; <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119109.htm>;

Az Európai Bizottság felhívta Törökországot a díjak mérséklésére: European Commission, Turkey 2008 Progress Report 2008-2009, accompanying the communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009; {COM(2008) 674}; Brüsszel, 2008. november 5., 73.; http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/keydocuments/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf

[34] Amnesty International 2009-es országjelentése; Refugees in Turkey Denied Protection, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR44/001/2009/en/0f217291-cae8-4093-bda9485588e245d8/eur440012009en.pdf>; 2009. április 22.

[35] European Commission, Turkey 2008 Progress Report 2008-2009. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf

[36] Current Statistics. Turkey, www.unhcr.com, <http://www.unhcr.org/tr/en/current-statistics>

A hatályos török menedékjogi szabályok biztosítják ugyan a menedékkérés jogát, a gyakorlatban azonban számos tényező akadályozza a lehetőség tényleges érvényesülését. Egyrészt a menedékkérők embertelen, vagy megalázó bánásmóddal történő visszaküldése (*refoulement*^[37]) nemzetközi jogi tiltás alá esik és komoly probléma Törökország gyakorlatában. Másrészt a hatályos jogszabályok lehetőséget biztosítanak a menedékkérelem előterjesztésére országhatáron belül, nem rendelkeznek azonban a kérelmek benyújtásáról az országhatárokon, ideértve a nemzetközi repülőtereket. A fentieken túlmenően az Amnesty International beszámolt arról, hogy a nemzetközi repülőterek tranzitónáiba érkező személyeket őrizetbe veszik és megtagadják tőlük a menedékjogi eljáráshoz, valamint ügyvédhez, civil szervezetekhez vagy az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága kirendeltségeihez való hozzáférést arra hivatkozással, hogy a reptéri tranzitónák nem tartoznak török területi fennhatóság alá.^[38] A nemzetközi iránymutatások értelmében a *non-refoulement* elvének megsértését jelenti, ha a menedékkérőket visszafordítják az országhatárokon, valamint ha a határokat lezárják a menedékkérők előtt.^[39]

Az Európai Bizottság, az USA Külügyminisztériuma és az Amnesty International is megerősítette az Európai-Bizottság által jelentetteket és komoly aggodalmát fejezte ki a *refoulement* elv be nem tartása kapcsán a török hatósági gyakorlatban (például iraki vagy iráni állampolgárokat küldenek vissza származási országukba, úgy hogy ott ki vannak téve az üldözés, a kínzás, az embertelen vagy megalázó bánásmód veszélyének). A *non-refoulement* elvének maradéktalan tiszteletbentartása az elsődleges alapfeltétele annak, hogy egy ország biztonságos menedéket nyújtó országnak minősüljön.^[40]

Törökországban két egymás mellett lefolytatható eljárás létezik az Európán kívüli menedékkérelmek elbírálására. A török belügyminisztérium az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság eljárásával párhuzamosan folyó eljárást végez, gyakran megerősítve a Főbiztosság döntését (a Belügyminisztérium eljárása formálisan itt arról szól, hogy „folyamodhat-e védelemért a külföldi egy másik országban”, azaz jogosult lehet-e menekültként áttelepítésre az ENSZ segítségével). Azonban azok az ENSZ által menekültként elismert személyek, akik esetében a török hatóságok nem erősítették meg a döntést (ami ez elmúlt években egyre gyakrab-

[37] UNHCR Notes on Non-Refoulement principle. [www.unhcr.com http://www.unhcr.org/tr/en/current-statistics](http://www.unhcr.org/tr/en/current-statistics)

[38] Amnesty International 2009-es országjelentése; Stranded: Refugees in Turkey denied Protection; lásd fent (4); ezt a gyakorlatot támasztották alá egy török menekültügyi civil szervezet vizsgálatai is: Helsinki Citizens' Assembly Turkey: Unwelcome Guests: The Detention of Refugees in Turkey's „Foreigners' Guesthouses”, 2007 novembere; http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/rasp_detention_report.pdf

[39] 2007 júliusában egy alkalommal 135 iraki személyt irányított vissza Törökország Irakba, amit az ENSZ hivatalos közleményben ítélt el; UNHCR Deplores Forced Return of 135 Iraqis by Turkey”, <http://www.unhcr.org/news/NEWS/46a8aec30.html>; <https://reliefweb.int/report/iraq/unhcr-deplores-reported-forced-return-135-iraqis-turkey>

[40] 2007. évi LXXX. törvény a menedékjogról, 2. § i)

ban előfordul^[41]), nem kapnak az ország területéről kilépést biztosító engedélyt, így az egyetlen megoldás, a továbbtelepítés sem lehetséges számukra.^[42]

A menekültügyi kérelmek elbírálásáért a Belügyminisztérium egyik, a biztonsági ügyekért felelős részleg alá tartozó osztálya felelős, amely azonban az egyes tartományokra szignálhatja ezt a feladatkört. Így a döntéshozatalt nem egy független, megfelelően szakosodott és képzett szakértői testület végzi (ami pedig a szakszerű eljárás elsődleges feltétele lenne). További problémát jelent a döntéshozók gyakori cserélődése, amely minden képzési vagy minőségbiztosítási kezdeményezés hatását megkérdőjelezi.^[43]

2. A menedékkérők fogvatartása, menedékkérőkkel való bánásmód

Alapvető eljárásjogi garanciák

Az Európai Bizottság Törökországot értékelő jelentéseiben számos kritikai észrevételt fogalmazott meg a migránsok, illetve a menedékkérők fogvatartásával kapcsolatban. Kiemelte többek között, a fogvatartást elrendelő döntésekhez fűzöttírásbeli – és az érintett személy által értett nyelven tett – indokolás hiányát. Hangsúlyozta továbbá, szükséges az ilyen jellegű döntések elleni jogorvoslati lehetőséget biztosítani, a bírósági felülvizsgálatot is ideértve.

A jelentés szerint a fogvatartás maximális idejét jogszabályban kell rögzíteni, vagy – legalább a huzamosabb ideig tartó fogvatartás esetében – biztosítani kell annak rendszeres felülvizsgálatát.

A török hatóságok az országba illegális úton érkezők nagy részét a Belügyminisztérium alá tartozó ún. „vendégházakban” helyezik el, amely közigazgatási őrizetnek minősül. Az itt fogvatartott személyek csak időszakosan konzultálhatnak ügyvéddel; az UNHCR-rel való kapcsolatfelvételt a török hatóságok általában engedélyezik, azonban a más nemzetközi és civil szervezetekkel való kapcsolatfelvétel kizárt. A nemzetközi repülőterek tranzitónáin belül fogvatartott menedékkérőket még az ENSZ képviselői sem látogathatják.^[44]

A Bizottság jelentéséből kitűnik, hogy a fogvatartás fizikai körülményei nem megfelelőek, valamint hogy nem megoldott az őrizetbe vett személyek nem, életkor és büntetett előélet szerinti elkülönítése. A Bizottság hangsúlyozza továbbá, hogy szükséges lenne az ingyenes jogi segítségnyújtáshoz, tolmácsoláshoz,

[41] Helsinki Citizens' Assembly Turkey: An Evaluation of UNHCR Turkey's Compliance with UNHCR's RSD Procedural Standards, 2007. szeptember, <http://www.hyd.org.tr/?pid=555>

[42] US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2008 Human Rights Report: Turkey, 2008 Country Reportson Human Rights Practices.

[43] Kiliçaslan, 2017. <http://ywmm-ca.com/wp-content/uploads/2017/02/Gk-Abstract-a.pdf>

[44] Levitan, 2009. <https://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/view/30609/28119>

pszichológiai és orvosi ellátáshoz való hozzáférés, valamint a kísérő nélküli gyermekek speciális befogadó központokban való elhelyezése.^[45]

Az USA Külügyminisztériuma és számos további szervezet fogalmazott meg hasonló kritikát: általánosságban jellemző a túlzásfoltosság, a fogvatartottakat érintő súlyos egészségügyi problémák megléte (főként a szennyezett ivóvíz, a nem megfelelő minőségű étel és a fertőző betegségek terjedése következtében), az alapvető orvosi ellátás hiánya, a fogvatartottak rendszeres bántalmazása.^[46]

A menedékkérők jogi segítségnyújtáshoz való joga az elsőfokú döntést megelőző eljárási szakaszban nem biztosított; az elsőfokú döntés elleni felülvizsgálati eljárásban azonban a jogi képviselet^[47] kötelező. Jogszabály kizárólag a közigazgatási döntés bírósági felülvizsgálata során biztosít lehetőséget az ingyenes jogi segítségnyújtásra, azonban a gyakorlatban a menedékkérők nem kapnak tájékoztatást e jog gyakorlásának lehetőségéről.

Rendkívül aggályos, hogy a török hatósági meghallgatások többnyire nem egyénileg, zártkörűen, hanem a többi menedékkérővel egy helyiségben, és tolmács részvétele nélkül zajlanak. A menedékkérőnek a döntés elutasítását követően 15 nap áll rendelkezésére a fellebbezés előterjesztésére, azonban ez a határidő a Belügyminisztérium döntése alapján megrövidíthető, amennyiben úgy ítélik meg, hogy az a döntés gyors meghozatala céljából szükséges.

Abban az esetben, ha a menedékkérő nem támadja meg a kérelmet elutasító döntést, úgy az elutasítástól számított 15 napon belül köteles elhagyni az ország területét, ellenkező esetben a Belügyminisztérium toloncolja ki az érintett személyt. Bár a menekültügyi jogszabályok előírják, hogy a menedékkérőket tájékoztatni kell az elsőfokú döntés tartalmáról, a gyakorlatban szinte kizárólag a kiutasításról szóló végzésről kapnak tájékoztatást. Az első fokú döntés elleni jogorvoslathoz való jogról, valamint a jogi képviseletről a menedékkérők nem kapnak megfelelő tájékoztatást. Továbbá a jogorvoslati szakban eljáró hatóság az első fokú döntés meghozataláért felelős hatósággal azonos szervezeti egységben helyezkedik el, így nem felel meg a pártatlanság kritériumának. Ezen kívül a másodfokú döntések elleni bírói felülvizsgálat ugyancsak nem tekinthető hatékony jogorvoslatnak, tekintettel arra, hogy a felülvizsgálat megindításának a kitoloncolásra nincs felfüggesztő hatálya. Bár az eljáró bíróság közbenső intézkedés formájában elrendelheti a kitoloncolás felfüggesztését, a gyakorlatban ez nem akadályozza meg a kitoloncolást, ugyanis az intézkedést hónapokkal a kitoloncolás végrehajtását követően hozzák meg.

[45] Zetewij, 2018. <https://verfassungsblog.de/the-state-of-emergency-non-refoulement-and-the-turkish-constitutional-court/>

[46] Human Rights Watch, 'Stuck in a Revolving Door Iraqis and Other Asylum Seekers and Migrants at the Greece/Turkey Entrance to the European Union', pp. 54–60. http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greeceturkey1108_webwcover.pdf

[47] Amnesty International, Refugees in Turkey Denied Protection. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/3825/2016/en/>

További probléma a gyorsított döntéshozatali eljárás. A jogszabályok értelmében ilyen eljárás lefolytatására kerül sor az országba illegálisan belépő, az országból való kilépést illegálisan megkísérlő személyek és a bűncselekményt elkövetők esetében, továbbá a menedékkérelmet már korábban előterjesztettek ügyében (megjegyzendő, hogy hasonlóan más országokhoz, a menekültek jelentős része Törökországba is csak illegálisan tud belépni). Az eljárási jogi garanciák gyorsított eljárás során még kevésbé érvényesülnek, mint a rendes eljárás esetén. Az eljárás lefolytatásának ideje 5 nap, a jogorvoslati kérelmet 2 napon belül kell előterjeszteni. Azonban a gyakorlatban az eljárás elhúzódik és a menedékkérőket akár hónapokig fogva tartják, melynek során a jogi képviselő lehetőségéről nem kapnak tájékoztatást. A fentiek alapján a tisztességes és hatékony menedékjogi eljáráshoz való hozzáférés és a nemzetközi menedékjog által nyújtott megfelelő védelem jelenleg még nem tekinthető biztosítottnak Törökországban.^[48]

IV. A TÖRÖKORSZÁG ELŐTT ÁLLÓ KIHÍVÁSOK

Törökország ma a bevándorlási és menekültügyi politikájával kapcsolatban kihívásokkal néz szembe. Hagyományos bevándorlási politikáját a nemzetépítéssel kapcsolatos aggodalmak, valamint a homogén nemzeti identitás fenntartására irányuló erőfeszítések határozták meg. Emellett Törökország azon törekvése, hogy uniós taggá váljon, olyan politikák elfogadásával járna, mely elismertetné az ország etnikai és kulturális sokszínűségét. Ez a nyomás jelenleg még nem tükröződik a bevándorlási jogszabályokban. A hatályos jogszabályok – noha jelentősen megváltoztak – továbbra is kizárólag a „török származású és kultúrájú” emberekre korlátozzák a bevándorláshoz való jogot. Ha a múltbéli gyakorlatot referenciapontnak tekintjük, akkor ez valószínűleg azt jelenti, hogy továbbra is kizárják azokat az személyeket, akiket az állam nem talál a homogén török identitásba formázhatóvá. Más szóval, az albánok, a bosnyákok, a cserkeszek, a pomákok, a tatárok és a törökök – főként a Balkánról – képesek lesznek bevándorolni Törökországba, míg mások zárt ajtóval szembesülnek. A kisebbségek, akik nem szunnita muzulmánok, azaz minden örmény és asszíriai, görög és zsidó ember, valamint az asszimilációt elutasító kurdok és az alavik, nehezen tudnak bevándorolni. Egy ilyen politika nincs összhangban az Európai Unió „közös” bevándorlási politikájával, amely egyre inkább hangsúlyozza a kulturális sokszínűséget és nem tekinti bevándorlási feltételnek a bevándorló etnikai vagy nemzeti hovatartozását. Törökországban tehát kulcsfontosságú lesz a török nemzeti identitás, sőt a nemzetbiztonság megfogalmazásának újragondolása.^[49]

[48] UNHCR (2017) Legal considerations on the return of asylumseekers and refugees from Greece to Turkey as part of the EU-Turkey Cooperation in Tackling the Migration Crisis under the safe third country and first country of asylum concept. <http://www.unhcr.org/56f3ec5a9.pdf>

[49] European Parliament (2017): Factsheets on the European Union. Migration and Asylum: •

Az EU számára pedig a közvetlen jövő egyik kihívása az európai polgár migrációval kapcsolatos félelmeinek enyhítése lesz. Feltéve, ha Törökország az EU-tagság megszerzése iránti igényét változatlanul fenntartja. Az egyik érv az lehet, hogy egy olyan Törökország, amely az EU-ba integrálódik, kevésbé valószínű, hogy Európát bevándorló munkaerővel fogja elárasztani, mintha az unión kívül lenne. Ez az érvelés azon a tényen alapul, hogy az EU-nak ma már hosszú ideje nagy gyakorlata van a stabilitás, a demokráciák megszilárdításának és a gazdasági előmozdításának az elősegítésében. Az egyre demokratikusabb és gazdaságilag virágzó Törökország valószínűleg olyan országgá válik, amely vonzza a bevándorlókat, különösen az európai török közösségekből.^[50]

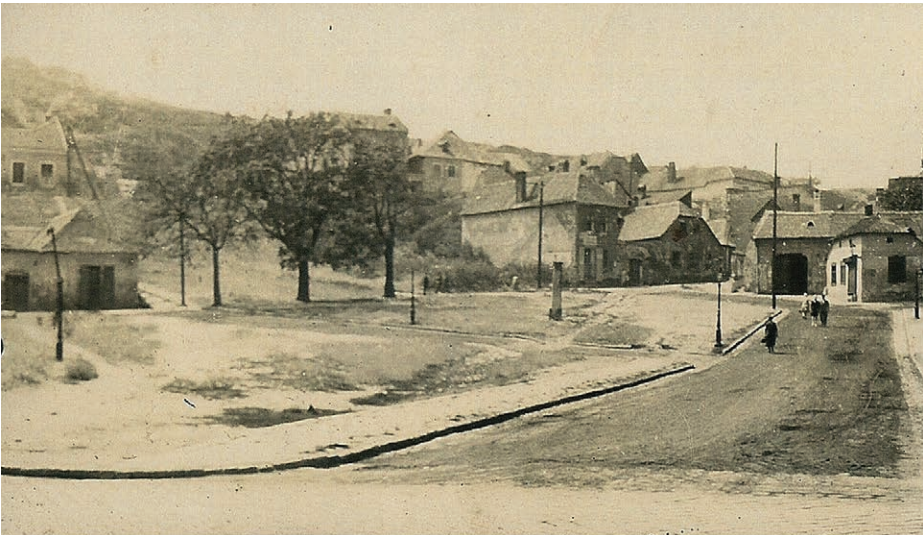
IRODALOM

- Abadan-Unat, Nermin (2011): *Turks in Europe. From Guest Worker to Transnational Citizen*. Berghahn Books, New York–Oxford.
 - *Accession Partnership with Turkey – 2003*, (European Commission, Brussels, March 2003). <http://www.deltur.cec.eu.int/english/e-g-countries-01.html>
 - Akgündüz, Ahmet (1993): Labour Migration from Turkey to Western Europe (1960–1974) *Capital and Class, An Analytical Review*, Vol. 17 Issue 3, 1993, 153–194. <http://journals.sagepub.com/toc/cnca/17/3>
 - Amnesty International (2009): *Stranded: Refugees in Turkey denied Protection* 2009. április 22. <https://www.amnesty.org/download/Documents/48000/eur440012009en.pdf>
 - Blumi, Isa (2013): *Ottoman Refugees, 1878–1939: Migration in a Post-Imperial World*. BloomsburyAcademic, London.
 - Byrne, Sean (2018): The Push and Pull Factors behind Migration to Europe. *Raidió Teilifís Éireann* <https://www.rte.ie/eile/brainstorm/2018/0203/938046-the-push-and-pull-factors-behind-migration-to-europe/>
 - Collyer, Michael – Düvell, Franck – Haas, Hein de (2012): Critical Approaches to Transit Migration. *Population, Space and Place*, Vol. 18, No. 4 (July/August 2012), 407–415.
 - Collyer, Michael (2006): Migrants, Migration and the Security Paradigm: Constraints and Opportunities. *Mediterranean Politics*, Vol. 11, No. 2 (July 2006), 255–270. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13629390600682974>
 - Danche, Vasileva (1992): Bulgarian Turkish emigration and return. *International Migration Review*, 1992 Summer 26 (98), 342–352. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12285857>
 - De Bel-Air, Françoise (2016): Migration Profile: Turkey. *Policy Brief*, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2016/9. December. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/45145/MPC_PB_2016_09.pdf?sequence=1
- A Challenge for Europe. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/PERI/2017/600414/IPOL_PERI\(2017\)600414_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/PERI/2017/600414/IPOL_PERI(2017)600414_EN.pdf)
- [50] Görögország, Spanyolország és Portugália hasonló tendenciákról számol be, hiszen sok kivándorló honfitársuk a hazája EU csatlakozását követően visszatért.

- European Parliament (2017): *Factsheets on the European Union. Migration and Asylum: a challenge for Europe*. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/PERI/2017/600414/IPOL_PERI\(2017\)600414_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/PERI/2017/600414/IPOL_PERI(2017)600414_EN.pdf)
- Farkas György (2018): Három menekült török gyerek is a tengerbe fulladt. *24.hu* <https://24.hu/kulfold/2018/07/29/harom-menekult-torok-gyerek-is-a-tengerbe-fulladt/>
- Gülay, Kiliçaslan (2017): Migration and Asylum system in Turkey. *YWM* <http://ywm-ca.com/wp-content/uploads/2017/02/Gk-Abstract-a.pdf>
- Helsinki Citizens' Assembly Turkey (2007): *An Evaluation of UNHCR Turkey's Compliance with UNHCR's RSD Procedural Standards*, 2007. szeptember, <https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/MHM-56.pdf>
- Human Rights Watch, 'Stuck in a Revolving Door Iraqis and Other Asylum Seekers and Migrants at the Greece/Turkey Entrance to the European Union', 54–60. http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greeceturkey1108_webwcover.pdf
- İçduygu, Ahmet – Göker, Zeynep Gülru – Tokuzlu, Lami Bertan – Elitok, Seçil Paçacı: *MPC – Migration Policy Centre*. 2013. június. http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Turkey.pdf
- İçduygu, Ahmet – Yüksek, Deniz (2012): Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon. *Population, Space and Place, Special Issue: Critical Approaches to Transit Migration*, Vol. 18, Issue 4 July/August 2012, 407–481.
- İçduygu, Ahmet – Yüksek, Deniz (2012): Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Representation in the Creation of a Migratory Phenomenon. *Population, Space and Place*, Vol. 18, No. 4 (July/August 2012), 441–456. http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/SummerSchool2013/readings/Icduygu_Reading%202.pdf
- İçduygu, Ahmet (2002): *International Migration and Turkey, 2002: The Country Report for Turkey For the Continuous Reporting System on Migration (SOPEMI) of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)*, (Paris, OECD).
- İçduygu, Ahmet (2003): *Irregular Migration in Turkey*. (Geneva, IOM).
- İçduygu, Ahmet (2015): The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account. *Migration in the Southern Balkans, IMIS*, London, 85–104.
- Kaiser, Bianca (2003): „Life Worlds of EU Immigrants in Turkey” In: Emre Zeybekoğlu – Bo Johansson (eds.) *Migration and Labour in Europe: Views from Turkey and Sweden*. (Istanbul, Murcivve Niwl).
- Kirisci, Kemal (2000): „Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices” *Middle Eastern Studies* 36, No. 3, July, 1–22.
- Kirisci, Kemal (2000): „UNHCR and Turkey: Cooperating Towards an Improved Implementation of the 1951 Convention on the Status of Refugees” *International Journal of Refugee Law*, Vol. 13, No. 1/2, 71–97.
- Levitan, Rachel – Kaytaz, Esra – Durukan, Oktay (2009): Unwelcome Guests: The Detention of Refugees in Turkey's „Foreigners' Guesthouses”, *Refuge, Canada's Journal on Refugees*, Vol 26, No 1 (2009) 77–90. <https://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/view/30609/28119>
- Loizos, Peter (1999): „Ottoman Half-lives: Long-term Perspectives on Particular Forced Migrations” *Journal of Refugee Studies*, Vol. 12, No. 3.
- Marrus, Michael (1985): *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century* (New York and Oxford: Oxford University Press).

- MTI (2017): 3,5 millió migráns van Törökországban. *origo.hu*, <http://www.origo.hu/nagyvilag/20170215-suleyman-soylyu-belugyminiszter-szerint-3-5-millio-menekult-van-torokorszagban.html>
- National Programme for the Adoption of the Acquis, *Official Gazette*, 24 July 2003, No 25178. <http://www.abgs.gov.tr/NPAA/up.htm>
- Nesim, Seker (2013): Forced Population Movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An Attempted Reassessment through Demographic Engineering. *European Journal of Turkish Studies*, 16 (2013), No. 2, 2-13.
- Oğüz, Gönül (2011): The Impact of Turkish Labour Migration on the Human Resources in the European Union. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* Vol. 24, 2011, 696-715. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042811015291>
- Seibert, Thomas (2014): "Turkish Boat Disaster Reveals New Route for Migrants" *Al-Monitor*, 6 November 2014, <https://www.al-monitor.com/pulse/home.html>
- Shaw, Stanford (1991): *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (New York, New York Univ. Press).
- Sirkeci, Ibrahim - Betül Dilara Şeker - Ali, Çağlar (ed.) (2015): *Turkish Migration, Identity and Integration*. Transnational Press London (Turkish Migration Series) <https://www.tplondon.com/turkidentityinteg>
- Suter, Brigitte (2013): Asylum and Migration in Turkey. An Overview of Developments in the Field 1990-2013. *MIM Working Paper Series*. Malmö University. 7-10. http://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs_12_2003.pdf
- *Turkey 2008 Progress Report* accompanying the communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009; {COM(2008) 674}; Brüssel, 2008. november 5. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf
- Turkey is still a haven for retirees. *Retiremove*, 2016. 08. 14. <https://www.retiremove.co.uk/turkey-still-haven-retirees/>
- Turkey Remittances 1984-2018. *Trading Economics*, <https://tradingeconomics.com/turkey/remittances>
- Turkey captures over 12,000 migrants on Aegean Sea in 2014, *Hurriyet Daily News*, 1 January 2015, <http://www.hurriyetdailynews.com/Default.aspx?pageID=238&nID=76371&NewsCatID=341>
- UNHCR (2000): *The State of the World's Refugees: Fifty Years of Humanitarian Action*. (New York, Oxford Univ. Press).
- UNHCR (2017): Legal considerations on the return of asylumseekers and refugees from Greece to Turkey as part of the EU-Turkey Cooperation in Tackling the Migration Crisis under the safe third country and first country of asylum concept. <http://www.unhcr.org/56f3ec5a9.pdf>
- UNHCR Notes on Non-Refoulement principle. [www.unhcr.com](http://www.unhcr.org/tr/en/current-statistics) <http://www.unhcr.org/tr/en/current-statistics>
- UNHCR Turkey, *Current Statistics*. Turkey, <http://www.unhcr.org/tr/en/current-statistics>
- UNHCR, Turkey (2016): *Refugees and Asylum Seekers in Turkey*. <http://www.unhcr.org/tr/en/refugees-and-asylum-seekers-in-turkey>

- US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, *2008 Human Rights Report: Turkey, 2008 Country Reports on Human Rights Practices*, February 25, 2009; <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119109.htm>
- Vernant, Jacques (1953): *The Refugee in the Post-War World*. (New Haven, Yale Univ. Press).
- *Victims of Trafficking and Violence Protection Act of 2000: Trafficking in Persons Reports*, Department of State, Washington DC, 2003. <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt>
- Yılmaz, Seçil (2017): *Migrants in the Late Ottoman Empire*, 2017.09.01. <http://www.ottomanhistorypodcast.com/2017/09/muhacir.html>
- Zetewij, Margerite (2018): *The State of Emergency, Non-Refoulement and the Turkish Constitutional Court*. <http://www.unhcr.org/tr/en/current-statistics>.

Fehérsas tér

A közvetlen demokrácia fogalmának nyomában^[1]

I. BEVEZETÉS

A közvetlen demokrácia kifejezést a szakirodalom széles körben használja, azzal úgy az alkotmányjogi, összehasonlító alkotmányjogi, mint pedig az államtani, politikatudományi munkákban találkozhatunk. Ennek ellenére fogalmának meghatározására nagyon kevés mű tesz kísérletet, így a közvetlen demokrácia korántsem tekinthető olyan fogalomnak, amelynek jelentéstartalma tisztázott volna. E tanulmány célja, hogy áttekintse a közvetlen demokrácia definiálási kísérleteit, a fogalom összetevőinek meghatározását.

A közvetlen demokrácia definiálása nemcsak a jheringi „jogászi fogalommennysország”^[2] teljesebbé tétele miatt – „l’art pour l’art” – fontos, mivel gyakorlatiasabb problémák forrása is lehet a fogalom bizonytalansága. E problémák közül Magyarországon a nemzeti konzultáció megítélése, közvetlen demokratikus intézmény-jellegének vizsgálata a leginkább aktuális, de érdekes kérdéseket vethet fel a petíciós jog, illetve a gyülekezéshez való dogmatikája, így funkcióik meghatározása szempontjából is. Továbbá az értelmes és hatékony tudományos diskurzusnak is előfeltétele, hogy az abban résztvevők azonos jelentéstartalmat társítsanak adott fogalomhoz, jelen esetben a közvetlen demokráciához. Ezen írás ehhez szeretne hozzájárulni.

II. ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEK A TÉTELES JOG FORRÁSAIBAN

A „közvetlen demokrácia” elsősorban tudományos fogalom, de a tételes jog forrásai is használják azt, illetve a szinonimájának tekinthető a közvetlen hatalomgyakorlás, vagy legalábbis utalnak erre. A következőkben a rendszerváltás utáni alkotmányi és törvényi szintű jogforrásokat tekintjük át.

Az Alkotmány^[3] szuverenitás-klauszulája szerint „[a] Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott

[1] Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

[2] Jhering, 1885.

[3] A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. tv.

képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.”^[4] A rendszerváltoztató alkotmánymódosítást tartalmazó 1989. évi XXXI. tv. – amely e klauzulát is beiktatta – indokolásában a közvetlen demokrácia több típusa is említésre került, így a népszavazás, a népi kezdeményezés, a társadalmi vita és a – kollektíven gyakorolt – petíciós jog,^[5] noha a rendszerváltoztatáskor hatályos alkotmányszöveg ezek közül csak a petíciós jogot tartalmazta. Ennek alapján az alkotmányozó feltehető szándéka a közvetlen demokrácia jelentésének széles meghatározása volt. 1997-ben az Alkotmány a népszavazásra és népi kezdeményezésre vonatkozó részletesebb szabályozással is kiegészült.^[6] Ez azonban nem érintette a közvetlen demokrácia megközelítésmódját.

Az Alaptörvény némileg pontosította az Alkotmány népszuverenitás-klauzuláját: a B) cikk (4) bekezdése szerint „[a] nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.” Az Alaptörvény a XXIII. cikk (7) bekezdésében kimondja azoknak jogát a népszavazáshoz, akik országgyűlési képviselők választásán választók lehetnek, a XXV. cikk a petíciós jogot tartalmazza, a 8. cikkben rendelkezik az országos népszavazás legfontosabb szabályairól, továbbá a 31. cikk (2) bekezdésében utal a helyi népszavazás tartásának lehetőségére. Azonban a népszavazás egyik említésénél sem tesz utalást arra az Alaptörvény, hogy az a közvetlen demokrácia, vagy a közvetlen hatalomgyakorlás eszköze, formája lenne. Az Alaptörvény tehát magától értetődőnek tartja, hogy a népszavazás a közvetlen demokrácia formája, intézménye. E kapcsolatot megerősíti az Alaptörvény B) cikkéhez tartozó részletes indokolása is: „Kivételesen sor kerülhet közvetlen hatalomgyakorlásra, melynek *alapvető formája* az Alaptörvényben szabályozott országos népszavazás intézménye.”^[7] Más cikkekhez fűzött indokolás nem utal a közvetlen hatalomgyakorlásra, ebből az indokolásból azonban az következik, hogy az országos népszavazás mellett egyéb közvetlen hatalomgyakorlási formák is léteznek. Az Alaptörvény szövegéből is a nyílt taxáció következik: ha az országos népszavazás közvetlen hatalomgyakorlást jelent, a helyi népszavazásnak is annak kell lennie, hiszen a két típus között szintjeikben van különbség, „logikájukban” nincs. Az Alaptörvényben szintén megtalálható petíciós jog vonatkozásában ennyire egyértelmű összefüggést nem tudunk kimutatni, ehelyütt csak azt rögzíthetjük, hogy az Alaptörvény indokolása alapján nem kizárt annak közvetlen demokráciához kötése.

Az első népszavazási törvény, az 1989. évi XVII. tv. preambuluma egy teljességre törekvő közvetlen demokrácia-fogalmat tartalmazott: „...a politikai intézményrendszer demokratikus fejlesztéséhez tartozik az is, hogy társadalmpolitikai vagy egyéb szempontból kiemelkedő jelentőségű ügyekben a nép közvetlenül is gyakorolhassa hatalmát; *legyen részese, meghatározója, illetve tevékeny közreműködője* a központi

[4] Alkotmány 2. § (2) bekezdés.

[5] Hajas – Patyi, 2009, 2341.

[6] Lásd az Alkotmány módosításáról szóló 1997. évi LIX. tv.-t.

[7] Alaptörvény Részletes Indokolás B) cikk Forrás: <http://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf> (2018.03.28.)

és helyi szinten hozott legfontosabb állami döntéseknek.” A kiemelt kifejezések lefedik a közvetlen demokratikus döntéshozatal széles spektrumát, még hozzá anélkül, hogy konkrét intézmények – közvetlen demokrácia-típusok – enumerációjával operált volna a jogalkotó (vö. az 1989. évi XXXI. tv. indokolásának megoldásával).

A második népszavazási törvényünk, az 1998. évi III. tv. bevezetője szerint „[a] demokratikus hatalomgyakorlás része, hogy az ország sorsát érintő legfontosabb ügyek eldöntésében, illetőleg a képviseleti döntések befolyásolásában vagy megváltoztatásában a nép közvetlenül, szavazás útján is részt vehessen.” Noha az 1989. évihez hasonlóan ez is egy népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló törvény volt, s abban is követte elődjét, hogy a direkt demokratikus intézmények felsorolása helyett valódi definíciót tartalmazott. A meghatározás azonban csak részlegesen alkalmazható, mivel az idézett mondat utolsó fordulata – „szavazás útján” – a népi kezdeményezést kizárta a közvetlen demokrácia köréből, lévén a népi kezdeményezés eljárásának nem volt része voksolás.

A jelenleg is hatályos, a népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezésről, valamint a népszavazási eljárásról szóló 2013. évi CCXXXVIII. tv. (továbbiakban: Nsztv.) preambuluma említi a direkt demokrácia jelentőségét: „A demokratikus hatalomgyakorlás része, hogy az ország sorsát érintő legfontosabb ügyek eldöntésében a polgárok közvetlenül, népszavazás útján is részt vehessenek. Ugyanezen jogok a helyi közhatalom gyakorlása keretében a helyi önkormányzat közösségét is megilletik.” A preambulum kerülte azt a megoldást, hogy a közvetlen demokrácia lehetséges több formája közül kiemelve emlékezzen meg a népszavazásról. Ez annyiban különös, hogy az Nsztv. – még a címében is rögzítetten – foglalkozik az európai polgári kezdeményezéssel, amelyről a preambulum „megfeledezett”. Az Nsztv. általános indokolásába „visszatért” az európai polgári kezdeményezés mint direkt demokratikus intézmény. Az indokolás egyúttal a közvetlen hatalomgyakorlás meghatározásának is tekinthető: „[a] törvényjavaslat célja, hogy az állampolgárok közvetlen politikai részvételének (népszavazás kezdeményezése, európai polgári kezdeményezés) módját szabályozza.”^[8] A megfogalmazásból, amely zárt taxációt alkalmaz, az tűnik ki, hogy a közvetlen politikai részvételnek így már csak két módját ismeri a törvényhozó: a népszavazást és az európai polgári kezdeményezést.

Az Nsztv. indokolásával szemben a közvetlen politikai részvétel lehetősége a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájában (továbbiakban: Charta) is visszaköszön, amelyhez Magyarország is csatlakozott, így az a magyar jogrendszer részévé vált.^[9] A helyi önkormányzás fogalmát a Charta 3. cikke elsősorban a képviseleti szerveken keresztül ragadja meg, de deklarálja azt is, hogy ez „semmilyen módon nem érinti az állampolgári gyűléseknek, a népszavazásnak vagy a

[8] T/3479. számú törvényjavaslat általános indokolása. Forrás: <http://www.parlament.hu/irom-3903479/03479.pdf> (2018.03.28.)

[9] A Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló, 1985. október 15-én, Strasbourgban kelt egyezmény kihirdetéséről 1997. évi XV. tv.

közvetlen állampolgári részvétel egyéb formájának igénybe vételét ott, ahol azt jogszabály megengedi.” A Charta széles teret enged a nemzeti jogalkotóknak a helyi szintű közvetlen néprészvétel szabályozásában, de megfogalmazásából kitűnik, hogy a közvetlen állampolgári részvétel formáit csak exemplifikatívan határozza meg, de kifejezetten ilyennek tekinti a népszavazást és a gyűléseket.

Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. tv. (továbbiakban: Mötv.) 53-54. §-ai a helyi önkormányzat szervezeti és működési szabályzat szabályozási körébe utalják azoknak „a fórumoknak a rendjét (község-, várospolitikai fórum, városrész tanácskozás, falugyűlés stb.), amelyek a lakosság, az egyesületek *közvetlen tájékoztatását, a fontosabb döntések előkészítésébe való bevonását szolgálják*”,^[10] továbbá rendelkeznek a *közmeghallgatásról*, „amelyen a helyi lakosság és a helyben érdekelt szervezetek képviselői a helyi közügyeket érintő *kérdéseket és javaslatot tehetnek*.”^[11] Ugyan a falugyűlés a helyi önkormányzatokról szóló 1990. LXV. tv. (továbbiakban: Ötv.) megoldásával szemben megszűnt speciális helyi népszavazási fórumként^[12] funkcionálni, mivel ügydöntő hatáskörét elveszítette, de az Mötv. által felsorolt intézmények – ügydöntő szerep híján is – alkalmasak a közvetlen demokrácia fogalmába való beillesztésre. Közvetlen demokráciára utalást azonban a jogalkotó sem az Mötv. szövegében, sem annak indoklásában nem helyezett el, csak a közvetlenségre utalásig merészkedett. Utóbbi annyival árnyalja a normaszöveget, hogy a közmeghallgatás vonatkozásában is hangsúlyozza a közvetlen részvételt: „A jogintézmény azt a célt szolgálja, hogy a választópolgárok e nyílt testületi ülésen *közvetlenül intézhessenek kérdéseket a testülethez, javaslatokat tegyenek*.”^[13] Az Mötv. – a Charta szellemének megfelelően – szélesre tárja a kaput a helyi önkormányzásban a közvetlen részvétel formái előtt.

A tételes jogi forrásokban tetten érhető a közvetlen demokrácia pragmatikus megközelítése, tehát nem a definíció-alkotásra való törekvés, hanem a közvetlen demokrácia intézményeinek felsorolásán keresztüli megragadása a hatalomgyakorlás ezen módjának. Emellett azonban – elsősorban az első két népszavazási törvényünk és a helyi demokráciára vonatkozó önkormányzati jogforrások egészen nagyívű definíciós kísérleteket tartalmaznak, amelyek egyes elemei egy átfogó közvetlen demokrácia-fogalom megalkotásánál is felhasználhatók.

[10] Mötv. 53. § (3) bekezdés.

[11] Mötv. 54. §.

[12] A falugyűlésről, és az Ötv. közvetlen demokratikus intézményrendszeréről lásd: Csörgits, 2013, 57–60.

[13] T/4864. számú törvényjavaslat részletes indokolás az 53. §-hoz.

III. A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

Az Alkotmánybíróság már első határozatai között foglalkozott a közvetlen demokráciával, annak körébe vonható intézményekkel. Vizsgálódásának kiindulópontjaként a közvetlen demokrácia alkotmányi fogalmán hiányát tételezte: „Az Alkotmány ugyanis a közvetlen hatalomgyakorlás mikéntjére részletező szabályokat nem állapít meg; a jogalkotó e fogalmat nem definiálta, azaz a közvetlenhatalomgyakorlás módozatait még példálódzóan sem sorolta fel.”^[14] Ebből a közvetlen demokrácia fogalmát szinte kötöttségek nélkül határozhatta meg a testület. Következmenyképpen a társadalmi vitát nem tekintette a közvetlen demokrácia intézményének. Alkotmányértelmezési szempontból is érdekes ez az indokolás, mert az alkotmányozó akarata e szempontból nyilvánvaló volt: az 1989. évi XXXI. tv. indokolása kifejezetten a közvetlen demokrácia körében említette a társadalmi vitát. Az originalista értelmezéstől való eltérést egyrészt a részleteiben egyáltalán nem kifejtett „a modern polgári demokráciák tárgyat érintőrendelkezéseivel”,^[15] másrészt a közvetlen demokrácia fogalmi elemeivel támasztotta alá az Alkotmánybíróság: „A közvetlendemokrácia fogalmának *szükségképpen* eleme, hogy az ezt szolgáló intézmény felett az érdekelt, azaz maga a polgár (vagy meghatározottságuk) *befolyással bírjon*. [...] A közvetlen hatalomgyakorlás velejárója az, hogy az így született *döntés a törvényhozást is köti*.”^[16] A közvetlen demokrácia *fogalmának erejét* e példa is kiválóan igazolja: ha nincs kötelező (vagy a tudományban: általánosan elfogadott) definíciója, akkor az tetszés szerinti tartalommal tölthető meg, húzhatók meg a közvetlen demokrácia határai. Az Alkotmánybíróság 1990-ben roppant szűkre vonta a közvetlen demokrácia fogalmát, hiszen a törvényhozást kötő feltételnek csak az ügydöntő népszavazás felelt meg. A saját definíciója köré meglehetősen sűrű ködfüggönyt vonva az Alkotmánybíróság egyfelől a népi kezdeményezést is a közvetlen demokrácia tárgykörébe sorolta,^[17] másrészt azt is megjegyezte, „hogy a társadalmi vita intézményének hatályon kívül helyezése nem érintette a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. tv. 19. és 20. §-ainak hatályát. E szakaszok értelmében az állampolgárok közvetlenül, illetőleg képviseleti szerveik útján közreműködnek az életviszonyaikat érintő jogszabályok előkészítésében és megalkotásában, továbbá a jogszabály előkészítését végző szervek kötelesek a jogalkalmazó szerveket, a társadalmi szerveket és az érdekképviseleti szerveket az olyan jogszabályok tervezetének előkészítésébe bevonni, amelyek az általuk képviselt és védett érdekeket, illetőleg társadalmi viszonyokat érintik.”^[18]

[14] 28/1990. (XI. 22.) AB határozat Indokolás II. pont.

[15] Uo.

[16] Uo. – kiemelések tőlem: E. Cs.

[17] Uo. Ezt a megközelítést erősíti meg később a 16/2006. (V. 15.) AB határozat is az Indokolás III/1. pontjában: „A népi kezdeményezés a közvetlen demokrácia gyakorlásának egyik formája.”

[18] 28/1990. (XI. 22.) AB határozat Indokolás III. pont.

A mai fogalmaink szerinti „jogalkotásban való társadalmi részvétel” formáinak a közvetlen demokráciához fűződő viszonyát tehát nem tisztázta e határozat.

Tovább fűzte az Alkotmánybíróság a fenti definíciót az 52/1997. (X. 14.) AB határozatban: „A közvetlen hatalomgyakorlás *kritériuma tehát a kezdeményezés* (beleértve az eldöntendő kérdés, a hatalomgyakorlás tárgyának meghatározását) *és a kikényszeríthetőség* (a népszavazás megtartására – s nem csupán az eredmény kötőerejére vonatkozóan). [...] Az ügydöntő fakultatív népszavazásban a közvetlen hatalomgyakorlás egyik szükségképpen eleme, a kikényszeríthetőség a népszavazás megtartására vonatkozóan semmilyen formában nincs meg. Ez az intézmény sokkal inkább a közvetlen és a képviseleti hatalomgyakorlás közötti együttműködést jelenti. [...] Az Alkotmány 2.§ (2) bekezdésében írt *közvetlen hatalomgyakorlást a maga teljességében* egyedül az Alkotmány 28/C. § (2) és (3) bekezdéseiben szabályozott független és önálló hatalomgyakorlási forma jelenti (szemben a (4) bekezdés szerinti kooperatív hatalomgyakorlással).”^[19] A testület ezzel relativizálta a közvetlen demokrácia fogalmát: létrejöttek a „teljesen és csak részlegesen közvetlen demokratikus” intézmények kategóriái.

A 2000-es években többször merült fel a jogalkotásban való társadalmi részvétel és a közvetlen demokrácia viszonya az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Az ezzel kapcsolatos álláspont kitisztult és megszilárdult. Egy 2005-ös döntés szerint *nincs összefüggés a közvetlen demokrácia és az érdekegyeztetés között*, mivel „a közhatalom letéteményesei (állami szervek, önkormányzatok), illetve a civil szféra közötti érdekegyeztetés hagyományosan konzultációt, azaz tanácskozást, információcserét, érdekvitát, az eltérő érdekek, vélemények ütköztetését, konfliktusfeloldást, a közhatalmi döntésekkel érintetteknek a döntések előkészítésbe való bevonását, nem pedig *a közhatalmi döntések meghozatalában való közvetlen részvételt jelenti.*”^[20] Magyarán közvetlen demokrácia fogalmi eleme a közhatalmi döntések meghozatalában – nem pedig előkészítésében, netán befolyásolásában – való közvetlen részvétel. A 109/2008. (IX. 26.) AB határozat egyik indítványozója a népszuverenitás-klauzula sérelmét állította arra hivatkozással, hogy a társadalmi és az érdekképviseleti szerveket nem vonták be a megtámadott törvény előkészítésébe, nem került sor társadalmi vitára. Az Alkotmánybíróság szerint „nem sérti a népszuverenitás elvét az sem, hogy a Jat. által előírt véleményeztetési kötelezettségének a jogszabály előkészítőjénem tesz eleget. Az Alkotmány 2. § (2) bekezdése szerint ugyanis a nép a hatalmat választott képviselők útján, valamint közvetlenül gyakorolja. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az Alkotmányból levezethető általános elv az Országgyűlés (azaz választott képviselők) által történő hatalomgyakorlás. [...] A Jat. azon előírása, mely az érdekképviseleti szerveknek véleményezési jogot biztosít, *ezen közvetett hatalomgyakorláshoz kötődik*, a véleményeztetés elmaradása ugyanakkor nem korlátozza

[19] 52/1997. (X. 14.) AB határozat Indokolás IV. pont – kiemelések tőlem: E. Cs.

[20] 40/2005. (X. 19.) AB határozat Indokolás III/3.3. pont – kiemelések tőlem: E. Cs.

vagy szünteti meg a népszuverenitás választott képviselők útján történő gyakorlását.”^[21] A testület az érdekképviselési szervek véleményezési jogát a jogalkotási eljárásban a képviselési demokrácia tárgykörébe sorolta, noha egyáltalán nem indokolta meg a testület, hogy *miért* kötődik a véleményezési jog a képviselési hatalomgyakorláshoz, inkább csak kinyilatkoztatta ezt az összefüggést.

Az alkotmánybírói gyakorlat további érdekes területe a gyűlekezés szabadságának a közvetlen demokrácia körébe való emelése. Önmagában még meggyőző is lehetne a testület érvelése, amely „hangsúlyozta a gyűlekezési jog kiemelkedő kommunikációs funkcióját a közügyek megvitatása terén, ami a véleménynyilvánítás szabadságának speciális alapjogi megfogalmazása mellett a közvetlen demokrácia egyik megnyilvánulási formájaként is értelmezhető.”^[22] Ugyanígy: „A gyűlekezések kitüntetett kommunikációs funkciója nem pusztán a véleménynyilvánítás alapjogával hozza szoros összefüggésbe a gyűlekezéshez való alapjogot, hanem a közvetlen demokráciával is. A gyűlekezések célja ugyanis tipikusan egy kritikus vélemény, egy elégedetlenség kifejezésre juttatása, ami a *közvetett demokrácia* valamely intézménye által már meghozott, vagy még csak tervbe vett döntések *korrekcióját célozza*. A kifejtett vélemény tehát mindig a *befolyásolás eszközeként* jelenik meg a kommunikációs térben.”^[23] A gyűlekezéshez való jog és a közvetlen demokrácia kapcsolata csak közös funkcióik alapján volt lehetséges. Ez azonban éles szembefordulást jelent a korábbi határozatokkal, amelyekben a közvetlen demokrácia fogalmi elemei a kikényszeríthetőség, a közhatalmi döntések meghozatalában való részvétel voltak. Ezek 2015-re és 2016-ra „befolyásolásra” szelídültek. Amennyiben az újabb megközelítést vennénk alapul, akkor a jogalkotásban való társadalmi részvételt is közvetlen demokratikus eszköznek kellene tekinteni. A jogalkotásban való társadalmi részvétel sokkal inkább intézményes becsatornázását jelenti az érdekeknek, ekképpen a társadalmi, választópolgári részvételnek, mint a tüntetések.

IV. ÁLLAMTANI KERETEK, KAPASZKODÓK

A demokrácia problémájával nemcsak az alkotmányjog-tudomány, hanem az államtan és a politikatudomány (politikai filozófia) is foglalkozik. Emiatt érdemes röviden áttekinteni az államelméleti, politikai filozófiai megközelítéseit is. Ehhez kiindulópontként Dahl demokrácia-tipológiáját vesszük alapul. A közvetlen demokráciát ez alapján ragadja meg Bódig Mátyás is, azt állítva, hogy a Dahl-i elmélet szerinti „*bizottsági demokrácia*” és „*referendumos demokrácia*” *rajzolja ki a közvetlen demokrácia terrénját*, míg a képviselési demokrácia és az átruházott hatalom a *közvetett hatalomgyakorlás* formái. Ebben az értelmezésben

[21] 109/2008. (IX. 26.) AB határozat Indokolás I/4. pont – kiemelés tőlem: E. Cs.

[22] 13/2016. (VII. 18.) AB határozat Indokolás [25] és a 14/2016. (VII. 18.) AB határozat Indokolás [33] a 30/2015. (X. 15.) AB határozatot idézve – kiemelések tőlem: E. Cs.

[23] 12/2016. (VI. 22.) AB határozat Indokolás [26].

bizottsági demokrácia az, ha a döntésnek és az ahhoz vezető vitafolyamatnak is részesei a választópolgárok; a referendumos demokrácia keretei között „a résztvevők nem folytatnak nyílt kimenetelű vitát, hanem egy szűkebb csoport (például egy bizottság) által előkészített kérdésekről döntenek.” A képviseleti demokrácia modelljében biztosított a nyílt kimenetelű vita, abban azonban nem minden érintett, csak képviselők vesznek részt. Az átruházott hatalom a vitát is kizárja, mert egy személyt juttat döntési pozícióba.^[24] E demokrácia-osztályozás *döntésközpontú*, azaz minden olyan eljárást kizorít a közvetlen demokrácia fogalmából, amelyben csak konzultatív szerep hárul a választópolgárokra – így még a véleménynyilvánító népszavazást is, amelyben döntés ugyan fellelhető, de az jogi kötőerővel nem rendelkezik, a népi kezdeményezés és a petíciós jog – döntési elem híján – kívül reked a közvetlen demokrácia ezen értelmezésén.

A fenti megközelítés tehát roppant szűken határozza meg a közvetlen demokrácia fogalmát, abba az ismert magyar megoldások közül csak az Ötv. szerinti^[25] falugyűlés mint a bizottsági demokrácia megvalósulása és a kötelező népszavazás fér bele – utóbbi a referendumos demokrácia megtestesítőjeként. A közvetlen demokrácia jelentéstartalmának kiszélesítéséhez annak *a részvételi demokrácia/részvételi elv* fogalmához való közelítése vezet el. Ehhez Dahl és Habermas demokrácia-elméleteit vesszük górcső alá.

Dahl a demokrácia öt pontját a következőkben határozza meg: (1) hatékony részvétel, (2) a választójog egyenlősége, (3) „felvilágosult megértés”, (4) a politikai napirend/tematika feletti kontroll és (5) felnőttek bevonása.^[26] A hatékony részvétel ezen kontextusban széles értelemben használatos: a voksoláson kívül kiterjed a szabad véleménynyilvánításra: a nézetek, preferenciák, érdekek szabad kifejezésére mint folyamatra. A „felvilágosult megértés” ennek előfeltételét biztosítja a problémák, alternatívák megértésén és a független információforrásokhoz való hozzáférés lehetőségén keresztül. A politikai részvétel legtágabb értelemben így a *véleménynyilvánítás szabadságát*, a politikai intézmények befolyásolására tett kísérletet jelenti, amely Bódig szerint a részvétel leggyengébb formája.^[27]

Habermas elmélete a civil társadalom kommunikatív hatalmáról szintén szoros kapcsolatban áll közvetlen demokrácia felfogásával. A Habermas-i teória szerint ugyanis a „nyilvános vita, kommunikatív eljárás (a döntések diskurzív racionalitása) több mint legitimáció. »Az adminisztratív rendelkezésre álló hatalom megváltoztatja a maga aggregált állapotát, amíg vissza van csatolva egy demokratikus vélemény- és akaratképzéshez, amely a politikai hatalom kifej-

[24] Bódig Máttyás Robert Alan Dahl: *A Prefaceto Democratic Theory* c. művében foglalt modellt foglalja össze. Lásd Bódig, 2009, 223.

[25] A helyi önkormányzatokról szóló 1990. LXV. tv. 47. § (4) bekezdése lehetőséget biztosított arra, hogy képviselő-testület az ötszáz lakoson aluli községben a helyi népszavazást a falugyűlés hatáskörébe utalja, azzal a feltétellel, hogy a falugyűlés döntése abban az esetben számít népszavazási döntésnek, ha a falugyűlésen a választópolgároknak több mint a fele jelen van.”

[26] Dahl, 1998, 37., idézi: Schiller, 2007, 54.

[27] Bódig, 2009, 222.

tését nemcsak utólag ellenőrzi, hanem bizonyos értelemben programozza is. [...] A demokratikus eljárás szerint a kommunikatív hatalommá feldolgozott nyilvános vélekedés maga nem uralkodhat, hanem csak az adminisztratív hatalom felhasználását terelheti bizonyos pályákra.«^[28] Ennélfogva valamennyi kommunikációs alapjogot, köztük természetesen a gyülekezés szabadságát is a demokrácia – a hatalomgyakorlás – eszközöként kezeli Habermas. A hatalom ebben az értelemben szintén megreked a „befolyásolásnak”, az „adminisztratív álláspont programozásának” szintjén. Ugyanakkor ez a nem, vagy kevésbé formalizált hatalom *nem gyengébb, hanem egyszerűen más természetű*, mint a jogi normákban lefektetett hatáskörök gyakorlásához kötött, általában döntéshozatalban megtestesülő, szigorúan közjogi értelemben vett, s „politikai intézmények által gyakorolt” hatalom (vö. Bódig álláspontjával).

Úgy a Dahl-i, mint a Habermas-i elmélet tehát olyan demokrácia-fogalmat használ, amelyekben a demokrácia szükségszerű összetevője a közvetlen állampolgári részvétel. Ezek a megközelítések a *részvétel mentén elhalványítják a határvonalat a képviseleti és közvetlen demokrácia között*, ami azonban a közvetlen demokrácia fogalmának parttalanságához vezet.^[29] E képet tovább árnyalja, hogy a részvételi demokráciának létezik egy szűkebb – inkább az alkotmányjog-tudomány által használt – értelmezése is, amely azt a közvetlen demokrácia szinonimájaként kezeli azt.^[30] A szűkebb értelemben vett részvételi demokrácia fő kérdésévé így az válik, hogy pontosan milyen részvétel-típusok tartoznak a közvetlen demokráciához. Mielőtt rátérnénk a szakjogtudományi megközelítésekre, a teljesség kedvéért röviden ismertetjük az állampolgári részvétel államtani megközelítésének egyéb formáit is.

A részvételnek a véleménynyilvánítás szabadságát követő fokozata – Bódig nyomán – „az indítványozási jog, amikor is az érintettek olyan panasszal vagy indítvánnyal fordulhatnak a politikai intézményekhez, amelyeket azok kötelesek megfontolni.”^[31] Ebben a típusban a választópolgárok részvétele a demokratikus döntéshozatalban intézményessé válik. Ide lehetne sorolni az összehasonlító alkotmányjogi megközelítés által „agenda-kezdemenyezésnek”,^[32] „napirendi javaslatnak”^[33] nevezett eszközöket, a magyar példák közül pedig a népi kezde-

[28] Smuk Péter értelmezi és idézi Jürgen Habermas: *Three Normative Models of Democracy* c. tanulmányát. Lásd Smuk, 2014, 19.

[29] Emiatt jegyezheti meg Theo Schiller, hogy a részvételi demokrácia elméletei – noha azok a közvetlen demokrácia „természetes otthonának, eredőjének” tekinthetők – a közvetlen demokráciával tétován és bizonytalanul bánnak: gyakran csak többségi elvet alkalmazó voksolási mechanizmusként érzékelik azt, annak ellenére, hogy a közvetlen demokratikus eljárások egész döntési folyamatot képesek átfogni a napirend-meghatározástól a végső voksolásig. Lásd: Schiller, 2007, 52.

[30] Lásd például: Contiades – Fotiadu, 2017. E kötetben az alkotmánymódosításokkal kapcsolatos részvételi kérdéseket elemzi, így különösen a népszavazás különböző típusait, illetve az abban szereplő tanulmányok címében rendre visszaköszön a „*direct democracy*” (közvetlen demokrácia) kifejezés.

[31] Bódig, 2009, 222–223.

[32] Schiller, 2013, 40.

[33] Komáromi, 2016, 147–148.

ményezést és – a lentebb tárgyalt megszorításokkal – a kollektíven gyakorolt petíciós jogot. A politikai részvétel még erősebb formája a közjogi döntések determinálása, amely természeténél fogva a döntésközpontú közvetlen demokrácia-felfogással rokonítható.

A fenti áttekintés alapján megállapíthatjuk, hogy az államelmélet legfeljebb csak kapaszkodókat, kereteket nyújthat olyan intézmények közvetlen demokrácia alá sorolásáról alkotott véleményünk kialakításához, mint a gyülekezéshez való jog, a petíciós jog, vagy éppen a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvétel. Az államelmélet – „műfaji sajátosságainak” köszönhetően – olyan kategóriákkal dolgozik, amelyek csak formálisan, de tartalmilag nem, vagy legalábbis nem teljesen feleltethetők meg az alkotmányjogi fogalmaknak.

V. ALKOTMÁNYJOG-TUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉSEK

A közvetlen demokráciával – s általában a demokráciával – foglalkozó, elsősorban alkotmányjogi vagy összehasonlító alkotmányjogi művek sem vetkőzhetik le e fogalmakkal kapcsolatos bizonytalanságokat, illetve azok sokféle – közjogi, államtani, politikatudományi – relációját, továbbá azt sem, hogy a tételes jogban és az alkotmánybírói gyakorlatban sem egyértelmű ezek jelentéstartalma. Mindenesetre tanulságos lehet, hogy a szakjogtudományi megközelítést alkalmazó munkák hogyan kezelik a közvetlen demokrácia fogalmát. A „letisztult” fogalomhasználat a tankönyvekkel szemben támasztott fokozott elvárás, így e részben nagy figyelmet szentelünk a tankönyvi megoldásoknak is.

Általánosságban megállapítható, hogy elvértve található olyan alkotmányjogtudományi munka, amely vállalkozna a közvetlen demokrácia definiálására. Az alábbi irányzatokat különíthetjük el:

- „pragmatikus”: a közvetlen demokráciatípusainak – legalábbis az adott mű által vizsgált típusainak – felsorolása, a közvetlen demokrácia fogalmának meghatározása nélkül;^[34]
- „pragmatikus-magyarázó”: a képviseleti és a közvetlen demokrácia szembeállítás, illetve utóbbi típusainak – legalábbis az adott mű által vizsgált típusainak – felsorolása, a közvetlen demokrácia fogalmának meghatározása nélkül;^[35]

[34] „Specifically, the Handbook examines four separate applications of direct democracy: referendums; citizens’ initiatives; agenda initiatives; and recall.” Beramendi et al., 2008, 10.

[35] Csink http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_Alkotmanyjog/ch-05.html#id520089 (2018.03.30.) E tankönyvi fejezet a népszavazást és a petíciós jogot mint a közvetlen demokrácia intézményeit mutatja be részletesen. (Issacharoff et al., 2016, 981.)

- „magyarázó-pragmatikus”: a képviseleti és a közvetlen demokrácia szembeállítás, hosszabb, vagy rövidebb eszme- és/vagy alkotmánytörténeti áttekintés mellett, de a közvetlen demokrácia definiálása nélkül, a közvetlen demokratikus eljárások felsorolásával;^[36]
- „részlegesen definiáló”: részlegesen alkalmazható – azaz nem valamennyi közvetlen demokratikus eljárást nem felölelő – fogalom használata;^[37], ^[38]
- „teljes körűen definiáló”: roppant tág – de teljeskörű – fogalom alkalmazása.

Mivel számunkra az utolsó csoport a legérdekesebb, csak ezt mutatjuk be részletesebben. Ilyen általános közvetlen demokrácia-meghatározást alkalmazott Dezső Márta, aki szerint „[a] közvetlen demokrácia lényege, hogy az állampolgárok személyesen vesznek részt a törvényhozásban, a közügyek vitelében.”^[39] E fogalomban – amennyiben a közügyek részének tekintjük a törvényhozást is, amelyek közül az legfeljebb jelentőségénél fogva emelkedik ki – a participatív demokrácia képe tárul elénk. A meghatározás mindkét pillére további magyarázatra szorul: úgy a személyes részvétel^[40] szintje, mint pedig a közügyek köre nagyon tágan értelmezhető. E közvetlen demokrácia-fogalom felöleli még a véleménynyilvánítás szabadságát is, így az államtani megoldásoknál megismertekhez vezet bennünket vissza.

[36] „A modern kori közvetlen demokrácia úttörője három nagy népszavazási hagyomány az észak-amerikai, a francia és a svájci.” E bevezetőt követően nagyívű történeti áttekintés keretében mutatja be a közvetlen demokrácia számos típusát. (Komáromi, 2016, 138-143.; Halász, 2018, 58-59.; Lewis, 2013, 2-7.; Gyórfi et al., 2009, 225-231.; Donovan – Bowler, 1998, 1.)

[37] „Ezzel szembeállíthatók azok az eljárások, amelyek keretében a választópolgárok konkrét – de mindenképpen a képviselők megválasztásán kívül eső – kérdések eldöntésében jutnak szerephez.” Ez azért tekinthető csak részleges fogalomnak, mert a döntéshozatalt helyezi középpontba, noha – a döntést, voksolást nem igénylő – népi kezdeményezéseket is a közvetlen demokrácia részeként tárgyalja a mű. Lásd: Erdős, 2014, 208-209.

[38] „A közvetlen demokrácia alapvető vonásait röviden az alábbi kulcsszavakkal lehetne meghatározni: adott témára összpontosító eljárás, a polgárok közvetlen döntési joga tartalmi kérdésekben, egy ebből következő közéleti vita, valamint a képviseleti demokrácia kiegészítésének és ellenőrzésének funkciója.” Ez a megközelítés is döntésközpontú – bár egyéb alkotóelemei informatívak és plauzibilisek –, noha a mű még a fogalommal azonos oldalon említi napirendi javaslatokat a közvetlen demokratikus intézmények között. Lásd: Schiller, 2013, 40.

[39] Dezső, 2007, 176. Kiemelés tőlem: E. Cs.

[40] A részvétel fogalmának bizonytalanságára hívja fel a figyelmet Giovanni Sartori nyomán Körösenyi András is azt hangsúlyozva, „hogy a participatív demokrácia híveinek sohasem sikerült a részvétel egy koherens fogalmát megalkotniuk. Azaz nem sikerült világossá tenniük, hogy mit jelent a »valódi állampolgári részvétel«. Logikailag belátható ugyanis, érvel Sartori, hogy a döntéshozatalban való tényleges állampolgári részvétel egy szűk határon túl nem növelhető. »Ha a participáció személyes részvételt jelent, akkor a részvételem valódisága és hatékonysága fordított arányban áll a résztvevők számával.«” (Körösenyi, 2009, 34.)

VI. FOGALOM HIÁNYÁBAN...

Összefoglalva a tételes jogi, joggyakorlati, államelméleti és alkotmányjog-tudományi megközelítéseket arra juthatunk, hogy nem létezik a közvetlen demokráciának általánosan elfogadott definíciója. Azt is megállapítottuk, hogy az állam-tani és alkotmányjogi közvetlen és részvételi demokrácia-definíciók csak korlátozottan vetíthetők egymásra. A közvetlen demokráciával foglalkozó alkotmányjogi művek további jellemzője, hogy vagy kerülük a fogalomalkotást, vagy – ha arra vállalkoznak is – ellentmondásosan szűk, vagy parttalanul tág definíciót alkalmaznak. A legtöbb mű tehát csak az általuk közvetlen demokráciához sorolt intézmények enumerációjával határozza meg a közvetlen demokrácia térnumát – ezt a praktikus megoldást még a fogalomalkotásra vállalkozó művek sem vetik el, de legalább igazolni próbálják az adott intézmények közvetlen demokráciához kötődését, vagy annak hiányát.

A definíció-hiány elsősorban azért problémás, mert a különböző források egymást nem fedő felsorolásokat tartalmaznak a közvetlen demokrácia intézményeiről. Így például

- az alkotmányozó szerint a közvetlen demokrácia része volt a társadalmi vita, az Alkotmánybíróság szerint nem – ahogyan nem az a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvétel sem;
- az Alkotmánybíróság szerint a gyülekezési jog a közvetlen demokráciához kötődik, míg az alkotmányjog-tudományhoz tartozó művek fel sem vetik ennek lehetőségét;
- a visszahívás egyes művek szerint^[41] nem a közvetlen demokrácia része, más művek szerint^[42] viszont az;
- a petíciós jog egyes tudományos művek szerint a közvetlen demokrácia része,^[43] más forrás szerint nem az,^[44] de köztes álláspont is ismert.^[45]

[41] Theo Schiller szerint „[a] hivatalt viselő személyek közvetlen választása és visszahívása a képviseleti demokráciához tartozik...” (Schiller, 2013, 40.)

[42] A legtöbb forrás a visszahívás (*recall/recallelection*) intézményét a közvetlen demokrácia keretében tárgyalja. Lásd például: Issacharoff et al., 2016, 981., Komáromi, 2016, 138–143., Beramendi et al., 2008, 10.

[43] Lásd például: Papp, 2003, 784–790., Csink 2014 (http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_Alkotmanyjog/ch05.html#id520089 2018.03.30.)

[44] A petíciós jog megfogalmazásában az állami szervek mellett a népképviseleti szervek megjelölésének „hiányában azonban kétséges, hogy érdemi kapcsolat mutatható ki a petíciós jog és a népszuverenitás között.” (Hajas – Patyi, 2009, 2341.)

[45] Térey, 2009, 935. Megjegyzendő, hogy a megszüntetett népi kezdeményezést akár egy pontosabb petíciós jogi szabályozás is pótolhatja. Ehhez példát nyújthat a westminsteri petíciós jogi szabályozás, amely még on-line is támogatható agenda-kezdeményezésként írható le. Lásd: <https://www.parliament.uk/get-involved/sign-a-petition/e-petitions/>

A petíciós jogra, s különösen az ún. e-petíciókra Cabrera Alvaro is úgy tekint, mint a részvételi elemre a képviseleti demokrácia világában. Lásd: Cabrera, 2011, 110, 154–168. (<http://doktori.tatk.elte.hu/Cabrera%20Alvaro%20disszert%C3%A1ci%C3%B3ja.pdf> 2018.03.30.)

E vitákat nem lehet közvetlen demokrácia-fogalom nélkül eldönteni. Emiatt, noha a közvetlen demokrácia eléggé ellenáll a definíciós kísérleteknek, annak fogalmi elemeit – elsősorban e tanulmányban bemutatott forrásokra támaszkodva – az alábbiak szerint adjuk meg:

- a) valamely konkrét kérdésre, témára – ide nem értve a közhatalmi pozíciókat betöltő személyek megválasztását – irányuló olyan
- b) jogi normák által megfelelően szabályozott eljárás, amelyből
- c) közéleti vita fakad(hat), és amely
- d) valamennyi – az adott igazgatási szint szerint érintett – választópolgárnak lehetőséget biztosít közhatalmi döntések meghozatalára vagy e döntések befolyásolására (a közhatalmat gyakorló szervek kötelező reagálásra késztetésével), ekképpen
- e) a képvisleti demokrácia kiegészítésére, korrekciójára, illetve ellenőrzésére irányul.^[46]

Az egyes fogalmi ismérvek részletesebb kibontást igényelnének, amelyre ehelyütt nem nyílik lehetőség, csak a fogalomalkotás legfontosabb törekvéseit emelhetjük ki: igyekeztünk egyfelől enyhíteni a fogalmak döntés-központúságát, másfelől pedig pontosabban körülírni a „részvétel” jelentését, minthogy ebből adódtak a közvetlen demokráciával kapcsolatos bizonytalanságok, továbbá kidomborítani a közvetlen demokrácia jogi szabályozottságának fontosságát is.

E definíció alapján a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvétel – megfelelő szabályozás esetén – a közvetlen demokrácia részének tekinthető, a gyülekezési jog (és a véleménynyilvánítás szabadsága) viszont kívül reked azon (lévén a közhatalmat gyakorló szervek nem kötelesek azokra reagálni). Ugyancsak kizorul e fogalmi körből a kollektíven gyakorolt petíciós jog a hatályos magyar jog szerinti formájában, mivel nincs mögötte szabályozott eljárásrend, s ugyanígy a megfelelő jogi garanciákkal el nem látott nemzeti konzultáció sem tekinthető valódi közvetlen demokratikus intézménynek.^[47] E fogalom azonban felöleli a népszavazás valamennyi típusát (kezdeményezőktől, kötőerőtől, időponttól függetlenül), az agenda-kezdeményezéseket, valamint a visszahívást.

[46] A képvisleti és közvetlen demokrácia viszonya a magyar joggyakorlatban és alkotmányjogi szakirodalomban is kiemelt figyelemnek örvend. Számos publikáció témája ebből kifolyólag a képvisleti és közvetlen hatalomgyakorlás hatalommegosztás szemszögéből való értelmezése is (lásd például: Györfi et al., 2009, 209., Szalai, 2013, 125–143.) Ehelyütt azonban csak képvisleti demokráciának a közvetlen demokrácia fogalmának megalkotásában betöltött szerepére utalunk: Schiller szerint a közvetlen demokrácia csak a képvisleti demokráciával és képvislettel szembeállítva értelmezhető. Lásd: Schiller, 2002, 13.

[47] Ennek legfőbb okát abban látjuk, hogy ellenőrizhetetlen az, hogy a válaszok valóban a választópolgároktól érkeznek-e be, és az is, hogy egy választópolgár csak egy válaszküldeményben fejtette ki véleményét.

Előnye továbbá, hogy a jelenleg létező, de egyelőre kivételes, szokatlan,^[48] vagy a jövőben esetlegesen születő újabb eljárástípusok közvetlen demokrati- kus jellege is megítélhető ennek alapján.

IRODALOM

- Beramendi, Virginia et al. (2008): *Direct Democracy. The International IDEA Handbook*. International Institute of Democracy and Electoral Assistance, Stockholm,.
- Bódi Máttyás (2009): Konszenzus, részvétel, többség. Az állam és a demokrácia viszonyának elméletei. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet I*. Szent István Társulat, Budapest.
- Cabrera, Alvaro (2011): *Az inkluzív e-parlament modellje*. PhD-értekezés. ELTE TTK Szociológia Doktori Iskola. <http://doktori.tatk.elte.hu/Cabrera%20Alvaro%20disszert%C3%A1ci%C3%B3ja.pdf>
- Contiades, Xenophon - Fotiadu, Alkmene (eds.) (2017): *Participatory Constitutional Change*. Routledge, New York.
- Csink Lóránt (2014): A közvetlen demokrácia. In: Schanda Balázs - Trócsányi László (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop-425/2011_0001_548_Alkotmanyjog/ch05.html#id520089
- Csörgits Lajos (2013): *A magyar helyi önkormányzati rendszer átalakítása. A demokrácia, a helyi közügyek és a helyi önkormányzás egyes kérdései*. Doktori értekezés. Győr.
- Dahl, Robert Alan (1998): *On Democracy*. Yale University Press, New Haven/London.
- Dezső Márta (2007): Népszavazás és népi kezdeményezés. In: Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Osiris, Budapest, 176.
- Donovan, Todd - Bowler, Shaun (1998): An Overview of Direct Democracy in the American States. In: Bowler, Shaun - Donovan, Todd - Tolbert, Caroline J. (szerk.): *Citizen as Legislators. Direct Democracy in the United States*. Ohio State University Press, Columbus, 1-21.

[48] Erre kiváló példaként idézhető az izlandi Nemzeti Fórum és az ír Alkotmányozó Gyűlés, amelyek összetételében kizárólagos, illetve meghatározó befolyást kívántak biztosítani a választópolgároknak a hivatásos politikusokkal szemben. Ezek a választópolgári részvételnek kétségtelenül új típusait jelentik, de egyúttal *rávilágítanak a részvétel és a közvetlenség eltérésére* is: a Nemzeti Fórum és az Alkotmányozó Gyűlés a Dahl-i demokrácia-típusok közül a bizottsági demokrácia kategóriájába sorolható képviselői alapon működő szervek voltak, „csak” létrejöttük módjában különböztek a hagyományos, választáson nyugó képviselői szervektől.

Az ír Alkotmányozó Gyűlés nem-politikus tagjai véletlenszerűen kerültek kiválasztásra egy közvélemény-kutató cég(!) által összeállított listáról, amely lakóhely, életkor, nem, munkaerő-piaci aktivitás, kor, vallás szerint reprezentatív mintát biztosított az ír társadalomról. Az eljárás menetéről részletesen lásd: <https://www.constitution.ie/Documents/BehaviourAndAttitudes.pdf> (2018.04.02.), kritikai értékeléshez lásd: Farrell et al., 2017, 120-135.

Az izlandi Nemzeti Fórum is hasonló módon (ott is közvélemény-kutató cég bevonásával) jött létre azzal a különbséggel, hogy annak teljes tagsága „laikusokból” állt, s e testület pusztán egy napig (!) ülésezett, és csak közreműködött az alkotmányozás folyamatában, a végső döntést nem ez hozta meg, csak a készülő alkotmány alapelveinek meghatározásában jutott neki szerep. A Nemzeti Fórumról lásd: <http://www.thjodfundur2010.is/english/> (2018.04.02.), kritikai értékeléshez lásd: Thorarensen, 2017, 107-108. Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a fenti közvetlen demokrácia-fogalom d) és e) pontjával sem összeegyeztethető az ír és izlandi megoldás.

- Erdős Csaba (2014): A közvetlen demokrácia intézményei. In: Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog I.* Universitas, Győr, 208–209.
- Farrell, David M. et al. (2017): People in to the Heart of Constitutional Design. In: Contiades, Xenophon – Fotiadu, Alkmene (eds.): *Participatory Constitutional Change.* Routledge, New York, 120–135.
- Győrfi Tamás et al. (2009): 2. § Alkotmányos alapelvek; ellenállási jog. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Századvég, Budapest, 186–187.
- Habermas, Jürgen (1994): Three Normative Models of Democracy. *Constellation* 1(1) 1–10.
- Hajas Barnabás – Patyi András (2009): 64. § Panaszjog. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Századvég, Budapest, 2337–2347.
- Halász Iván (2018): Szuverenitás és népszuverenitás. Népképviselő és a demokratikus hatalomgyakorlás módja. In: Halász Iván (szerk.): *Alkotmányjog.* Dialóg-Campus, Budapest, 58–59.
- Issacharoff, Samuel et al. (2016): *The Law of Democracy: Legal Structure of the Political Process.* (5. kiad.) Foundation Press, (University Casebook Series).
- Jhering, Rudolf von (1885): *Scheck und Ernst in der Jurisprudenz.* Leipzig.
- Komáromi László (2016): Közvetlen demokratikus hagyományok és modellek: alapkérdések, kockázatok és esélyek. In: Gáva Krisztián – Téglási András (szerk.): *A népszavazás szabályozása és gyakorlata Európában és Magyarországon.* NKE Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest.
- Körösnéyi András (2009): A népszavazások és a képviselői demokrácia viszonya. In: Enyedi Zolt (szerk.): *A népakarat dilemmái.* Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest, 37–61.
- Lewis, Daniel C. (2013): *Direct Democracy and Minority Rights.* Routledge, New York.
- Papp Imre (2003): A politikai részvételi jogok. In: Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok.* Osiris, Budapest, 737–790.
- Schiller, Theo (2002): *Direkte Demokratie. Eine Einführung.* Campus, Frankfurt am Main – New York.
- Schiller, Theo (2007): Direct Democracy and Theories of Participatory Democracy – some observations. In: Pállinger, Zoltán et al. (ed.): *Direct Democracy in Europe.* VS Verlag, Wiesbaden, 52–63.
- Schiller, Theo (2013): Közvetlen demokrácia Európában és a világban – fejlemények és lehetőségek. In: Szabó Zolt (szerk.): *Szabadság és felelősség. Tanulmányok a közvetlen demokráciáról.* KRGE ÁJK, Budapest.
- Smuk Péter (2014): *A politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezetete.* MTA BTK, Budapest.
- Szalai András (2013): Manipuláció vagy korrekció? A népszavazás mint a parlamenti kormányzás ellensúlya. *Pro Publico Bono* 2013/3. 125–143.
- Térey Vilmos: 28/D. § Az országos népi kezdeményezés részletesebb szabályai. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Századvég, Budapest, 933–935.
- Thorarensen, Björg (2017): People’s Contribution to Constitutional Changes. In: Contiades, Xenophon – Fotiadu, Alkmene (eds.): *Participatory Constitutional Change.* Routledge, New York.

Kereszt tér

Államépítési törekvések Szíriában II. – Az Iszlám Állam tündöklése és túlélése?^[1]

I. BEVEZETÉS

Jelen tanulmány az *Államépítési törekvések Szíriában I. – A Bassár el-Aszad kormányzat kihívásai* sorozat folytatása (*Jog – Állam – Politika*, 2017. 3. szám). A sorozat első része a szír központi kormányzat államszervezési kihívásait, valamint az ország területén zajló többfrontos polgárháborút igyekezett átfogóan bemutatni. Az Iszlám Államra, mint az elmúlt évek egyik legjelentősebb kihívására mindössze utaltam a téma kapcsán, mivel a terrorszervezetből proto-állammá fejlődő entitás jelen tanulmányban kerül részletesebben bemutatásra.

Az Iszlám Állam jelentette fenyegetés túlmutat a közel-keleti és észak-afrikai régión. Rámutatott arra, hogy törekeny államokban egy jól szervezett, és gazdasági erőforrásokat sikeresen kisajátító állam alatti szereplő miként képes megbontani az állam egységét, és emberek millióinak sorsát befolyásolni. Hasonlóan más radikális/iszlamista szervezethez, az Iszlám Állam is megkérdőjelezte a nyugati államfejlődés nyomán kialakult nemzetközi rendet, mindezt azonban úgy, hogy a XXI. század kommunikációs csatornáit felhasználva – közösségi média, honlapok, Youtube videók stb. – emberek tízezreit volt képes világszerte megszólítani és cselekvésre ösztönözni.

Az Iszlám Állam, bár Irakban és Szíriában könyvelhette el legnagyobb sikereit, képes volt arra, hogy kilépjen a régióból, és más régiókban is követőket, szövetségeseket szerezzen. Így vált az Iszlám Állam egy globális hálózattá, hozott létre egy *brand-et*, amely törekeny országokban, úgy mint például Líbiában, Jemenben, Nigériában, Afganisztánban, Pakisztánban stb. vetette meg a lábát 2014-től kezdődően.

A fentieknek megfelelően az Iszlám Állam működésének vizsgálatát két komponensre lehet bontani. Az Iszlám Államot egyfelől érdemes egyfelől úgy megvizsgálni – mint ahogy azt jelent tanulmány is teszi – hogy a szíriai és iraki térnyerésére, államépítési kísérletére fókuszál. Az Iszlám Államot másfelől globális hálózata, brandépítési kísérlete is mentén hasznos feldolgozni, hiszen számos törekeny országban jelent potenciális kockázatot, és aláássa az ottani központi kormányzat működését.

[1] Tóth, 2017.

A továbbiakban tehát az Iszlám Állam szíriai és iraki államépítési kísérlete kerül bemutatásra, így az a folyamat, hogy miként válhatott egy terrorista szervezet proto-állammá, amely önkényesen kisajátította több állam területét és lakosságának meghatározó részét. A második fejezet az Iszlám Állam elődszervezeteit veszi sorra, majd ezt követően a harmadik fejezet az Iszlám Állam mint proto-állam működését és kihívásait emeli középpontba a 2014–2017. közötti időszakban. A negyedik fejezet az Iszlám Állam fenntarthatóságát járja körül, így sorra veszi azon tényezőket, amelyek fejlődő és fejlett országokban annak működését segítik elő/akadályozzák meg.

II. AZ ISZLÁM ÁLLAM KIKIÁLTÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT

Az Iszlám Állam gyökerei egészen 1999-ig nyúlnak vissza, amikor a brutálitásáról hírhedt Abu Muszab al-Zarkávi Jordániában megalapította az Egyistenhit és Dzsihád Csoportot. Miután az Egyesült Államok hadserege 2001-ben Afganisztánban, 2003-ban pedig Irakban is megjelent, a zűrzavart kihasználva Irakba helyezte át a szervezet „székhelyét”. A szervezet akkori sikereinek köszönhetően al-Zarkávi, valamint az al-Kaida vezetője, Oszáma bin Láden felismerte a kölcsönös szövetségben rejlő erőt, így 2004 októberében al-Zarkávi hűségesküt tett az akkor legismertebb terrorista vezetőknek.

A szervezet Iraki al-Kaida néven folytatta tevékenységét, azonban al-Zarkávi 2006-os halálával a szervezet fejlődése irányt váltott. 2006-tól Iraki Iszlám Állam néven, immáron Abu Omár al-Bagdádi vezetésével az előző években megszerzett területi befolyást felhasználva államépítési kísérletbe kezdtek. A későbbiek szempontjából nem elhanyagolható az a tény, hogy már 2007-ben kialakították a „központi közigazgatási” szerveiket, amelyek az Iraki Iszlám Állam jelenlétét kívánták legitimálni „szakpolitikáin” keresztül. Olyan kvázi minisztériumokat állítottak fel, mint az „első minisztérium”, háborús ügyi minisztérium, közösségi kapcsolatok minisztérium, közbiztonsági minisztérium, média minisztérium, olajügyi minisztérium, sária tanácsok minisztériuma, mártírok és bebörtönzöttek minisztériuma, mezőgazdasági és halászati minisztérium, és az egészségügyi minisztérium.^[2]

Az ambíciók ellenére a szervezet ekkoriban még sem elegendő tapasztalattal, sem kellő gazdasági erőforrásokkal nem rendelkezett ahhoz, hogy a szervezete keretei közül kilépve elmozduljon az államiság/proto-államiság irányába. Az Iraki Iszlám Állam bevételeire a bűnszervezetekre jellemző tevékenységek révén – olajcsempészés, vállalkozások zsarolása – tett szert, ráadásul az Irakban állomásozó amerikai haderő célzott támadásokkal ekkoriban még minden átfogóbb elképzelés elejét tudta venni.

2009 szeptemberében az Iraki Iszlám Állam nyilvánosan is elismerte az

[2] Al-Tamimi, 2015, Forrás: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/447/html>

elmúlt években ért veszteségeket, majd 2010-ben Abu Omár al-Bagdádi is életét vesztette egy amerikai-iraki közös akció során. A szervezet élére Abu Bakr al-Bagdádi került, akinek tevékenysége ettől az évtől kezdődően alapvető változásokat eredményezett. Zsarolási tevékenységüket Moszul városában kiterjesztették az összes gyógyszertár tulajdonosára, akik így havonta 100–200 dollárt voltak kénytelenek fizetni, valamint szállodákra, boltokra és orvosokra egyaránt. Az Iraki Iszlám Állam, mint bűnszervezet, tulajdonképpen az egész várost behálózta, ennek fényében nem meglepő, hogy volt képes azt 2014 júniusában mindössze néhány nap leforgása alatt meghódítani.

2011-től kezdve számos tényező hozzájárult ahhoz, hogy a szervezet sikerrel könyvelhessen el. Ezek között lehet megemlíteni Oszáma bin Láden 2011. május 2-án bekövetkezett halálát – a nemzetközi közvélemény elintézettnek tekintette a terrorizmus jelentette fenyegetést –, az elnyúló iraki háború nemzetközi támogatottságának visszaesését, illetve az Egyesült Államok csapatainak 2011-ben megkezdődő kivonását. A fentiek lehetővé tették a szervezet számára, hogy Irakban úgy szerezzen magának hírnevet, hogy nem kellett tartani az Egyesült Államok komolyabb válaszcspásától.

Ugyanabban az évben, Szíriában kitört a napjainkig elhúzódó véres polgárháború, amely radikális és militáns szervezetek számára kiváló lehetőséget teremtett tevékenységük kibontásához. Az al-Kaida az al-Nuszra Fronton keresztül is képviseltette magát, viszont a központi kormányzattal szemben fellépő csoportok egyike sem tudott olyan sikereket elérni, mint az Iraki Iszlám Állam. Az Iraki Iszlám Állam szíriai tevékenysége korántsem volt az al-Kaidával konfliktusmentes, és 2013-ban az al-Nuszra Frontot magába kívánta olvasztani. Formálisan erre nem került sor, ugyanakkor egyes szíriai kormányzóságok esetében a harcosok 70 százaléka dezertált az al-Nuszra Front soraiból, hogy az Iraki Iszlám Állam zászlaja alatt harcoljon.^[3] 2013–2014 között a szervezet átnevezte magát Iraki és Szíriai Iszlám Állammá, amely már a nevében is megmutatja, hogy párhuzamosan két országban is aktív jelenléttel és hatalommal bír.

A 2014-es év sorsdöntő volt a szervezet számára. Februárban az al-Kaida megszakított minden kapcsolatot al-Bagdádival, majd júniusban kikiáltották a kalifátust, és magukat Iszlám Államként kezdték definiálni. A kalifátus itt egy ténylegesen körülhatárolható területet jelentett, ahol emberek milliói éltek, és jelentős gazdasági-, ásványkincs erőforrások felett rendelkezett. 2014 szeptemberére becslések szerint az Egyesült Királyság területével vetekedett az Iszlám Állam mérete (kb. 210.000 km²),^[4] amelyen megkezdték a saját meggyőződésük szerint átformálni a politikai-társadalmi viszonyokat. Ezzel az Iszlám Állam azon kevés terrorista szervezet nyomdokaiba lépett, amelyek a szervezeti keretektől

[3] Qaeda chief annuls Syrian-Iraqi jihad merger, *Al Jazeera*, 2013. 06. 03. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/2013699425657882.html>

[4] What is 'Islamic State?', *BBC News*, 2015. 12. 02. Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29052144>

kitörve képes volt úgynevezett proto-állomot kiépíteni. A proto-államok sorában felfedezhető hasonlóságok az egységes világgéphez/ideológiához ragaszkodás, a nemzetközi ambíciók, az erőszak, valamint a központi kormányzathoz képest sokkal hatékonyabb közigazgatási rendszer kiépítése.^[5]

Az Iszlám Állam viszont közel sem az első olyan terrorista/dzsihádisták szervezete volt, amely a vesztfáliai logikát elutasító „iszlám állam” létrehozásán fáradozott, és azt meg is valósította. A bipoláris világrend felbomlása óta számos országban próbálkoztak radikális csoportok az „államalapítással” – a kalifátus vagy emirátus kihirdetésével –, amelyek közül a tálibok afganisztáni, illetve az Al-Shabáb somáliai kísérlete emelkedett ki. Eredményképpen mindkét ország a szétesés szélére sodródott, a törekeny államok rangsorában Szomália a második, míg Afganisztán a kilencedik helyen áll a vizsgált 178 ország közül.^[6] Az Iszlám Állam térnyerésének is köszönhetően ugyanezen rangsorban Szíria az ötödik, míg Irak a tizedik helyre pozícionálható a tanulmány lezárásakor publikált legfrissebb jelentésben.

III. AZ ISZLÁM ÁLLAM MŰKÖDÉSE 2014–2017 KÖZÖTT

A kalifátus kikiáltása több volt, mint szimbolikus aktus: militáns csoportok tucatjai és harcosok ezrei csatlakoztak a hírre, majd hónapokon belül megindult a szervezet gyors katonai-hatalmi térnyerése. Ahogy az Iszlám Állam csapatai városról városra haladtak előre – Irak fővárosát nem egészen 25 kilométernyire közelítették meg^[7] –, egyre több katonára, gazdasági erőforrásra, és nem utolsósorban reputációra tettek szert. Az Iszlám Állam videói és propaganda anyagai bejárták a világot, és azon túl, hogy a meghatározó médiumok leközlötték ezeket híradásaikban, párhuzamosan megindult a szimpatizánsok és harcosok toborzása az Interneten.^[8]

A fejlett országok számára világossá vált, hogy az Iszlám Állam szíriai és iraki térnyerését nem lehet tétlenül nézni. Az Iszlám Állam államépítési kísérlete több volt, mint regionális konfliktus: világgépével és hitvallásával megkérdőjelezte a fennálló nemzetközi rendet, és céljai megvalósításához számottevő humán-, és gazdasági erőforrás toborzására, megszerzésére volt képes. Az Iszlám Állam rövid időn belül kilépett a közel-keleti és észak-afrikai régióból, és a világ számos pontján alakultak sejték, vagy kötelezték el magukat mellette egyéb radikális csoportosulások. Nem utolsósorban pedig az Iszlám Állam konkrét biztonsági fenyegetést jelentett annak deklarált ellenségeire, a fejlett országokra nézve is. 2015-től kezdődően az iszlám terrorizmus soha nem látott erővel csapott le Európára, amely nemcsak

[5] Lia, 2015, 36.

[6] <http://fundforpeace.org/fsi/data/>

[7] ISIS nearly made it to Baghdad airport, top U.S. military leader says, CNN, 2014. 10.13. <http://edition.cnn.com/2014/10/12/politics/isis-baghdad-martin-dempsey/index.html>

[8] Tóth, 2016.

az egyes nemzetállamokat állította kihívások elé, de magát a teljes Európai Uniót is.

Az Iszlám Állam jelentette fenyegetést felismerve az Egyesült Államok 2014-től mind nagyobb katonai erő mozgósításával lépett fel, miközben további alternatív csatornákon keresztül – szíriai ellenzéki csapatok kiképzésére irányuló program, a kurd szervezetek felfegyverzése – is annak visszaszorítását kívánta előmozdítani. 2017 végére az Egyesült Államok egy 74 országot tömörítő koalíciót épített ki, amely Szíria és Irak területén több mint 27 ezer légitámadást hajtott végre.^[9] 2015-ben Oroszország a szír központi kormányzat oldalán szállt be a terrorizmus elleni küzdelembe, jóllehet célja nem egyedül az Iszlám Állam megsemmisítése, hanem egyben Bassár el-Aszad elnök hatalmának visszaszerzése is volt. Az Egyesült Államokon és Oroszországon túl továbbá meghatározó szerepet játszottak a közlekedési országok – kiváltképpen Irán, Szaúd-Arábia, Törökország és Öböl menti államok – ugyanakkor mindegyik fél a saját hatalmi potenciáljának erősítését tűzte ki célul a szíriai és iraki polgárháború forgatagában.^[10]

Az Iszlám Állam már a kalifátus kikiáltásának évében egy többfrontos háborúba bonyolódott, és jóllehet tendenciózusan kezdett a mozgásteret szűkülni, mégis volt elegendő erőforrása ahhoz, hogy megkezdje „államszervezési feladatait”. Az Iszlám Állam hibrid államszervezési gyakorlata egyidejűleg merített a tradíciókon alapuló kalifátus, illetve a modern állami feladatokat ellátó entitások (nemzetállamok) koncepcióiból.

Az Iszlám Állam 2014-ben nyilvánvalóan kilépett a szervezeti kereteiből, azonban az 1933-ban elfogadott, az államok jogairól és kötelességeiről szóló montevidói egyezmény alapján semmiképpen sem lehetett modern államként definiálni.^[11] A szakirodalom éppen ezért proto-államként azonosította az Iszlám Államot, mint entitást. Míg a hatalomgyakorlás és területi igazgatás aspektusából inkább a premodern birodalmakhoz – sőt mi több, önmeghatározása szerint az egyetlen legitím entitás létezik^[12] –, addig „külső kapcsolatait” tekintve, azaz a világ számos országára kiterjedő hálózat-, és brandépítési kísérletét a posztmodern szervezetekhez lehet hasonlítani. Ezekkel egyidejűleg olyan szakpolitikákat vettek át akár a szíriai, akár az iraki kormányzattól, mint szociális ellátórendszer fenntartása, oktatás, egészségügy, lakhatás stb., amely megkérdőjelezhetetlenül a modern államokra jellemző.

Az Iszlám Állam végső célkitűzése a szunnita iszlám hívők egyesítése egyetlen uralmi rendszerbe, egyben a történelmileg kialakított határok feloldása. A kalifátus nem riadt vissza semmilyen erőszaktól, nagyratörő tervei túlnyúltak Szírián és

[9] Islamic State and the crisis in Iraq and Syria in maps, *BBC News*, 2018. 01. 10. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27838034> Letöltve: 2018.02.20.

[10] Tóth, 2017, 163–165.

[11] Nem meglepő módon az Iszlám Állam az 1975-ben elfogadott Helsinki Záróokmány olyan alapelveit, mint a határok sérthetetlensége, erőszaktól tartózkodás, államok területi integritása, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartását sem garantálja.

[12] This is the Promise of Allah, *Al-Hayat Media Center*, 2014. 06. 19. <https://scholarship.tricolib.brynmaur.edu/bitstream/handle/10066/14242/ADN20140629.pdf?sequence=1>

Irakon, területi hódításait még Magyarország határain is túlnyúlóan képzelték el.

Ahhoz, hogy az Iszlám Állam magterülete működőképes legyen és a tervezett expanzióhoz stabil háterszág épüljön ki, funkcionális, valamint területi hatalom-, és feladatmegosztást alakított ki. Mint ahogy bevett gyakorlat volt a 2006 utáni években a szervezet funkcionális tagozódása, úgy hasonlóképpen 2014 után is tematikus „szakpolitikákra” osztották fel a feladatellátást. A dívánoknak nevezett szervezeti egységek olyan területekkel kapcsolatosan hoztak döntéseket, mint a megsérült infrastruktúra újjáépítése, az élelmiszer-ellátás biztosítása, az oktatási rendszer átalakítása, vagy a szociális szakterület fejlesztésére tett kísérletek. A dívánok az egyes vilajetekeken belül, provinciális szinten végezték tevékenységüket a Sária Bizottságok szigorú felügyelete mellett.^[13]

Az egyes „szakpolitikák” ellátását az Iszlám Állam teljes mértékben átvállalta, ennél fogva a lakosság nemcsak politikai-fegyveres hatalmától, hanem az élet minden területén is az új vezetéstől függött. Az adóztatás, oktatásügy, egészségügy, infrastruktúra-fejlesztés/újjáépítés, vagy a rendészeti szervek fenntartása kétségkívül komoly ráfordításokat igényelt, és az első években megszerzett bevételeknek köszönhetően rövid ideig fenntarthatók voltak. Ugyanakkor egyidejűleg több kihívással is kénytelen volt szembenézni a szervezetből proto-állammá szerveződő entitás.

Elsőként érdemes megemlíteni, hogy az Iszlám Állam expanziója elől, főként a nagyobb városokból, tömegesen elmenekültek az értelmiségiek, így a kieső szaktudást a széles körben meghirdetett toborzó akciókkal kívánták enyhíteni. Másodsor, a szíriai és iraki kormányzatok minden eszközzel igyekeztek megnehezíteni az Iszlám Állam mindennapjait. Moszul elfoglalását követően például a várost leválasztották az országos energiahálózatról.^[14] Áram hiányában a mindennapi élet és a vállalkozások is megakadtak, arról nem is beszélve, hogy az Eufrátesz mentén működő gátrendszer is az Iszlám Államon kívüli forrásból táplálkozott, ennél fogva a mezőgazdasági termelés még inkább válságos helyzetbe jutott. Azonban a 2014-ben és 2015-ben az Iszlám Állam sok kihívást ideiglenesen át tudott hidalni hatalmas bevételeinek köszönhetően, amelylyel egy szociális jóléti állam képét kívánta kialakítani magáról szimpatizánsok és csatlakozni vágyó harcosok számára.

Az „államszervezet” működésének, és a mindennapok alapját a Korán, valamint a szent szövegek – sokszor kifordított – értelmezése határozta meg. Annak szigorú betartásáról az Iszlám Állam erőszakszervei gondoskodtak, és ez adta a legitimációs alapot a különböző etnikai-vallási kisebbségek üldözésére, kiirtására, vagy tagjainak rabszolga sorba taszítására. Ám a mindennapok a szunnita iszlám hívőkre is szigorú kötelezettségeket róttak, akik megszegték az előírásokat, hasonlóképpen szigorú büntetésekkel kellett szembenézniük, ami a bírságtól egészen a kivégzésig terjedhetett.

Az Iszlám Állam annak ellenére, hogy az ellenőrzése alatt élő embereket igye-

[13] Craclunescu, 2017, <https://www.omicsonline.com/open-access/iraqs-public-administrative-policies--connections-to-religion-and-theviews-of-the-islamic-state-2315-7844-1000209.pdf>

[14] Al-Tamimi, 2015, <http://www.securityaffairs.org/issues/number-30/how-islamic-state-governs>

kezett az adott ország politikai-társadalmi kötelékéből kitépni, nem helyettesítette egy újabb állampolgári jogviszonnyal. A törzsi, és egyéni úton tett hűségeskü építette fel az „államvezetést”, valamint a lakosság közti köteléket, amely hűségeskü sokszor erőszakkal vagy zsarolással lett kikényszerítve. Emberek százezrei, ha nem milliói esetében valódi legitimációról nem is lehetett beszélni az Iszlám Állam vezetése irányába, az „államiság” kereteit az erőszakos hatalomgyakorlás, valamint az azonos vallási csoportokhoz tartozás – szunnita iszlám hívők – alapozta meg. Ebből a közösségből kimaradtak a már említett kisebbségek, akik kvázi „hontalanként” határozhatók meg az Iszlám Állam kontextusában, illetve a Szíriában és Irakban a síitákat is megpróbáltatások elé állította.

Az „államszervezés” velejárója volt az egységes arculat kialakítása, valamint pénzügyi és közigazgatási rendszerek kiszakítása Szíriából és Irakból. Ezen célkitűzéseket erősítette az állami jelkép (zászló) használata, önálló valuta bevezetése,^[15] valamint útlevél-kiadás, amelyet a világon egyetlen ország sem ismert el.

Az Iszlám Állam tevékenysége expanzív jellegéből fakadóan nem állt meg az általa elfoglalt területek határainál, hanem Szíria és Irak további destabilizálására törekedett. Ennek több eszköze ismert, ilyenek a rendszeresen végrehajtott öngyilkos merényletek, a szunnita-síita közösségek egymás ellen uszítása, valamint kommunikációs csatornáin keresztül újabb és újabb hívek megnyerése, ezáltal a hálózatuk továbbfejlesztése. Az Iszlám Államnak rövid idő alatt sikerült az, ami sok más hasonló terrorista szervezetnek nem: kilépett a helyi-regionális szintről, aktív tevékenysége átvált országhatárokon, online tevékenységével pedig a világ bármely pontját elérhette. Hódításainak és kommunikációs stratégiájának köszönhetően világszerte több szervezetet is hűségesküdt tett az Iszlám Államnak, ráadásul a nevében elkövetett merényletek a mai napig behálózák a világot.

Az Iszlám Állam nagyratörő tervei megvalósításához bőséges gazdasági-pénzügyi erőforrásokra is szüksége volt, amelyhez 2014–2015 között a területi térnyerését követően hozzájutott. Kikiáltásának évében becslések szerint 2,9 milliárd dollárral gazdálkodhatott, amely adóztatásból, gazdasági erőforrások felhasználásából – kőolaj értékesítés –, a meghódított területeken szerzett javakból – például hátrahagyott pénzkészletek a bankokban –, drogcsempészségből, valamint műkincsek feketepeciaci értékesítéséből tevődött össze.^[16] Ezeket az erőforrásokat hatalmának megszilárdítására, az állami funkciók ellátására, valamint propagandatevékenységre fordította.^[17]

[15] Az új pénznem bevezetésének ideológiai töltete az amerikai dollár felváltása és a „rabszolgaságot elősegítő amerikai pénzügyi rendszer” megbontása. Az Iszlám Állam csupán hatalma csúcán gondolkodhatott az új valuta bevezetésén és terjesztésén, azonban a vereségeket követően a dollár mindennapos körforgása ismét felerősödött.

[16] Francis, 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/04/18/report-islamic-state-annual-revenue-down-nearly-30-percent/>.

[17] Az Iszlám Állam kommunikációs stratégiájáról bővebben lásd: Tóth 2016. http://epa.oszk.hu/02500/02538/00016/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2016_04_026-042.pdf

	2014	2015	2016
Bevételek	970–1890 millió dollár	1035–1700 millió dollár	520–870 millió dollár

1. számú táblázat. Az Iszlám Állam bevételeinek alakulása 2014 és 2016 között^[18].

Az Iszlám Állam számos csatornán végzett/végez propaganda tevékenységet, amely kiadványok publikálását, honlapok üzemeltetését, közösségi média felületeken csoportok felépítését, stb. foglal magában. A számtalan videó és írás közül az *Egy rövid kalauz az Iszlám Államhoz* című kiadvány kerül az alábbiakban röviden kibontásra, amely kiválóan bemutatja akár az Iszlám Állam mibenléteinek ellentmondásosságát, mind pedig a valóság tudatos elferdítését.^[19]

A könyv utolsó fejezetében az Egyesült Államok és Európa összeomlásáról szóló víziót taglalja, hogy miként Bagdad vagy Damaszkusz az Iszlám Állam kezére fog kerülni, ugyanarra a sorsra jut majd London és Washington is. Az írás nem ígér kevesebbet, minthogy kiontja a hitetlenek vérét, ledönti a szobrait, eltörli a történelmüket, és a gyerekeket áttéríti az iszlám hitre. Amennyire azonban elutasítják a nyugatot és annak minden velejáróját, úgy dicsekednek annak előnyeivel. A csatlakozni kívánók számára például büszkén mutatják be, hogy az Iszlám Államban ugyanúgy fellelhető Costa Café, a helyi Tescoban és Walmartban olyan termékeket is lehet vásárolni, mint Kinder tojás, Snickers vagy Kit Kat. Míg az ötödik fejezetben szóba kerül az egész világ leigázása – többek között Kínáé is –, addig egy oldallal később már arról van szó, hogy mennyiért lehet a Hyundai, Kia, vagy éppen kínai gyártmányú motorokat megvásárolni. A technológiával büszkélkedő fejezetben a modern telekommunikációs és hadi berendezések ugyan nem kerülnek márka szerint nevesítve, viszont az amerikai tulajdonú Sykpe és WhatsUp, mint kommunikációs csatorna már szóba kerül.

A nagyratörő terveket és az államépítési kísérletet az Egyesült Államok köré szerveződő koalíció, valamint Oroszország katonai intervenciója törte ketté. A kalifátus kikiáltását követően rövid időn belül rohamos léptekben veszített területi-gazdasági befolyásából Szíriában és Irakban egyaránt. A stratégiai, kulcsfontosságú városok, olajlelőhelyek, emberek milliói adójának elvesztésével párhuzamosan megtört a legyőzhetetlenségbe vetett hit, és a harcosok az egyre rosszabb körülmények miatt demoralizálódtak. Ezzel párhuzamosan az Iszlám Államnak a kibertérben is hadat üzentek, ezzel a legfontosabb rekrutációs és támogatószerző csatornáit is újra és újra ki kell alakítania. 2017 végére az Iszlám Állam a hivatalos források alapján kiszorult Irakból, és a szíriai orosz bázison Vlagyimir Putyin orosz elnök bejelentette a szervezet feletti győzelmet, egyben elrendelte az ott állomásozó csapatok kivonását.^[20]

[18] Caliphate in Decline: An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes, The International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence, 2017. Forrás: <http://icsr.info/wp-content/uploads/2017/02/ICSR-Report-Caliphate-in-Decline-An-Estimate-of-Islamic-States-Financial-Fortunes.pdf>

[19] A mondat utáni első bekezdés az alábbi írásból emel ki részleteket: Al-Britani, 2015. http://valasz.hu/data/cikk/11/2761/cikk_112761/A_Brief_Guide_to_Islamic_State_2015.pdf

[20] Roth, 2017, https://www.washingtonpost.com/world/putin-makes-first-visit-to-syria-lauds-victory-over-isis-and-announces-withdrawals/2017/12/11/f75389de-de61-11e7-8679-a9728984779c_story.html?utm_term=.583962594a6c

IV. AZ ISZLÁM ÁLLAM FENNTARTHATÓSÁGÁNAK KÉRDÉSEI

Az Iszlám Állam fenntarthatóságát több aspektusból érdemes megvizsgálni. Elsőként a proto-állam kilátásai kerülnek összegzésre, amelyet az Iszlám Állam, mint *brand*, valamint a hozzá köthető nemzetközi hálózat ismertetése követ. Ezt követően érdemes szót emelni a harcosok és szimpatizánsok jelentette fenyegetésről a fejlett és fejlődő országokban egyaránt, mivel ők azok, akik az Iszlám Állam túléléséért akár életüket is hajlandók feláldozni.

A 2017 végén úgy tűnt, hogy az Iszlám Állam államépítési kísérletét ugyan közös erővel, de sikerült megtörni. Ahogy az Iszlám Állam terrorszervezetből/bűnszervezetből proto-állammá fejlődött 2014-ben, úgy fejlődött vissza 2017 végére hivatalosan ismét szervezetté.

Az Iszlám Állam, mint proto-állam megjelenése túlságosan nagy fenyegetést jelentett akár az érintett országok vonatkozásában, akár a nemzetközi szinten ahhoz, hogy a világpolitika alakítói tétlenül nézzék a felemelkedését. Az Iszlám Állam az etnikai és vallási törésvonalakkal terhelt Közel-Keleten igyekezett kiaknázni annak minden negatív hozadékát úgy, hogy a saját értelmezésű szunnita közösség megteremtését és térnyerését mindennél előrébb helyezte. Az Iszlám Állam stratégiája, valamint a szíriai és iraki kormányok államszervezési gyengeségei lehetőséget teremtettek az expanzióknak, amelyet nemcsak ideológiai, de gazdasági érdekek is mozgattak.

Tulajdonképpen a kalifátus kikiáltása óta többfrontos háborút viselt az iraki és a szíriai kormányzattal, illetve az ezen országokban élő kisebbségekkel szemben. A határokon átívelő szíriai és iraki polgárháború rövid időn belül mozgósította a régió több országát is, ezek közül Irán, Szaúd-Arábia az Öböl menti államok, valamint állam alatti szervezetként a libanoni Hezbollah csatlakozott nyíltan vagy közvetve valamely félhez. Regionális szereplőként túl a hatalmi viszonyok alakításában érdekelt Egyesült Államok és Oroszország töltött/tölt be meghatározó szerepet a gyakran ellenérdekelt harcoló felek támogatásával.

A folyamatos légi támadások, valamint a helyi erők szárazföldi hadműveletei következtében az Iszlám Állam defenzívába kényszerült, amely stratégiai és szimbolikus jelentőségű városok elvesztésével is együtt járt. Nemcsak területeket veszített el rövid időn belül, hanem gazdasági erőforrások, infrastruktúra, valamint megadóztható emberek tömegei kerültek ki az ellenőrzése alól. Beszédesebb adat, hogy míg 2015 márciusában átlagosan havi 80 millió dollár bevételt realizálhatott, addig 2016 márciusára ez a szám becslések szerint 56 millióra esett vissza.^[21] Bevételei között tekintélyes részt képviseltek az olajkészletek értékesítéséből befolyt dollármilliók, amelyet a területi veszteségekkel, illetve a kőolaj kitermeléssel, feldolgozással és szállítmányozással összefüggő infrastruktúra ellen irányuló támadásokkal párhuzamosan újabb forrásokkal kellett

[21] Francis, 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/04/18/report-islamic-state-annual-revenue-down-nearly-30-percent/>

kiegészíteni. Irak területén ezt a célt szolgálta a gyárak újraindítása, járművekkel való kereskedelem, droggerkedelem felértékelődése és a halászat.^[22] Az előbbiek azonban nem jelentettek tartós megoldást a csökkenő bevételekre.

A proto-állam fenntartása tehát egyre nehezebbé vált, mivel a területi igazgatással és az állami feladatok ellátásával összefüggő kiadások érdemben nem, ellenben a bevételi források rohamos léptékben csökkentek. A pénzügyi-katonai nehézségek következtében az Iszlám Állam elveszítette vonzerejét az újonnan csatlakozók számára, továbbá a háborús veszteségek érezhetővé váltak a mindennapokban éppen úgy, mint a harcosok fizetésében vagy a szociális ellátórendszer minőségében.

Az Iszlám Állam „üzleti modellje” a folyamatos térnyerésre épült, úgy mint a meghódított területek kifosztása, adófizető rétegek folyamatos bővülése, és gazdasági erőforrások – olajkészletek – feletti ellenőrzés megszerzése. A területszerzéssel párhuzamosan kitágult az a földrajzi környezet, ahol nem kellett az egyes államok hatóságaihoz igazodni, és tevékenységüket szabadon végezhették. Ez a cselekvési szabadság új lehetőségeket nyitott meg az Iszlám Állam számára, amit elsősorban a csempészés és határokon átnyúló feketegazdaságba történő becsatlakozás jelentett. A folyamatos nemzetközi nyomás hatására ez az „üzleti modell” zátonyra futott, és a bevételi forrásokat mind nagyobb százalékban kellett a fennmaradásra, semmit a területek „konszolidálására” fordítani. A pénzügyi források szűkülése egyet jelentett a hatalomgyakorlási eszközök átértékelődésével: a polgári lakosság „féken tartása” még nagyobb terrort eredményezett annak érdekében, hogy a potenciális lázadókat elfojtsák.

A proto-állam megsemmisítésével hasonló súlyú kihívás az Iszlám Állam, mint *brand* meggyengítése és felszámolásának folytatása. Elmondható, hogy 2014–2015 között számos militáns szervezet csatlakozott a „sikert sikerre halmozó” terrorszervezethez, vagy esküdött hűséget a világ számos pontján. Ennek következtében ma az Iszlám Állam harcosai éppúgy fellelhetők a Közel-Keleten, mint Észak-Afrikában, a szubszaharai térségben, Közép-Ázsiában és Délkelet-Ázsiában. Arról nem is beszélve, hogy fanatikus magányos harcosok és alvó sejtek nagy eséllyel megbújhatnak jelen pillanatban is a fejlett országokban, mint ahogy arra az elmúlt években, főként a nyugat-európai országokban történt terrorcselekmények is rámutattak.

A polgárháborús övezetekből visszatérő harcosok, illetve az idő közben fanatizált, de Európában és az Egyesült Államokban élő szimpatizánsok felkutatására nagy erőket fordítanak a fejlett országok hatóságai. Az Egyesült Államok 2017 decemberében elfogadott Nemzetbiztonsági Stratégiájában megemlíti a dzsihádisták virtuális és fizikai hálózatának felszámolását, és többek között a harcokból visszatérni kívánó harcosok feltartóztatását, valamint a radikális eszmék további terjedésének megakadályozását tűzi ki célul.^[23]

[22] Kalin, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-islamicstate-finances-idUSKCN0XP2CV>

[23] National Security Strategy of the United States of America, 2017. december, 10–11. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>

A közel-keleti térségben fekvő országok pedig földrajzi és egyéb okokból még inkább veszélyeztetettek a kisebb-nagyobb sejtek kialakulása szempontjából.

1. A régióban fekvő nagyobb kiterjedésű országok határainak ellenőrzése – mérjük és a földrajzi sajátosságuk okán – meglehetősen nehéz. Bűnszervezeteknek és militáns csoportoknak így kiváló lehetőségük nyílik harcosok, fegyverek, esetleg készpénz csempészésére, rejtett utánpótlási útvonalak kialakítására. Az Iszlám Állam esetében a határok nehéz ellenőrizhetősége további előnyökkel is járt, mégpedig több tízezer ember utazott a kalifátusba a világ számos pontjáról, hogy az új proto-államért harcolhasson. Egyes becslések szerint 2011 és 2016 szeptembere között összesen 25.000 férfi és nő utazott a polgárháborúval sújtott országokba, hogy támogassa az Iszlám Állam harcát. Azonban a harcosok kiutazása hatással bír a származási és tranzit országokra, illetve a célországokban a harcok hosszát, brutalitását és intenzitását,^[24] emberiesség elleni bűncselekmények elkövetését, illetve a szervezett bűnözést fokozza.^[25]
2. Az észak-afrikai és közel-keleti régióban egyidejűleg több, belső fegyveres konfliktussal küzdő ország is található. Ezek közé tartozik Líbia, Szíria, Irak és Jemen, ami azt jelenti, hogy a terrorista szervezeteknek van hova „továbbállniuk”, és a fegyveres konfliktusok forogtatásában megkezdhetik ismételt a szervezetük helyi felépítését.
3. Az emberek milliói számára elégtelen politikai, gazdasági és szociális helyzet továbbra is a legfontosabb kockázati tényező. Az Arab tavasz megmutatta, mire képesek emberek százezrei és milliói, hogyan tudnak rövid idő alatt évtizedeken keresztül stabilan működő rezsimek megbukni, illetve a túlzott elégedetlenség és az államok félresikerült fellépései miként tudják polgárháborúba taszítani az országokat. Az Arab tavasz nyomán pedig nemhogy jobbak, de sok esetben rosszabbak lettek a körülmények, amit az elkövetkező évtizedekben olyan további tényezők is súlyosbítanak majd, mint a prognosztizálható népességrobbanás, a gazdaságok elmaradó fejlődése, élelmiszerbiztonsági^[26] és egészségügyi kihívások, illetve a belső feszültségekkel terhelt és gyengén szervezett államok.
4. Az etnikai, törzsi és vallási feszültségekkel küzdő régió (siíta-szunnita, kurd-török, kurd-iraki stb.) a radikális szervezeteknek kedvez, hiszen érzelmi és vallási alapon könnyen lehet embereket fanatizálni más csoportokkal szem-

[24] United Nations Security Council Resolution 2178, 2014 http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/2015/SCR%202178_2014_EN.pdf

[25] Enhancing the Understanding of the Foreign Terrorist Fighters Phenomenon in Syria, United Nations Office of Counter-Terrorism, 2017, 7.

[26] Az élelmiszerbiztonság kérdésén belül Szíria jelenti az egyik leglátványosabb példát. 2006 és 2011 között súlyos aszály lépett fel az országban, amely következtében a gazdaságok 75 százaléka, valamint az állatállomány 85 százaléka veszett oda. Emberek tízezrei kényszerültek arra, hogy korábbi lakóhelyüket maguk mögött hagyva nagyobb városokba költözzenek a megélhetésért, ami súlyos szociális feszültségeket eredményezett. Ezekben a városokban gyorsan megerősödtek a központi kormányzattal ellenes hangok, és a polgárháború kitörése óta a mai napig a fegyveres felkelők „központjának” számítanak.

ben. Az Iszlám Állam céljai elérése érdekében nem riadt vissza a sííta-szunnita felekezeteket egymás ellen fordítani, hogy ezáltal is növelje az adott országon belüli instabilitást. Ezt a stratégiát vitte sikerre Szíriában és Irakban, de hasonlóképpen alkalmazza Jemenben és Szaúd-Arábiában is. A merényletekért gyakran nem is vállalja a felelősséget, hogy a felek a deklarált ellenséget, és ne az Iszlám Államot gyanúsítsák meg, ezáltal napról-napra távolodnak a megbékéléstől és a társadalomszervezés stabilitásától.

Ahogy a korábbiakban már említésre került, az Iszlám Állam területi térnyerése csúcsponton kilépett a közel-keleti és észak-afrikai régióból, és olyan helyeken ütötte fel a fejét, mint az államszervezési és túlnépesedési nehézségekkel küzdő Nigéria, a tálibok „felségterületének” számító Afganisztán, Törökország, de például Oroszország és Kína muszlim közösségeiben is igyekeznek megvetni a lábát.

A terjeszkedés alól a földrajzi közelség miatt az Európai Unió sem kivétel, azonban az itt található országok jellegéből adódóan más stratégiát követel az itteni tevékenység. Az unió tagállamaiban a muszlim lakosság egyenlőtlenül oszlik meg, felekezeti és etnikailag erőteljesen töredezett, továbbá hatékonyan működő rendészeti, határvédelmi, titkosszolgálati, közigazgatási intézmények sora igyekeznek felszámolni a terrorista szervezetek illegális tevékenységét. Nem véletlen, hogy az Iszlám Állam elsősorban rekrutációs feladatokra és pénzügyi források bevonására használta fel az itt élő muszlim közösséget. Ugyanakkor a proto-állam visszaszorulásával párhuzamosan egyre nagyobb szerepet kapott a megfélemlítés és erőfitogtatás, ami az elmúlt évek merényletsorozatában öltött testet.

Az Iszlám Állam arra ösztönzi követőit, hogy minden lehetséges eszközzel igyekezzenek kárt tenni az Európai Unió tagállamaiban, akik általában önállóan vagy kisebb csoportokba, sejtékbe szerveződve valósítják meg a merényleteket. Emiatt a tagállamok szerveinek nehéz feladatuk van, mivel sok esetben nincs előzetesen feltárható kapcsolat az Iszlám Állam központi vezetése, valamint az elkövetők között. További kihívást jelent, hogy a merényletek nem igényelnek nagy anyagi ráfordítást, és azokat az Iszlám Állam útmutatásának megfelelően a mindennapokban fellelhető eszközökkel – kés, helyi bűnszervezettől beszerzett lőfegyver, autóval történő gázolás – igyekeznek megvalósítani.

Mivel az Európai Unió területére folyamatosan érkeznek a közel-keleti, valamint afrikai országokból bevándorlók, fennáll a veszély, hogy harcedzett és merényletek kivitelezésére felkészített katonák is beszivárognak. Az Europol Terrorizmusellenes Központja (ECTC) jelentésében kiemelt hangsúlyt fektet ezen katonákra, akik a polgárháborúkban kipróbált módszereket – öngyilkos merénylet autórobbantással – sikerrel alkalmazhatják az Európai Unió területén.^[27] Ezen személyek sikerrel szervezhetnek be már itt élő menekülteket is, kihasználva a vallási ellentéteket és a szociális-integrációs nehézségeket.

[27] Europol, 2016 <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/islamic-state-changing-terror-tactics-to-maintain-threat-in-europe>

További problémát jelent az Iszlám Államhoz csatlakozó önjelölt harcosok visszaszivárgása a fejlett országokra. Az Európai Unióból becslések szerint több mint ötezer ember utazott a polgárháborús országokba, azonban sokan a folyamatos területi visszaszorulás és életveszély, valamint az Iszlám Államból történő kiábrándulást követően inkább visszautaztak.^[28] Szintén csak becslés, de körülbelül 1200 harcos érkeztetett vissza a nyugat-európai országok valamelyikébe, értelemszerűen olyan harci tudással és feltételezhetően olyan nem kezelt pszichológiai traumákkal, amelyek potenciális fenyegetést jelentenek a fejlett országokban.^[29]

V. KITEKINTÉS

Az Iszlám Állam, mint proto-állam felett ugyan győzelmet hirdettek Szíriában és Irakban, mindazonáltal az itt működő szervezet, illetve az ahhoz kapcsolódó globális hálózat továbbra is aktív. A terrorista szervezetek felett teljes győzelmet aratni nagyon nehéz feladat, amely például látható az al-Kaida kapcsán is. Miután hírhedt vezetője, Oszáma Bin Ládén 2011-ben életét vesztette egy amerikai rajtaütés során, a szervezet maga nem szűnt meg létezni, és pár évvel később aktív alakítójává vált a szíriai vagy a jemeni polgárháborúnak. A szervezet visszaerősödését mutatta, hogy 2016 májusáig Jemen több mint 30 százalékát vonta az ellenőrzése alá.

Hasonlóképpen az Iszlám Állam esetében sem várható a szervezet felbomlása. Igaz, az államépítési kísérlet ugyan megbukott, ám továbbra is 20-30 ezer fő harcos található Szíriában és Irakban, akik potenciális biztonsági kockázatot jelentenek.^[30] Továbbá az Iszlám Állam, mint *brand*, ha nem is olyan vonzó, mint 2014–2015 között, ám továbbra is releváns tényező marad a terrorszervezetek világában.

Az Iszlám Államot ennél fogva továbbra is potenciális kockázatként szükséges számon tartani a fejlett és a fejlődő országokban egyaránt. Azzal pedig, hogy akár az Egyesült Államok, akár Oroszország hivatalosan is bejelentette az Iszlám Állam felett aratott győzelmet, elterelik a közvélemény figyelmét a potenciális fenyegetéstől. Ameddig az Egyesült Államok hivatalosan is áttemelte a nemzetbiztonsági fókusz a terrorizmusról Kínára és Oroszországra, addig Vlagyimir Putyin a győzelmet követően elrendelte a Szíriában állomásozó katonai egységek kivonását.^[31]

[28] Niall, 2017, <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2017/10/25/scores-of-isis-foreign-fighters-have-returned-home-infographic/#508130f05e8e>

[29] Barret, 2017, <http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/10/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017.pdf>

[30] UN report: 20,000-30,000 ISIL fighters left in Iraq and Syria, 2018, <https://www.aljazeera.com/news/2018/08/report-20000-30000-isil-fighters-left-iraq-syria-180813200940166.html>

[31] Mattis, 2018, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-42752298>

A gyors fókuszváltás ugyanakkor ismételten lehetőséget teremthet az Iszlám Állam visszaerősödésére, mint ahogy elődszervezetei esetében is történt 2011-től kezdődően. Az Iszlám Államhoz köthető több tízezer harcos gátját képezheti a konszolidációnak Irakban, illetve a konfliktus lezárásának Szíriában.

Szintén a radikális szervezeteknek kedvez az a tény Szíriában és Irakban, hogy a 2011-es évet megelőző törésvonalak továbbra is jelen vannak, ha nem még intenzívebben – vallások és etnikai csoportok közötti szembenállás, romló szociális helyzet, az államszervezet működésképtelensége stb. Mivel a központi kormányzat nem képes hatalmát gyakorolni az adott ország teljes területe felett, az úrt különböző milíciák és egyéb radikális csoportosulások tölthetik be, ezzel akadályt emelve mindennemű rendezési kísérletnek.

IRODALOM

- Al-Britani, Abu Rumaysah (2015): *A Brief Guide to the Islamic State (2015)*. Forrás: http://valasz.hu/data/cikk/11/2761/cikk_112761/A_Brief_Guide_to_Islamic_State_2015.pdf (2018.02.20.)
- Al-Tamimi, Ayemann Jawad (2015): How the Islamic State Governs, *The Journal of International Security Affairs*. Forrás: <http://www.securityaffairs.org/issues/number-30/how-islamic-state-governs> (2018.02.20.)
- Al-Tamimi, Ayemann (2015): The Evolution in Islamic State Administration: The Documentary Evidence. *Perspectives on Terrorism, Special issue on the Islamic State*, Vol 9, No 4 (2015) Forrás: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/447/html> (2018.02.20.)
- Barrett, Richard (2017): Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees, *The Soufan Center*, 2017, October. Forrás: <http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/10/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017.pdf> (2018.02.20.)
- Lia, Brynjar (2016): Understanding Jihadi Proto-States, *Perspectives on Terrorism*, Volume 9, Issue 4.
- Caliphate in Decline (2017): An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes, *The International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence*, 2017. Forrás: <http://icsr.info/wp-content/uploads/2017/02/ICSR-Report-Caliphate-in-Degradation-An-Estimate-of-Islamic-States-Financial-Fortunes.pdf> (2018.02.20.)
- Craclunescu, Cosmica Ioana (2017): Iraq's Public Administrative Policies – Connections to Religion and the View of Islamic State, *Review of Public Administration and Management*, 2017, 5. 2. Forrás: <https://www.omicsonline.com/open-access/iraqs-public-administrative-policies--connections-to-religion-and-theviews-of-the-islamic-state-2315-7844-1000209.pdf> (2018.02.20.)
- *Enhancing the Understanding of the Foreign Terrorist Fighters Phenomenon in Syria*, conducted by Hamed el-Said, Richard Barrett, United Nations Office of Counter-Terrorism, July 2017.

- Europol (2016): *Changes in Modus Operandi of Islamic State (IS) Revisited*, 2016. november. Forrás: <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/islamic-state-changing-terror-tactics-to-maintain-threat-in-europe> (2018.02.20.)
- Francis, David (2016): Report: Islamic State Annual Revenue Down Nearly 30 Percent, *Foreign Policy*, 2016. 04. 18. Forrás: <http://foreignpolicy.com/2016/04/18/report-islamic-state-annual-revenue-down-nearly-30-percent/> (2018.02.20.)
- ISIS nearly made it to Baghdad airport, top U.S. military leader says, *CNN*, 2014. 10. 13. Forrás: <http://edition.cnn.com/2014/10/12/politics/isis-baghdad-martin-dempsey/index.html> (2018.02.20.)
- Islamic State and the crisis in Iraq and Syria in maps, *BBC News*, 2018. 01.10. Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27838034> (2018.02.20.)
- Kalin, Stephen (2016): Islamic State turns to selling fish, cars to offset oil losses: report. *Reuters*, 2016. 04. 28. Forrás: <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-islamicstate-finances-idUSKCN0XP2CV> (2018.02.20.)
- Mattis, James (2018): US national security focus no longer terrorism, *BBC News*, 2018. 01. 19. Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-42752298> (2018.02.20.)
- McCarthy, Niall (2017): Scores of ISIS Foreign Fighters Have Returned Home, *Forbes.com*, 2017.10.25. Forrás: <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2017/10/25/scores-of-isis-foreign-fighters-have-returned-home-infographic/#508130f05e8e> (2018.02.20.)
- *National Security Strategy of the United States of America*, 2017. december. Forrás: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
- Qaeda chief annuls Syrian-Iraqi jihad merger, *Al Jazeera*, 2013. 06.03. Forrás: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/2013699425657882.html> (2018.02.20.)
- Roth, Andrew (2017): On visit to Syria, Putin lauds victory over ISIS and announces withdrawals, *The Washington Post*, 2017. 12. 11. Forrás: https://www.washingtonpost.com/world/putin-makes-first-visit-to-syria-lauds-victory-over-isis-and-announces-withdrawals/2017/12/11/f75389de-de61-11e7-8679-a9728984779c_story.html?utm_term=.583962594a6c (2018.02.20.)
- This is the Promise of Allah, *Al-Hayat Media Center*, 2014. 06. 19. Forrás: <https://scholarship.tricolib.brynmawr.edu/bitstream/handle/10066/14242/ADN20140629.pdf?sequence=1> (2018.02.20.)
- Tóth Zoltán Balázs (2016): Az Iszlám Állam online térhódítása, *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2016. 4. szám, 26–42. Forrás: http://epa.oszk.hu/02500/02538/00016/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2016_04_026-042.pdf (2018.02.20.)
- Tóth Zoltán Balázs (2017): Államépítési törekvések Szíriában I. – A Bassár el-Aszad kormányzat kihívásai, *Jog - Állam - Politika*, IX. évfolyam, 2017. 3. szám, 155-168.
- United Nations Security Council Resolution 2178 (2014): Adopted by the Security Council at its 7272nd meeting, on 24. September 2014. Forrás: http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/2015/SCR%202178_2014_EN.pdf (2018.02.20.)

Hadnagy utca

A nagykanizsai internálótáborok története*

Cigányok, jehova tanúi, nazarénusok és zsidók a nagykanizsai internálótáborokban 1939 és 1945 között

Az internálás intézményének széles körű alkalmazására a második világháború kitörése után került sor Magyarországon. A rendőrhatalom felügyelet vagy rendőrhatalom őrízet alá helyezés (internálás) elrendelése az illetékes rendőrség hatáskörébe tartozott.^[1] A kényszerintézkedéseket azokkal szemben alkalmazták, akiknek a magatartását a közrend, a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályosnak vagy károsnak ítélték. A büntetést alkalmazhatták lakhelyelhagyás nélkül vagy lakhely elhagyására való kötelezettség előírásával. Az utóbbi esetben távoli tolonházakba vagy táborokba kerültek az internáltak. Számos helyen létesült internálótábor 1939 után, így például Barcson, Kistarcsán, Kolozsváron, Komáromban, Nagykanizsán, Ricsén, Sárváron, Zalaegerszegen és Budapest több kerületében.

Az internálás azokat érintette, akiket a Horthy-rendszer valamilyen okból ellenségnek, ill. valamilyen szempontból megbízhatatlannak tartott.^[2] Ezen csoportok konkrét megnevezésére is sor került, így internálták a „nemzethűség szempontjából megbízhatatlan” személyeket (pl. cigányokat, kommunistákat, „szektáriánusokat”, zsidókat), az idegen állampolgárokat (pl. horvátokat, lengyeleket, szlovéneket), a közbiztonságot veszélyeztetőket (pl. árucsempészeket, csavargókat, prostituáltakat, szabotálókat) és a politikai pártok egyes tagjait (pl. kiscsapatokat, nyilasokat, szociáldemokratákat). Mindez érvényes volt a bécsi döntések után visszafoglalt területeken élőkre, férfiakra és nőkre egyaránt.

* A tanulmány megírását az Arnold Liebster Stiftung valamint a Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatta. (Utóbbi esetében a támogatói szerződés száma: 274-7/2017.)

[1] A vonatkozó jogszabályok felsorolását, ismertetését és elemzését lásd: Hubert Gusztáv (összeállította): *Internálás, rendőri felügyelet alá helyezés, kitiltás, kiutasítás és külföldiek ellenőrzése. A vonatkozó jogszabályok a rendőri büntető eljárás (Rbsz.) és tolonczabályzattal együtt.* Budapest, Kókai Lajos Kiadása, 1942.

[2] Állambiztonsági szempontból megbízhatatlannak összeírása. Budapest, 1942.05.26. Nytsz.: 13.400/1942.VII.res. 2. o. MNL K149.651.f.5/24.

I. INTERNÁLÓ TÁBOROK NAGYKANIZSÁN^[3]

A Belügyminisztérium (BM) az internálás ügyében 1940 júliusában megkereste a Honvédelmi Minisztériumot (HM). A BM 6000, jövőbeni internált számára keresett elhelyezési és őrzési lehetőséget.^[4] A rendőrség által már kezelhetetlennek ítélt nagy létszám miatt kérte a HM segítségét. A honvédelmi tárca álláspontja szerint azonban jóval kevesebb internálttal kellett számolni, mivel kizárólag az idegen állampolgárok és a nők rendőri őrizete jöhetett szóba. A HM tervei szerint ugyanis a katonai szolgálatra köteles férfiakat az internálás helyett katonai szolgálatra vagy különleges munkásszázadokba való bevonulásra köteleznék.^[5] A BM megkeresésére a Honvédelmi Minisztérium végül elkészítette a tulajdonában lévő és erre a célra átadható laktanyák, táborok, vagy az általa bérelt épületek listáját, továbbá ezek befogadóképességére vonatkozó adatokat.^[6] Az ingatlanok átadására csak később került sor, de már ezekből a dokumentumokból megtudható, hogy a nagykanizsai honvéd kórházi barakkokban és a szintén nagykanizsai Pátria pótkávégyár (továbbiakban: Kávégyár) bérelt épületeiben összesen 2100 internált elhelyezésére volt ekkor lehetőség.

Nagykanizsán számos internálótábor működött 1939 és 1944 között. A HM szombathelyi III. kerületi parancsnokság területi illetékességi körébe tartozott a nagykanizsai kórház-barakktábor. A kórház-barakktábor, más néven a Nagykanizsai Hadikórház mintegy 20, egyszintes, egység-barakkból állt. 1939-től itt tartottak fogva 250 lengyel katonatisztet, akiket még 1940 nyarán elvittek innen. A katonai internálótábor mellett létezett Nagykanizsán egy közel 600 fős lengyel polgári internálótábor is, amely a városban szétszórtnan, civil házakban működött. Ezekben a házakban azután a háború folyamán internált vagy szökött lengyel katonák is sűrűn megfordultak.^[7]

A két legnagyobb és leghosszabb ideig működő internálótábor, a hivatalos nevén I. és II. számúnak nevezett kiegészítő toloncháza volt. Ezen internálótáborok története megratlan, aminek a legfőbb oka, hogy iratanyaguk szinte teljesen megsemmisült.^[8] Éppen ezért a sporadikusan fennmaradt dokumentumok nem teszik lehetővé a toloncházak átfogó történetének megírását. Hasonlóképpen megírhatatlan a tanulmány által érintett, ide toloncolt cigányok, Jehova Tanúi,

[3] A tanulmány a nagykanizsai toloncházakba internált cigányok, Jehova Tanúi, nazarénusok és zsidók történetével foglalkozik, és ezen belül a két kiegészítő toloncház történetére fókuszál. Nem tekinti feladatának a nagykanizsai internálótáborok egész történetének feldolgozását és az ide toloncoltak teljes körű számbavételét.

[4] Internáló táborok átengedése. Budapest, 1940.07.05. Szám: BM 102.222/1940.VI.a. 15-16.. HM HIM HL 1940.37.658.eln.1.a.2390.

[5] Államellenes egyének internálása. Budapest, 1940.07.13. HM 37.606. eln.1.a. HM HIM HL 1940 37.606.

[6] Internáló táborok átengedése. Budapest, 1940.07.12. Szám: BM 102.222/1940.VI.a. 7-11. . Uo.

[7] Lagzi, 2006, 119-124.

[8] Degré, 1961, 151., 1. l. ábjegyzet.

nazarénusok és zsidók teljes története.^[9] A tanulmány fókuszába állított kisegyház tagok eddig ismeretlen visszaemlékezései, fennmaradt dokumentumai alapján azonban részben rekonstruálható az internálótáborok története.

Az I. számú kisegítő toloncház a belvárosban álló, hajdani Kvártélyházba költözött Igazságügyi Palota volt.^[10] Az építésének idején a Dunántúl egyik legnagyobb fogadójaként számon tartott épület 1887 és 1937 között töltött be törvényszéki feladatokat. A közelében volt a Nagykanizsai Törvényszéki Fogház.^[11] Az internálótábort az Igazságügyi Palotában 1938. április 20-án nyitották meg. Az internáló tábor életéről beszámoló *Zalai Közlöny* helyszíni riportja szerint a foglyok bűnözők és a velük egy kategóriába sorolt kb. 50–50 fő „kaftános zsidó” (ortodox zsidó) és „zöld inges nyilas” férfi, valamint kb. 26 nő.^[12] A köztörvényes bűnözőket 1939 januárjában átszállították egy másik internálótáborba.^[13] Az Igazságügyi Palotában a nők a fölszínen, a férfiak az emeleten kerültek elhelyezésre.^[14] 1941. december 12-én a férfiakat átvitték a Kávégárba és a továbbiakban nem internáltak férfiakat az Igazságügyi Palotába.^[15]

A fogvatartottak számát és a fogva tartás helyét tekintve egyaránt a legnagyobb nagykanizsai internálótábor a Kávégárban volt. A Nagykanizsát délről, Surd község felől elérő út mellett lévő első magyar Pótkávégár a gazdasági világválságig működött.^[16] A HM az üresen álló épületeit a HANGYA szövetkezettől vette bérbe 1940-ben, azért, hogy lengyel menekülteket internáljon ide. Az „idegen-táborként” is emlegetett Pótkávégár helyén egészen 1941-ig 523 lengyel férfit, nőt és gyereket tartottak fogva. A lengyel internáltak még itt voltak, amikor a magyar internáltak is megérkeztek 1939-ben. Az 1943 végén ideláto-

[9] A felsoroltak az ABC sorrendben kerültek megnevezésre.

[10] A vendégfogadó 1740-ben épült sok és nagy szobával, kocsiszínnel és istállóval (Erzsébet tér 9.). Később „Zöldfa” néven vendéglőként, majd laktanyaként funkcionált. A jelentősen átépített épületbe 1887-ben költözött be a járásbíróház, a törvényszék és az ügyészség. Egészen 1937-ig Igazságügyi Palota néven működött. Ma a Zrínyi Miklós–Bolyai János Általános Iskola telephelye. A Kvártélyházba költözött Igazságügyi Palota nem tévesztendő össze az 1936–1937-ben épült új Igazságügyi Palotával (Erzsébet tér 6-7.). A monumentális épület ad ma otthont a Polgármesteri Hivatalnak (Erzsébet tér 7.).

[11] A 70–130 fogoly befogadására képes fogház a volt Sóház udvarán épült 1875-ben (Erzsébet tér 6. Ma: Sabján Gyula utca 3.).

[12] B. R.: Hogyan élnek a letartóztatottak a nagykanizsai internálótáborban. *Zalai Közlöny*, 1939.01.29.3.

[13] Sz. i.: Ezentúl csak politikai foglyok kerülnek a nagykanizsai internálótáborba. *Zalai Közlöny*, 1939.01.18. 2.

[14] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Budapest, kb. 1990. 1. MJTE Archívum. Nytsz.: nincs.

[15] Sz. n.: Átcsoportosították a kanizsai internáló-tábort. *Zalai Közlöny* 81. évf. 1941. december 20. 3. Az átköltözés pontos dátumát közli Deák Albert Jehova Tanúja nagykanizsai internált. Deák Albert cím nélküli, három oldalas, gépelt visszaemlékezése. Hely és időpont megjelölése nélkül. MJTE Archívum ÉL 0009. 2.

[16] Az 1905-ben megalapított Pátria Pótkávégár, eredeti és pontos teljes cégneve „Patria Nagykanizsai Pótkávégár Schwarcz és Tauber” volt (Csengery út 88.). A tulajdonosváltás után, 1909-től a Pótkávégár „Franck Henrik és Fiai” céggé vált. A gyár anyag- és szárítóraktárokkal és ipari vágánnyal rendelkezett. A gyár megszűnése (1933) után az épületek raktárak lettek, területének egy részét 1945 után beépítették, de még ma is áll néhány eredeti épülete. (Kaposi, 2004, 61–75.)

gató rendőrségi szemlélő azt írta, hogy a toloncháznak helyet adó épület, „az elhagyott gyártelep” 2,5 hold területen fekszik.^[17] Az átmeneti időszakban ezen a hatalmas területen elérték a HM által őrzött (katonai internálótábor) lengyel és a BM által felügyelt (rendőrségi internálótábor) magyar internáltak.

II. CIGÁNYOK INTERNÁLÁSA

Nagykanizsára legalább 24 településről kísérték be romákat, elsősorban a nagykanizsai járás területéről. A 24 település közül 12 esetben került külön is megemlítésre, hogy a cigányokat a nagykanizsai Kávégárba vitték.^[18] Kisebbszámban 1944 márciusától, nagyobb számban pedig 1944 szeptemberétől kerültek a Kávégárba.^[19] A fennmaradt kevés konkrét adat között került megemlítésre, hogy a nagykanizsai cigánytelepek egyikét csendőrök és nyilasok vették körül 1944. november 3-án és a cigányok közül sokakat a Kávégárba vittek.^[20] A Nagykanizsától távoli, Aszód melletti Domonyból a csendőrök 1944. szeptember elején kb. 300 cigányt vittek el teherautókkal Nagykanizsára.^[21]

A 24 településről Nagykanizsára internáltakkal kapcsolatban 15 esetben jelezték, hogy 1944. augusztus-szeptember-október és december között internálták a cigányokat Nagykanizsára. Innen azután más gyűjtőtáborokba vitték tovább őket. Az egyik településről begyűjtött cigányok időlegesen hazatérhettek.^[22]

Az adatok hiányában csak valószínűsíteni tudom, hogy a Nagykanizsára vitt romák valamennyien a Kávégárba kerültek. Létszámadatok azonban még csak hozzávetőlegesen sincsenek, de becslésem szerint több száz cigány (gyerek, felnőtt és öreg, nő és férfi egyaránt), valamint egész családok kerültek internálásra a Kávégárba 1944 második felétől kezdve. Mintegy 3–6 hónap fogva tartás után átszállították őket más internálótáborokba. Nem lehet bizonyosan tudni, hogy a nagykanizsai internálótáborok bezárása, 1944 decembere után is maradtak-e cigányok a Kávégárban. Az viszont tudható, hogy 1945 februárjában ismét a romák gyűjtőtáborra lett a Kávégár.^[23] Az 1944-ben és 1945-ben a Kávégárba internált romák többsége végül Komáromon keresztül német koncentrációs táborokba került.

[17] A nagykanizsai II. számú kiegészítő Toloncházban 1943. december 1-én tartott szemlérlől jelentés. A M. kir. Rendőrség szombathelyi felügyeleti körzetének szemlérlője. Petrányi György rendőrfőkapitány helyettes. Szombathely, 1943.12.04. 25/1943. szeml. szám. MNL K-150, 3737. csomó. Petrányi György (a.n. Strobl Teréz; Mezőhegyes, 1887.12.23.–Budapest, 1947.06.05.) a szombathelyi rendőrkapitányság vezetője 1940-től. 1944 májusától a budapesti rendőrség főkapitánya.

[18] Bársony – Daróczi, 2004, 135–183.

[19] I. m., 162.

[20] Bársony – Daróczi, 2004, 136. és 162.

[21] I. m., 145.

[22] A később Nagykanizsához csatolt községből, Bagolasánról internált cigányokról van szó.

[23] Bársony – Daróczi, 2004, 29.

III. JEHOVA TANÚK ÉS NAZARÉNUSOK INTERNÁLÁSA

Az internálótáborokba nagyon sokan kerültek „a honvédelem érdekeit veszélyeztető szekták” tagjai közül. Ez azért is volt lehetséges, mivel a „millenistákat” (adventistákat, hetednapos szombatosokat, Jehova Tanúit, nazarénusokat) és más „szektákat” 1939-ben betiltották. Ezeket a kisegyházakat „nemzetromboló”, „hazafiatlan”, „magyarelles”, a „közrendet és közerkölcsöt sértő” magatartásuk, továbbá a „társadalom-, vallás- és egyházellenes” felfogásuk és a „fennálló államrend megváltoztatását” célzó, „kommunista”, „pacifista és háborúellenes” „politikai tanok” hirdetése miatt tiltották be. A háborúra készülők, egyre militánsabb, nacionalista és revizionista rendszert a legjobban az zavarta, hogy a kisegyházak tanai folyamatosan terjedtek és a visszafoglalt terület révén számarányuk növekedett. A „millenisták” a szintén 1939-ben hozott új honvédelmi törvényben foglaltakat, a kötelezettségek körét kitérítő szabályokat sem fogadták el magukra nézve kötelezőnek. Így ők a világi és egyházi hatalom szemében „veszélyeztetették a honvédelem- és hadviselés érdekeit”, „antimilitarista propagandát fejtettek ki” valamint „izgattak a keresztény hitfelekezetek ellen” és „megsértették az elismert vallásfelekezeteket”. A kisegyházak azonban a betiltásukat követő fokozott üldözés ellenére is igyekeztek saját vallási előírásaik szerint működni. Megtartották szertartásaikat és összejöveteleiket, továbbá változatlanul mindent elkövettek azért, hogy környezetükben minél több embert megnyerjenek hitelveiknek. A betiltás, az egyesülési jog korlátozása, a honvédelmi kötelezettségek elutasítása miatt a „szekták” férfi és női tagjai nagy arányban kerültek katonai és polgári bíróságok elé. Egymás után születtek a halálos, a nagy idejű fegyházbüntetéseket és a néhány éves börtönbüntetéseket kiszabó ítéletek. A korabeli Magyarország szinte összes börtönében tartottak fogva „szektásokat”. A kisegyházak be nem börtönzött vagy munkaszolgálatra nem kényszerített tagjai közül szinte minden felnőtt – rövidebb vagy hosszabb időre – rendőri felügyelet alá került. A jogszabályok megsértésének ismételt elkövetése rögtön maga után vonhatta a lakóhely kényszerű elhagyásának előírását. Hasonlóan internálást vont maga után a levont kötelezettség valamilyen formájának elutasítása, amely a fiatalabb korosztályt érintette. A kisegyházak tagjai általános üldözésnek voltak kitéve: nagykorú férfiak pl. a Margit körúti fogházban, a szegedi, az ungvári vagy kolozsvári börtönökben, a nagykorú nők a márianosztrai börtönben raboskodtak, a munkaképes férfiak egy része Ukrajnában vagy Szerbiában volt munkaszolgálatos, míg a fiatalabb vagy idősebb férfiakat és nőket elsősorban a kolozsvári, a kistarcsai és a nagykanizsai táborokba internálták. A különböző büntetőhelyek között volt „átjárás”, a hatóságok pl. a kegyelemből életfogytig tartó büntetést „konvertálták” szerbiai munkaszolgálatra. Az internálótáborokban lévők pedig gyakran kaptak katonai behívót, aminek ha nem tettek eleget, börtönbe kerültek. Arra is akadt példa, hogy kitöltött börtönbüntetés után azonnal az internálás következett.

Nagykanizsára internált kisegyházak tagjait az I. és II. számú kisegítő toloncházakba és egy átmeneti internálótáborba toloncolták. Utóbbi hivatalosan nem volt

internálótábor, de mégis, az internáltak átmeneti fogva tartási helye lett a nagykanizsai József főherceg honvéd gyalogsági laktanya (Honvéd laktanya).^[24] A Szombathelyi 3. honvéd parancsnoksághoz tartozó hatalmas laktanyába legalább 56 Jehova Tanúját és 47 nazarénust szállítottak 1942 októberében. A csendőrség arra készült 1943 elején, hogy – továbbra is rendőri őrizet mellett – a Honvéd laktanyába helyezze át a nagykanizsai internálótáborban fogvatartott 150–200 nazarénust is.^[25]

IV. ZSIDÓK INTERNÁLÁSA

A nagykanizsai toloncházak nem tartoztak a nagyobb zsidó internálótáborok közé.^[26] A budapesti Rökk Szilárd utcai, a szigethalmi Horthy-ligeti és a kistarcsai internálótáborokhoz képest a nagykanizsai toloncházakba jóval kevesebb zsidó internáltak, ám a létszámtól függetlenül a nagykanizsai toloncházakat a leghírhedtebb zsidó táborok között tartották számon.^[27] Az internálótáborok zsidó fogvatartottjait általában a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI) segítette, így minden bizonnyal a Nagykanizsán sínylődőket is. Akárcsak a többi, Nagykanizsára internált esetben, a zsidó internáltak vonatkozásában is alig rendelkezünk létszámadatokkal. Az Igazságügyi Palotában létesített toloncház első internáltjai között – már legalább 50 „kaftános zsidó” (ortodox zsidó) volt 1938 áprilisában.^[28] A szombathelyi rendőrség szemlélőjének 1943. szeptemberi jelentésében 29 zsidó nőről tett említést az Igazságügyi Palotában.^[29] Nagyatádról 1944. április elején 16 zsidót toloncoltak a nagykanizsai internálótáborba.^[30] Alsógödőről 1944. április 20-án zsidó férfiakat internáltak Nagykanizsára, majd innen továbbvitték őket.^[31] Közéjük tartozott az alsógödi nyaralójában meghúzódó P. I. is.^[32] Szintén vidékről vitték a Kávégýárba 1944. április elején V. S mezőtúri férfit is.^[33] Az április végi budapesti razziák egyikén fogták el és vitték a nagykanizsai

[24] Az 1902-ben átadott, 2,3 hektáron felépült, többek között börtönnel és kórházzal rendelkező, monumentális József főherceg honvéd gyalogsági laktanya egy ezredtörzsnek és két zászlóaljnak biztosított elhelyezést. (József főherceg út. Ma: Dózsa György út 73. és 75.) A kaszárnya 1945 után a Petőfi laktanya nevet viselte, később kesztyűgyárat telepítettek ide és bérlakásokat alakítottak ki épületeiben. Utóbbi a „Citrom-sziget”-ként is ismert, felszámolás alatt álló nyomornegyed.

[25] Jehova Isten tanúi és nazarénus szekta tagok őrzése. Szombathely, 1943.01.26. Nytsz.: 60.kt.1943. HM HIM HL 277.2759/1988. B/250. doboz. Az itt fogvatartottakat a katonai bíróság ítéletéig akarták itt őrizni, a már elítélteket pedig a fegyházba szállították át.

[26] Braham, 2010, 287–289.

[27] Braham, 1997, II., 849.

[28] B. R.: Hogyan élnek a letartóztatottak a nagykanizsai internálótáborban. *Zalai Közlöny*, 1939. január 29. 3.

[29] A nagykanizsai I. sz. kisegítő toloncháznál 1943. szeptember 2.-án tartott szemléről jelentés. Uo.

[30] Braham 1997, II. 721.

[31] Braham, 1997, I. 491.

[32] P. I. budapesti kereskedő férfi. Őt 1944. április 24-én fogták el Alsógödön és április 26-án vitték Nagykanizsára. DEGOB 2340.

[33] V. S mezőtúri vállalkozó férfi. DEGOB 2866.

toloncházba S. J. budapesti kereskedőt, ahogyan ezt később jegyzőkönyvbe mondta a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) előtt.^[34] A délmagyarországi zsidók összegyűjtése 1944. április végén megkezdődött. A III. csendőrkerülethez tartozó területről (Szombathely, Zalaegerszeg, Pápa, Sopron, Sárvár) összesen 2675 főt toloncoltak a nagykanizsai internálótáborokba.^[35]

Nem tudjuk tehát, hogy a Kávégári toloncház megnyitása, 1941 decembere után összesen hány zsidó került ide, minthogy azt sem, hogy 1943 végén a két nagykanizsai toloncház összes fogvatartottja (1579 fő) között hány zsidó internált volt. Annyi mondható el bizonyosan, hogy a tábor kezdetétől a tábor bezárásáig folyamatosan voltak zsidók a két toloncházban (nők és férfiak egyaránt). 1944 áprilisában számuk ugrásszerűen és nagyságrendekkel megnőtt, ezáltal egyben a toloncházak létszáma is megduplázódott. Ekkor kezdődtek meg ugyanis a deportálások, amelyek a nagykanizsai toloncházakban lévőket is érintették.^[36] Az országban itt indult meg elsők között a deportálás. A vajdasági Bácsopolyáról indították el azt a második magyarországi transzportot, amelyik Auschwitz-Birkenau koncentrációs táborba vitte a zsidókat.^[37] A szerelvény Nagykanizsa érintésével haladt célja felé. A források 1944. április 28-át, vagy a következő napot jelölik meg a deportálás időpontjaként.^[38] A német biztonsági rendőrség által kezdeményezett akció során, különleges transzportként kb. 800, a nagykanizsai gettóban összegyűjtött zsidót deportáltak. Rajtuk kívül, a nagykanizsai internálótáborokból is deportáltak ekkor a 16 és 60 év közötti férfiakat^[39] és nőket. Köztük volt az Igazságügyi Palotában működő internálótáborban lévő, zsidónak minősült két Jehova Tanúja is. Az újpesti Bász Évát^[40] és a budapesti Schlesinger Olgát^[41] 1942 nyarán internálták Nagykanizsára. A marhavagonokból álló szerelvény 1944. május 2-án érkezett meg az auschwitzi koncentrációs táborba. A két zsidó Jehova Tanúja közül a végelgyengülésben szenvedő Schlesinger Olga ismeretlen körülmények között életét vesztette Bergen-Belsen koncentrációs táborban.^[42]

[34] S. J. budapesti kereskedő férfi. DEGOB 883.

[35] Braham, 1997, II. 576–577.

[36] Nagykanizsa, 1944. április, május. A Nagykanizsai Zsidó Tanács jelentése a Budapesti Zsidó Tanácsnak a városban történekről és a gettó életéről. MZSL Budapest XX-A- Központi Zsidó Tanács iratai, 1944.

[37] Braham, 1997, II. 684.

[38] Braham, 1997, II. 577.

[39] Vörös, 2010, 1343.

[40] Bász Éva [Éva/Eva Josefsson] (a. n. Engel Julianna; Újpest, 1923.07.15. – Boras /Svédország/, 2001.05.04.) laboratóriumi asszisztens. Szülei és három testvére Auschwitzban halt meg. A Bergen-Belsen-i KZ-ból való szabadulása után Svédországban telepedett le. Elvira nevű testvére szintén Auschwitzban volt, ő később kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba és Jehova Tanúja lett.

[41] Schlesinger [Schlezinger/Slezinger/Slézinger/Slésinger] Olga (a. n. Adler Katalin; Homrogd, 1897.07.21. – Bergen-Belsen KZ, 1945.03.?) budapesti lakos. Schlesinger Olga vezetéknevét a különböző nyilvántartások különbözőképpen írják. Az anyakönyvi adatok alapján a születéskor bejegyzett vezetéknevet használom.

[42] Sz. n.: Kirtava szörnyű megpróbáltatásokon keresztül. Készült Éva Josefsson [Bász Éva] elmondása alapján. *Az Őrtorony*, 1998. június 1.29.

Nem ez volt azonban az egyedüli eset, amikor a nagykanizsai toloncházakból német koncentrációs táborba vittek internáltakat. 1944. október végén – november elején a komáromi Monostori erődbe szállítottak zsidókat, cigányokat és Jehova Tanúit. Utóbbiak között volt Balobás Balázs, és legalább hat nő. Komáromból Dachau és Ravensbrück koncentrációs táboraiba vitték tovább őket.^[43] Útközben halt meg Balobás Balázs, a nők közül pedig ketten veszítették életüket Ravensbrückben.^[44]

V. HÍRADÁSOK AZ INTERNÁLÁSOKRÓL

A nagykanizsai internálásról szelektív módon számolt be néhány sajtótermék, így pl. a nagykanizsai *Zalai Közlöny*, a nyíregyházi *Nyírvidék* és természetesen a Magyar Távirati Iroda (MTI).

A *Zalai Közlöny*^[45] 1941 márciusában arról írt, hogy Máramaros vidékéről 16–18 férfi és nő Jehova Tanúja került a nagykanizsai internálótáborba.^[46] Három hónappal később, szintén a *Zalai Közlöny* adta hírül, hogy „a minap két szállítmányt is hoztak az ország különböző részeiből rendőri felügyelet alá helyezett 'Jehova hívők'-kel, akiket beszállítottak a nagykanizsai internálótáborba”.^[47] Az újság szerint ekkor éppen 200 főt tartottak fogva az egyébként 300 fős internálótáborban, ami ekkor nyilván az Igazságügyi Palotában volt. Három hónap múlva, 1941 szeptemberében a *Nyírvidék*^[48] című lap tudósítása szerint „a nyíregyházi rendőrkapitányság nagyarányú internálási eljárásokat tett folyamatba” és a Jehova Tanú „tiltott szekta tagjai közül 14 egyént internáltak, 30 szektást rendőri felügyelet alá helyeztek és 14 ellen még folyik az internálási eljárás”.^[49] (A név szerint felsorolt női és férfi internált 32 és 51 év közöttiek voltak.) Az MTI egy hónappal később azt közölte, hogy az Ungvár környéki községekben „ismét szervezkedni kezdtek a Jehova tanúi szekta tagjai, a rendőrség erélyes nyomozást indí-

[43] Ötvös Julianna (Hajdúnánás, 1909.02.07. – Hajdúnánás, 2000.) nagykanizsai internált és a ravensbrücki KZ foglya. Ötvös Julianna beszámolója. Hajdúnánás, 1996. 1-2. MJTE Archívum ÉL 0029. Nytsz.: nincs.

[44] Tóth Zsuzsanna (a. n. Lengyel Erzsébet; Tiszaeszlár, 1896.12.05. – Ravensbrück KZ, 1945.). Ravensbrück KZ fgsz. (Haft-Nr.): 89484. Sz. Nagy Gáborné született Udvari Zsófia [Szécsiné / Nagy Zsófia] (a. n. Nagy Zsófia; Tiszaeszlár, 1894.05.31. – Ravensbrück KZ, 1945.04.?). Ravensbrück KZ fgsz. (Haft-Nr.): 89478. Forrás: Zugangsliste des FKL Ravensbrück v. 28.11.1944 - Quelle: Instytut Pamięci Narodowej, IPN, Warszawa, MF Nr. 135 Sygn. 75/60-84. – Zugangsliste v. 28.11.1944 („Sondertransport Nr. 129 aus Komárom/ Ungarn”).

[45] *Zalai Közlöny*: hetente kétszer megjelenő, vegyes tartalmú, keresztény, politikai lap.

[46] Sz. n.: Jehova hívei a nagykanizsai internálótáborban. *Zalai Közlöny* 81. évf. 56. szám, 1941. március 8.. 5.

[47] Sz. n.: „Jehova hívőinek” újabb szállítmányát hozták Nagykanizsára. *Zalai Közlöny* 81. évf. 125. szám, 1941. június 3. 2.

[48] *Nyírvidék* – szabolcsi hírlap: liberális kormánypárti politikai napilap.

[49] Sz. n.: A mai napon 14 internálás, 30 rendőri felügyelet alá helyezés történt Nyíregyházán. *Nyírvidék* 9. évf. 202 (2500) szám, 1941. szeptember 4. 4.

tott a szervezkedés leleplezésére.”^[50] Ennek során Bező, Jenke, Tasolya és Zahar községekben összesen 35 ember ellen indult eljárás. Közülük a „szervezkedés” két vezetőjét internálták. Még szintén ebben a hónapban a *Zalai Közlöny* arról írt, hogy „a nagykanizsai rendőrségi internálótábor jó néhány embert őriz azokból a felekezeti békére, mint államra nézve egyaránt veszélyes egyénekből, akik az úgynevezett 'Jehova tanúi' elnevezés alatt bomlasztják a lelkek nyugalmaát”. Név szerint is említés történik azokról, akiket a „hatóságaink kénytelenek” „a környezetükből kiemelni” és a nagykanizsai 'sárgaházba' kijózanító tanfolyamra küldeni”.^[51] A lapok és közlemények számos esetben csak az internálás tényéről számoltak be, de annak helyét nem közölték. Így az MTI 1942 áprilisában azt tette közzé, hogy három bükkzsérci Jehova Tanúját „hazafiatlan magatartásuk miatt” internálták.^[52] A Nyírvidék pedig májusban azt írta, hogy „az elmúlt hónapban a jehovások közül 18-at már internáltak, 68 pedig rendőri felügyelet alá került. A tegnapi napon ismét egy megrögzött 'jehovás' felett” ítélték. Az illetőt „egyszer már elítélték 20 napi elzárásra – azóta sem javult meg, tovább terjesztette a népbu-tító tanokat és fiát visszatartotta a leventefoglalkozástól.” Őt 50 napi elzárásra ítélték és egyben „elrendelték az internálási eljárás soron kívüli megindítását”.^[53]

A sorozatos internálások nyomán a *Zalai Közlöny* 1942 nyarán már arról tudósított, hogy „a két nagykanizsai internálótáborban tekintélyes számmal vannak a jehovások is őrizet alatt”.^[54] Az internált „jehovások” száma azonban nyilván Nagykanizsán is tovább növekedett, mivel a *Nyírvidék* 1942 novemberében kétszer is cikket szentelt a Jehova Tanúk internálásának. Az egyikben azt írta, hogy Máramaroszigeten és környékén „erősen elszaporodtak a jehovista szekta tagjai. [...] A szektáriánusok jobbra az egyszerű román és ruszin parasztság köréből kerülnek ki. [...] A rendőrség hosszas és körültekintő nyomozás eredményeként tizenkilenc jehovistát, köztük egy lányt is internálótáborba küldött”.^[55] A másik novemberi cikkben pedig a tiszántúli reformátusok hivatalos lapjában megjelent „hosszabb közleményre” hivatkozva számolt be arról, hogy Szatmárban „leleplezték a jehovások szektáját. [...] A rendőrségi tisztogatás nyomán 77 Jehova Tanúja ellen indult eljárás, 45 főt pedig internáltak.” A lap végül megállapítja, hogy a szatmári példa bizonyítja, hogy Jehova Tanúi „a magyar vigyázó lelkipásztorok és a hatóságok éberségét nem játszhatják ki”.^[56] A református

[50] MTI, Ungvár, 1941.10.11. 20. kiadás. A két bezői Jehova Tanúja internált Jencsó János és Vendeli Pál volt.

[51] Sz. n.: Szétrobbantották a „Jehova tanúi” zalaudvarnoki szervezetét. *Zalai Közlöny* 81. évf. 247. sz. 1941. október 28. 4. A zalaudvarnoki Bolla Péterné, Horváth Ilona, Kovács Zsófia lakásban tartottak tiltott Biblia magyarázatot.

[52] MTI, Házi tájékoztató, Miskolc, 1942. április 08. 1783. lsz. 13.

[53] Sz. n.: 50 napi elzárásra ítélték egy „jehovást”. *Nyírvidék* 10. évf. 110 (2706) szám, 1942. május 16. 7. Az elítélt Dankó Ferenc nyíregyházi lakos.

[54] Sz. n.: 13 mezőkövesdi „jehovás” asszony bejelentette a mezőkövesdi polgármesteri hivatalban, hogy visszatér az egyházba. *Zalai Közlöny* 82. évf. 155. szám, 1942. július 9. 4.

[55] Sz. n.: Internáltak tizenkilenc jehovistát. *Nyírvidék* 10. évf. 252 (2849) szám, 1942. november 7. 10.

[56] Sz. n.: Felgöngyölgítik a jehovások frontját. *Nyírvidék* 10. évf. 268. szám, 1942. november 26. 4.

egyház intenzív „szekta” ellenességének már jóval korábban voltak egyértelmű jelei. A *Nyírvidék* pl. 1940 októberében hírül adta, hogy a Zemplén vármegyei református egyházmegyei gyűlésén a kisegyházakról, mint „különösen a cseh megszállás alól felszabadult országrészekben [...] veszedelmesen terjedő betegségről” szóltak. Az egyházmegyei gyűlés egyben el is határozta, hogy „a legelősebb harcot indít [sic!] a Jehova tanúi ellen”.^[57]

Talán a kevésbé aktív térítő tevékenységük miatt a nazarénusok internálásáról még ennyit sem írtak a lapok. A *Zalai Közlöny* 1941. novemberi cikkéből azonban így is értesülhetünk arról, „a nazarénusok semmivel sem jobbak a többi szektáriusoknál, így a 'Jehova hívőinél', akiknek egy kis serege a nagykanizsai internálótáborban 'lelkigyakorlatot végez'”.^[58] A két kisegyház azonos megítélését mutatja a Népszavában megjelent hír is. A szegedi közgyűlés arról döntött, hogy a „nemzetellenes” Jehova Tanúi és nazarénusok ne vehessenek bérbe városi földeket, mert rájuk internálás vár.^[59]

Az internálás be is következett, hiszen – ahogyan már korábban idéztem – 1943 elején már 150–200 nazarénus internáltat őriztek Nagykanizsán. Az egyik ide került nazarénus atyafi sorsáról a fia által írt Naplóból viszonylag sokat tudunk. Ifj. Fumacs József^[60] kéziratban maradt Naplója^[61] szerint, „tiltott Istenisztelet tartása” miatt 1941. május 13-án három atyafit toloncolták ki Bajáról.^[62] Őket – köztük édesapját – először Budapestre, majd innen júniusban Nagykanizsára szállították. A fennmaradt levelezőlapok^[63] tanúsága szerint először az

[57] Sz. n.: Jehova tanúi ismét terjesztik a konkolyt. *Nyírvidék* 8. évf. 230. szám, 1940. október 8. 4.

[58] Sz. n.: A csendőrség rajtaütött a nazarénusok titkos összejövetelén. *Zalai Közlöny* 81. évf. 263. szám, 1941. november 17. 4.

[59] Sz. n.: Nazarénusok nem kaphatnak bérbe városi földet Szegeden. *Népszava* 71. évf. 160. sz. 1943. július 18. 28.

[60] Ifj. Fumacs József (a. n. Kiss Julianna; Baja, 1922.05.03. – Baja, 2012.01.06.) raktáros, vágár, posztógyári munkás, éjjeliőr. A Napló elkezdésekor 17 éves fiú lett a családfenntartó, mert beteges édesanyja nem tudta eltartani a népes családot. Ifj. Fumacs Józsefet a pécsi hadbíróóság 1944 márciusában a fegyver át nem vétele miatt öt év szabadságvesztésre ítélte. Pécs kiürítése során nyolc elítélt nazarénus hittársával együtt nyugat felé gyalogoltatták, majd 1945 márciusában az osztrák határ közelében szabadult fel.

[61] Ifj. Fumacs József: Napló. A 70 számozatlan oldalból (A/4) álló, legépelt formában meglévő Napló Ifj. Fumacs József életének különböző szakaszaiban íródott, nem folytatólagosan vezetett visszaemlékezéseket, külföldi kirándulást, önéletrajtot és családfeleírást is tartalmazó, meghatározhatatlan műfajú alkotás. Számunkra legértékesebb része az 1939. december 20. és 1943. szeptember 27. között, napi rendszerességgel vezetett napló (összesen 39 A/4-es oldal), és az ezek kiegészítését szolgáló, külön részekbe foglalt visszaemlékezések. Őrzési hely: Fumacs Ferenc (a. n. Kiss Julianna; Baja, 1940.06.27.–) bajai depóvezető, áruforgalmi előadó. A Napló fénymásolt formában birtokomban van.

[62] A három atyafi: Id. Fumacs József (a. n. Veréb Katalin; Baja, 1896.07.15. – Baja, 1976.12.12.) gyári munkás, bogsnár. Bagó Sándor (a. n. Major Teréz; Sükösd, 1882.10.07. – Baja, 1970.?) bogsnármester, földműves. Gardality [Gardalics] Mihály (a. n. Letics Julianna; Baja-Szentistván, 1891.09.22. – Baja, 1969.12.?) agrárgazdálkodó.

[63] Id. Fumacs József a nagykanizsai internálótáborból kb. 24 db levelezőlapot küldött a családjának Bajára és fiától, ifj. Fumacs Józseftől 8-9 db levelezőlapot kapott. Ezek közül 24 db levelezőlap van Fumacs Ferenc birtokában. Az általam szkennelt formában látott postai küldemények ellenőrzött levelezőlapok és egy ún. zárt levelezőlap.

Igazságügyi Palotába kerültek.^[64] Az év végén, 1941 decemberében kelt levelezőlap szerint innen átvitték őket a „Volt Kávé Gyár”-ba.^[65] A három atyafi innen közel 14 hónap után, 1942. július 5-én szabadult.^[66] Augusztus végén azonban újabb bajai nazarénusokat internáltak Nagykanizsára.^[67] Az említett napló még említést tesz öt bácskai atyafiról is, akik „Istenről tettek bizonyóságot”, ezért őket szintén Nagykanizsára internálták 1943. március 12-én.^[68]

A honvédelmi kötelezettségek elutasításával összefüggésben Jehova Tanúin és a nazarénusokon kívül nyilvánvalóan internálták a szintén betiltott adventista-egyház tagjait is.^[69] Valószínűnek tartom, hogy a nagykanizsai internálótáborba is vittek adventistákat, kizárólag nőket. Az általam megkeresett adventisták azonban nem emlékeztek ilyen esetre^[70] és a visszaemlékezéseken, valamint a történetüket feldolgozó irodalomban sem talákoztam erre vonatkozó információkkal.

VI. AZ INTERNÁLÁS SZÁMAI

A kevés fennmaradt dokumentum közé tartozik a szombathelyi rendőrség szemlélőjének – korábban már idézett – jelentései 1943-ból. A „Nagykanizsai I. számú kiegészítő toloncházban” (Igazságügyi Palotában) 1943. szeptember 2-án tett szemléje során a rendőrfőkapitány-helyettes megállapította, hogy ott 326 nőt és 7 kiskorú gyermeket tartanak fogva. Ők „politikai” (16 fő) vagy „közbiztonsági” okokból (302 fő) kerültek ide. („Nemzetiségi és faji megosztás szerint”: „268 magyar, 9 ruszin, 2 orosz, 3 szlovák, 7 szerb, 7 román, 1 olasz és 29

[64] Ifj. Fumacs József levelezőlapja édesapjának. Baja, 1942. [olvashatatlan dátum a postai bélyegzőn]. Címzés: „Nagykanizsa / Internálótábor / Volt: M. kir. kávé gyár. 5. sz. [század] 4. szakasz”. Id. Fumacs József levelezőlapja Fumacs Józsefnének. Nagykanizsa, Volt Kávé Gyár, 1941.12.15. 12-es ajtó.

[65] Id. Fumacs József levelezőlapja Fumacs Józsefnének. Nagykanizsa, Volt Kávé Gyár, 1941.12.15. 12-es ajtó. Ifj. Fumacs József levelezőlapja édesapjának. Baja, 1942. [olvashatatlan dátum a postai bélyegzőn]. Címzés: „Nagykanizsa / Internálótábor / Volt: M. kir. kávé gyár. 5. sz. [század] 4. szakasz”.

[66] A hét gyermekes Id. Fumacs Józsefet ezt követően behívták katonának és fegyvertelen katonaként hidak építésében vett részt a Bácskában. Katonakönyve szerint a Budapest-Háromszigetén állomásozó páncélos hadosztály utász zászlóaljában szolgált (azonosságai száma: 3082-96-0064). Fumacs Ferenc elektronikus levele, Baja, 2016.03.04.

[67] Köztük volt: Bagó Dániel (a. n. Laki Rozália; Baja-Szentistván, 1912-1995). Bajai vontatóhajó üzemeltető, munkás. Sarok István (a. n. Serege Mária; Baja-Szentistván, 1911.02.? - Szigetvár, 1981.06.11.) bajai magángazdálkodó. Vidákovics Mátyás (a. n. Serege Magdolna; Baja-Szentistván 1890.05.15. - Baja, 1968.12.17.) agrárgazdálkodó, nagygazda. Vidákovics Ignác (a. n. Serege Magdolna; Baja-Szentistván, 1895.03.23. - Baja, 1976.12. vagy 16.) gazdálkodó, földműves.

[68] A Naplóban említésre került Baló Vincéné, aki tiltott istentisztelet miatt került a nagykanizsai internálótáborba, feltehetőleg 1943-ban.

[69] Itt az adventista egyházból 1914-ben kivált reformadventistákról, az adventista reformmozgalom tagjairól van szó. A reformadventisták, más néven szombatisták nem tévesztendőek össze az 1939-ben szintén betiltott hetednapos szombatosokkal.

[70] Bokor János (1892-1966) reformadventista vezető lelkész reformadventista lányának, Feketéné Bokor Katalin (a. n. Imre Regina; Mezőberény, 1941.12.04.-) fitoterapeutának személyes közlése. Pusztaabolcs, 2016.03.24.; Gémesi Zoltán reformadventista elektronikus levele. Budapest, 2016. március 3.

zsidó”).^[71] Három hónappal később, 1943. december 1-jén került sor a város másik, a „Nagykanizsa II. számú kiségitő toloncházban” (Kávégyárban) megtartott szemlére. Itt kizárólag férfiakat, összesen 1246 főt tartottak nyilván. Ezek közül a táborban 862 fő tartózkodott, a többiek – vélhetően a nagykanizsai – fogházban töltötték büntetésüket, kórházban voltak vagy katonai szolgálatukat teljesítették.^[72] A két nagykanizsai internálótábor nyilvántartásában tehát összesen 1579 fő szerepelt 1943 utolsó harmadában. A két, nem egységes szerkezetű jelentés számos – később részben idézésre kerülő – fontos információt tartalmaz még, de a „szekták” tagjaira vonatkozó adatokat nem közölte.

A második világháború alatt a magyarországi Jehova Tanúi Egyház tagjainak pontos száma ismeretlen. Az üldözés közepette az Egyház nem végzett tagjairól adatgyűjtést, vagy ha mégis, akkor azok az adatok sem tükrözik az üldözésnek kitettek teljes létszámát. Az Egyház hivatalos adatai szerint a megkeresztelt („bemerítkezett”) és aktív hittérítő munkát végzők („hírnökök”) száma 1940-ben 399 fő volt.^[73] Egy másik forrás szerint a kiskorú és öreg családtagokkal valamint a szimpatizánsokkal, továbbá a hírnöki munkát nem végzőkkel együtt összlétszámuk kb. 1100 fő lehetett.^[74] A M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága 1942. december 2-án azt jelentette, hogy kizárólag a hűtlenség büntette miatt kb. 1000–1500 Jehova Tanúja kerül „a közeli hetekben elítélésre”.^[75] A visszacsatolt Kárpátalján 1941 márciusában a rendőrség számba vette a területén élő Jehova Tanúinak számát. A jelentésben 19 településen mintegy 1598–1638 Jehova Tanúnak „minősített” személyről tudtak.^[76] Mindezek nyomán, saját becslésem szerint az Egyházhoz kapcsolható, üldözésnek kitettek száma, a családtagokkal együtt mintegy 2000 fő lehetett.^[77]

A „nagykanizsai” nazarénusok számáról szintén kevés és szintén pontatlan adatok állnak csak rendelkezésre.^[78] A Belügyminisztérium számukat 1929-ben összesen 4000–5000 főre becsülte.^[79] A nazarénusok második világháború alatti becsült összlétszáma pedig mintegy 4000 fő körül mozgott.^[80]

[71] A nagykanizsai I. sz. kiségitő toloncháznál 1943. szeptember 2.-án tartott szemlérről jelentés. Uo.

[72] A nagykanizsai II. számú kiségitő Toloncházban 1943. december 1-én tartott szemlérről jelentés. Uo.

[73] *1941 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn NY, Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 1941. p. 180.

[74] Pellechia, 1999, Section VI., 20.

[75] A M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága. Budapest, 1942.12.03. Nytsz.: Kt.257/42. sz. HM HIM HL 73.444.13.eln.1942.

[76] Határvidéki M. kir. rendőr-főkapitányság. Ungvár, 1941.03.08. Nytsz.: 278/35-1941. biz. MNL K149-1941-8-5230.181-187.

[77] A szakirodalomban elterjedt a mintegy 1200 fős adat. Ennek adatolatlan, éppen ezért különösen bizonytalan forrása: Hollós, 1971, 116.

[78] A Krisztusban Hívó Egyház tagjainak és a hozzájuk köthető üldözésnek kitettek számának megállapításánál ugyanolyan nehézségekbe ütközünk, mint a Jehova Tanúinak esetében.

[79] BM 62.000/1929. VII. res. A rendelet mellékletében szereplő adat. MNL K63. 34-2907-1929.

[80] Kardos – Szigeti, 1988, 371.

Nem rendelkezünk hivatalos és pontos adatokkal arra vonatkozóan sem, hogy a három említett nagykanizsai internálótáborban a kisegyházak tagjai közül hány főt tartottak fogva 1941 és 1944 között. A legtöbben feltehetően a Jehova Tanúi voltak. Egy 1990-ben kelt, a Jehova Tanúinak belső használatra készült kimutatását alapul véve 169 férfi és 78 nő Tanú volt Nagykanizsán rövidebb-hosszabb ideig internálva.^[81] (Az összesen 247 fő közül a férfi Tanúk több mint dupla annyian voltak tehát, mint a nők.) A Nagykanizsára internált Tanúk döntő többsége Északkelet-Magyarországról, Felvidékről és Kárpátaljáról származott.

A korabeli Jehova Tanúi Egyház összlétszámát 2000 főnek véve a Nagykanizsára internált Tanúk száma, az Egyház összlétszámának 12,4 százalékát tette ki. Az egyedül ismert nagykanizsai létszám adattal számolva (1579 fő) a Jehova Tanúinak aránya az internáltak között 15,6 százalék volt.

A nazarénus nagykanizsai internáltak száma mintegy 150–200 főben határozható meg. Ez azt jelenti, hogy a hazai nazarénusok összlétszámát 4000 főnek véve, közülük a Nagykanizsára toloncoltak aránya mintegy 3,7–5 százalék.^[82] A Nagykanizsára toloncoltak között a nazarénusok aránya pedig mintegy 9,5–12,6 százalékot tett ki.

A nagykanizsai toloncházakban fogvatartottaknak 25,1–28,3 százalékát, tehát mintegy egynegyedét a két kisegyház tagjai tették ki. Amennyiben a nagykanizsai toloncházakban szombatisták is voltak, akkor az arány még nagyobb lehetett.^[83] Mindez természetesen csak a zsidók tömeges nagykanizsai internálásáig, 1944 nyaráig-őszéig lehetett igaz, mivel ettől kezdve az arányok lényegesen megváltoztak.

A toloncházakban nem volt kórház. A betegeket a nagykanizsai közkórházba vitték. Az egyik Jehova Tanúja tifuszban betegedett meg 1942 pünkösdjén és bekerült a kórházba. Visszaemlékezésében azt írta, hogy „két hétig a kórházban voltam, de szerencsére volt egy zsidó (fő) orvos, aki megsajnálta engem és kigyógyított. Így visszakérültem a táborba.”^[84] Az egyik nazarénus internált szintén súlyosan megbetegedett és szintén kórházba került. Őt végül hazaengedték.^[85]

[81] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Mellékletek: A Nagykanizsa Kávégyári Internálótáborban 1941–45 között őrzött testvérek névsora. A Nagykanizsai Női Internálótáborban (Erzsébet tér 9.) 1941–1945 között őrzött testvérnőink névsora. Budapest, 1992–1996. MJTE Archivuma. Nytsz.: nincs. A mellékletben közölt részleges névlistákat a Nagykanizsára internált Papp Ferencné feljegyzései (Kenézlő, [évszám nélkül]) és az egyházkutató Mostbacher János gyűjtése (Pécs, 2016. április) alapján állítottam össze. Papp Ferencné feljegyzésében ez áll: „A lista megközelítően pontos”. A névsorok nem tartalmazzák a fogva tartás kezdetét és végét. A fogva tartás dátuma helyesen: 1941–1944.

[82] A mellékletben közlöm a Nagykanizsára internált nazarénusok részleges névlistáját (41 fő). A névjegyzéket Fumacs Ferenc és Fumacs Izabella (elektronikus posta: Baja, 2017.05.26.) valamint Kovács Sándor (adatközlés: telefoninterjú: 2017.05.29.) nazarénusok adatközlései és ifj. Fumacs József Naplója nyomán állítottam össze. A névsor nem tartalmazza a fogva tartás kezdetét és végét.

[83] Az internáltak létszáma és ezen belül a kisegyház tagjainak létszáma is folyamatosan változott, így az arányok csak hozzávetőlegesek lehetnek.

[84] Faltinszki Tibor (Rahó, 1919.08.28. – Rahó, 2002.10.24.) visszaemlékezései a nagykanizsai internálásra. [Hely- évszám megjelölés nélkül]. MJTE Archivuma ÉL. Nytsz.: nincs.

[85] Bagó Sándor 1941 októbere és 1942 januárja között volt a nagykanizsai kórházban. Ifj. Fumacs József: Napló. Uo. 15–16.

Nem mindenki volt azonban ilyen szerencsés. A „nagykanizsai” internált kiségyház tagok közül egyetlen halálesetről, az egyik Jehova Tanúja nő haláláról van tudomásunk. Ő szív- és vesebetegségben halt meg a nagykanizsai közkórházban.^[86]

A nagykanizsai internálótáborban egy ismert haláleset mellett egy ismert születés is történt. A Szabolcs vármegyei Gáváról internált Jehova Tanúja házaspárnak, ifj. Timku Jánosnak és Petró Annának 1941. november 11-én született meg a leánygyermekük.^[87] Timku Lenkét azután elszakították édesanyjától és nagyon rossz körülmények között élte meg a tábor megszűnését.^[88]

VII. ÁLLAPOTOK AZ INTERNÁLÓTÁBOROKBAN

A rendőrségi szemlélő, a korábban már idézett jelentéseiben részletesen beszámolt a nagykanizsai internálótáborokban tapasztalt állapotokról. Az 1943 utolsó harmadában kelt jelentésekben egyedül az őrszemélyzet és a fogvatartottak ruházatának elrongyolódását kifogásolta. Az elhelyezés, a foglalkoztatás, az ételmezés, az orvosi felügyelet stb. vonatkozásában mindent rendben talált, ráadásul „a beutaltak” „semminemű panaszt nem terjesztettek elő”.^[89] A Kávégárban működő internálótábor esetében pedig a látottakat úgy értékelte, hogy „az egy év előtt még teljesen elhanyagolt, szemét és féreggel telt, gondozatlan épület a tábor parancsnokának dicséretre méltó szorgalma, ritka készséggel párosult szervező és szakértő munkája következtében – teljesen lakályossá téve annyira, hogy az ma már a belépéskor is igen jó benyomást tesz az internáló tábor céljainak minden tekintetben nemcsak hogy megfelelő, hanem mintául is szolgálhat”.^[90] A jelentésekben leírtak nyilván nem fogadhatók el minden kritika nélkül, de már ezekből is kiderül milyen állapotok lehettek a szemlélést megelőzően.

A nagykanizsai internálótáborokban 1941 elejétől 1944. december 2-ig tartottak fogva kiségyház tagokat. Nem tudjuk, hogy mikor érkeztek az első nazarénus internáltak Nagykanizsára. Az első ismert nazarénus atyafiak Bajáról érkeztek 1941. június közepén Nagykanizsára.^[91] Életüket az egyik internált fia által – már említett – 1939 legvégétől 1943 legvégéig vezetett Naplójából tudjuk foghíjasan rekonstruálni. A szűkszavú feljegyzésekből az derül ki, hogy a toloncházakból

[86] Az 56 éves, rahói Faltinszki Jánosné, született Brandin Terézia (a. n. Hénis Terézia; Rahó, 1886.–Nagykanizsa, 1942.10.31.) a nagykanizsai közkórházban (Kossuth tér 18.) „szívbillentyű baj, szívizom-elfajulás, idült veselob [vesegyulladás]” betegségekben halt meg. Nagykanizsai halotti anyakönyv 1940–1942. 73. 434. fsz. Az anyakönyvi hírek között a Zalai Közlöny is hírt adott a haláláról. 1942.11.06. 4. A szintén Jehova Tanúja férjét, két fiát és vejét is a nagykanizsai internálótáborokban, míg lányát a Margit körúti börtönben tartották fogva. Mostbacher János gyűjtése. Elektronikus levél, Pécs, 2017.04.30.

[87] *Zalai Közlöny* 81. évf. 275–298. Isz. Anyakönyvi hírek. 1941.12.20. 16.

[88] Mostbacher János közlése. Elektronikus levél, 2017.06.13.

[89] A nagykanizsai I. sz. kiségitő toloncházánál 1943. szeptember 2.-án tartott szemléről jelentés. Uo.

[90] A nagykanizsai II. számú kiségitő Toloncházban 1943. december 1-én tartott szemléről jelentés. Uo.

[91] Tiltott Istenisztelet tartása miatt három főt Budapestre vittek és itt, 1941. június 10-én döntöttek nagykanizsai internálásukról. Ifj. Fumacs József: Napló. Uo. 11.

a nazarénus férfiak és nők hivatalos és titkos lapok és levelezés útján, valamint személyes találkozások formájában tartani tudták a kapcsolatot. Az odalátogató családtagokkal, a bajai és nagykanizsai hittestvérekkel szabadon tudtak találkozni. A csomagokban vegyes élelmet, a személyes találkozások során énekeskönyveket és Bibliákat kaptak. Sőt, ők is küldtek haza apró, saját maguk által készített ajándékokat. A Naplóból az is kiderül, hogy munkájuk révén megbecsülték őket és tiszteletet vívtak ki. Legalábbis ez derül ki abból, hogy amikor 1942 áprilisában id. Fumacs József atyafi katonai behívót kapott, a táborparancsnok azt mondta neki, hogy „maga legyen nyugodt, magára ott nincs szükség”.^[92]

Jehova Tanúi és a nazarénus nők és férfiak a fogva tartásuk elejét, vagyis az Igazságügyi Palotában történt időszakát úgy jellemezték, mint az étkezési normák betartása és mint a komisz fogva tartásuk idejét.^[93] Később az étkeztetés fokozatosan romlott^[94] és a bánásmód pedig egyre rosszabb lett.^[95] Utóbbiban meghatározó szerepet játszott a szombathelyi rendőrtábornok látogatása. Ő nem rejtette véka alá a Jehova Tanúival kapcsolatos véleményét, miszerint ők a „szifilisz daganat a nemzet testén, amit ki kell operálni”.^[96] Ettől kezdve a tábori fogda nem lehetett üres és vasárnaponként mindig megverték egy-egy Jehova Tanúját.^[97]

A két nagykanizsai internálótáborban fogvatartottak életét alapvetően az 1941 második felében, a fogva tartásuk körülményeiben bekövetkezett változás tette elviselhetőbbé. A Jehova Tanúi és a nazarénus források egységesen arról számolnak be, hogy ettől kezdve megszűnt a szigorúbb zárkaéletük és dolgozhattak, illetőleg dolgoztatták őket. Először az internálótáboron belül, majd azon kívül, a városban kaptak munkát (pl. a nők horgoltak, majd napi kísérettel pl. széncsomagolást, házimunkát végeztek). A férfiakat 1941. december 12-én átköltöztették a Kávégvárba. A táboron belül szabad mozgásuk volt. 1942 májusától falvakba, tanyákra és majorságokba, gazdaságokba és uradalomba vitték őket csoportosan a vármegyén belül és azon kívül (pl. Beleg, Dióskál, Eszteregnye, Felsőrajk, Galambok, Merke puszta, Ungjakabfa, Zalasárszeg).^[98] A legkülönbözőbb munkákat végezték fatelepeken, téglagyárakban, erdőkben és a mezőgazdasági

[92] Ifj. Fumacs József: Napló. Uo. 20.

[93] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo. 1.

[94] Deák Jánosné született Radi Erzsébet: Hogyan kerültem kapcsolatba az igazsággal? Semjén, [dátum nélkül], 1-2. MJTE Archívum ÉL. Nytsz.: nincs. Radi Erzsébet 1941 áprilisa és 1944 decembere között volt internálva Nagykanizsán.

[95] Asztalos Julianna cím és dátum nélküli visszaemlékezése. MJTE Archívum ÉL 1. Nytsz.: nincs. Asztalos Julianna 1940 és 1942 között, összesen 2,5 évre volt internálva Nagykanizsán.

[96] Papp László nagykanizsai internált szó szerint idézi a szombathelyi Faragó rendőrtábornok szavait. Valószínűleg Faragó [Faraghó/Faragho] Gábor (a. n. Mészáros Mária; Kecskemét, 1890.02.16. – Kecskemét, 1953.12.22.) altábornagról, későbbi közellátási miniszterről van szó. Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Budapest? kb. 1990. 7. MJTE Archívuma. Nytsz.: nincs.

[97] Deák Albert cím nélküli, három oldalas, gépelt visszaemlékezése. Hely és dátum ismeretlen. 2. MJTE Archívum ÉL 0009.

[98] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 13.

idénymunkáktól (betakarítás, szüret) kezdve a télen is végezhető munkákig (pl. állatgondozás, gépjavítás, műhelyekben szerszámkészítés).^[99] Az internált nők is a férfiakkal együtt dolgoztak vagy házakhoz helyezték ki őket. (A nők főztek, varrtak vagy szobalányok, házvezetőnők lettek, esetleg gyerekekre vigyáztak.) A külső munkát végző internáltak a katonának bevonult férfiakat voltak hivatva pótolni, és egyben munkájukkal fedezték saját internálásuk költségeit. A férfiak és nők egyaránt, változó mértékben, de egyaránt rossz körülmények között, egész nap, fizikai munkát végeztek, de fogva tartásuk keretei lényegesen lazultak és általában megfelelő élelemhez jutottak. A szökésüktől nem kellett tartani, így esetükben az őrszemélyzet kirendelésén is takarékoskodni lehetett. A rendőrségi szemlélő meglepéssel rögzítette 1943 végén, hogy szemléje idején a Kávégár-ból 27 csoportban 561 ember volt kint a táborból summás és napszamos munkán.^[100]

A belső vagy külső munkát végző Jehova Tanúi és a nazarénusok aktív térítő munkát folytattak és maguk között erősítették az összetartozás érzését. A kiségyházak tagjai fogvatartotti pozícióból hirdették „az igazságot”, a táborparancsnok pedig fogva tartói helyzetből akarta őket „megfelelő olvasmányokkal”, „oktatással” és „lelkipásztorkodással” „az egyenes útra visszavezetni”. Utóbbi munkába a nagykanizsai ferencesek néhány szerzetese is bekapcsolódott. A helyi sajtó ennek tudta be, hogy 1942 júliusában 13 mezőkövesdi Jehova Tanúja asszony „megbánta eltelyenyedését” és kinyilvánították visszatérési szándékukat a katolikus egyházhoz.^[101] Nem tudjuk, hogy az internált kiségyházak tagjai közül összesen hányan „tértek vissza” a bevett vallások valamelyikébe, de azt tudjuk, hogy mindennek háttérében más is állhatott. Nevezetesen az, hogy az internáltakat félévenként választás elé állították: ha megtagadják meggyőződésüket, akkor azonnal szabadon engedik őket.^[102]

Fennmaradt a szolyvai Deák Lajos^[103] és a gávai Kapocska József^[104] Jehova Tanúinak anyaga. Az eredetileg római katolikus, „államrendészeti szempontból aggályos” Deák Lajost^[105] a debreceni törvényszék 1941. június 11-én függelemsértés büntette miatt 13 havi börtönbüntetésre ítélte.^[106] Deák a függelemsértést azzal valósította meg, hogy nem volt hajlandó a katonai ruházat és felszerelés átvételére továbbá a honvéd esküt nem tette le. A nagykanizsai internálótáborba vitték, ahol 1941. június

[99] Ujfalussy Béla [VotechUjfalussy]: A második világháborúra való visszaemlékezés. Kassa, 1997. április 23. 2-4. MJTE Archívum ÉL 0038.

[100] A M. kir. rendőrség szombathelyi felügyeleti körzetének szemléelője. 25/1943. szeml. szám. Tárgy: A nagykanizsai II. számú kiségitő Tolonházban 1943.12.01-én tartott szemlérlől jelentés. Uo.

[101] Sz. n.: 13 mezőkövesdi „jehovás” asszony bejelentette a polgármesteri hivatalban, hogy visszatér az egyházba. *Zalai Közlöny* 82. évf. 163. sz. 1942.07.09.4.

[102] Radi Albert: Élettörténet az 1946 előtti üldözések idejéből. Semjén, 1996. december 08. 2. MJTE Archívum ÉL.Nytsz.: nincs.

[103] Deák Lajos (a. n. Bülezbach Gertrúd; Nagybocksó, 1899.02.22.-?) szolyvai lakatos.

[104] Kapocska József (Gáva-?).

[105] HM HIM HL 1941. eln.13. 4333. csomó.

[106] A Debreceni honvéd törvényszék jogerős ítélete Deák Lajos tartalékos gyalogos ügyében. Hb.144/41-23. sz.

25-én kérvényt terjesztett elő büntetésének kegyelemből történő elengedéséért. Deák Lajos öt kiskorú gyereket hagyott otthon. A tényleírás szerint „tettét nyomban megbánta, az esküt letette”, „a szabályszerű kiképzésnek, illetve átképzésnek alávetette magát” és a római katolikus egyházba vissza akart térni. Mindezen indokok miatt, továbbá mivel magaviselete ellen őrizetbe vételének ideje alatt kifogás nem merült fel, büntetését elengedték és 1941 szeptemberében hazatérhetett.^[107]

A református családból származó Kapocska József őrzetű 1941. május 24-én került a nagykanizsai internálótáborba. Innen 1943. november 15-én a helyi állományparancsnokságra, majd négy nap múlva nyíregyházi állománytestéhez kísérték. Itt a zászlóalj-parancsnok előtt kijelentette, hogy „semmiféle katonai szolgálatot nem vagyok hajlandó teljesíteni, sem szerelvény[t], fegyver[t] átvenni, sem honvéd esküt letenni, mert mindez az én vallási meggyőződésemmel ellenkezik”.^[108]

A Honvédelmi Minisztérium sorozóbizottságot küldött a Kávégárban lévő internálótáborba 1942 elején. A már 1940 nyarán megfogalmazott, korábban már idézett terveknek megfelelően az internált férfiakat katonai szolgálatra akarták besorozni. Jehova Tanúi azonban nem voltak hajlandók erre. Először megverték őket, majd a felolvasták előttük a katonai eskü szövegét. A Tanúk ezt összezárt szájjal hallgatták meg és nem írták alá az eskü letételéről szóló dokumentumot. Ennek ellenére az esküt letettnek nyilvánították. A Tanúkat azonban a táborparancsnok nem engedte el, mivel szavai szerint: „nektek amazok [t. i. a besorozottak] megbízhatók, nekünk ezek [internált Jehova Tanúi] a megbízhatók”.^[109] A „megbízható” Jehova Tanú férfiak azonban számos esetben megszegték az előírásokat. Gyakran feljelentették őket tiltott vallási nézetek terjesztése miatt és gyakran kerültek szembe az őrszeméllyel. Az internáltak őrzését szolgáló rendőrségi helységekből nem voltak hajlandóak ugyanis semmilyen munkát elvégezni, mivel azok „fegyveres területet érintettek”.^[110]

Hasonló helyzetbe kerültek a Jehova Tanú nők is. A front közeledtével sebesülteket szállítottak Nagykanizsára, akiket a város központjában lévő Centrum szállodában^[111] helyeztek el. A sebesültek ápolására kirendelték a toloncházban lévő fiatalabb Jehova Tanúit is. Ők azonban megtagadták a katonák ápolását. A szállodában lévő német katonák a falhoz állították őket és lelövésükkkel fenyegettek. Végül a magyar rendőrök léptek közbe és nem Jehova Tanú internáltakat rendeltek ki a Centrum szállodába.^[112]

[107] Deák Lajos tartalékos honvéd kegyelmi ügye. Budapest, 1941.09.16. Nytsz.: 62169. sz. eln.12.-1941. 302-304. HM HIM HL 1941. eln.13.4333. csomó.

[108] Kapocska József őrzetű bűnténye. Kassa, 1943.12.21. Nytsz.: 577.105. 13. oszt. HM HIM HL 1943.ált.13.6175. csomó. Kapocska József további sorsa ismeretlen.

[109] Ujhidy [Újhidi/Ujhidy] József (a. n. Engeszer Gizella; 1891.-?) rendőr-táborparancsnok szavait a történeteket átélő Papp László Jehova Tanúja jegyezte le. Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 11-12.

[110] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 12.

[111] Ma: Hotel Central, Nagykanizsa, Erzsébet tér 23.

[112] Deák Jánosné született Radi Erzsébet: Hogyan kerültem kapcsolatba az igazsággal? Uo. 2.

A német megszállás után alig egy hónappal, a Belügyminisztérium 1944. április 20-án rendeletet adott ki „a nagykanizsai internálótáborban őrizetben lévő egyének ügyének felülvizsgálatára”. A nagykanizsai zsidók deportálása előtt kb. egy héttel kiadott rendelet „a keresztényi megbocsátás elvének gyakorlásával” a „megtévedt magyaroknak” akart alkalmat nyújtani „a becsületes munkába való bekapcsolódásra”. A rendelet hatálya kizárólag a „nem zsidófajú” azon internáltakra terjedt ki, „akik nem megrögzött visszaeső bűnözők, munkakerülők és akikről feltételezhető, hogy ez a megbocsátó intézkedés magatartásuk tartós javítására vezet”.^[113] A Jehova Tanúi úgy emlékeztek vissza, hogy „a jobboldali politikai elítélteket mind elengedték és az 55 év feletti nőket és a 60 év feletti férfiakat úgyszintén”.^[114] Az utóbbi kategóriába esett a hajdúszoboszlói Varga János Jehova Tanúja, aki így hazatérhetett. A többi kisegyház tag azonban továbbra is maradni kényszerült.

VIII. KOHÉZIÓ ÉS SZAKADÁS

A nagykanizsai internálótáborokban a kisegyházak tagjai sajátos helyzetbe kerültek. Fogoly státuszban voltak, kényszermunkát végeztek és távol voltak családjuktól. Legtöbbször a visszafoglalt területekről kerültek ide, onnan, ahol a visszacsatolás után erősebb állami és egyházi (református, római és görög katolikus) üldözésnek voltak kitéve, mint korábban. Létszámuk és egyházon, valamint internálótáboron belüli arányuk is számottevő volt. Üldözött, gyakran megvert „szektatagként” kerültek ide, de megalázott státuszukban Nagykanizsán tiszteletet is kivívtak maguknak. Megbízható, állandó munkaerőt jelentettek, akik szakszerűen és lelkiismeretesen végezték a munkájukat, ha az nem volt katonai jellegű. Létszámuknál és egységes fellépésüknél, fegyelmezettségüknél fogva pedig egyik meghatározó csoportot alkották a nagykanizsai toloncházakban.

A nagykanizsai internált, Papp László Jehova Tanúja úgy jellemezte ezt az időszakot, hogy a nagykanizsai internálótábor „egy információs központtá alakult”, és itt „a szellemi táplálék ellátás jobb volt, mint odakint”.^[115] Mindezek alatt nyilván azt értette, hogy az Egyház szinte minden tagja, köztük a vezetők valamilyen állami, totális intézmény foglya lett, az otthon maradtokra pedig szinte elviselhetetlen ellenőrzés nehezedett. Az otthon maradt kisebbségnek a hitélete, vallási szertartásainak gyakorlása, az állandó mozgást igénylő térítő tevékenysége szinte teljesen egészében, országszerte ellehetetlenült. A legnagyobb informális központ a nagykanizsai két internálótábor lett. A fogva tartás körülményei között találtakoztak az addig más országokhoz tartozó területeken

[113] M. kir. Belügyminiszter rendeletéből. 173.418/1944.VII.a. sz. Budapest, 1944. április 21. MNL K149.651.f.5/26.3. doboz 38. A rendelet hatálya 1944. április 28-án az ország valamennyi internálótáborára kiterjesztésre került. Uo.

[114] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 14.

[115] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo. 1. o.

élő Jehova Tanúi nők és férfiak, fiatalok és idősebbek. A nagykanizsai internálótáborok mintegy három és fél éve alatt az anyaországi és a visszafoglalt területek Jehova Tanúi egy megújulni képes, egységesedő egyházat tudtak alkotni. Az internált Tanúk vallási identitása megerősödött és csoport kohéziója megnőtt.

Mégsem véletlen, hogy a kifelé és befelé gyakorolt erős hatás mentén, a nagykanizsai internálótáborokban következett be a Magyarországi Jehova Tanúi Egyház történetének egyik nagy szakadása. Nagykanizsán lépett fel új bibliaértelmezésével Balobás Balázs^[116] Jehova Tanúja.

A nagykanizsai internálásának idején a negyvenes éveiben járó, eredetileg református családból származó Balobás Balázs a mai magyar-szlovák-ukrán hármás határ közelében lévő Nagyrozvágyból származott, de sárospataki lakos volt.^[117] Feltehetőleg 1941 áprilisában vitték az Igazságügyi Palotába.^[118] Négy gyermeke közül az egyiket, Balobás Piroskát^[119] szintén ide toloncolták. Balobás Balázsnak az eszkatológiai felfogása tért el a többiekétől: a Jehova Tanúinak a világ végéről szóló addig vallott nézeteiről képviselt eltérő álláspontot. A jó képességűnek tartott^[120] Balobás a Jelenések könyvének proféciáját^[121] úgy értelmezte, hogy a jó és rossz végső harca (Armageddon csatája)^[122] elkezdődött. Jehova Tanúinak földi munkája befejeződött és ettől kezdve téríteni nem kell, missziós munkájuk bevégeztetett. Elég várniuk a nagyon hamar bekövetkező mennyei szabadulásukat. A Balobás vezette csoport az Armageddonosok néven vált ismertté.^[123]

Balobás Balázs Nagykanizsára toloncolása után az internált Jehova Tanúinak „nagyobbik fele nyomban elfogadta az új elméletet. A kisebbik fele tétován állt és nem nyilvánított véleményt.”^[124] Ekkor mindössze hatan maradtak meg az eredeti hitben. Néhány hetes heves vita után azonban egyre többen elpártoltak Balobáséktól. A történekről az akkor Erdélyben lévő egyházi vezetőség is tudomást szerzett és körlevelet adott ki arról, hogy „a nagykanizsai táborban szakadás történt”.^[125] Az Armageddonosok levelei nyomán a szakadás azonban elérte az otthon maradottakat is. Az internálótáboron belüli szembenállás az internálás egész ideje alatt, egészen 1944 végéig megmaradt. Balobás Balázst az internáló-

[116] Balobás [Balabás] Balázs (a. n. Daróczi Borbála; Nagyrozvágy, 1866 vagy 1900. – Magyarország, 1944 vége). 1942-től Sárospatakon élt útkaparó, úttör.

[117] Szebenszky Mihályné született Balobás Erzsébet: Önéletrajz. Oroszlány, 1998. január 15.1. MJTE Archivum ÉL. Nytsz.: nincs. Balobás Erzsébet telefoninterjú. 2016. március 27.

[118] Balobás Balázs fogva tartási helyének először a kistarcsai internálótáborot jelölték ki. Ismeretlen okból került a nagykanizsai internálótáborba.

[119] Mirkó Gyuláné született Balobás Piroška (a. n. Szerdi Klára; Nagyrozvágy, 1924.03.08.–Budapest, 2009.03.20.) varrónő.

[120] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo. 1.

[121] Jehova Tanúinak hivatalos terminológiája szerint (zárójelben a római katolikus egyház terminológiája): A Keresztény Görög Iratok (Újszövetségi Szentírás), János jelenése (Szent János apostol Jelenések Könyve), 1–22 fejezet.

[122] János jelenése (Szent János apostol Jelenések Könyve), 16:16 (16, 16).

[123] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo.1.

[124] I. m., 2.

[125] I. m., 3.

tábor elhagyását követően német katonák meggyilkolták. A felszabadulás után, 1945 tavaszán, az Armageddonosok csoportjához már csak néhány fő tartozott, akiknek a sorsa homályba vész. Az irányzat teljesen eljelentéktelenedett és a szakadás ezáltal megszűnt.^[126]

IX. AZ INTERNÁLÓTÁBOROK BEZÁRÁSA

A nagykanizsai toloncházakban fogvatartott Jehova Tanúi egységesen emlékeznek vissza a toloncházak bezárására. Valamennyien 1944 decemberét nevezték meg a tábor feloszlásának és egyben szabadulásuk időpontjaként.^[127] A külső munkákról berendelték és 1944. december 2-án, hajnali 2 és 3 óra között, szabaduló levéllel ellátva a szélnek eresztették őket.^[128] Az internált nőket egy nappal később engedték szabadon.^[129] Az internáltaknak a front közeledtével magyarázták a tábor bezárását. A front valóban közeledett, hiszen pl. Nagykanizsa környékét szeptember végén már géppuskatámadások érték^[130] és októberben két angol-szász légitámadást is elszenvedett a város pályaudvara. Igaz ugyan, hogy Nagykanizsa csak 1945. április 1-jén szabadult fel, de az 57. szovjet hadsereg már 1944. december 9-én elérte a közeli Nagykorpad–Nagybajom térségét.

Az internált kisegyházak tagjainak elengedése nem jelentette a táborok végleges felszámolását. A toloncházak úgy szűntek meg, hogy névhasználatukban megmaradtak internálótábornak, gyakorlatilag pedig gyűjtőtáboroként funkcionáltak. A nyilas Nemzeti Számonkérő Szervezet tagjai és a német katonák továbbra is a tábor korlátlan urai maradtak. A nem Jehova Tanúitól származói tanúvallomások szerint az internálótáborok folyamatosan működtek.^[131] A nyilas razziaik nyomán, vagy anélkül gyűjtötték ide a katonaszökevényeket, a katonaköteles, de be nem vonult személyeket, a szökött munkaszolgálatosokat, a cigányokat és a zsidókat valamint idegen állampolgárokat. Mindkét nagykanizsai toloncház megtelt velük.^[132] Az elfogottakat gyakran kifosztották és kegyetlenül megkínozták, többeket kivégeztek.^[133] Nagykanizsa felszabadulása után

[126] I. m., 3.

[127] Deák Jánosné született Radi Erzsébet: Hogyan kerültem kapcsolatba az igazsággal? Uo. 2.; Mak-kai Miklósné született Magyar Lenke: Fiatalkoromtól Jehova szolgálatában. Nekézseny, [évszám nélkül]. 2. MJTE Archívum ÉL.Nytsz.: nincs.; Papp László: Győzelem a halállal szemben. 1992. április 22. 2. MJTE Archívum ÉL. Nytsz.: nincs. Fennmaradt Magyar János Jehova Tanújának a szabaduló levele. Nagykanizsa, 1944. december 2. Nytsz.: 686.1944. MJTE Archívum. Nytsz.: nincs.

[128] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 15. o.

[129] Magyar Jánosné született Vass Teréz szabaduló levele. Nagykanizsa, 1944. december 3. MJTE Archívum. Nytsz.: nincs.

[130] MTI Házi Tájékoztató. 1944. szeptember 22. 5970. szám.

[131] Fieder Györgynek, a Nemzeti Számonkérő Szék egyik vezetőjének dossziéjában található tanúvallomások. ÁBTL 3.1.9. V-48273.

[132] MNL Vas Megyei Levéltár. 3377/1945. február 13.

[133] Fieder György tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1961. április 11. Nytsz.: nincs. ÁBTL

sem maradtak azonban üresen az internálótáborok: volt nyilasok, horthysta katonák és az új rendszer politikai ellenfelei lettek a volt toloncházak foglyai. A kiségházak tagjai nagykanizsai internálótáborokba már nem kerültek vissza, de ahogyan azt a nagykanizsai internálásuk történetéről szóló összefoglaló írást befejezték, számukra csak „az egyik harc” ért véget és „kezdődött a másik”.^[134]

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik információkkal, adatközlőként, támogatóként vagy kutatóként segítették a tanulmány elkészítését: Bokor Katalin (Hetednap Adventista Reformmozgalom /HAR/, adatközlő), Dénes Sándor (Nagykanizsa Megyei Jogú Város polgármestere, támogató), Földi Sándorné született Kovács Anna (HAR, adatközlő), Fumacs Ferenc (Krisztusban Hívő Nazarénusok Gyülekezete /KHNGy/, adatközlő), Fumacs Izabella (KHNGy, adatközlő), Gémesi Zoltán (HAR, adatközlő), Gerencsér Tibor (támogató és kutató), Jankovics Tibor (Magyarországi Jehova Tanúi Egyház /MJTE/, szövívője), Hausner Gábor (kutató), Kengyel Károly (kutató), Kovács Sándor (KHNGy, adatközlő), Max Woernhard (Arnold Liebler Stiftung, támogató), Molnár Józsefné született Balobás Berta (MJTE, adatközlő), Mostbacher János (MJTE, kutató), Ötvös Julianna (MJTE, adatközlő), Paksy Zoltán (MNL Zala Megyei Levéltár, főlevéltáros), Simon András (MJTE, titkár), Simon László (MJTE, kutató), Sós Ervin (KHNGy, adatközlő), Szántó Imre (KHNGy, adatközlő), Szebenszky Mihályné született Balobás Erzsébet (MJTE, adatközlő).

IRODALOM

- Bársony János – Daróczi Ágnes (szerk.) (2004): *Pharrajimos. Romák sorsa a náciizmus idején*. Budapest, L'Harmattan.
- Braham, Randolph L. (1997): *A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon* (2., bőv., átdolg. kiadás) (Ford.: Zala Tamás et al.) Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.
- Braham, Randolph L. (szerk.) (2010): *A magyar holokaust bibliográfiája*. Budapest, Park Kiadó.
- Degré Alajos (1961): A Zalaegerszegi Állami Levéltár 1961 évi terve és eddigi eredményei. *Levéltári Szemle*, 11. évf. 3–4. szám, 174–181.
- Hollós Ervin (1971): *Rendőrség, csendőrség, VKF 2*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Hubert Gusztáv (összeáll.) (1942): *Internálás, rendőri felügyelet alá helyezés, kitiltás, kiutasítás és külföldiek ellenőrzése. A vonatkozó jogszabályok a rendőri büntető eljárási (Rbsz.) és toloncsabályzattal együtt*. Budapest, Kókai Lajos Kiadása.
- Kaposi Zoltán (2004): Egy hazai iparvállalat a multinacionális konszern ellen. *Köztes-Európa. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*. Szeged, 6. évf. 1. szám (No. 14.) 61–75.

3.1.5. O-12835/2. 306–309.

[134] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 8.

- Kardos László – Szigeti Jenő (1988): *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarenusok.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Lagzi István (2006): A lengyelek Magyarországról való evakuálásának utolsó szakasza. Az „EWA-B” akciók 1940 ősztől 1941 őszéig (előzmények). In: Bősze Sándor: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 37.* Kaposvár, TIPONT Kft, 119–124.
- Pellechia, James N. (1999): *Spiritual Resistance and its Costs for a Christian Minority: A Documentary Report of Jehovah's Witnesses Under Nazism 1933-1945.* Brooklyn NY, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, Section VI.
- Vörös István Károly (2010): Nagykanizsa. In: Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* II. köt. Budapest, Park Könyvkiadó.

Jehova Tanúi a nagykanizsai internálótáborban. A fénykép a Felsőrajkhoz tartozó Töllöspuszta uradalomban készült, 1942 júliusának valamelyik vasárnapján. Készítette: Tóth Béla rendőr. MJTA Archívum fotótár. Álló sor balról (férfiak): 1-3. Ruszin Jehova Tanúk. 4. Hák Lajos. 5. Pethő György (látogatóként, titokban érkezett az internálótáborba). 6. Körmendi István vagy Körmendi János. 7. Ismeretlen Jehova Tanúja. Álló sor balról (nők): 1. Balogh Juliska. 2. Vasas Istvánné, Irénke. 3. Kovács Mária. 4. Veszelszki Románné. 5. Ismeretlen Jehova Tanúja. 6. Czető Erzsébet. 7. Ismeretlen Jehova Tanúja. Ülő sor, balról: 1. Gulyás Gyula. 2. Papp László. 3. Kriston Bodnár Vencel. 4. Ismeretlen Jehova Tanúja. (A Jehova Tanú internáltakról készült fényképek összegyűjtéséért és azonosításáért szeretnék köszönetet mondani Mostbacher János egyházkutatónak.)

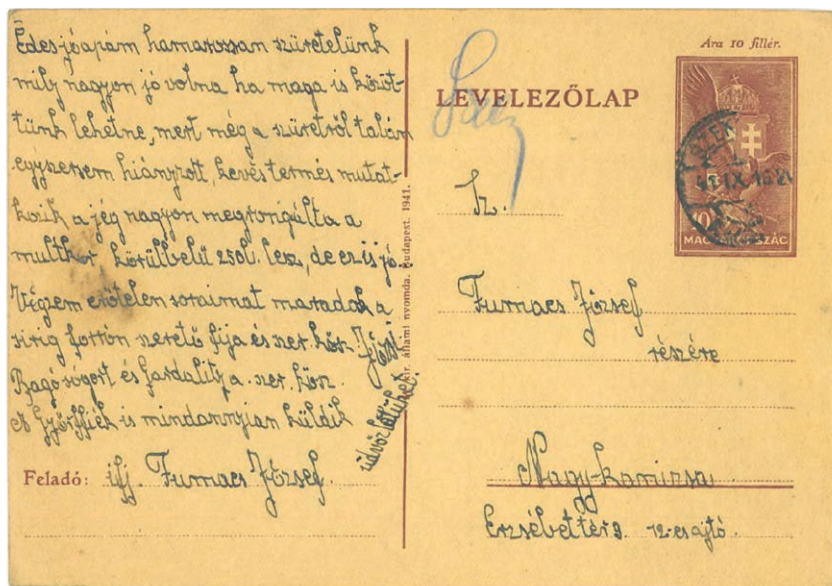
Papp Berta és testvére, Papp László Nagykanizsára internált Jehova Tanúk. A fénykép feltehetőleg Kenézlőn készült az 1970-es években. Készítője ismeretlen. MJTA Archívum fotótár.

Id. Fumacs József nazarénus ellenőrzött levelezőlapja, amit feleségének küldött a nagykanizsai internálótáborból. Nagykanizsa, 1942. május 28. Őrzési hely: Ifj. Fumacs Ferenc, Baja.

Jehova Tanúi a nagykanizsai internálótáborban. A fénykép feltehetőleg valamelyik Nagykanizsához közeli majorság területén készült. Készítője ismeretlen. MJTA Archívum fotótár. Álló sor, balról (férfiak): 1. Illés András. 2. Király István. Az álló sorban azonosítatlanul található még Augusztin János, Buzsik Erzsébet és Csillik József. Ülő sor, balról: Radi Erzsébet, Mirkó Gyula, Balobás Piroska (későbbi férjzett nevén: Mirkó Gyuláné).

Ifj. Fumacs Ferenc ellenőrzött levelezőlapja a nagykanizsai internálótáborban fogvatartott édesapjának, id. Fumacs József nazarénusnak. Baja (Szekszárd?), 1941. szeptember 16. Őrzési hely: Ifj. Fumacs Ferenc, Baja.

Magyar Jánosné sz. Vass Teréz (a. n. Magyar Mária; Nekézseny, 1902.12.29.-?) fényképe. A fénykép feltehetőleg Nekézsenyben készült az 1960-as években. Készítője ismeretlen. MJTA Archívum fotótár.

Szabaduló levél. A nagykanizsai internálótáborban fogvatartott Magyar Jánosné sz. Vass Teréz háztartásbeli szabaduló levele. A m. kir. rendőrség nagykanizsai I. sz. kiegészítő toloncháza. Nagykanizsa, 1944. december 3. MJTA Archívum fotótár.

1. sz. melléklet

A NAGYKANIZSAI TOLONCHÁZAKBA INTERNÁLT JEHOVA TANÚINAK RÉSZLEGES NÉVLISTÁJA (1941–1944)

(férfiak: 169 fő)

Alb László	Alsóapsa (Erdély)
Augusztin János	Kistoronya (Felvidék)
Balázs Mihály	Büdszentmihály/Tiszavasvári
Balobás [Balabás] Balázs	Sárospatak
Balogh András	Gáva
Bara C. Mihály	Beregrákos (Kárpátalja)
Bedő István	Gáva
Bedőcs Péter	Gáva
Bisa Ferenc	Borhalom (Kárpátalja)
Bisa Miklós	Borhalom (Kárpátalja)
Bodnár András	Borsod vármegye?
Bodnár János	Sárospatak
Bognár János	Alsóapsa (Erdély)
Bolyogh Endre	Beregrákos (Kárpátalja)
Bolyogh György	Beregrákos (Kárpátalja)
Borbély Bálint id.	Tiszaeszlár
Borbély Bálint ifj.	Tiszaeszlár
Bozsányi József	Szolyva (Kárpátalja)
Buga János	Alsóapsa (Erdély)
Bussányi László	Sátoraljaújhely
Czap Péter	Halábor (Kárpátalja)
Csabai György	Naprágy (Felvidék)
Csecsur Mihály	Beregrákos (Kárpátalja)
Csecsur Péter	Beregrákos (Kárpátalja)
Csillik József	Tiszasüly
Csoma Lajos	Kenézlő
Dán Illés	Alsóapsa (Erdély)
Dán János	Alsóapsa (Erdély)
Dán László 1.	Alsóapsa (Erdély)
Dán László 2.	Alsóapsa (Erdély)
Dán Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Dán Miklós	Alsóapsa (Erdély)
Daragó Mihály	Polgár
Darcsi Béni	Beregrákos (Kárpátalja)
Deák Albert	Semjén
Deák János id.	Semjén
Deák János	Semjén
Deák Lajos	Szolyva (Kárpátalja)
Debreceni Dezső	Vári (Kárpátalja)
Debreceni Imre	Vencsellő / Paszabcsúcs

Diószegi András	Tiszadada
Dóber János	Zalaudvarnok
Dobránszki István	Kistoronya (Felvidék)
Dóczi József	Kistoronya (Felvidék)
Doktor M. Sándor	Beregrákos (Kárpátalja)
Doktor P. János	Beregrákos (Kárpátalja)
Doktor Péter	Beregrákos (Kárpátalja)
Doktor Sámuel	Beregrákos (Kárpátalja)
Faltinszki János	Rahó (Kárpátalja)
Faltinszki Péter	Rahó (Kárpátalja)
Faltinszki Tibor	Rahó (Kárpátalja)
Fehér György	Budapest
Fekete Lajos	Budapest
Filip László	Alsóapsa (Erdély)
Filip Mihály 1.	Alsóapsa (Erdély)
Filip Mihály 2.	Alsóapsa (Erdély)
Gergely András	Hernádszadány (Felvidék)
Gincsei Endre	Sárospatak
Gulyás Gyula	Pálfa
Hajla Lajos	Vári (Kárpátalja)
Hák Lajos	Bükkzsérc
Helmeczi Sándor	Mátyus
Herics Miklós	Körtvélyes (Felvidék)
Hiszem Mihály	Bező / Tasolya (Felvidék, Kárpátalja)
Hőnisch Antal	Rahó (Kárpátalja)
Illés András	Semjén
Jámbor Lajos	Fáj
Jaró János	Beregrákos (Kárpátalja)
Jódi György	Alsóapsa (Erdély)
Jódi János	Alsóapsa (Erdély)
Jódi Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Jurka György	Alsóapsa (Erdély)
Jurka László	Alsóapsa (Erdély)
Jurka Nucu	Alsóapsa (Erdély)
Kacsur Péter	Kistoronya (Felvidék)
Kádas Károly	Rahó (Kárpátalja)
Kapocska József	Gáva
Kapusi József	Büdszentmihály / Tiszavasvári
Katinecz György	Körtvélyes (Felvidék)
Kéki Antal	Hajdúnánás
Király István	Ricse
Kiss Antal	Polgár
Kitye György	Alsóapsa (Erdély)
Kósa Mihály	Büdszentmihály / Tiszavasvári
Kovács Gábor	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Kovács György	Alsóapsa (Erdély)
Kovács Imre	Szolyva (Kárpátalja)

Kovács József
 Kovács Miklós
 Kozma János
 Körmöndi István
 Körmöndi János
 Kövér István id.
 Kövér István Ifj.
 Kriston Bodnár Vencel
 Krizsán Pál
 Kusztra László
 Magyar János
 Magyar Miklós
 Marina János
 Maruzsán József
 Maszkály Mihály
 Mihály András
 Mikulánics András
 Mikutra Mihály
 Mirkó Gyula
 Mirkó Lajos
 Mirkó Péter
 Misák Sándor
 Molnár B. Mátyás
 Nagy Gábor
 Nagy István
 Nagy László
 Nagy Miklós
 Noga Béla
 Ofrin László
 Oprics Demeter
 Oprics Mihály
 Ötvös Antal
 Pál János
 Papp József
 Papp László 1.
 Papp László 2.
 Papp Mihály
 Pilling András
 Pilling István
 Pilling József
 Pintér Gyula
 Radi Albert
 Radics Géza
 Rigó István
 Sarkadi Nagy József
 Sebők Károly
 Selemen László

Nyíri
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Beregrákos (Kárpátalja)
 Ricse
 Ricse
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Sárospatak
 Búj
 Körtvélyes (Felvidék)
 Nekézseny
 Bodroghalom
 Alsóapsa (Erdély)
 Porcsalma
 Körtvélyes (Felvidék)
 Tornalja (Felvidék)
 Körtvélyes (Felvidék)
 Alsóapsa (Erdély)
 Hajdúnánás
 Hajdúnánás
 Hajdúnánás
 Beregrákos (Kárpátalja)
 Beregrákos (Kárpátalja)
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Gáva
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Ladamóc (Felvidék)
 Alsóapsa (Erdély)
 Alsóapsa (Erdély)
 Alsóapsa (Erdély)
 Hajdúnánás
 Jánok (Felvidék)
 Kenézlő
 Naprágy (Felvidék)
 Kenézlő
 Kenézlő
 Gáva
 Gáva
 Gáva
 Noszvaj
 Semjén
 Szolnok
 Csanádpalota
 Sárospatak
 Gáva
 Körtvélyes (Felvidék)

Selevér Demeter	Alsóapsa (Erdély)
Selevér Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Simon Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Soós Bálint	Tiszaeszlár
Stepka György	Körtvélyes (Felvidék)
Suhai Mihály	Tiszaeszlár
Szabó Bertalan	Semjén
Szabó János	Záhor (Felvidék)
Szakál Gábor	Tiszaeszlár
Szanyi Jenő	Bacska / Bocska
Szmikola Flórián?	Alsóapsa (Erdély)
Szóláth Balázs	Tiszaeszlár
Sztrutinszki Bertalan	Semjén
Talián [Tarján] Mihály	Szolyva (Kárpátalja)
Talián Ferenc	Kenézlő
Tarr György	Halábor (Kárpátalja)
Tarr Zsigmond	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Timku János id.	Gáva
Timku János ifj.	Gáva
Tingli János	Tényő
Toldy József	Nagyvisnyó
Tóth József	Beregrákos (Kárpátalja)
Tóth Kálmán	Beregrákos (Kárpátalja)
Tóth Miklós	Beregrákos (Kárpátalja)
Tóth Sándor	Tiszakarád
Tök András	Polgár
Turjanicza László	Körtvélyes (Felvidék)
Újfalusi Béla	Bodrogszerdahely (Felvidék)
Újhelyi Lajos	Hangács
Vallyon István	Tiszasüly
Varga Gáspár	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Varga János	Hajdúszoboszló
Vlád János	Alsóapsa (Erdély)
Vlád László	Alsóapsa (Erdély)
Zsondor János [Ján Žondor]	Tasolya (Felvidék)

A helységnevek az internáláskor ismert állandó lakhelyet jelölik. A zárójel nélküli helységnevek a mai Magyarország területén találhatóak.

2. számú melléklet

A NAGYKANIZSAI TOLONCHÁZAKBA INTERNÁLT JEHOVA TANÚINAK RÉSZLEGES NÉVLISTÁJA (1941-1944)

(nők: 78 fő)

Albert Mártonné	Szolyva (Kárpátalja)
Almási Sándorné	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Ardai Józsefné	Tiszaeszlár
Asztalos Júlia	Nyíregyháza
Augusztin Mária	Kistoronya (Felvidék)
Bak Jánosné	Borsod vármegye
Balobás Piroska	Sárospatak
Balogh Juliska	Büdszentmihály (Tiszavasvári)
Balsai Istvánné	Olaszliszka
Bász Éva [Eva Josefsson]	Újpest
Birke Irma	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Bodnár Vencelné	Borsodbóta
Bolla Teréz	Zalaudvarnok
Buzsik Erzsébet	Kunágota
Czető Erzsébet	Zétény (Felvidék)
Csattos Jánosné	Bogács
Csiki Jánosné	Bogács
Dancs Gizella	Zalaudvarnok
Daragó Anna	Polgár
Daragó Mihályné	Polgár
Diószegi Andrásné	Tiszadada
Dobránszki Istvánné	Kistoronya (Felvidék)
Faltinszki Jánosné	Rahó (Kárpátalja)
File Lenke	Vári (Kárpátalja)
Göncz Ilona	Újpest
Gulácsi Etelka	Fancsika (Kárpátalja)
Hajbók Nagy Istvánné	Budapest
Hák Istvánné	Bogács
Horváth Ilona	Zalaudvarnok
Iván Erzsébet	Nyíri
Kéki Antalné	Hajdúnánás
Kispap Jánosné	Borsodbóta
Kormos Józsefné	Nekézseny?
Kovács Mária	Decs
Kovács Zsófia	Zalaudvarnok
Magyar Györgyné	Nekézseny
Magyar Jánosné sz. Vass Teréz	Nekézseny
Manyika (keresztnév)	?
Mató Andrásné	Nagygéres (Felvidék)

Mirkó Lajosné	Hajdúnánás
Mónus Lajosné	Hajdúnánás
Morvai Miklósné	Tiszaeszlár
Nagy Ilona	Hajdúnánás?
Orosz Anna	Nyíregyháza
Ötvös Julianna	Hajdúnánás
Papp Berta	Kenézlő
Papp Ferencné	Kenézlő
Papp Józsefné	Kenézlő
Pásztor Istvánné id.	Zétény (Felvidék)
Pásztor Istvánné ifj.	Zétény (Felvidék)
Patkóné	?
Pólyik Lenke	Vári (Kárpátalja)
Porszt Pálné	Csepel
Radi Erzsébet	Semjén
Radványi Mária	Mezőkövesd
Rigó Jánosné	Zétény (Felvidék)
Rigó Józsefné	Zétény (Felvidék)
Sajcz [Szajcz] Istvánné	Tiszadada
Schlesinger Olga	Budapest
Sebők Károlyné	Gáva
Simon Amália	Budapest
Simon Lajosné	Nagyuzsaj (Kárpátalja)
Sz. Nagy Gáborné [Szécsiné] sz. Udvari Zsófia	Tiszaeszlár
Szakál Gáborné sz. Udvari Borbála	Tiszaeszlár
Szép Sándorné	Hajdúnánás
Szépi Bálintné	Visk (Kárpátalja)
Szóláth Balázné	Tiszaeszlár
Sztrutinszky [Strutinszky] Piroska	Semjén
Szuhai / Suhai Mihályné	Tiszaeszlár
Talián Ferencné	Kenézlő
Timku Jánosné sz. Petró Anna	Gáva
Timku Lenke	Nagykanizsa*
Tóth Zsuzsanna	Tiszaeszlár
Traskó (?) Mihályné	Zétény (Felvidék)
Urbán Pálné	Gáva
Wachter Jánosné sz. Kovács Rebeka	Gáva
Vasas Istvánné Irénke	Sajószentpéter / Bükkzsérc
Veszolovszki Románné	Makó / Mezőkövesd / Bóta

*Timku Lenke a nagykanizsai internálótáborba toloncolt gávai ifj. Timku János és Timku Jánosné sz. Petró Anna Nagykanizsán született gyermeke.

A helységnevek az internáláskor ismert állandó lakhelyet jelölik. A zárójel nélküli helységnevek a mai Magyarország területén találhatóak.

3. sz. melléklet

NAGYKANIZSAI TOLONCHÁZAKBA INTERNÁLT NAZARÉNUSOK RÉSZLEGES NÉVLIS-
TÁJA (1941-1944)

(férfi: 35+5 fő, nő: 1 fő, összesen: 41 fő)

Antal János	Dörgicse
Bagó Dániel	Baja
Bagó Sándor	Baja
Báló Vincéné	Dusnok
Beke Lajos	Nemesgulács
Belovári József	Sármellék
Belovári László	Sármellék
Böröczi Jenő	Keszthely
Cvitek József	Bakonycsernye
Csapo?	Galambos
Csekő Árpád	Monoszló
Csik Géza	Badacsonytördemic
Dobosi Gyula	Szentantalfa
Fodor Lajos	Kőkút
Fumacs József id.	Baja
Gardality [Gardalics] Mihály	Baja
Károlyi Dénes	Nemesgulács
Kovács Arnold	Nemesboldogasszony
Kovács József	Nemesgulács
Kovács Lajos 1.	Keszthely
Kovács Lajos 2.	Gyenesdiás
Kozár József ifj.	Bakonycsernye
Kozár József	Bakonycsernye
Kozár Sándor	Bakonycsernye
Kővári Gyula	Királyszentistván
Pálfi Géza	Kőkút
Papp Sándor	Monoszló
Sarok István	Baja
Selmeci Dezső	Monoszló
Szabó István	Galambok
Vajda Gyula	Szentkirályszabadja
Varga Alajos	Keszthely
Varga Imre	Kapolcs
Vászics Mihály	Dörgicse
Vidákovics Ignác	Baja
Vidákovics Mátyás	Baja

+öt bácskai nazarénus férfi

A helységnevek az internáláskor ismert állandó lakhelyet jelölik.

A névsorban elsősorban a Dunántúlról internált nazarénusok nevei szerepelnek.

A cirkuszi akrobata és a próbára vett lovak esete

I. BEVEZETÉS

A Digestában található egy olyan, Ulpianus neve alatt fennmaradt tényállás, amelyben egy cirkuszi lovas akrobata eladó lovakat vesz át azzal, hogy kipróbálás eredményétől függően vagy visszaadja, vagy megtartja azokat. A jogeset tényállása egy próbára vételt példáz, s emellett művelődéstörténeti szempontból is érdekes lehet: bepillantást enged a rómaiak cirkuszi játékaiba.

D. 19, 5, 20 pr.

Ulpianus 32 ad ed.

Apud labeonem quaeritur, si tibi equos venales experiendos dedero, ut, si in triduo displicuissent, redderes, tuque desultor in his cucurreris et viceris, deinde emere nolueris, an sit adversus te ex vendito actio. Et puto verius esse praescriptis verbis agendum: nam inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum acciperes, non ut etiam certares.

Labeónál merül fel a kérdés, hogy amennyiben eladó lovakat adok át neked azzal, hogy ha nem nyerek el a tetszésed, három napon belül visszaadod őket, és te – cirkuszi lovas akrobata lévén – ezekkel a lovakal versenyzel és nyersz, azonban nem kívánod őket megvásárolni, vajon perelhetlek-e téged az adásvétel keresetével. Én úgy gondolom, helyesebb *actio praescriptis verbis*-szel perelni: abban állapotunk meg ugyanis, hogy ingyenes kipróbálásra veszed át őket, nem pedig abban, hogy a cirkuszban versenyzel velük.

A tényállás szerint egy *desultor* – *pactum displicentiae* keretében – lovakat vett át megvételre azzal, hogy kipróbálja őket, és ha nem nyerek el tetszését (*si [...] displicuissent*), három napon belül visszaadja azokat. Ezt követően az átvett lovakkal benevezett egy cirkuszi versenyre és megnyerte annak fődíját. Ennek ellenére az eladó felé úgy nyilatkozott, hogy nem szeretné megvásárolni a lovakat. Bepelreheti-e az eladó a vevőt, és ha igen, milyen jogeszközzel?

A *pactum displicentiae* az adásvételhez potenciálisan kapcsolódó

más mellékegyezményekhez – az *in diem addictió*hoz és a *lex commissoriá*hoz – képest annyiban speciális, hogy nem az eladó, hanem a vevő érdekét szolgálja.^[1] A vevő, miután kipróbálta az árut, tetszése alapján dönthet arról, hogy visszaadja-e vagy sem. A *pactum displicentiae* továbbá abban is különbözik a másik két adásvételi mellékegyezménytől, hogy a róla szóló szövegek szóhasználatát nem teljesen egységes, s a Digestában sem rendelkezik külön titulussal, az *in diem addictió*tól és a *lex commissoriá*tól eltérően. A *pactum displicentiae* úgy tűnik, nem fejlődött önálló jogintézménnyé.^[2] Ennek oka valószínűleg az, hogy a próbára vételből származó jogviták száma – a másik két adásvételi mellékegyezményből származókéhoz képest – alacsonyabb volt, valamint *pactum displicentiae*nél inkább állatok és rabszolgák adásvétele fordul elő, míg a másik két mellékegyezményt megörökítő esetek inkább ingatlanok adásvételéről tanúskodnak.^[3]

Az Ulp. D. 19, 5, 20pr alatt megörökített jogeset maga több szempontból is különleges.

1. A vevői oldalon egy lovas akrobata, egy *desultor* áll.
2. A jogeset időutazásra hívja az olvasót, ókori és kortárs jogtudósok egész sorát összekötve.
3. A jogeset eljárási és anyagi jogkérdéseket egyaránt felvet.
4. A jogvitának látszólag nincs az emberi igazságérzettel összhangban lévő jogi megoldása.
5. A próbára vett áru *gratuitum* jellegű kipróbálása kulcsszerephez jut.

A továbbiakban az Ulp. D. 19, 5, 20pr ezen jellegzetességeit fogom azok felvetésének sorrendjében kifejtani.

II. AZ ELFELEDETT HARCOS ÉS AKROBATA: A DESULTOR

Az *ars desultoria* gyakorlói azzal kápráztatták el közönségüket a cirkuszban, hogy kettő vagy több galoppozó ló közül bemutatkozás közben egyikről a másikra ugrottak.^[4] Könnyű elképzelni, micsoda ügyességre és edzettségre volt ehhez szükség.^[5] Az írásos források és a képi ábrázolások alapján a rómaiak többnyire két lóval űzték ezt a látványportot.^[6] A *desultorok* öltözkének és az általuk viselt

[1] Peters, 1973, 83.

[2] Peters, 1973, 83f.

[3] Pókecz-Kovács, 2011, 316.

[4] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 255., Bernstein, 1998, 258.

[5] Ovidius az Amoresben átvitt értelemben is használja a *desultor* kifejezést: *non mihi mille placent, non sum desultor amoris: tu mihi, siqua fides, cura perennis eris*. Nem tetszik nekem ezer, nem vagyok én a szerelem *desultora*: ha te bízol bennem, örökké gondodat viselem majd. A költő azt bizonygatja, hogy nem holmi szerelmi *desultor* ő, vagyis – ahogy ma mondanánk – nem száll virágról virágra; szeretne kedvese mellett hűen kitaranni.

[6] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 256.

jellegzetes nemezkalapnak a színe bizonyos feltételezések szerint a fellépésük után következő kocsiverseny *facti*óinak színét tükrözte, s talán a porondon jelenlévő *desultorok* száma is a közelgő mősorszám versenyzőinek arányát vetítette előre.^[7] *Desultor*ként nem csak hivatásos akrobaták, hanem időnként a római lovagrend ifjú leszármazottai is felléptek^[8] – akár a cirkuszban, akár az ünnepi játékokat bevezető *pompán*. Ügyességük fitogtatása Róma katonai ütőképességét volt hivatott demonstrálni a nép előtt.^[9] Ezeknek az atlétikai ismereteknek az elsajátítása kétszeres jelentőséggel bírt: egyrészt felkészítette a hadköteles fiatal férfiakat az ellenséggel való küzdelemre, másrészt demonstrálta a közönség számára Róma ifjúságának hadi készségeit. A történetírás több helyütt tanúskodik róla, hogy az ünnepeken bemutatott akrobatikus készségeket a katonák valóban hasznosították a csatamezőn; tekintsünk át néhány erre vonatkozó példát.

Livius^[10] tudósít egy olyan esetről, amikor a római harcosok hadi sikerüket az ünnepi játékokon bemutatott manővernek köszönhatték: „Néhány római ifjú pedig, hadicéla alkalmazva a *circus*ban szokásos egyik mutatványt, elfoglalta a védőfal legalacsonyabb részét.”^[11] A történet szerint Heracleum védőfalának legalacsonyabb részét úgy vették be a római katonák, hogy több sort alkotva szorosan a fejük fölé emelték pajzsukat, „miközben az első sor egyenesen állt, a második kissé, a harmadik és negyedik még jobban meghajolt, a leghátul állók pedig még térdre is ereszkedtek, lejtős háztetőhöz hasonló ostromfedelet formáltak.” Ezt a műveletet a cirkuszban is gyakran bemutatták úgy, hogy az ostromfedél tetején két harcos ugrált és küzdött egymással olyan természetességgel, mintha szilárd talaj volna a talpuk alatt.

Görög eredetű harci taktika volt az *Αποβάτης* tevékenysége, akik menet közben leugrottak a harcocsiról, így küzdöttek, majd futva utolérték a járművet, s visszaugrottak rá.^[12] Ez a módszer mind Görögországban, mind Rómában a látványosságok egyik versenyszámaként is meghonosodott.^[13]

Az *ars desultoriát*, vagyis az egyik lóról a másikra való szökkenés művészetét szintén gyakorolták hadi helyzetben, és nem csak a rómaiak. Livius tudósít egy olyan esetről, amikor Hasdrubal pun hadvezér seregét olyan numidiai harcosokkal erősítette meg a rómaiak ellen, akik fejenként két lóval érkeztek a csataterre: „Nem minden numidát küldött a jobbszárnyra, csupán azokat, akik két lovat szoktak magukkal vinni, s gyakran, bárhogy is tomboljon az ütközet, a fáradt

[7] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 257–258.

[8] A Caesar által rendezett cirkuszi játékokon római nemesifjak is felléptek *desultor*ként. Suet. Caes. 39.

[9] Bernstein, 1998, 258.

[10] Az *ars desultoria* bemutatásához Livius történetírásából meríteni azért is hasznos, mert a történetíró ugyanabban a korban élt, amikor az Ulp. D. 19, 5, 20pr alatt található jogeset eredeti véleményezője, a korai klasszikus jogtudós Labeo.

[11] *Ivenes etiam quidam Romani ludicro circensi ad usum belli verso partem humillimam muri ceperunt*. Liv. 44, 9. Ford.: Muraközy Gyula. A további Livius-szövegek is az ő fordításában kerülnek feltüntetésre.

[12] Reisch s. v. *Αποβάτης* in Pauly – Wissowa, 1894, 2. Hbd 2814.

[13] Reisch s. v. *Αποβάτης* in Pauly – Wissowa, 1894, 2. Hbd 2814.

lóról teljes fegyverzetben a pihentre ugranak át, akárcsak a mesterlovakok, mert olyan rugalmasak, s olyan jól betanított lovaik vannak.”^[14] Ezek a numidiai *desultor* harcosok a pun sereg jobb szárnyát erősítették, s különleges ütőképességük abban állt, hogy a csata hevében, teljes fegyverzetükben a már kifáradt vagy megsérült lóról átugrottak a másik, addig nem terhelt állatra. Ehhez rendkívül magas színvonalon képzett lovakra és kiváló képességekkel megáldott, edzett harcosokra volt szükség. Ezt a harci technikát a rómaiak is alkalmazták: *Paribus equis, id est duobus, Romani utebantur in proelio, ut sudante altero transirent in siccum. Pararium aes apellabatur id, quod equitibus duplex pro binis equis dabatur.*^[15] Liviusnál látunk példát olyan gall gyalogos katonák alkalmazására is, akik fűrgeségben képesek voltak a lovakkal lépést tartani, így a csata során felugrottak az üresen maradt lóra, ha annak lovasa már elesett: „(...) tízezer főnyi gallus lovas jelent meg, s legalább annyi gyalogos, aki futásban a lovakkal is felvette a versenyt, s az elesett lovasok helyére felülve ezek lován folytatta a harcot.”^[16] Jól mutatják ezek a példák, hogy a cirkuszban bemutatott fogathajtásban és a lovas akrobataszámokban a szórakoztatás összefonódott a hadviseléssel

A *desultorok* fellépése Rómában a kocsiversenyek „kísérőjelenségének” számított, és mint ilyen, régtől fogva a cirkuszi játékok állandó műsorszámát képezte.^[17] Ahogy a következő Livius-hely mutatja, *desultorok* már akkor is gyakorlatoztak a cirkuszban, amikor még nem volt divat a világ különféle tájairól befogott állatok parádéztatása a porondon: „abban az időben ugyanis, amikor még nem lett általános az a mai túlzás, hogy a *circust* valamennyi országból összeszedett vadállatokkal töltik meg, az volt a szokás, hogy a legkülönfélébb látványosságokat vonultatták fel, hiszen ha egy versenyt rendeztek négyfogatúakkal, egyet pedig egyik lóról a másikra szökdelő lovasokkal, a két szám együtt alig tartott egy óra hosszat.”^[18] Ekkoriban a kocsiverseny és a lovas akrobaták adták a cirkuszi játékok gerincét, amellyel az volt a baj – a történetíró tudósítása szerint –, hogy egy óránál nem tartott tovább a látványosság. A fő attrakcióként szolgáló fogathajtás előtt, mintegy a hangulat fokozása céljából léptették fel a *desultorokat*, később pedig, amikor már több fogatoham követte egymást, a műsorszámok közötti szüneteket is lovas akrobaták mutatványai töltötték ki.^[19]

Az eddig elmondottakat összefoglalva: a *desultorok* Rómában olyan rátermett férfiak – hivatásos akrobaták vagy ügyességüket fitogtató lovagrendi ifjak – voltak, akik a cirkuszban vagy a nyilvános játékokat megnyitó *pompán*

[14] *Nec omnes Numidae in dextro locati cornu sed quibus desultorum in modum binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat; tanta velocitas ipsis tamque docile equorum genus est.* Liv. 23, 29.

[15] Paul. Diacon. p. 221.

[16] (...) *veniebant decem milia equitum, par numerus peditum et ipsorum iungentium cursum equis et in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos.* Liv. 44, 26.

[17] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 258.

[18] *Mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestiis omnium gentium circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera; nam semel quadrigis, semel desultore misso vix unius horae tempus utrumque curriculum complebat.* Liv. 44, 9.

[19] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 257.

léptek fel úgy, hogy az egyik vágató ló hátáról a másikra szökkentek. E készség a szórakoztatás mellett annak demonstrálását is szolgálta, hogy a római állam katonái számára semmi sem lehetetlen.

A kultúrtörténeti háttér áttekintése után térjünk vissza a jogesetünkhöz, amelynek további különlegessége, hogy római jogtudósok időben elkülönülő generációit köti össze. Az eredetileg Labeónál felmerülő jogesetre Ulpianus reflektált egyik munkájában, s a kompilátorok innen emelték be a Digestába. Így a korai klasszikusok prokuliánus iskolájától az öt kései remekjogász egyikén át eljutunk a iustinianusi kodifikációig, sőt, még tovább, a római jog kortárs tudományos irodalmáig is: az eset időről-időre hivatkozási alapként bukkan fel, ha a *pactum displicentiaeről*, *praescriptis verbis actiókról*, vagy próbára vételről van szó. A közelmúltban önálló tanulmány is született róla Wacke professzor tollából.^[20] Véleményem szerint a jogkérdés alapjául szolgáló morális dilemma megoldhatatlansága garantálja, hogy továbbra is a kutatók által gyakran hivatkozott jogtörténeti forrásként éljen tovább.

III. ANYAGI ÉS ELJÁRÁSI JOGKÉRDÉSEK

A jogeset eljárásjogi és anyagi jogi dilemmát egyaránt felvet, melyre a szakirodalom is reflektált.^[21] A kapcsolódó szekunder jogirodalom azonban jellemzően vagy az egyik, vagy a másik vonulatra koncentrálnak.^[22]

Az eljárásjogi jogkérdés *expressis verbis* megjelenik a fragmentum szövegében: [...] *quaeritur; [...]an sit adversus te ex vendito actio*. Lehet-e téged az adásvétel keresetével perelni? Ezt a kérdést alább, az anyagi jogi dilemmák vizsgálata után vesszük sorra.

Az anyagi jogi természetű dilemmákat *implicite* találjuk a fragmentumban. A felmerülő kérdéseket és a rájuk adható lehetséges válasz-alternatívákat az alábbiak szerint vázolhatjuk fel:

- a) Milyen jogviszony jött létre a felek között?
 - a₁) Adásvételi szerződés még nem jött létre, pusztán az „eladó” tett egy adásvételi ajánlatot,
 - a₂) létrejött az adásvétel,
 - a_{2.1}) ám a létrejött adásvétel még nem hatályos, s hatálybalépése egy bizonytalan jövőbeli eseménytől – a kipróbáló általi tetszés kinyilvánításától – függ (ez a felfüggesztő feltétel teóriája),
 - a_{2.2}) vagy az adásvétel hatályos, és hatályvesztése egy bizonytalanjövőbeli eseménytől – a kipróbáló általi nemtetszés kinyilvánításától – függ (ez a bontó feltétel teóriája).
- b) Köthető-e a vevő általi, nemtetszés miatti visszaadás indokoláshoz vagy mércéhez?

[20] Wacke, 2002, 359–379.

[21] Az Ulp. D. 19, 5, 20pr inkább egy adott főtémához *per tangentem* kapcsolódó jogesetként jelenik meg a szakirodalomban, egy-egy említés erejéig a főszövegben vagy lábjegyzetben.

[22] Wacke professzor 2002-ben kiadott tanulmánya, mely kifejezetten erről a fragmentumról íródott, az eljárásjogi dilemmára fókuszál. Bechmann a jogügyleti tanra koncentrálna értelmezni a jogesetet. (Bechmann 1884, 233–236.)

a.) Vizsgáljuk meg először azt a teóriát, amely szerint nem jött létre adásvételi szerződés a felek között. E helyütt érdemes utalni arra, hogy bár a *contractus non existens* fogalma a modern jogi dogmatikában gyökerezik, bizonyos esetekben már a római jogtudósok is úgy vélték, egy adott ügylet nem alkalmas kontraktuális joghatások kiváltására, valamely rendkívül súlyos hiányosság okán.^[23] Véleményem szerint számot kell vetnünk azzal az eshetőséggel, hogy a D. 19, 5, 20pr alatti tényállás létre nem jött szerződést takar. Flume szerint a (klasszikus kori) próbára vétel jogi minősítésénél a fő probléma annak eldöntése, hogy valóban megkötötték-e egy szerződés, vagy szerződéskötés nélkül pusztán átadásra kerül egy áru kipróbálás céljából. Maga Flume arra az álláspontra helyezkedik, hogy a D. 19, 5, 20pr alatti jogesetben nem jött létre szerződés a felek között. Kaser szerint kérdéses, hogy létrejött-e az adásvétel, vagy csak egy kötőerővel nem bíró megállapodás áll fenn a felek között.^[24]

Az adásvétel létrejöttéhez szükséges minimális követelmények – az árban, az árban való megegyezés, valamint a felek konszenzusa^[25] – közül az áru kiténik a fragmentum szövegéből: nem tudjuk pontosan, mennyi, de legalább 2 ló (*equos*) képezi a szerződés tárgyát. Ezzel szemben a másik esszenciális követelménynek, az árban való megegyezésnek nyoma sincs a szövegben.^[26] Többek között ez a tény szolgáltat alapot azon elgondolásnak, hogy voltaképpen egy létre sem jött szerződésről, egy *contractus non existens*ről van szó; Pókecz-Kovács szerint például a kipróbálás kikötése pont azt szolgálhatta, hogy a próbát követően a felek meg tudjanak majd állapodni a vételárban.^[27] Wacke ezt a dilemmát úgy kerüli ki, hogy leszögezi: bizonyára megállapodhattak a felek az árban, hiszen – *sine pretio nulla venditio* –, enélkül létre sem jött volna a szerződés.^[28] Magától értetődőnek tekinti, hogy *existens contractus*szal van dolgunk. Sőt, úgy spekulál, hogy olyan magas lehetett a kikötött ár, hogy a vevő még a lovak nyilvánvaló alkalmassága mellett – melyet a díjnyerés demonstrált – is úgy vélte, olcsóbban is tud számára megfelelő állatokhoz jutni.^[29]

Azzal magam is egyetértek, hogy elhamarkodott volna nemlétezőnek kikiáltani a felek közötti szerződéses viszonyt pusztán azon az alapon, hogy az árról nem szól a fragmentum szövege. Ne felejtjük el, hogy hosszú – Labeonál induló – „időutazás” után került be ez az Ulpianus fragmentum a Digestába, ráadásul

[23] A nemlétező szerződés – ha egy skálát állítunk fel a szerződések létállapotára vonatkozóan –, mint joghatás kiváltására alkalmatlan aktus az első fokon foglal helyet; ezt követi a létező, de érvénytelen, majd az érvényes, de hatálytalan, s végül a hatályos szerződés. (Siklósi, 2013, 177f.)

[24] Kaser, 1971, 581.

[25] Zulueta, 1945, 10. A felek konszenzusa, mint a szerződések létrejöttének elengedhetetlenül szükséges feltétele a legáltalánosabb jelleggel Ulpianusnál nyer megfogalmazást. (Hamza, 1983, 43.)

[26] Amennyiben a felek az adásvétel valamely lényeges elemében, például az árban nem állapodtak meg, nemlétező szerződéssel állunk szemben. (Siklósi, 2005, 6.)

[27] Pókecz-Kovács, 2011, 323.

[28] Wacke 2002, 360.

[29] Wacke, 2002, 365.

a szöveget a kompilátorok valószínűleg lerövidítették.^[30] Vegyük figyelembe azt is, hogy a tényállás szerint az ár nem vitás a felek között, így nem volt okvetlenül szükséges, hogy a példázatnak szánt jogeset szövegébe belekerüljön. Véleményem szerint – a fentiekre alapozva – az áru és az ár tekintetében létre kellett jönni a megállapodásnak a felek között.

Más alapon, de ugyanígy létre nem jött szerződésnek tekinti a tényállást Bechmann és Wieacker. Bechmann álláspontjában a próbára vétel nem formálisan önálló jogügyletként lép elénk, hanem egy névtelen reálszerződés visszavonhatatlan szerződési ajánlataként.^[31] Ezzel az önmagában egyébként elfogadható érveléssel azért nem tudok egyetérteni, mert ellentmond a római jogtudósok ránk hagyományozott elgondolásainak a próbára vételről. Emellett maga Bechmann hivatkozik rá, hogy az Intitúciókban a próbára vétel már felfüggesztő feltétellel ellátott jogügyletként szerepel, bár ő ezt az idő múlásával bekövetkező jogváltozásnak tudja be. Wieacker lakonikus tömörséggel az *emere nolueris* szövegrészre alapozza azt az álláspontját, hogy a szerződéses ajánlat létszakában vagyunk: „Nur eine Kaufofferte liegt vor: *deinde emere nolueris*.”^[32] A megadott kereset jellegéből – *actio praescriptis verbis* – kiindulva fogalmaz úgy Zimmermann, hogy még egy meg sem kötött szerződéssel állunk szemben.^[33] Beseler arra az álláspontra helyezkedik, hogy létrejött a szerződés a felek között, ennél közelebbit azonban nem mond.

A szakirodalomban uralkodó egyes vélemények után most térjünk rá arra, milyen nyelvtani fogódzókat találunk a fragmentum szövegében annak eldöntésére, hogy létrejött-e szerződés a felek között.

A fragmentum szövegében két fogódzó tűnik elérhetőnek: 1) a *tibi equos venales experiendos dedero* szövegrész, valamint 2) a *deinde emere nolueris* szövegrész.

1) Az *equos venales* a latin nyelv szerint pusztán annyit tesz, hogy „eladó lovak”. A *tibi equos venales experiendos dedero* szövegrész azt jelenti, hogy eladó lovakat adok^[34] át neked kipróbálásra – semmiképpen sem azt, hogy „eladok neked lovakat.” Így ez a megfogalmazás nem szolgáltat bizonyítékot arra, hogy már megkötött szerződésről van szó a felek között, azonban ki sem zárja azt.

2) Az *emere nolueris* szövegrész szorosán értelmezve azt sugallja, hogy egyelőre

[30] Bechmann, 1884, 234. Másutt egyenesen úgy fogalmaz Bechmann, hogy a kompilátorok tevékenysége nyomán vált homályossá a jogeset értelme („durch die Hand des Compilatoren etwas vedunkelt ist”). (Bechmann, 1884, 235.)

[31] Bechmann, 1884, 236.

[32] Wieacker, 1932, 74.

[33] Zimmermann, 1996, 740.

[34] A latin *dedero* futurum *perfectum* *activijét* a magyar nyelv nem tudja olyan árnyaltan visszaadni, ezért fordítottam (közeli jövőt kifejező) jelen idővel. Az átadás e jogügyletben a lovak átmeneti használatba adására irányult, és (egyelőre) nem arra, hogy az átvévre szálljon át a tulajdonjog. A reménybeli vevő pusztán *precarium*ba kapta a dolgokat. (Jusztinger, 2016, 78.)

az adásvételi szerződés megkötésének előszobájában állunk, s az árunak a kipróbáló általi megtartása vagy visszaadása fogja eldönteni, hogy a szerződés létrejön-e, vagy sem.^[35] Erre az álláspontra helyezkedik Bechmann. Ő úgy értelmezi az előttünk fekvő tényállást, hogy a lovak próbára való átadása a tulajdonos részéről egy visszavonhatatlan szerződéses ajánlat, s a szerződés akkor jön létre, ha a kipróbáló kifejezetten vagy hallgatólagosan elfogadja ezt az ajánlatot.^[36] Kifejezett az elfogadás, ha közli a tulajdonossal a vételi szándékát, megtartja a lovakat és kifizeti a vételárat. Ráutaló magatartással, hallgatólagosan fogadja el a szerződési ajánlatot a kipróbáló, ha három napon belül nem adja vissza a lovakat és kifizeti a vételárat. Látható, hogy a Bechmann által felvázolt struktúrában a szerződés megkötése szempontjából a reménybeli eladó szerepe meglehetősen kötött – a próbára való átadással realizálódó visszavonhatatlan szerződési ajánlat megtételére korlátozódik –, s a készülő jogügylet dinamikáját a reménybeli vevő tág mozgástere adja. Mozgástere három alternatívát kínál számára: I) ha az áru elnyerte tetszését, jogosult arra, hogy megtartsa a lovakat, ezzel ráutaló magatartással elfogadva a szerződéses ajánlatot; II) ha az áru nem nyerte el tetszését, de három napon belül elmulasztotta ennek kifejezését az ajánlattevő felé,^[37] akkor köteles a nemtetszés ellenére is megtartani a lovakat; III) ha az áru nem nyerte el a tetszését, akkor jogosult három napon belül visszaadni azt az eladónak. Jogesetünkben a harmadik verzió merült fel.

Az *emere nolueris* („nem akarod megvenni”) szövegrész lehet a legerősebb érv amellet, hogy nem jött létre szerződés a felek között. Véleményem szerint azonban ez a fordulat nem csak a *contractus non existens* elméletét, hanem a felfüggesztő feltétel elméletét is alátámaszthatja: értelmezhetjük úgy, hogy a kipróbáló nem kíván szerződésre lépni a lovak tulajdonosával, vagy úgy, hogy nem kívánja a közöttük létrejött szerződést (melynek hatályba lépése az ő nyilatkozatától függ) hatályba léptetni. Erre alapozva nem minősíthető bizonyossággal a tényállás.

Az egyszerűen megcáfолhatatlan és megerősíthetetlen *contractus non existens* elméletét elhagyva most térjünk rá arra, milyen nézetek fordulnak elő a jogirodalomban arra nézve, hogy bontó vagy felfüggesztő feltételről van-e szó.

a_{2.1.}- a_{2.2.}) A kérdés eldöntését nehezíti, hogy a római jogban az adásvételi szerződéshez kapcsolódó *pactum displicentiae*t felfüggesztő és bontó feltétel formájában is kiköthették a felek, bár a bontó feltétel de Zulueta szerint gyakoribb megoldás volt.^[38] Zimmermann elgondolásában a felek szándéka – és

[35] Ezért itt nem beszélhetünk még eladóról és vevőről, pusztán tulajdonosról vagy próbára átadóról és kipróbálóról vagy próbára átvevőről.

[36] Bechmann, 1884, 234.

[37] A jogeset szövegéből az következik, hogy nem elég szóban jeleznie az ajánlattevőnek a nemtetszést, három napon belül a visszaadásnak is meg kell történnie: „*si in triduo displicissent, redderes[...].*”

[38] Zulueta, 1945, 59.

az azt kifejező szóhasználat – határozta meg, hogy a próbára vétel bontó vagy felfüggesztő feltétel formájában jött-e létre.^[39]

Bontó feltétellel ellátott adásvételként értelmezi a próbára vételt Betti^[40] és Memmer.^[41] Misera ugyanerre az álláspontra helyezkedik, s elgondolása két pilléren nyugszik: a) véleménye szerint felfüggesztő feltétel esetén az *actio venditi* szóba sem jönne, valamint b) a jogeset szövegében felbukkanó *displicere* szóhasználat többnyire olyan fragmentumokban bukkan fel, amelyekben bontó feltételről van szó.^[42] Itt, a bontó feltétellel ellátott adásvétel melletti álláspontoknál érdemes Artner érvét is citálni: a fragmentumban megadott *actio praescriptis verbis* ténye egybevág azzal, hogy bontó feltételről van szó, hiszen a vevő általi bontás után kétséges lett volna az adásvételi kereset alkalmazhatósága.^[43]

Misera érvelését Wacke igyekezett megcáfolni, aki szerint felfüggesztő feltétellel kötött adásvétellel állunk szemben.^[44] Erre három fő érvet hoz fel: a) bontó feltétel esetén Ulpianus bizonyosan nem választotta volna az *actio praescriptis verbis*t az *actio venditi* helyett; b) nem tartja életszerűnek továbbá, hogy a felek haladéktalanul megkötött adásvételi szerződését a vevő mégis három napon belül hatálytalaníthatja; c) végül Wacke szerint a bontó feltétel teóriája ellen szól, hogy a vevő köteles lesz kiszolgáltatni a cirkuszban nyert díjat, amely azt mutatja, hogy a veszély még nem szállt át rá, mint vevőre; így felfüggesztő feltétellel kötött szerződésről kell, hogy szó legyen, mely még nem lépett hatályba.^[45] Akármily sokszínűek és csavarosak ezek az érvek, mégsem elég meggyőzők.^[46] Flume szerint a klasszikus római jog nem ismerte a bontó feltétel intézményét, csak a felfüggesztőt, ezért az eredeti tényállás semmiképpen sem lehetett bontó feltétellel ellátott adásvétel.^[47]

Vizsgáljuk most meg a kérdést az Ulpianus által megadott kereset felől, hátha közelebb visz bennünket annak eldöntéséhez, hogy melyik típusú feltétellel

[39] Például a „*si displicuisset, inempta esset*” fordulat bontó, míg a „*si placuerit, erit tibi emptus*” megfogalmazás felfüggesztő feltételt valósított meg. A lényeg az volt, ahogy a felek az adott esetben megállapodtak (*quid actum sit*). (Zimmermann, 1996, 740.) *Nota bene*: Zimmermann az általunk elemzett jogesetre nézve (D. 19, 5, 20pr) azt állapította meg, hogy szerződés még nem jött létre, ezért nem beszélhetünk a feltétel típusáról sem.

[40] Betti, 1965, 7.

[41] Memmer, 1990, 27.

[42] Misera, 1982, 550.

[43] Artner, 2002, 180.

[44] Wacke, 2002, 368.

[45] Wacke, 2002, 374.

[46] Jobbára szubjektív megfontolásokon alapulnak, például hogy Ulpianus vajon milyen keresetet adott volna felfüggesztő, illetve bontó feltétel esetén. Ennek az érvelésnek további problematikája, hogy a szöveg hely valószínűleg interpolált, s előfordulhat, hogy az Ulpianus döntésének tűnő *actio praescriptis verbis*t a kompilátorok tették a szövegbe valamely más kereset, pl. az *actio in factum* helyébe. Wieacker még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Ulpianus eredetileg *actio locatit* adott a lovas akrobata ellen, bár az *actio in factum*ot ő is valószínűbbnek tartja. (Wieacker, 1932, 74.) A *gratuitum* kipróbálására apellálva bírálja Wieacker ezen elgondolását Ernst. (Ernst, 1963, 275.)

[47] Flume (1976) 327.

van dolgunk.

Ulpianus adott ugyan keresetet az eladónak a vevő ellen, de nem az adásvétel keresetét, hanem *actio praescriptis verbis*. Tudjuk, hogy *actio praescriptis verbis* semmiképpen sem a formátlan megállapodások érvényre juttatásának általános eszköze volt, hanem olyan speciális kialakítású kereseti formula, amellyel a *praetor* valamely, a szerződési típuskényyszerbe nem illő tényállást mégiscsak peresíthetőséggel ruházott fel, ha úgy tartotta méltányosnak.^[48] A tény, hogy a fragmentum szövegében Ulpianus *actio praescriptis verbis* ad, jelentheti azt, hogy a szerződési ajánlat létszakában megrekedt jogviszonynak tekintette a tényállást, s mivel az adásvétel keresete erre nem volt alkalmazható, ám az „eladó” igényét mindenképpen jogvédelemben részesítésre érdemesnek tartotta, jogtechnikailag így tudta megoldani a jogvédelmet. Nem szabad azonban megállnunk ennél az eshetőségnél és úgy tekinteni rá, mint univerzális igényű megoldásra. A források ugyanis leggyakrabban akkor említik a *praescriptis verbis actiókat*, amikor egy szerződéses kapcsolatra nem illik egyik meglévő kereseti formula sem.^[49] Vagyis ennyi erővel éppúgy tekinthette Ulpianus rendhagyó adásvételi tényállásnak az esetet, mint létre nem jött szerződésnek. Emellett az is elképzelhető, hogy döntésében a korai klasszikusok két iskolájának nézeteltérése cseng vissza:^[50] míg a szabinianusok az adott szerződés keresetét szélesebb körben alkalmazták, addig a prokuliánusok leginkább csak az áru és az ár tekintetében adták meg a szerződés keresetét, az egyéb vitás tényállási elemekre nézve *in factum actiókat* biztosítottak. Továbbá újfent emlékeztetnünk kell magunkat arra a valószínűsége, hogy a jogeset szövege interpolált, s az eredeti ulpianusi véleményben nem biztos, hogy ez a kereset szerepelt.^[51] Wieacker szerint például valószínűbb, hogy *actio in factum*ot irányzott elő Ulpianus, s ezt cserélték a kompilátorok *actio praescriptis verbisre*.^[52] Bármily alapos kutatáson és tudományos alaposágú következtetéseken alapulnak is e feltételezések a jogesetben eredetileg megadott kereset mibenlétét illetően, véleményem szerint valódi jelentőséggel nem bírnak. Erre bizonyítékul a következő Paulus helyet hozom fel: *Si convenit, ut res quae venit, si intra certum tempus displicuisset, redderetur, ex empto actio est, ut sabinus putat, aut proxima empti in factum datur*; ha a felek megegyezése alapján úgy adnak el dolgokat, hogy nemtetszésük esetén bizonyos időn belül visszaadásra kerülnek, Sabinus elképzelése szerint az adásvétel keresete alkalmazható, vagy az annak mintájára képzett *in factum actio*.^[53] Paulus itt Sabinus véleményét idézi, aki *pactum displicentiaeből* eredő igények esetén

[48] Kranjc, 1989, 436f.

[49] Kranjc, 1989, 438.

[50] Ernst, 1963, 276.

[51] Az *actio praescriptis verbis* hagyományosan az interpoláció-gyanúsítások keresztműzében áll. (Siber, 1907, 58.) Gradenwitz szerint az Ulp. D. 19, 5, 20pr az eredője, hogy a kompilátorok az ezt követő néhány fragmentumban is *actio praescriptis verbisre* cserélték a keresetet. (Gradenwitz, 1887, 140.)

[52] Wieacker, 1932, 74.

[53] Paul. D. 18, 5, 6.

mind az adásvétel keretét, mind egy ennek mintájára kialakított *actio in factum*ot alkalmazhatónak tartott. A megadott kereset típusa tehát nem nyújt megfelelő fogódzót a tényállás jogi minősítéséhez.

Sem a fragmentum szövegének nyelvtani elemzése, sem a római jog egyéb szabályaiból való kiindulás nem adott egyértelmű választ arra, milyen jogviszony jött létre a felek között. Peters egyenesen megoldhatatlannak tartja a jogesetet a rendelkezésre álló információk hiányossága okán.^[54] Tény, hogy jogeset szövege nem ad a fent kifejtetteken túli eligazítást az előttünk fekvő tényállás precíz jogi minősítésére, s láthattuk, hogy a rendelkezésünkre álló fogódzók vizsgálata is jobbra spekulatív eredményekre, valószínűségek megfogalmazására vezet csupán. Zárjuk az erről való elmélkedést egy másik Ulpianus-fragmentummal, amely talán elbillentheti a mérleg nyelvét az egyik irányba: *Si res ita distracta sit, ut si displicuisset inempta esset, constat non esse sub condicione distractam, sed resolvi emptionem sub condicione*; ha egy dolgot úgy adnak el, hogy (a vevő) nemtetszés(e) esetén az „nem eladottá” válik, akkor nem feltételes eladásról van szó, hanem a feltétel bontja az adásvételt.^[55] Ez a szöveghely a bizonyíték rá, hogyan minősítette Ulpianus jogilag a próbára vételt: bontó feltétellel ellátott adásvételként.^[56]

A szakirodalomban nézetkülönbségek mutatkoznak nemcsak a perlés eszköze, de a perlés célja tekintetében is. *Ab ovo* három perlési cél képzelhető el:

[54] Peters (1973) 90.

[55] Ulp. D. 18, 1, 3.

[56] A C. 4, 58, 4 alatt egy telek „si displicuerit, inemptum erit” kikötéssel való adásvétele szintén bontó feltételt jelent Stanicki szerint. (Stanicki (1964) 84.) Ha a téma római jogi irodalmában uralkodó nézetkülönbségek szemet szúrtak, vessünk egy pillantást három, egymáshoz hagyományosan közel álló kontinentális jogrendszer megoldására. A német BGB szerint a próbára vétel a vevő általi elfogadáshoz, mint felfüggesztő feltételhez kötött jogügylet, s az adásvétel akkor lép hatályba, ha a vevő a kipróbálás után úgy dönt, hogy megvásárolja az árut: Bei einem Kauf auf Probe oder auf Besichtigung steht die Billigung des gekauften Gegenstandes im Belieben des Käufers. Der Kauf ist im Zweifel unter der aufschiebenden Bedingung der Billigung geschlossen. (BGB § 454 (1)) Hasonlóan szabályoz az ABGB: Der Kauf auf Probe ist unter der im Belieben des Käufers stehenden Bedingung geschlossen, daß er die Ware genehmige. Die Bedingung ist im Zweifel eine aufschiebende; der Käufer ist vor der Genehmigung an den Kauf nicht gebunden, der Verkäufer hört auf, gebunden zu sein, wenn der Käufer bis zum Ablaufe der Probezeit nicht genehmigt. (ABGB § 1080.) Ezzel szemben a magyar Polgári Törvénykönyv szóhasználatából az következik, hogy a próbára vételt olyan adásvételként értelmezi, ahol a vevő esetleges nyilatkozata bontja a hatályt, s e nyilatkozat elmaradása esetén a szerződés hatályban marad: Ha a felek az adásvételi szerződésben kikötik, hogy az adásvétel tárgyát képező dolog kipróbálása alapján a vevő meghatározott időn belül nyilatkozhat a szerződés hatályáról, a szerződés hatálya a vevő nyilatkozatától függ. Ha a vevő [...] nem nyilatkozik, a szerződés hatályban marad. Ptk. 6:229.§ (1-2)

a) a gazdagodás kiadása, b) a szerződés teljesítése (vételár), c) a kipróbálás során megvalósított használat ellenértékének megfizetése.^[57]

Wacke szerint a lótulajdonos perlési célja a cirkuszban szerzett díj kiadása kellett, hogy legyen.^[58] Ernst szerint a szerződés teljesítéséért perel a lovak tulajdonosa.^[59] Siber szerint az „eladó” akár mindhárom perlési célt kitűzhetette maga elé: egy *incerta condemnatio*val a kereseti formulában megspórolhatta a kereset elutasításának rizikóját. Így ha a bíró adásvételnek minősítette a tényállást, kötelezhette a vevőt a vételár kifizetésére, s ellenkező esetben a gazdagodás kiadását ítéelhette meg.^[60]

Az eddigieket összegezve elmondható, hogy a szakirodalom nem egységes sem az alapul szolgáló tényállás jogi minősítését, sem az eredetileg megadott kereset mibenlétét, sem az „eladó” feltételezett perlési célját illetően. Véleményem szerint a fentebb ismertetett elméletek közül akár több is igaz lehet, s kategorikus megállapításokat tenni e jogesettel kapcsolatban – a szöveg szűkszavúsága és a rendelkezésre álló információk szűkössége okán – veszélyes. Valódi célunk e jogeset értelmezésével nem a jogügylet és a feltétel bontó, ill. felfüggesztő voltának „dogmatikai diagnosztizálása” kell, hogy legyen – habár kétségtelen, hogy meg kell vizsgálni e kérdéseket is –, véleményem szerint gyümölcsözőbb azon elmélkedni, Ulpianus milyen indokok és logika alapján fejtette ki érvelését a konkrét jogvitában.^[61]

IV. AZ IGAZSÁGÉRZET HIÁBA KERESI ANYAGI JOGI TÁMASZÁT

Ha eddig, az anyagi és eljárásjogi dilemmák felgöngyöltési kísérletei során, ingoványos talajon jártunk a tudományos kijelentések megtételét illetően, most végre egy kis szigetre érkezünk; itt nem kisebb élmény vár ránk, mint annak a lehetősége, hogy Ulpianus gondolataiba betekintsünk.

[57] A lovak visszaadása semmiképpen sem lehetett perlési cél, hiszen a lótulajdonosnak az volt az érdeke, hogy eladja őket; továbbá az egész jogvita épp azért alakult ki, mert a kipróbáló vissza akarta adni a lovakat ahelyett, hogy megvette volna őket. Ezenkívül ha úgy tekintünk a tényállásra, mint szerződési ajánlatra vagy felfüggesztő feltétellel ellátott adásvételre, akkor megállja helyét az a megállapítás, hogy a tulajdonos *rei vindicatió*val egyszerűen visszakövetelhetette volna a lovakat, s nem lett volna szüksége kötelmi keresetre. (Wacke, 2002, 366.; Ernst, 1963, 278.)

[58] Wacke, 2002, 366.

[59] Ernst, 1963, 275.

[60] Siber 1928, 209., Siber, 1907, 57.

[61] Egyetértek Deli azon megközelítésével, amelyet a *lex commissoria* – mint felfüggesztő vagy bontó feltétellel ellátott adásvétel – dogmatikai azonosításával kapcsolatban fejtett ki: „az alapvető probléma nem dogmatikai természetű, a lényegi kérdés nem a szakirodalomban nagy hangsúllyal megjelenő dilemma, hogy most vajon a *lex commissoria* felfüggesztő vagy bontó feltételes adásvételnek minősült-e a római jogban, hanem az, hogy az egyes konkrét esetekben miért így vagy úgy döntöttek a rómaiak, hogy maga a döntés egy szélesebb társadalmi összefüggésbe helyezze helyesnek ítéltető-e.” (Deli, 2014, 70.) *Mutatis mutandis* igaz ez az érvelés a *pactum displicentiae*t, és közelebről jelen jogesetünket körülvevő dogmatikai dilemmákra is.

Az Ulp. D. 19, 5, 20pr már első olvasatra felébreszti igazságérzetünket és természetes jogérzékünket, még mielőtt jogi ismereteink átvehetnék az irányítást gondolataink felett. Ezt a tényállásban rejlő morális konfliktus okozza.

Jogesetünk főszereplője, a vevő pozíciójában lévő *desultor* úgy állapodott meg az eladóval, hogy ha a próbára átvett lovak nem nyerik el a tetszését, három napon belül visszaadja azokat. Az eladó azért szeretné perelni a vevőt, mert az élni kíván a visszaadás lehetőségével – annak ellenére, hogy a kipróbálás tartama alatt benevezett egy cirkuszi versenyre a lovakkal és díjat nyert velük. Összefér-e a vevő általi – pusztán nemtetszés miatti! – áruvisszaadás és az a tény, hogy versenyt nyert a lovakkal a cirkuszban? Az emberi igazságérzet azt sugallja, hogy nem. A nemtetszésről szóló nyilatkozat bizonyára ellent kell, hogy mondjon a valóságnak; hiszen hogyan nem tetszhetnének a lovak a *desultornak*, ha versenyt nyert velük? A *desultor* kétszeresen is jól járt azáltal, hogy díjat nyert a lovakkal a cirkuszban: dicsőségben és anyagi javadalmazásban is részesült. Úgy is mondhatnánk, hogy egyszerre jutott eszmei és vagyoni előnyhöz. Jogkövetkezmények nélkül maradhat-e egy ilyen rosszhiszemű magatartás? Itt kiviláglik, hogy a jogkérdésünk valójában erkölcsi természetű; a *bonae fidei contractus*okban ugyanis – mint amilyen az adásvétel is volt – a feleknek úgy kellett eljárniuk, ahogy azt a *bona fides* követelményrendszere megkívánta, ti. ahogy egy tisztességes férfi (*vir bonus*) az adott helyzetben eljárna.^[62]

A kérdés megválaszolásához azt kell mérlegre tennünk, a felek közötti próbára vétel értelmében szükséges-e, hogy az áru visszaadásának legyen valamilyen objektív, vagy ahhoz közelítő, külvilágban is megjelenő alapja. Vagy legyen elég a visszaadáshoz a vevő pusztán belső – a külvilágban nem feltétlenül megmutatkozó – szubjektív értékítélete?

Objektív, a nemtetszést megalapozó ok lehetne például a lovak betegsége vagy a vevő céljaira való alkalmatlansága (pl. hátaslovat keres, de a próbára átvett állatok kocsiba vannak betanítva). A tényállás szerint azonban ennek épp az ellenkezője történik; olyan ok forog fenn, amely alkalmas arra, hogy a vevő tetszését megalapozza, ti. díjat nyer a lovakkal egy cirkuszi versenyen. Ehhez a *desultor* ügyessége mellett a lovak rátermettsége és fizikai – marmagasságban, tempóban és temperamentumban való – megfelelése egyaránt elengedhetetlen volt; ugyanúgy, ahogy a megfelelő idomításuk és kiképzésük.^[63]

A háromnapos „gondolkodási idő” megjelenése lovak adásvételére szóló szerződésben meglehetősen egyedülálló jelenség a ránk maradt források alapján. Sokkal inkább előfordult a borvételnél, ahol a vevő a három napon belül eszközölt kóstolás után visszautasíthatta a bort. Cato a *De agri culturaban*^[64] így ír: *In triduo*

[62] Hogy egy *bonus vir* hogyan járna el, arról széleskörű konszenzus volt, ezért a *bona fides* elvének alkalmazása nem vezetett jogbizonytalansághoz. A rómaiak szilárd erkölcsi felfogásában mélyen gyökerezett ez a fogalom. (Földi, 2001, 29.)

[63] Pollack s. v. *desultor* in Pauly - Wissowa (1903) 9. Hbd 258.

[64] A mű a Krisztus előtti második században íródott, s ezért korábbi, mint a Labeónál felmerülő

proxumo viri boni arbitrato degustato. Si non ita fecerit, vinum pro degustato erit. Quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent,^[65] vagyis három napon belül kerüljön sor a – *bonus vir* értékítéletével végrehajtott – kóstolásra, s ha a vevő ezt elmulasztaná, a kóstolást megtörténtnek kell tekinteni; amennyiben az eladó akadályozza a kóstolást, ez az idő a három naphoz hozzáadódik [s a vevőnek lehetővé teszi a kóstolást].

Borvétel esetén felfüggesztő feltétellel kötött adásvételtől van szó,^[66] s a szerződés azáltal lép hatályba, hogy a vevő a kóstolást követően elfogadó nyilatkozatot tesz. Ha a *degustatio* eredménye negatív, elállhat az adásvételtől.

Itt a források általánosságban nem tanúskodnak semmilyen objektív kritériumról, melyet a visszalépő félnek igazolnia kell elállási jogának gyakorlásához; a pusztá nemtetszés elég.^[67] Az esetlegesen megjelenő *arbitrium boni viri* kitétel Jakab szerint pusztán annyit jelent, hogy a vevő a bor kóstolásakor *vir bonus* módjára, mintegy jó gazdaként, ill. üzletemberként köteles eljárni, és így kell ítéletét meghozni afölött, hogy eláll-e az adásvételtől.^[68] A gyakorlat kialakította, hogy bizonyos szerződés-specifikus kellékhibák, pl. *acor* (túlzott savtartalom) és *mucor* (penészség) esetében biztosan jogosan el lehetett állni a borvételtől.^[69] Ezek a borra jellemző kellékhibák azonban maguktól értetődően nem alkalmazhatók a szóban forgó lóvételtre. Így ha a borvételt akarjuk segítségül hívni annak megállapításához, hogy függ-e objektív feltételtől az áru visszaadása, akkor az általános szabályra kell támaszkodnunk: amely azt mondja, hogy nem. Eszerint a pusztá, szubjektív nemtetszés indokolás és alap nélkül is megalapozza a vevő azon lehetőségét, hogy a próba után az árut visszaadja. Ezt támogatja Wacke azon – egyszerűségében nagyszerű – megállapítása, miszerint az Ulp. D. 19, 5, 20pr szövegében nincs arra utaló nyom, hogy a felek a vevő nemtetszését konkretizáló kritériumról állapodtak volna meg.^[70] Peters szerint nincs a római jog forrásaiban olyan szabály, amely előírná, hogy a vevő az áru visszaadását objektív indokolással támassza alá.^[71] Zimmermannál a *pactum displicentiae* központi eleme, hogy a vevő nem köteles indokolni a döntését.^[72]

- jogesetünk. Elképzelhetőnek tartom, hogy a felek megállapodását a szóban forgó próbára vételnél a borvételnél szokásban lévő háromnapos elállási határidő inspirálta. Ez nem jelenti azonban azt, hogy itt is elállási határidőről van szó; csak az azonos bizonyosan, hogy a rendelkezésre álló „gondolkodási idő” itt is három nap.

[65] Cato, De agri cult. 148.

[66] de Zulueta, 1945, 58.

[67] Jakab, 2009, 209. 93. lábjegyzet.

[68] Jakab, 2009, 210.

[69] Ez a folyamat a *degustatio* objektívizálásának irányába mutat, azt a szintet azonban nem éri el, hogy csak e meghatározott hibák esetén legyen biztosított az elállási jog. (Jakab, 2009, 210.)

[70] Wacke, 2002, 365.

[71] Peters, 1973, 87.

[72] Zimmermann, 1996, 739.

Az, hogy a *pactum displicentiae* esetében nem volt köteles a vevő indokolni az áru visszaadását, megkülönbözteti ezt a tényállást a *redhibitiós* klauzulával kötött adásvételtől (*si quid ita venierit, ut, nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur*).^[73] Utóbbinál a vevő a dolog visszaadása ellenében meghatározott időn belül követelhetette a vételár visszaadását, ha az áru nem volt felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeknek a szerződés értelmében meg kellene felelnie. A *redhibitió*hoz a vevőnek bizonyítania kellett az áru hibáját.^[74]

Mind az *emptio ad gustum*nál, mind a *redhibitiós* adásvételnél azt láttuk, hogy az áru valamiféle hibája, ill. alkalmatlansága szükségeltetett ahhoz, hogy a vevő elállhasson a szerződéstől. Ezzel szemben a *pactum displicentiae*nél nem tudunk olyan forrást felmutatni, amely előírná, hogy a vevő objektív körülményekre alapozza a kipróbált dolog visszaadását. Véleményem szerint ezt az adásvételi mellékegyezményt kifejezetten arra a helyzetre alakította ki a szerződéses gyakorlat, amikor a vevő pusztá tetszése vagy nemtetszése dönt a jogügylet további sorsáról.

Azonban ha ez így van, akkor a lovak tulajdonosa kénytelen belenyugodni a ténybe, hogy lovait valaki az ő engedélye és hozzájárulása nélkül a megbeszéltek kereteket túllépve használta, s ebből a használatból még gazdagodása is származott. Hogy igazságos-e ez így, az igencsak kétséges. Mindenesetre úgy tűnik, a kipróbáló magatartása jogilag – a *pactum displicentiae* szabályai felől – nem támadható. Ulpianus azonban nem hagyta ennyiben ezt az erős morális vonatkozású dilemmát,^[75] és keresetet adott a kipróbáló ellen. Lássuk, milyen alapon.

V. A GRATUITUM KIPRÓBÁLÁS

Hogy miért is perelheti végül a lovak tulajdonosa a *desultort*, arra vonatkozóan Ulpianus esszenciává sűrített indokolása így hangzik: *nam inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum acciperes, non ut etiam certares*. Nem abban állapodtak meg a felek ugyanis, hogy a vevő fellép a látványosságokon, hanem abban, hogy ingyenesen (*gratuitum*)^[76] próbálja ki a lovakat. Első látásra kissé laza az értelmi

[73] Ulp. D. 21, 1, 31, 22. Ha valamit úgy adnak el, hogy nemtetszés esetén meghatározott időn belül visszaadják (...).

[74] Memmer, 1990, 28.

[75] Elképzelhetőnek tartom, hogy Ulpianus saját morális meggyőződésének – a lovak tulajdonosával való egyetértésének – keresett támaszt akkor, amikor érvelését az ügyben kifejtette. Láttuk ugyanis, hogy jogtechnikailag a kipróbáló magatartása valószínűleg nem volt közvetlenül támadható. Az, hogy Ulpianus személyéről alkotott elképzelésemet jogtudásán túl erkölcsi dimenziókkal gazdagítom, bár szubjektív ítélet, mégsem teljesen előzmény nélküli: a középkori irodalmár, Andreas Gryphius szomorújátékában úgy állítja elénk Papinianust, mint az állhatatos férfi, a *vir contans* megtestesülését, aki kiáll saját jogi elveiért. (P. Szabó, 2011, 159f.)

[76] Fontos itt megjegyezni, hogy az „ingyenességként” fordítható *gratuitum* kifejezés a *kipróbáló számára való ingyeneséget* jelent; olyan értelemben, hogy nem gazdagodik kipróbálási tevékenység eredményeként. Ezt szegte meg a vevő azáltal, hogy benevezett a cirkuszi játékokra és díjat nyert a kipróbálásra átvett lovakkal.

összefüggés a két tagmondat között; nem egyértelmű, a cirkuszban való fellépés és az ingyenes kipróbálás miért zárják ki egymást. Pedig nagyon is racionális indok húzódik meg e szűkszavú érvelés mögött. Hogy megértsük Ulpianus gondolatmenetét, egy másik, szintén tőle származó fragmentumot kell áttanulmányoznunk, amelyben ugyanazon logika mentén építette fel érvelését, mint itt.

Ez a tényállás a D. 7, 8, 12, 4 alatt található, és kiválóan megvilágítja számunkra, miért tartotta úgy a nagy jogtudós, hogy a cirkuszi versenyen való fellépés túllépi az ingyenes kipróbálás kereteit.^[77]

D. 7, 8, 12, 4

Ulpianus 17 ad sab.

Equitii quoque legato usu videndum, ne et domare possit et ad vehendum sub iugo uti. Et si forte auriga fuit, cui usus equorum relictus est, non puto eum circensibus his usurum, quia quasi locare eos videtur: sed si testator sciens eum huius esse instituti et vitae reliquit, videtur etiam de hoc usu sensisse.

Ha egy ménes használati jogát hagyományozták, meg kell vizsgálni, hogy [a hagyományos] háziasíthat-e belőle lovakat és azokat teherhordásra használhatja-e. És ha véletlenül kocsihajtó volt, akire a használati jogot hagyták, úgy gondolom, nem használhatja őket a cirkuszi játékokon, mert az olyan volna, mintha bérbé adná; ám ha a végrendelkező az ő kiképzésének és életmódjának ismeretében hagyta rá [a ménest], úgy kell tekinteni, hogy illetően használatához hozzájárult.

Ez a jogeset alapvonalában különbözik ugyan a jelen tanulmány tárgyául szolgáló jogesettől,^[78] mégis közös bennük egy nagyon fontos, érdemi momentum: mint a *desultor* általi próbára vételnél, úgy egy ménesen fennálló használati jog esetén is úgy döntött Ulpianus, hogy a kipróbáló, ill. az *usus* jogosultja nem indulhat a lovakkal a cirkuszban. Még hozzá azért nem, mert a cirkuszi versenyen való részvétel túllépi mind a kipróbálás, mind a puszta használat kereteit. Miért van ez így? Ulpianus saját szavaival élve: a használatba kapott lovakkal a cirkuszban versenyezni olyan lenne, mint bérbé adni őket; a dolgok bérbé adása pedig könnyen beláthatóan átlépi a puszta használat kereteit. A jogtudós érvelésében úgy járt el, hogy a szóban forgó – kérdéses – tényállást párhuzamba állította egy vele logikai-

[77] Csábítóan tűnhet Ulpianusnak a D. 47, 2, 52, 20 alatt található véleményét is idehozni, ahol szintén *actio in factum* ad az ellen, aki idegen állatot használt fedezetésre a tulajdonos engedélye nélkül. Ez az eset azonban jobban megvizsgálva koncepcionális eltéréseket mutat az általunk elemzethez képest: mindenekelőtt nem szerződéses kapcsolatról van szó; továbbá itt az *animus furandi* hiánya miatt döntött Ulpianus az *actio furti* helyetti *actio in factum* mellett. (Gröschler, 2002, 276.)

[78] Az egyikben élőek közötti jogügyletről: próbára vételről, míg a másikban halál esetére szóló jogügyletről: *legatum*ról van szó; az egyikben konkrétan megjelölt lovak képezik a jogügylet tárgyát, míg a másikban egy egész ménes. Az egyikben a kipróbálás terjedelme a kérdéses, míg a másikban a használati jog terjedelme kerül fókuszba.

lag analóg esettel, amelynek a megítélése egyszerű. Ezzel a logikai bravúrral érthetővé tette, az előttünk fekvő, kérdéses tényállásra miért azt a választ adta, amit.

Megpróbálom most én is a nagy jogtudós módszerét használni, és felmutatni a párhuzamot a D. 7, 4, 12, 8. és a D. 19, 5, 20pr között: ahogy a használatba kapott lovakkal sem lehet versenyezni a cirkuszban, úgy a kipróbálásra átvett lovakkal sem. A próbára vételnél megvalósított kipróbálás ugyanis nem többre, mint pusztá használatra jogosítja fel a kipróbálót. A cirkuszi versenyen való indulás azonban gyümölcsötzetést valósít meg, mert magában hordozza a gazdagodás lehetőségét. Ennél fogva túllépi a pusztá használat kereteit, s nem számít *gratuitum* kipróbálásnak. A *desultor* ugyan pusztá kipróbálásra vette át a lovakat, ám versenyzett és díjat nyert velük a cirkuszban, ezáltal túllépte a lovak tulajdonosával kötött egyezség kereteit, s e tettéért felelnie kell a jog színe előtt.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Különlegességekben gazdag jogesetünk elemzése során összefoglalva az alábbiakra bukkanunk: a D. 19, 5, 20pr *quasi* hidat képez a múlt és a jelen római joggal foglalkozó tudósai között, Labeótól Ulpianuson át egészen a kortárs szerzőkig. A fragmentumban – melynek tényállása az ember igazságérzetére erősen apellál – az *expressis verbis* felvetett eljárásjogi kérdés mellett több anyagi jogi dilemma is megbúvik. Ezek vizsgálata során arra jutottunk, hogy dogmatikailag valószínűleg egy *condicio resolutivával* ellátott próbára vételről van dolgunk, ahol a borvételnél szokásos háromnapos elállási határidő jelenik meg. Ulpianus kérészetet adna az eladónak a vevővel szemben, azonban az *emptio venditi* helyett egy *praescriptis verbis actiōt* javasol; feltehetőleg azért, mert nem az adásvétel esszenciális elemeit érinti a jogvita. Ezzel a Labeo-féle prokulianus álláspontot követi. Az eladó perlési lehetőségét úgy indokolja, hogy a cirkuszi versenyen való indulás, s még inkább a fődíj elnyerése, túllépi a vevő oldalán értendő *gratuitum* kipróbálást.

IRODALOM

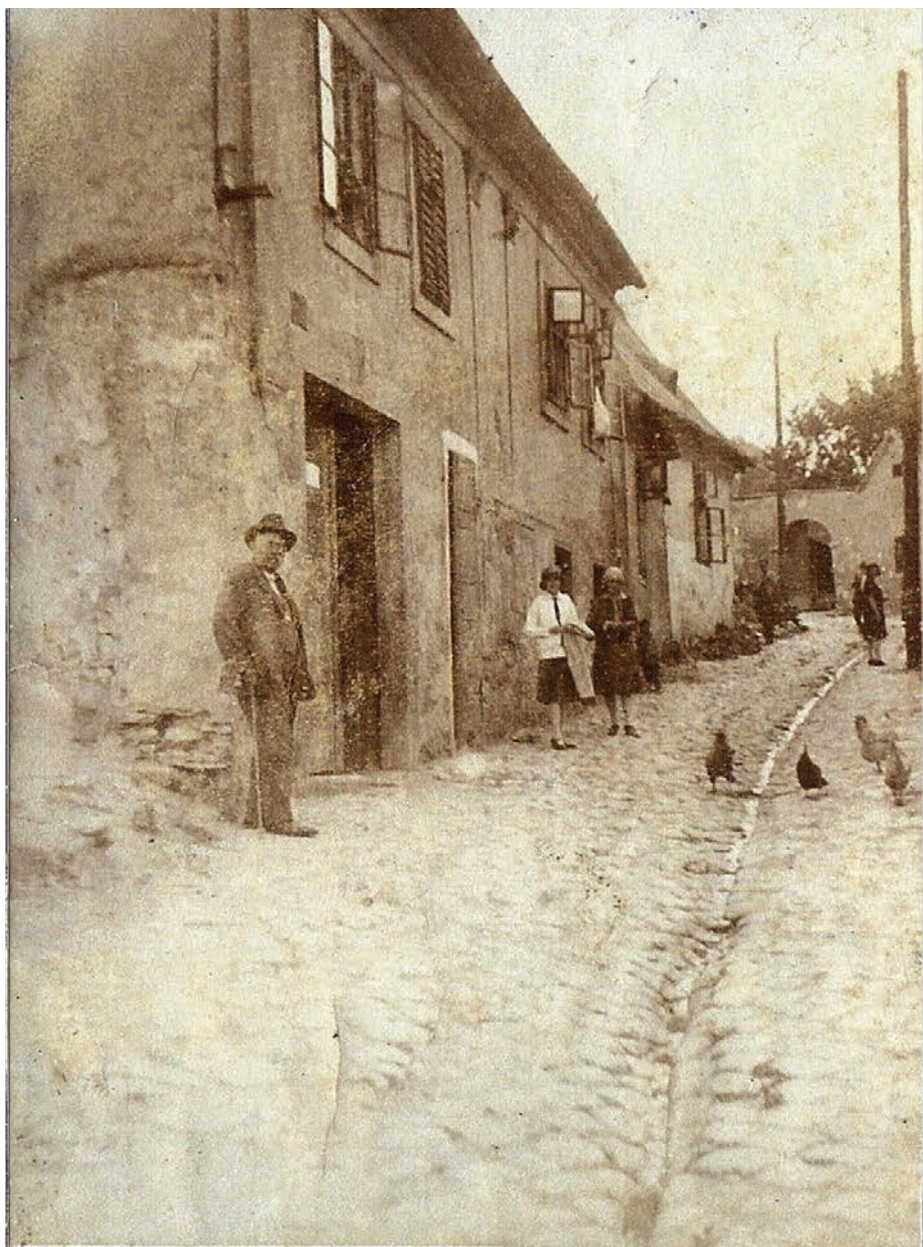
- Artner, Michael (2002): *Agere praescriptis verbis. Atypische Geschäftsinhalte und klassisches Formularverfahren*. Duncker & Humblot, Berlin.
- Bechmann, August, (1884): *Der Kauf nach gemeinem Recht, II*. Andreas Deichert, Erlangen.
- Bernstein, Frank (1998): *Ludi publici. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im Republikanischen Rom*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Betti, Emilio (1965): Zur Problem der Gefahrtragung bei zweiseitig verpflichtenden Vertägen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 82. évf. 1–226.
- Deli, Gergely (2014): *Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban*. Gondolat, Budapest.

- Ernst, Levy (1963): *Gesammelte Schriften*, II. Böhlau, Köln-Graz.
- Flume, Werner (1976): 'Aufhebungsabreden beim Kauf'. In: Medicus, D., Seiler, H. (Hg.): *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*. Beck, München, 309-331.
- Földi András (2001): *A jóhiszeműség és a tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. (Bibliotheca Iuridica) Budapest.
- Gradenwitz, Otto (1887): *Interpolationen in den Pandekten*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
- Gröschler, Peter (2002): *Actiones in factum. Eine Untersuchung zur Klage-Neuschöpfung im nichtvertraglichen Bereich*. Duncker & Humblot, Berlin.
- Hamza Gábor (1983): Szerződésfogalom a Mediterráneum antik jogaiban. *Jogtudományi Közlöny* 38. 43-48.
- Honsell, Heinrich. – Mayer-Maly, Theo – Selb, Walter (1987): *Römisches Recht*. Springer, Berlin.
- Jakab Éva (2004): Periculum und Praxis: Verträgliche Abreden beim Verkauf von Wein. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 121. évf. 189-232.
- Jakab Éva (2009): *Risikomanagement beim Weinverkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum*. C. H. Beck, München.
- Jusztinger János (2016): Tulajdonátruházás adásvétellel az ókori Rómában az új Ptk. rendelkezéseinek tükrében *JURA*, 2. 74-83.
- Kaser, Max (1971): *Das Römische Privatrecht, Erster Abschnitt*. C. H. Beck, München.
- Kranjc, Janez, (1989): 'Die actio praescriptis verbis als Formelaufbauproblem', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 106. évf. 434-468.
- Memmer, Michael (1990): Der „schöne Kauf“ des „guten Sklaven“. Zum Sachmängelrecht im Syrisch-römischen Rechtsbuch. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 107. évf. 1-45.
- Misera, Karlheinz (1982): Der Kauf auf Probe im klassischen römischen Recht. In: Temporini, H. -Haase, W. (Hg.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. II.14. De Gruyter, Berlin-New York, 524-582.
- Peters, Frank (1973): *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrechts*. Böhlau, Köln-Wien.)
- Pókecz-Kovács Attila (2011): Rücktrittsvorbehalt und pactum displicentiae (Ulp.D.19.5.20pr.), *RIDA* 58. 315-338.
- P. Szabó, Béla (2011): Papinianus, a tragikus színpadi hős: „Történeti tényállások”. In: Jakab Éva (Hg.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*. Szeged, 157-176.
- Siber, Heinrich (1907): *Die Passivlegitimation bei der rei vindicatio*. A. Deichert, Leipzig.
- Siber, Heinrich (1928): *Römisches Recht*. Hermann Sack, Berlin.
- Siklósi Iván (2005): A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban. *Acta Iuridica et Politica* Tom. 67/19. Szeged.
- Siklósi, Iván (2013): Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez. *Jog-Állam-Politika*, 1. 177-194.
- Stanicki, Henning (1964): *Über die Entwicklung der adilizischen Sachmängelhaftung*. G. Bauknecht, München.

- Wacke, Andreas, (2002): Dig. 19, 5, 20 pr: Ein Siegespreis auf fremden Pferden – Zur Gewinn-Ablieferungspflicht beim Kauf auf Probe. SZ 119. 359–379.
- Wieacker, Franz, (1932): *Lex commissoria. Erfüllungszwang und Widerruf im römischen Kaufrecht*. Springer, Berlin.
- Wissowa, Georg (1903): *Paulys Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Hbd. 9, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart.
- Zimmermann, Reinhard (1996): *The Law of Obligations*. Oxford UP, Oxford.
- Zulueta, Francis de (1945): *The Roman Law of Sale*. Calderon Press, Oxford.

Kereszt tér 16.

Holdvilág utca

Gyönyörű képességünk, a térrend

*A Föld nomosza és annak aktualitása a XXI. században**

„- Mit tanácsol uraságod? - kérdezte.
 - Milyen bolygót látogassak meg?
 - A Földet - felelte a földrajztudós.
 - Jó híre van...”^[1]

Jelen tanulmány célja, hogy Carl Schmitt nemzetközi jogi tárgyú írásait elemezve vizsgáljon meg egy, a szuverenitással és területiséggel összefüggő, az államelmélet és az államtan szempontjából egyaránt fontos és jelentős problémát. Az elemzésünk tárgyát képező kérdés az, hogy az évszázadok folyamán miként változott az egykor a szuverenitás kis barlangjait „létrehozó” veszfáliei rendszer – vagyis a „nemzetközi kapcsolatok etatista rendszere”^[2] – egy olyan konstrukcióvá, amely a kölcsönös függőség (interdependencia) és a „viszonylagos deterritorializáció” fogalmaival írható le, s amelyben a terület fontossága – a közkeletű felfogás szerint legalábbis – csökkenni látszik az emberi viszonyok alakításában.^[3] E folyamat egyes állomásait a tér(rend)felfogásokban bekövetkezett változások (a „térforradalmak”) illusztrálásával kívánjuk bemutatni, Schmitt mellett természetesen más szerzők gondolataira is támaszkodva.

* A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alapkutatás 2016-2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült. A szerző hasonló címmel tartott előadást a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen 2017. november 23-án, az Államelmélet alapkérdései II. című konferencián; jelen tanulmány az előadás tartalmilag kibővített, egyben szerkesztett változata.

[1] Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*. (Ford. Rónay György.)

[2] Galló, 2010, 14.

[3] O'Brian - Williams, 2004, 316.

I. AZ ÁLLAM MINT A RACIONÁLIS CSELEKVÉSI TÉR KIALAKÍTÓJA ÉS SZAVATOLÓJA

Köztudomású tény, hogy a modern állam csak fáradságos harcok eredményeként tudott kiemelkedni a vallás-és polgárháborúkkal sűrűn tarkított anarchikus időszakból, a kiskirályok és oligarchák uralta feudális territóriumok „káoszából”, hogy végül a zavargásokat leküzdve elnyerje kiteljesedett formáját és arcukat. Az általános államtan (*allgemeine Staatslehre*) rendszerező teoretikusa, Georg Jellinek nem véletlenül fogalmazott úgy, hogy „a szuverenitást nem szobatudósok hívták életre, hanem hatalmas erők, melyeknek küzdelme évszázadok tartalmát képezte.”^[4] Hendrik Spruyt is arra a következtetésre jutott, hogy az a szelekciós folyamat, amelynek következményeként a területi állam kiszorította a politikaalakítás frontvonalából a különféle riválisokat (a birodalmi, konföderációs és városállami entitásokat), hosszú évszázadok harcainak folyamánya.^[5] A 11. századtól a 15. századig ívelő társadalmi átalakulási folyamat végső soron „a kis kiterjedésű, de központosított városállamok, illetve a nagy kiterjedésű, heterogén területű és többközpontú birodalmak, valamint a laza szerkezetű konföderációk helyett a közepes kiterjedésű, központosított döntéshozói testülettel bíró területi államot ruházta fel a társadalmi döntések meghozatalának jogával”.^[6] A belső felekezeti- és polgárháború elleni küzdelmek eredményeként, a hivatalnoki karra és a katonaságra támaszkodva a fejedelmi állam sikeresen alakított ki egy vallások felett álló, racionális cselekvési teret, amely már állami és politikai értelemben volt meghatározott.^[7]

Az „európai államjog első világos jogi fogalmait” – például az állammal összekapcsolt szuverenitás fogalmát – tehát a polgárháború meghaladásának igénye, a köznyugalom, a közbiztonság és a közrend iránti törekvés szülte. A *ius publicum Europaeum* döntőnek számító fogalmát, a bel- és külpolitikai értelemben egyaránt szuverén államot a modern állam születésének egyik bábójaként, „összehasonlíthatatlan eredménnyel” a francia Jean Bodin dolgozta ki 1576-ban (mindössze négy évvel a párizsi „Szent Bertalan-éjszaka” kaotikumát követően), a *Hat könyv a köztársaságról* című művében. A fogalmat aztán az angol Thomas Hobbes tökéletesítette 1651-ben, megértve a „modern Leviatánt – amely négy formában jelenik meg –, az Isten és állat és ember és gép négyes kombinációjaként”.^[8] Az állami főhatalom abszolút természetét, azaz mindenkire kötelező voltát a jelzett korszakban a szuverén és az alattvalók „kétoldalú kötelme”, a védelem és az engedelmesség kötelezettsége alapozhatták meg: „az az állam szuverén, az követelhet engedelmességet, amelyik képes megvédeni saját polgárait. Ez adja az állam legitimitását.”^[9]

[4] Jellinek, 1914, 435.

[5] Spruyt, 1994

[6] Jakab 2009, 173.

[7] Koselleck, 2016, 25–26.

[8] Schmitt, 2010, 43.

[9] Paczolay 1992, XI. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy a szakirodalomban olyan álláspont is ismert, amely szerint az abszolutista eszmerendszer korántsem valamiféle radikálisan új nézet •

II. AZ ÁLLAM MINT A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK KIEMELT SZEREPLŐJE

A jelzett általános társadalmi és politikai szituáció közepette, a 16. században jegecesedett ki a már említett *ius publicum Europaeum*, azaz a kontinentális „európai nemzetközi jog” korpusza. E „joganyag” a nemzetközi jog spanyol (15. század vége – 1648), francia (1648–1815) és brit (1815–1914), összességében klasszikusnak tekintett korszakaiban bizonyulhatott különösen virulensnek.^[10] A *ius publicum Europaeum* sajátossága, hogy annak fókuszpontja – az államokból rekrutálódó új territoriális rendre vagy térrendre figyelemmel – a szuverén európai államok körére esett. A „nemzetközi” kapcsolatok tehát a szuverénként megjelenő európai államok köré összpontosulva szerveződtek, és „államközi” karakterrel bírtak. Az új típusú nemzetközi jogi felfogás kidolgozóit – így Balthasar Ayalát és Albrico Gentilit – gondolataik kifejtésekor egyébként kimutatható módon inspirálta Jean Bodin korábban említett, korszakos jelentőségű munkája. A szuverén állam, mint a nemzetközi kapcsolatok kítüntetett szereplője, a nemzetközi jog alakítójává vált, egyértelműen megtörve ezzel a *respublica Christiana* tengelye mentén elgondolt középkori spirituális térfelfogást, s felváltva azt a térrend egy radikálisan újszerű megközelítésével.^[11]

S míg korábban irracionális, mitikus magyarázatokkal szolgáltak a különböző hatalmi egységeket egymástól a térben elválasztani hivatott határok fennállására nézve (ezek közé tartoztak az óceánokra való utalás mellett az olyan magyarázatok, mint a görög-római mitológiában Herkules oszlopai, vagy a skandináv mitológiában Midgard Kígyója), addig a nagy földrajzi felfedezéseket követően, és a földrajzi térképek fejlődésével megpróbálták egy racionálisabb megközelítés alapjait megvetni.^[12] A térképek egyébként is kítüntetett szerepet játszottak az államfejlődés történetében, hiszen azok végső soron a nemzetállamot létrehozó történelmi folyamat vizualizációs kifejeződései voltak, és a szuverenitást öntötték „képi formába” a határok újfajta, vonalak segítségével történő ábrázolásával. A határokat rögzítő térképek, mint a „térrepresentáció” alapformái, fokozatosan szorították ki az atlaszokon korábban feltűnő szeleket, óceáni áramlatokat, az utazásokat megőrkítő hajókat, sőt tengeri szörnyeket, sárkányokat, különböző állatfajokat, bibliai allegóriákat, és egyéb szimbólumokat.^[13] Az új típusú térrepresentáció tehát szoros szimbiózisban áll(t) a nemzetállami elv keletkezésével és működésmódjával, és a politikai térképek a

- megjelenését jelenti. Sashalmi Endre szerint „az abszolutista szerzők, akik egy olyan korszakban éltek, amikor a szükséghelyzetek szaporodtak, és a radikális ellenállási teóriák állandó fenyegetés jelentettek, mindössze általános érvényű jogelvé tettek azokat az előjogokat, amelyekkel korábban sokak szerint csak kivételes esetben bírt az uralkodó.” (Sashalmi, 2006, 22.)

[10] A korszakolást Bruhács János tipizálása alapján végeztük el. Bővebben lásd Bruhács, 2009, 47–57.

[11] Schmitt, 2006, 126–127., 140. A „*Respublica Christiana*” európai közössége mibenlétére nézve lásd Jackson, 2007, 33–38.

[12] Schmitt, 2006, 52., 87–88.

[13] Zombory, 2010, 22.; Khanna, 2017, 17–18.

„történelem elsődleges propagandaeszközeként”^[14] kezdtek funkcionálni. A modern kartográfia minderre figyelemmel olyan hatalmi eljárássá változott, amely egyetlen ernyő alatt fogta össze a különböző társadalmi tereket; az itt említett probléma korántsem jelentéktelen következményeként a geográfia elviekben semleges tudománya átpolitizálódott, és a politikum szférájával érintkezve a politikai instrumentalizáció „áldozatává” vált.^[15]

A modern értelemben vett területi államról a vesztfáliai békeszerződés-ként elhíresült egyezmények^[16] elfogadásától kezdve beszélhetünk. A vesztfáliai rendszer névumának számított, hogy a korábbiaktól eltérően már nem a birodalom, a dinasztia vagy a vallási hovatartozás bizonyult perdöntőnek, hanem az állam vált az „európai rend alapkövévé”, a terület, népesség, valamint a kormányzat „triászának” egységén nyugvó szuverén államiság^[17] mellett létrehozva egyúttal a modern európai államrendszert is. Amennyiben egy állam elfogadta azokat az alapvető feltételeket, amelyeket e rendszer rögzített, „akkor a többiek elismerték őt olyan nemzetközi »polgárnak«, aki képes fenntartani a saját kultúráját, politikáját, vallását és belpolitikai rendjét, a külső intervenciótól pedig megvédelmezi őt a nemzetközi rendszer.”^[18] Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a „vesztfáliai szuverenitás” sokkal inkább tekinthető egy ideáltipikus elképzelésnek, semmint a realitás próbáját kiálló modellnek. Krasner a vesztfáliai szuverenitás elgondolását egyenesen „szervezett képmutatásnak” (*organised hypocrisy*) nevezte, mivel az erős államok csak akkor tartották magukat az elvi maximákhoz, ha az éppen érdekükben állt; *de facto* pedig soha nem voltak olyan mértékben szuverének az államok, ameny-

[14] Khanna, 2017, 18.

[15] Erre nézve lásd Schmitt, 2006, 88. Az eredendően tiszta földrajzi fogalmak értelmezése mindennek köszönhetően időnként éles politikai küzdelmekhez vezetett, igazolva ezzel Hobbesnak a földrajztudományra is adaptálható pesszimista maximáját, miszerint az aritmetikai és geometriai bizonyosságok azonnal problematikussá válnak, amint a politikai szférájával kerülnek érintkezésbe. Schmitt példaként említi a kezdő hosszúsági kör (*prime meridian*) körül a greenwichi és a párizsi királyi obszervatóriumok között kialakult rivalizálást.

Schmitt egyébként maga is idézi Pascal *bon mot*-ját, mely szerint adott esetben egy délkör dönthet az igazságról. Eszerint „Három fokkal magasabb földrajzi helyzet felborítja az egész jogrendet, egy délkör dönt az igazságról; néhány évnyi használat után megváltoznak az alapvető törvények; a jognak is megvannak a maga korszakai; a Saturnus belépése az Oroszlán jegyébe ilyen vagy olyan bűn kezdetét jelzi. Fura jogrend az, amelynek egy folyócska a határa. Igazság a Pireneusokon innen, tévedés odaát.” (Pascal, 1996, 79.)

[16] A vesztfáliai békeszerződés valójában két részből állt: egyfelől a német császár és a svéd király között 1648. október 14-én kelt osnabrückeri, másfelől pedig a német császár és Franciaország között Münsterben, ugyanezen év október 24-én kötött szerződésből. Bővebben lásd Csarada, 1910, 80.

[17] Szakmai berkekben köztudomású tény, hogy Jellinek szerint az állam fogalmi komponensei közé tartoznak: (1) az elhatárolt terület, (2) a lakosság (az „egységgé összefogott emberi sokaság”), és (3) a legfőbb hatalom léte. (Jellinek, 1914, 394–427.) A szakirodalomban azonban létezik olyan – egyébként atipikusnak számító – vélemény is, miszerint a főhatalom nem az állam alkotórésze: feltétele ugyan az állami létnek, és „alkotórésze a fogalommeghatározásnak, de nem ama jelenség tárgyának, mit állammak nevezünk.” Lásd Polner, 1935, 6.

[18] Kissinger, 2015, 34–35.

nyire ezt egyesek feltételezték.^[19] A vesztfáliai modell a jelzett ellentmondások ellenére mégis érzékletesen jellemezhető néhány alapelv mentén. Kiss J. tipizálását hasznosítva ezek az elveket az alábbiakban foglalhatjuk össze. (1) A hatalom legfőbb forrása az ellenőrzés alatt tartott terület, azaz az államok világos területi határokkal „körülbástyáztak”, és e terület vonatkozásában erőszakmonopóliummal, a jogrendszert létrehozó hatalommal és adószuverenitással rendelkeznek (a *territorialitás elve*). (2) Az államok a nemzetközi rendszer alapvető (sőt egyetlen) szereplői és alakítói; a külső szuverenitás értelmében egyetlen, maguknál „magasabban álló” hatalomnak sincsenek alávetve, és az önségély elve mentén az érdekeik legjobb védelmezésére, illetőleg hatalmi képességük maximális kiaknázására törekednek (a *szuverenitás elve*). (3) A szuverén államok egymás között a hatalmuktól, területi kiterjedtségüktől vagy más paraméterüktől függetlenül egyenjogúnak számítanak.^[20] A szerződések és az államközi jelleggel bíró nemzetközi jog mentén szabályozott állami kapcsolatok az önkéntesség elvén nyugszanak, a szerződések pedig szabadon felmondhatók. Az államközi kooperáció alapja szintén az államok önérdelke, és minden államot megilleti a *ius ad bellum* (a hadviselés joga) mint az állami érdekek érvényesítésének végső eszköze, és az állami szuverenitás legitim kifejeződése (a *legalitás elve*).^[21]

Ebben a klasszikus megközelítésben a háború valóban nem más, mint a politikai érintkezés folytatása más eszközök közbeiktatásával,^[22] az államhoz mint lényegi politikai egységhez tartozó *ius belli* pedig az „a valóságos lehetőség, hogy az ellenséget adott esetben saját döntés alapján határozzák meg, és győzzék le”.^[23] Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül az a tény sem, hogy a kora újkorban végül is siker övezte a háborúk szabályozással való korlátozását (*Hegung des Krieges, bracketing of war*), és a vesztfáliai Európa Schmitt meglátása szerint civilizálta, megszelídítette, és védelmi intézményekkel vette körül a háború konvencionális ellenségességét. Ekként a *ius publicum Europaeum* „háborúja államok közötti háború volt, amelyet egy reguláris állami hadsereg vívott egy másik regu-

[19] Krasner a szuverenitás négy jelentését különíti el, ebből pedig csak egy illethető a szűkebb értelemben vett „vesztfáliai” jelzővel: ez a szisztema minden „külső játékost”, szereplőt kizár a bel(ső) politika alakításából, a kormányok döntéshozatalából, tehát azt jelenti, hogy az államok a külső hatalmaktól függetlenül, a saját belátásuk szerint alakíthatják a belpolitikájukat. Ehhez társul még az állam nemzetközi közösség általi elismertsége (nemzetközi jogi szuverenitás), az állam ellenőrző és szabályozó képessége (klasszikus vagy belső szuverenitás), valamint a határok védelme, az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke határok közötti áramlásának ellenőrzése. (Krasner, 1999, 3–4., 43–73.)

[20] Emmerich de Vattel metaforája szerint „a törpe is pontosan annyira ember, mint az óriás, egy kis köztársaság nem kevésbé szuverén, mint a leghatalmasabb királyság.” (Vattel, 1797, LXIII.)

[21] Kiss J., 2003, 14., 225. Hasonló karakterjegyek mentén írta le a modern államot Skinner és Held megállapításai nyomán a Held – McGrew szerzőpáros is: „a politikai uralom korábbi formáitól a modern államot a szuverenitás, a területiség és a legitimitás kitüntetett szimmetriája, kölcsönös megfelelés különbözteti meg.” Lásd: Held – McGrew, 2007, 14.

[22] Clausewitz, 1853, 24.

[23] Schmitt, 2002, 30.

láriis állami hadsereggel.”^[24] Az európai nemzetközi jog – mint az újkor tipikus produktuma – tehát végső soron sikeresnek bizonyult abban, hogy a szuverén európai államok konfliktusaira alkalmazza a rendszeres szabályokkal körülírt hadviselés doktrínáját. Ezt úgy tudta elérni, hogy az újonnan kialakult európai államrendszer által kimunkált struktúra szerint a háborúban érintett felek egymást egyenrangúként elismerő harcostársaknak számítottak.^[25]

III. A TÉRFELFOGÁS ÁTALAKULÁSAI

A térfelfogások már jelzett racionális alapokra helyezésével függ össze, hogy 1492 után egyfajta „globális lineáris gondolkodás” jegyében mindinkább igyekeztek egy olyan perspektívára helyezkedni, amely az egész bolygót magában foglaló értelmezési keretet kínált. A „tértudatosság” új alapokra helyezését az tette különösen sürgetővé, hogy a nyugati racionalizáció eredményeként előálló nagy földrajzi felfedezések^[26] nyomán az európai hatalmak között nagyszabású küzdelem indult meg az újonnan felfedezett területek felosztásáért. Schmitt *A Föld nomoszában* hosszan tárgyalta e globalításban gondolkodó felfogás kezdeteit. E körben említette meg az „első globális vonalakat” jelentő ún. *rayákat* (az Új Világot spanyol és portugál befolyási övezetekre osztó vonalakat),^[27] valamint a „barátság-vonalakat”, amelyek egy bonyolult geometriai vonal segítségével az európai kontinens tengeri határait jelölték ki (horizontálisan a Ráktérítő, vertikálisan pedig a Kanári-, vagy az Azori-szigetek mentén) – egyben jelezve az „európai közjog” „területi hatályának” végességét is.^[28] Az ismert glóbusz illetén felosztását követően gyakorlatilag mindössze két olyan zóna maradt „parlagon heverve”, amely mentesnek bizonyult az „óvilág” európai hatalmai által gondosan kidolgozott jogi alapelvek érvényesülésétől: az Újvilág területfoglalásoktól – és a korábbi feudális európai rend „ölelésétől” – még mentes, „szabadon elragadható” terrénuma, valamint a világóceánok „törvényen kívüli birodalma”.^[29]

A felfedezett területek egymás között történő felosztása, illetve ennek elismerése a különböző – az egymás közötti kapcsolataikat tekintve riválisnak számító – európai államhatalmak részéről univerzális szintű következményekhez vezetett. A még el nem foglalt („okkupálható”) területekért, a *terra*

[24] Schmitt, 2002, 109. A háborúk szabályozással történő korlátozására – és ennek a gondolatnak a klasszikus szerzők (például Pufendorf, Bynkershoek vagy Vattel) munkáiban történő megjelenésére – nézve lásd Schmitt, 2006, 164–168.

[25] Dinnyei, 2007, 23.

[26] Schmitt, 2006, 132.

[27] A *rayákat* – utalva az 1494. évi tordesillasi szerződésre – úgy is felfoghatjuk, mint két azonos, földrajzi térben létező keresztény államalakulat uralkodói között pápai közvetítés útján létrejött megegyezést. Lásd Schmitt, 2006, 91–92.

[28] Schmitt, 2006, 87–99.

[29] Uo. 94.

*incognita*ért megkezdődő, hosszadalmas és komplikált „versenyfutás” mellett e konzekvenciák közé sorolhatjuk azt is, hogy európai viszonylatban sikerült észszerűsíteni, humanizálni és törvényes keretek közé szorítani, ezáltal a reguláris hadseregek szembenállására korlátozni a háború jelenségét.^[30]

Ennél is fontosabb, hogy az 1648 és 1914, tehát a vesztfáliai rendszer gerincét jelentő münsteri és osnabrücki szerződések aláírása, és az első világháború kitörése közötti időszakot az európai államok bázisán szerveződő államrendszer, és annak térfelfogása dominálta. A technikai infrastruktúra fejlődése következtében előálló térforradalom teljesen új alapokra helyezte a hosszú évszázadokon keresztül meghatározó középkori térfelfogást,^[31] végleg szakítva a teológiai dimenziók mentén meghatározott *Respublica Christiana* sajátos struktúrájával. A technikai progresszió mellett ráadásul az új rendszer „legitimációs szükségleteinek” szolgáltatába sikerült állítani a karteziánus természetfilozófiából kisarjadó térszemléletet is. Annak érdekében ugyanis, hogy az államterületet kompakt egységként, és a társadalmi létezés tulajdonképpeni keretként lehessen feltüntetni, alkalmazni lehetett azt a Descartes által kimunkált tanítást, amely a testi létezők (*rex estensa*) egyedüli tulajdonságaként a térbeli kiterjedést nevezte meg. A *filozófia alapelveiben* (1644) Descartes amellet érvelt, hogy a teret egységes – és folyamatos – vonatkozási rendszerként kell felfogni, és e térben a tárgyakra diszkrét, egymástól elkülönült entitásokként kell tekinteni. A mozgást és távolságot szintén a kiterjedés és az egymásmellettség objektív ismérvei kondicionálják, így a háromdimenziós térben nem képzelhető el, hogy ha a távolabb eső tárgyakhoz kívánunk eljutni, ne kelljen áthatolni más közelebbi tárgyakon és helyeken is. E természetfilozófiai elképzelés hamar követőkre talált a politikai gondolkodásban is, az államokra alkalmazva a mechanika eme szabályait, és megalapozva a „karteziánus társadalmi tér államközpontú gondolatát”.^[32] (Schmitt egyébként a *Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes* című, 1937-ben megjelent munkájában azt állította, hogy a döntő cselekedetet Descartes hajtotta végre, amikor mechanizálta az embert; Hobbes érdeme ehhez képest abban rejlik, hogy – mintegy másodlagos mozzanatként – elvégezte az állam mechanizálását is.^[33])

Schmitt a térfelfogásbeli változásokat vizsgáló kutatásai során előszeretettel használta a „nagyterség” (*Großraum*) terminusát, hangsúlyozva, hogy az „ellenségképző asszociációk” mindig egy meghatározott fizikai térben keletkeznek, tehát a politikum elválaszthatatlan a térbeli dimenzióktól.^[34] Minden rend és rendezés személyi és területi értelemben is valamiféle meghatározottságot hordoz, azaz a területiség szempontját nem rekeszthetjük ki a gondolkodásunk-

[30] Uo. 100., 133.

[31] Schmitt, 1995, 388.

[32] Jakab, 2009, 164–165., 169.

[33] Lásd: Schmitt, 1995, 139–147., illetve Boros, 2001, 81–124.

[34] Dinnye, 2007, 24. Az ellenségkonstruáló, „aszimmetrikus” ellenfogalmak (hellén-barbár, keresztény-pogány, „felsőbbrendű-alsóbbrendű” ember) problémájára nézve lásd Koselleck, 1997.

ból. A térrendezés nélkülözhetetlen elemei sokáig főleg az állam fogalmán belül jelentkeztek, amely területileg körülhatárolt, kompakt és zárt egységként jelent meg. (Tegyük hozzá, hogy az Európa-centrikus nemzetközi jog korszaka is ezt az államfogalmat ismerte el „legitimként”.) Az állam e 18–19. századi fogalmát azonban már a *völkisch* értelmében felfogott „nép” fogalma is megrendítette, és meghaladottá tette. Schmitt ehhez azonban már 1939-ben hozzátette, hogy a nemzetközi jog elméletét nem pusztán a „nép” fogalma, de a térrend és a térrendezés aspektusából is felül kell vizsgálni. E revízió folyamán szerinte a konkrét nagytérség, valamint az ehhez rendelt nagytér-elv fogalmaira érdemes a vizsgálatok hatókörét kiterjeszteni. (A nagytérség gondolatát egyébként első ízben az 1823-ban kelt Monroe-doktrína tartalmazta, kimondva a „térségedegen hatalmak” beavatkozásának tilalmát.^[35])

A nagytérrend-felfogás gyarmatosításban, gazdasági terjeszkedésben és katonai inváziókban játszott szerepét nem feledve Schmitt a nagytérrend-felfogás keletkezésében gazdasági jelleget vélt felfedezni, amennyiben az a tengerek szabadságán alapuló világméretű angolszász szabadkereskedelem alternatívájaként tűnt fel. A kereskedelem, a tulajdon, a gondolat, és a mozgás szabadságát hirdető univerzális eszmék valójában csak az angolszász „világuralmat” leplező paraván szerepével bírtak; a jelzett szabadságjogokra hivatkozó politikai kánonnal szemben a „népét és területét egybeforrasztó” vilmosi Németország szállt harcba, megteremtve egy konkrét rendet. Schmitt 1939-ben – összhangban a nemzetiszocialista korszellelem uralkodó felfogásával – úgy látta, hogy a versailles-i rendszer Németország megosztásának árán igyekezett „megtámogatni” az államok univerzális nemzetközi rendszerét, de „az új *Reich*” (a hitleri Németország) homokot szórt a versailles-i rendszer fogaskerekei közé, amikor az univerzalista politikai erőket provokálva kialakította a saját konkrét nagytérrendjét. A nagytér centrumában eszerint az a birodalom áll, amely a német államszervezet motorjaként üzemel, és a nyugati demokráciák által kifundált „igazságos háborúval” szembeni védelem legfőbb biztosítéka. A birodalom Schmitt érvelése szerint „megvédi nagyterét, amelyet expanziós képességei alapján, térségbeli rendeltetésének betöltése és gazdasági érdekei érvényesítése érdekében szervez meg a vele földrajzi összefüggésben álló területeken, ahol nem csupán politikai, de kulturális vezető szerepe is érvényesül, s ahol nem tűri külső hatalmak beavatkozását a saját Monroe-elvének megfelelően. A közép- és kelet-európai nagytérségben (...) élő népeket és népcsoportokat Németország érti meg, és nem az individualista, materialista nyugati hatalmak.”^[36] A Wehrmacht katonai sikerei ideig-óráig talán képesek voltak életben tartani a nagytérről szőtt eme ábrándokat, a német vereséget követően azonban Schmitt is kénytelen volt „aktualizálni” a nagytérrel kapcsolatos meglátásait.

[35] Schmittnek *A térségben idegen hatalmak beavatkozásának tilalmával végrehajtott népjogi nagytérrendezés* című (1939-ben elhangzott) előadásában foglaltakat idézi Pritz, 2005, 214., 218. Lásd még Schmitt, 1995, 269–371., a Monroe-doktrínára vonatkozóan 277–285.

[36] Kardos, 2004, 375.

A *Föld nomoszának* egyik központi gondolata a formálódó „hidegháború” kontextusába helyeződve éppen ezért azt vizsgálta, milyen hosszú távú következményekkel járt az, hogy az Európa-centrikus rendszer építményén a 19. század alkonyára elodázhatatlanul a repedés egyértelmű jelei kezdtek mutatkozni. A *ius publicum Europaeum* komplexuma már az 1890-től kezdődő átmeneti időszakban komoly kihívásoknak volt kitéve, a rendszer „agonizálása” pedig egészen a „végzetes tördöfést” jelentő első világháború befejezéséig tartott. Az első világháborút követően ugyanis a *ius publicum Europaeum* egy gyökeresen más szisztéma – az „univerzális világjog” koncepciója mentén elgondolt világrend – számára volt kénytelen átadni a „táncparkettet”. A jelzett hanyatlási folyamat egyértelműen összefüggött az Amerikai Egyesült Államok hatalmának és befolyásának növekedésével; bár a Párizs-környéki békerendszer kimunkálásától a második világháborúba történő belépéséig Amerika még hezitált, hogy az izolacionizmus vagy a globális hatókörű „univerzális-humanitárius intervenció” álláspontjára helyezkedjen-e. (Az 1950-es munka eme gondolatai némiképp kontrasztban állnak Schmitt 1939-es előadásának megállapításával. Akkor ugyanis Schmitt még azt a gondolatát osztotta meg a hallgatóságával, hogy az Amerikai Egyesült Államok Theodore Roosevelttől politikájától kezdődően „univerzális imperialistává”, majd Woodrow Wilson révén az értékeit egyetemes „portékaként” tételező nagyhatalommá vált.^[37] A magunk részéről úgy véljük, hogy az igazság valahol félúton lelhető meg; kétségtelen ugyanis, hogy a magát folyamatosan a „kivételenség” toposzával jellemző, és a liberalizmus eszményeit felkaroló USA az első Roosevelttől elnökségével imperialista fordulatot vett, azonban Wilson az első világháború után sikeresen ismerte fel, hogy Amerika a gyakorlatban még nem teljes fordulatszámra képes a globális kötelezettségvállalások kivitelezésére. Az USA imperialista karaktere inkább a második világháború után erősödhetett meg, amikor a „Nagy Háborút” követő izolacionista beállítódással ellentétben Truman elnök büszkén deklarálta, hogy országának „egyetemes érdekeltségei és globális katonai elkötelezettségei vannak az egész világon”.^[38])

A *ius publicum Europaeum* rendjét másrésztől az kezdhette ki, hogy a nemzetközi rend különböző ágensei folyamatosan arra irányuló kísérleteket tettek, hogy a gazdaság és a technika révén megfosszák a politikumot annak egzisztenciális jellegétől.^[39] Az állami szuverenitásokat az új, angolszász orientációjú kurzus protagonistái az állam feletti egységek oltárán kívánták feláldozni, s ebbéli törekvésükben felhasználták a globális kiterjedésűvé váló gazdasági hálózatokat ugyanúgy, mint az újonnan felfutó technológiákat. A térbeliség változása a felfogásuk szerint azt kényszeríti ki, hogy a politikai cselekvések közegeivé a nemzetállami tér helyett az államhatárokon átívelő – esetlegesen interkontinentális – birodalmi terek váljanak. Az ipari ágazatok kontinentális vagy globális

[37] Uo. 375.

[38] Békés, 1982, 10.

[39] Dinnyei, 2007, 25.

szintű együttműködése, az energiaipari és közüzemi hálózatok fokozatos egybe-
 kapcsolódása összességében a gazdasági organizáció soha nem látott szervezési
 modelljeit hívták életre, és lassan, de biztosan olyan erőközpontok keletkeztek,
 amelyek az állami funkciók átvételére is képesnek mutatkoztak.^[40] Schmitt A
Föld nomosza lapjain elégikus hangvétellel jelzi, hogy „a tisztán államok közötti
 jognak tűnő nemzetközi jog államának politikai határai felett, alatt, [és] között
 elterjed a mindent áthatoló szabad, azaz nem állami gazdaság: a globális gazda-
 ság.”^[41] A jogi gondolkodás korábban nem tapasztalt zavarok forrásává vált,
 és a „globalisták” minden mást megelőző értékeként kezdtek a globális ható-
 körű szabadpiacra, a szabadkereskedelemre, valamint az áru, a tőke és a munka
 szabad áramlására tekinteni. Ez a fajta univerzalista-kommerzialista mentalitás
 már az 1860-ban megkötött Cobden-egyezmény szellemiségében is megjelent, ám
 később már azzal a követeléssel állt elő, hogy a nemzetállami határokat leküzdve
 egy univerzális nemzetközi rend pillérévé válhasson, és beépülhessen minden
 állam alkotmányos rendjébe, hivatalosan is elválasztva egymástól a közszférát és
 a magánszférát, egyértelműen az utóbbi hatálya alá sorolja a tulajdon, a keres-
 kedelem és a gazdaság államhatalomtól mentes, privát szféráját.^[42] A térrendek
 átalakulásában-átformálásában tehát döntő jelentőségűvé vált a gazdasági szeg-
 mens. Ez már a gyarmatosítás nyomában feltűnő, és a hódító hatalmakkal koket-
 táló kereskedelmi társaságok idején is realitásnak számított, de a globálissá váló
 világpiac korában abszolút érvényességgel rendelkezik az a megállapítás, hogy a
 gazdasági alrendszer logikája mindent áthat, a globális kapitalizmus szervezet-
 és intézményrendszere pedig polipként terjeszti ki csápjait az egész földgolyóra.
 Schmitt valóságos orákulumnak bizonyult, amikor évtizedekkel ezelőtt papírra
 vetette azt a tézist, hogy a globális piac megteremtésében érdekelt angolszász
 hatalmak (az ekkor még komoly befolyással rendelkező Brit Birodalom, valamint
 az akkortájt felemelkedő USA) liberális-univerzalista politikája azt a célt szol-
 gálja, hogy meghaladja a hagyományos állami szuverenitás felfogást, és egy olyan
 globális térrendet hívjon életre, amely a világpiac és az államközi jog intézményei
 révén tud érvényt szerezni az érdekeiknek.^[43] A nagytérségek hatalmi centrumai
 a gazdasági és a katonai erőfölény birtokában, annak eszközei révén még a hatá-
 raikon kívül eső területek integrálására is képessé válnak – e sorok olvasatán nem
 nehéz a centrum-periféria-félperiféria kategóriáit a világrendszer-felfogás részeként
 kidolgozó Immanuel Wallerstein elméletére asszociálni.

E tendenciák akciórádiusza végül a *ius publicum Europeaum* megrendülésé-
 hez vezetett, ez pedig maga után vonta annak a térrendnek a lassú kiiktatódását,
 amely a hagyományos, specifikusan Európa-központú nemzetközi jog sajátos-
 sága volt, és amely sikeresen járult hozzá a háború humanizálásához és korlá-

[40] Lásd Schmitt, 1995, 234–268.; Dinnyei, 2007, 25.

[41] Schmitt, 2006, 235.

[42] Uo. 235.

[43] Lásd Schmitt: *Völkerrechtliche Großraumordnung...*

tozásához.^[44] A térrend-felfogás alakulásában az is új fejleménynek számított, hogy a technika változásaira, és az új típusú államközi viszonyrendszerre tekintettel a szabad tengerek problémáját követően valamilyen módon rendezni kellett a légtér jogállásának kérdését; a légiháború ugyanis összehasonlíthatatlanul új dimenziókat nyitott a klasszikus szárazföldi és tengeri háborúkhoz képest. Míg a klasszikus szárazföldi háborúk esetén egzaktan körülhatárolható hadszíntérről beszélhetünk – és a megszállók például kénytelenek voltak felvállalni a közrend és a közbiztonság szavatolását, s joguk volt a megszállott területen állami adókat, illetékeket és vámokat szedni^[45] –, addig a különböző objektumokat bombázó pilóta nem szándékozik fenntartani a terület feletti uralmat, így céljává pusztán a rombolás válik.^[46] („Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj” – juthat eszünkbe Radnóti Miklós sora a *Nem tudhatom* című versből.) A politikum térbeli dimenziója ekként kilépett a zárt államterületek homogén világából, és már magába foglalta a tengereket, az óceánokat, a légtereket, sőt akár a sarkvidékeket is.^[47]

A hidegháború „forrósodása” közepette, 1955-ben Carl Schmitt még egyszer elemzés tárgyává tette a jaltai világrendet. A *Föld új nomosza* című tanulmányában három lehetséges koreográfiát vázolt fel a térrendek jövőbeli alakulását illetően. Az első eshetőség az, hogy a globális szembenállás során az Amerikai Egyesült Államok legyőzi riválisát, ezzel megszüntetve a Kelet és Nyugat dualizmusát. Ez az utolsó lépcsőfokot jelentené a világ végső és teljes egysége felé: Amerika a világ egyedüli szuverénjévé válna, az uralma alá hajtva az egész Földet – beleértve a szárazföldet, a tengert és a légteret is –, a saját elgondolásai alapján felosztva, majd igazgatva azt. A második vázolt lehetőség értelmében kísérletet tesznek a korábbi *nomosz* egyensúly-struktúrájához való visszatérésre, de ebben Anglia helyét az az USA venné át, amely e misszió végrehajtására egyedül rendelkezik a megfelelő kapacitással. Amerika ebben a konstrukcióban irányítani és garantálni tudná a világ többi részének egyensúlyát, örködve egyúttal Európa békéje felett is. A harmadik – Schmitt által egyébként pártolt – lehetőség is az egyensúly koncepcióján alapul, de nem egy hegemon hatalom tartja fenn és kontrollálja azt; ebben a forgatókönyvben a béke felügyelői és szavatolói a nagy területi-hatalmi tömbök, az egymással szemben független jogállásra szert tevő nagyterek, amelyek egy nagytérrendet képezve új egyensúlyi állapotot realizálnak, így alapítva meg a „Föld új nemzetközi rendjét”.^[48]

A 20. századra a térviszonyok változása Schmitt szerint a világgazdaság és az egyre inkább univerzálissá váló nemzetközi politika kifejlődésére, és azok szükségleteire tekintettel egyre inkább a nagyobb területi egységek irányába mozdult el (mondhatni, teljessé vált a tér totalizációja). A nagytérségek kialakulásának pedig, mondhatjuk, éppoly állandó kísérője a térforradalmak jelensége, mint Danténak Vergilius a túlvilágon.

[44] Schmitt, 2006, 227–228.

[45] Bodó, 1914, 56–57.

[46] Schmitt, 2006, 320–321.

[47] *A politikai fogalma* olasz kiadásához írt Schmitt-előszót idézi: Dinnyei, 2007, 25.

[48] Schmitt, 2006, 351–355.

IV. SCHMITT GONDOLATAINAK AKTUALITÁSA A 21. SZÁZADBAN

A 21. század második évtizedének vége felé közeledve már-már közhelyszerűnek számít a világ összekapcsoltságáról beszélni; a globalizációnak nevezett jelenség ugyanis olyannyira áthatja a glóbusz egészét, hogy a makroszintű folyamatok mellett a hétköznapiok szférájába is nagymértékben beszüremkedik.^[49] Napjaink mikroszinten érvényesülő példái közül a méltán népszerű Formula-1-es világbajnokság is ezt az alapvető „interkonnektivitást” támasztja alá, hiszen a Föld a különböző nagydíjak közvetítésekor kivetített térkép révén, és a változatos futamhelyszíneknek köszönhetően rendre egyetlen, számos „hálózati pont” mentén összekötött ábrázolás formájában tűnik fel.^[50] Az információs társadalom jelenéből kiragadott példa természetesen csak szemléltető jelleggel bír. A tanulmány zárásaként a makroszintű folyamatok értékelésére teszünk kísérletet, amellet érvelve, hogy Schmitt gondolatai a 21. századra jottányit sem veszítettek jelentőségükből.

Halford J. Mackinder, az angolszász geopolitikai iskola alapító atyja a *Királyi Földrajzi Társaság* (*Royal Geographical Society*) 1904. január 25-én megtartott ülésén meggyőzően érvelt amellet, hogy a földrajz a történelem megértésének kulcsa.^[51] Az a mondás, miszerint „A földrajz a végzetünk”, évszázadokon keresztül helytálló megállapításnak számított. A Schmitt által is vizsgált jaltai világrénd összeomlását követően, az 1989–1991 közötti esztendőök panglossi optimizmus uralta légkörében, a „liberális világforradalom” feltételezett győzelmét ünnepeelve azonban megszaporodott azoknak a szerzők száma, akik felváltva állították ki az állam, a történelem és a földrajz halotti anyakönyvi kivonatait. E szerzők közül kétségtelenül „a történelem végét” vizionáló^[52] Francis Fukuyama tett szert a legnagyobb ismertségre. Fukuyamának azonban szép számmal akadtak „túllicitálói”: Ohmae a térképeket „kartográfiai illúzióként”, a nemzetállamokat pedig a „nosztalgikus képzelgések tárgyaiként”, és a világgazdaság „rendellenesen működő” szereplőiként fogta fel,^[53] Strange az államokat „odvasnak”, „kivájttnak”, és „hibásnak” nevezte,^[54] O’Brien pedig a *Globális pénzügyi*

[49] Berger jogosan jegyezte meg, hogy a globalizáció terminusa mára valóságos klisévé változott, melyet a német szénipar okozta károktól a japán tinédzserek szexuális szokásáig ívelően, széles skálán mozogva használnak. (Berger, 2000, 419.)

[50] A globalizációs tendenciák és a Forma-1 „összekapcsolása” egyébként nem példa nélküli a szakirodalomban. A *konnektográfia* fogalmát megalkotó Parag Khanna szerint a globális hálózatok részét képező, ám a politikai földrajz logikája szerint különböző nemzetállamokhoz kötődő globális városok is megalkották a maguk bajnokságát, és „számos aspektusból olyannyira denacionalizáltak, mint a Formula-1-es csapatok, a világ minden tájáról magukhoz vonzzák a tehetségeket és összegyűjtik a tőkét, hogy saját magukra költsék, mialatt mindannyian ugyanazon a pályán versenyeznek.” (Khanna, 2017, 73.) A Scuderia Ferrari istállóját, és annak tipikusan olasz kötődését szemlélve egyébként nagyon is úgy tűnik, hogy a Formula-1-es csapatok némelyike esetén is indokolt „nacionalizált” közegről beszélni.

[51] Mackinder, 2002, 16–27.

[52] Fukuyama, 1992.

[53] Ohmae, 1995, 7., 12.

[54] Strange, 1995, 55–74.

integráció: a földrajz halála címmel^[55] jelentette meg könyvét. A „mérsékeltbb” optimizmus képviselői csak egy történelmi jelentőségű „unipoláris pillanat” elérézését^[56] látták abban, hogy az USA szuperhatalomból „hiperhatalommá” vált,^[57] és a demokráciaexport egyébként kétes kilátásokkal „kecsegtető” manőverébe fogott. (A „Birodalom” 2001. szeptember 11-ét követő „visszavágása” kapcsán egyébként nem elítélhető módon sokan újból felfedezték a Carl Schmitt által évtizedekkel korábban megfogalmazott gondolatok aktualitását.^[58])

Az érvelések középpontjába ekkoriban rendre a „hagyományos, területi alapú nemzetállami percepció”^[59] válságba jutása került. A posztmodern szerzők szinte egyöntetű véleménye szerint a sebesség véglegesen győzedelmeskedett a tér felett; a deterritorializáció teljesen eloldja a térbeli kötöttségtől a társadalmat; a földgömb „összszugorodik”, a „globális falu” forgatagában pedig a világ egyetlen kaotikus „kairói bazárrá” válik, amelyben számos kulturális stílus versenyez egymással, létrehozva az emberi együttélés különböző modelljeit.^[60] A gazdasági (geökonómiai) tárgyú elemzések arra helyezik a hangsúlyt, hogy a gazdasági növekedés kényszere és a tőkevonzás logikája „maga alá gyúrte” a területet, és a társadalmi alrendszer között egyfajta szerepcserre következett be: az állam politikai hatalma eszerint visszaszorult, a globális tőke szerepe viszont felértékelődött. A transznacionális társaságok költségvetése szinte megegyezik a közepes kiterjedésű európai államok fiskális bevételeinek mértékével, ráadásul ezek a társaságok a „strukturális hatalom” kiemelt jelentőségű eszközei felett rendelkeznek. Ezzel párhuzamosan zajlik a tradicionálisan a politikai szférájába tartozó jelenségek privatizálása is. A jogi alrendszerben zajló változások is olyan extraterritoriális zónákat hoztak létre, amelyekben az „arra érdemesek” a területenkívüliség nyújtotta minden előnyt zavartalanul élvezhetik. „Az offshore cégek, a speciális adókedvezményekkel működő ipari parkok és exportfeldolgozó zónák, a lex mercatoria, a forum shopping (a kedvező jogrendszer megválasztásának lehetősége) és a divatosá váló választott bírászkodás, az amerikai kereskedelmi jogszabályok határon túli kiterjesztése, sőt a kvázi államalakulatok a hirdetői a tér ama új – buborékszerű – formáinak, az extraterritoriális zónáknak, amelyek hajdan csak a diplomáciai képviselőket és a gyarmati privilégiumokat jellemezték. A hétköznapi életben a területenkívüliség hatásait az energiaárak vagy a biztosítási portfóliók és befektetési alapok értékeinek ingadozásai éreztették...”^[61]

Mielőtt azonban a globalizáció jelensége miatt a piaci kapcsolatok dominálta nagytérrendek ellentmondást nem tűrő győzelmét vizionálnánk, érdemes hangsúlyoznunk, hogy a Kaplan által hangsúlyozott „földrajzi bosszú” nem váratott

[55] O'Brien, 1992.

[56] Krauthammer, 1990/1991, 23-33.

[57] Lásd Védrine, 2003.

[58] Lásd Idysseos – Petito, 2007.

[59] Galló, 2010, 14.

[60] Jakab, 2009, 169-170.; McLuhan, 1962, 8-33.; Toffler, 1970, 303.

[61] Jakab, 2009, 172. Az elmúlt évtizedekben lejátszódott társadalmi, gazdasági, politikai és jogi változások mélyebb elemzésére nézve lásd Pongrácz, 2016. Kézirat.

magára sokáig.^[62] Jászi Oszkár több mint egy évszázaddal korábban kelt megállapítása végső soron időtállóan bizonyult: „s bármennyire haladjon is a világtermelés koncentrációja, a területi tagozódás és állami önkormányzat (...) mindig szükséges és elkerülhetetlen marad.”^[63] Végül is egyetlen transznacionális vállalat sem létezhet az államok jogrendszerei nélkül – azt még az ordoliberalis iskola tagjai is elismerik, hogy az állam feladata annak a jogi keretnek a kialakítása, amely biztosítja az alapvető állampolgári jogként tételezett versenyt, működteti az adórendszert, és (a kormánytól elválasztott központi bank révén) őrzi a monetáris stabilitást.^[64]

A geopolitika jelentősége napjainkra újból felértékelődött, és a földrajzot „visszahelyezték korábbi jogaiba”. Tim Marshall meggyőzően érvelt amellett, hogy a politikai vezetőket még mindig számottevő mértékben motiválják földrajzi szempontok, tehát az államférfiak még mindig a „földrajz foglyai”.^[65] Kaplan a földrajzi tényezők hatalmát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a földrajz egyáltalában véve nem halálozott el, a földrajzi tényezők továbbra is jelentős hatást gyakorolnak a társadalom szövedékére és a történelem menetére, a technicizálódás pedig tovább növeli a földrajzi szempontok reputációját. Az elmúlt esztendőket vezetői topikjai közé így olyan geo- és biztonságpolitikai problémák „furakodtak be”, mint az ukrajnai konfliktus, az Iszlám Állam felemelkedése, a tömeges migráció vagy az ezzel (is) összefüggő terrorista támadások felélénykülvése. A geopolitika tehát továbbra is óriási jelentőséggel bír, és ennek igazságát szerencsére egyre több politikai vezető és kutató ismeri fel.^[66]

A történelem tehát minden ellenkező híreszteléssel szemben nem ért véget, a földrajzot nem kell elföldelnünk, a határok jelentősége a 21. századra nézve – a schengeni rendszertől függetlenül – várhatóan fokozódni, az oikofóbia,^[67] a nemzeti idejéből örökölt mechanizmusok uralta, a globalizáció személytelen fantomerői által (is) formált, az egységesülés és a fragmentálódás jeleit egyaránt mutató világban talán fontosabbnak bizonyulnak, mint valaha. (S ha a visegrádi országok közötti együttműködés fokozására, integrációjának mélyítésére pártolando lehetőségként tekintünk – amint ezt e sorok szerzője tiszta szívből reméli –, akkor Schmitt tézisei valóban rendkívül időszerűnek számítanak.) Babits Mihályunk szavaival élve Carl Schmitt a maga korában az emberi világ eleve-nére tudott tapintani; „ehhez bátorság kellett minden korban, s bátorságért és kíméletlenségért ma sem megyünk a szomszédba. Korunk önző kor, de önzése a szenzációk önzése, és sohse volt annyi Herosztratesz, mint ma.”^[68]

[62] Kaplan, 2013.

[63] Jászi, 1903, 147.

[64] Dardot – Laval, 2013, 201–206.

[65] Marshall, 2015.

[66] A Magyarországon is egyre fokozódó geo-és biztonságpolitikai érdeklődésre – mellőzve annak akár csak felsorolásszerű említését – lásd például Csizmadia, 2016; Farkas, 2016, 115–142.

[67] Ennek mibenlétére lásd: Scruton, 2005, 201–208., Baudet, 2013.

[68] Babits, 1928, 356.

IRODALOM

- Babits Mihály (1928): Az írástudók árulása. *Nyugat*, 21. kötet, 18. szám, 355-376.
- Baudet, Thierry (2013): *Oikofobie*. Prometheus, Uitgeverij.
- Berger, Peter L. (2000): Four Faces of Global Culture. In: O'Meara, Patrick – Mehlinger, Howard D. – Krain, Matthew (eds.): *Globalization and the Challenges of a New Century: A Reader*. Indiana University Press, Bloomington, USA, 419-427.
- Békés Rezső (1982): *Truman árnyéka. Kontinuitás és változások a második világháború utáni amerikai geostratégiában*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Bodó János (1914): *A nemzetközi jogok a háborúban. Első kötet. A szárazföldi háború*. Schneller és Göschl testvérek Könyvnyomdája, Nagybecskerek.
- Boros Gábor (2001): Hobbes, Spinoza és a politikai teológia. *Kellék*, 17. sz., 81-124.
- Bruhács János (2009): *Nemzetközi jog. Első kötet. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Clausewitz, Carl von (1853): *Vom Kriege. Hinterlassenes Werk*. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin.
- Csarada János (1910): *A tételes nemzetközi jog rendszere*. Franklin Társulat, Budapest.
- Csizmadia Norbert (2016): *Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe*. L'Harmattan, Budapest.
- Dardot, Pierre – Laval, Christian (2013): *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. (Ford. Loppert Csaba.) Egykettő Kiadó, Budapest.
- Dinnyei Béla (2007): Közelitések a politikum fogalmához. *Phronesis*, 1. évf. 1. sz., 17-29.
- Farkas Ádám (2016): A totális államtól a totális háborún át a totális védelemig. Avagy gondolatok a kortárs biztonsági kihívásokról Carl Schmitt elméleti rendszerének alapul vételével. In: Farkas Ádám: *Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarországon katonai védelmére*. Magyar Katonai és Hadijogi Társaság, Budapest, 115-142.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of the History and the Last Man*. The Free Press, New York.
- Galló Béla (2010): *Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika, nemzeti mozgáster a globalizáció korában*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Held, David – McGrew, Anthony (2007): *Globalization/Anti-Globalization. Beyond the Great Divine*. Polity Press, Cambridge-Malden.
- Idysseos, Louiza – Petito, Fabio (2007): *The International Political Thought of Carl Schmitt. Terror, Liberal War and the Crisis of Global Order*. Routledge, London-New York.
- Jackson, Robert H. (2007): *Sovereignty. Evolution of an Idea*. Polity Press, Cambridge-Malden.
- Jakab Dénes Barna (2009): Területiség és deterritorializáció. A terület mint a társadalomelméletek vezérfonala. *Replika*, 66. sz. 163-176.
- Jászi Oszkár (1903): *A történelmi materializmus állambölcsélete*. Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest.
- Jellinek, Georg (1914): *Allgemeine Staatslehre*. Dritte Auflage. Verlag von O. Häring, Berlin.
- Kaplan, Robert D. (2013): *The Revenge of Geography. What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle against Fate*. Random House Trade Paperbacks, New York.

- Kardos Gábor (2004): Carl Schmitt nemzetközi jogi felfogásának jellemzői. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 372–378.
- Khanna, Parag (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. (Ford. Palik Júlia.) HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- Kissinger, Henry (2015): *Világrend*. (Ford. Kállai Tibor, Pataky Éva). Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Kiss J. László (2003): *Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Koselleck, Reinhart (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. (Ford. Szabó Márton.) Józseveg Műhely Kiadó, Budapest.
- Koselleck, Reinhart (2016): *Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről*. (Ford. Boros Gábor). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Krasner, Stephen D. (1999): *Sovereignty: Organised Hypocrisy*. Princeton University Press, Princeton.
- Krauthammer, Charles (1990/1991): The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 70. évf. 1. sz., 23–33.
- Mackinder, Halford J. (2002): A földrajz mint a történelem kulcsa (Ford. Pásztor Andrea). In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal, Budapest, 16–27.
- Marshall, Tim (2015): *The Prisoners of Geography. Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics*. Elliott and Thompson Ltd., London.
- McLuhan, Marshall (1962): *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto Press, Toronto.
- O'Brien, Richard (1992): *Global Financial Integration. The End of Geography*. Council of Foreign Relations Press, New York.
- O'Brian, Robert – Williams, Mark (2004): *Global Political Economy. Evolution and Dynamics*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Ohmae, Kenichi (1995): *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies*. Harper Collins Publishers, London.
- Paczolay Péter: Bevezetés. In: Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. (Ford. Paczolay Péter). Akaprint Nyomdaipari Kft., Budapest.
- Pascal, Blaise (1996): *Gondolatok*. (Ford. Pődör László.) Szukits Könyvkiadó, Szeged.
- Pritz Pál (2005): Carl Schmitt és a német nemzetiszocializmus. In: Pritz Pál: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 211–225.
- Polner Ödön (1935): *Az államélet néhány főbb kérdése. Székfoglaló értekezés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Pongrácz Alex (2016): *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben – avagy megszélárdítható-e a globalizáció? Kézirat*. Budapest–Győr.
- Sashalmi Endre (2006): Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss Gergely – Radó Bálint – Sashalmi Endre (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Juhász Nyomda Kft., Budapest.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. (Ford. Cs. Kiss Lajos). Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest.
- Schmitt, Carl (2010): *Ex Captivata Salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. (Ford. Techet Péter). Attraktor Kft., Budapest.

- Schmitt, Carl (1995): *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969.* (Hrsg.: Maschke, Günter). Duncker & Humblot, Berlin.
- Schmitt, Carl (2006): *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum.* Telos Press Publishing, New York.
- Scruton, Roger (2005): Oikofóbia. In: Scruton, Roger: *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány.* (Ford. Pásztor Péter.) Helikon Kiadó, Budapest, 201–208.
- Spruyt, Hendrik (1994): *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change.* Princeton University Press, Princeton.
- Strange, Susan (1995): The Defective State. *Daedalus*, 124. évf. 2. sz., 55–74.
- Toffler, Alvin (1970): *Future Shock.* Bantam Books – Random House, New York.
- Vattel, Emmerich de (1797): *The Law of Nations, or the Principles of Natural Law, applied to the Conduct and to the Affairs of Nations and of Sovereigns.* Printed for G. G. and J. Robinson, Paternoster Row., London.
- Védrine, Hubert (2003): *Face à l’hyperpuissance. Textes et discours (1995–2003).* Éditions Fayard, Paris.
- Zombory Máté (2010): *A nemzeti hovatartozás mint térbeli probléma. Emlékezetpolitika Magyarországon 1989 után. Doktori disszertáció.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest.

Holdvilág utca

Imitatio regis christi

A Normann Anonymus krisztocentrikus királyideálja és forrásai

Mint az köztudott, a kora középkortól az újkorig a politikai gondolkodás homlokterében a kormányzati hatalom mibenlétének és a két krisztusi vikárius egymáshoz való viszonyának leírása állt.^[1] Ha nem is ez volt az egyedüli, de mindenképp az egyik központi kérdése éppúgy az investitúraharcnak, mint a John Wyclif és később Husz János nevéhez köthető késő középkori egyházreformnak, illetve természetesen magának a reformációnak is. Dolgozatomban e kérdéskört az investitúraharc kontextusában, a krisztocentrikus királyideál eszméjén keresztül kívánom megvizsgálni, e kor meghatározó antigregoriánus teoretikusának, az ún. Normann Anonymusnak^[2] az eszmerendszerében. Noha az Anonymus által leírt uralkodói Krisztus-követés (*krisztomimészis*) későbbi gondolkodókra gyakorolt közvetlen hatása minden kétséget kizáróan nem bizonyítható, a wyclif-i és a tudor-kori reform lényegének megértése szempontjából jelentősége mégis megkérdőjelezhetetlen.

A krisztocentrikus királyideál a politikai hatalom gyakorlásának azon teokratikus igazolása, ahol az uralkodónak egyfajta speciális liturgikus jelentőséget tulajdonítva, bizonyos értelemben a papsághoz számítjuk és e sajátos értelemben vett királyi hivatalánál fogva analógiát tételezünk a tisztség betöltője és Krisztus között. E megközelítés szerint tehát nem

[1] Szent I. Geláz pápa 494-ben a következőképp szól levelében I. Anasztasziosz bizánci császárhoz: „Duo quippe sunt, imperator auguste, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacra pontificum et regalis potestas.” (Szent I. Geláz: *Ep.* 12, 2. Thiel, 1868, 350-351.)

[2] A Normann Anonymus kilétét illetően ugyan teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, hogy személye azonos a roueni érsekkel, Guillaume Bonne-Âme-mal (†1110), mindemellett számos szövegszerű bizonyíték valószínűvé teszi, hogy a traktátusok feltehetőleg az ő hivatali idejéből származnak, továbbá bizonyos traktátusok – elsősorban a J 4-re (*Quod Rothomagensis ecclesia non est subiecta Romanae*) és J 28-ra (*De Romano Pontifice*) gondolva – tárgyukat tekintve kifejezetten is foglalkoznak Guillaume Bonne-Âme érseki hivatalának felfüggesztésével, illetve általában a pápai primátus kérdésével. (Vö. Williams, 2008, 102-127.; Nineham, 1967, 308-309.) Érdemes megemlíteni, hogy Kennerly M. Woody a fentiekől eltérően későbbre datálja a traktátusok keletkezését, az Anonymus kilétét illetően pedig vitatja Williams megállapításait, s helyette inkább az érseki székben Bonne-Âme-ot követő Geoffroi le Breton, vagy Albertus Eloquens szerzősége mellett érvel. (Woody, 1973, 273-288.)

csupán arról van szó, hogy az uralkodó hatalmának legitimitását közvetlenül az isteni akaratból származtatja – s mint ilyen, Isten földi helytartójaként (*vicarius Dei*), egy specifikus normatív keretben, az Ő hatalmát gyakorolja^[3] –, hanem, ezt kiegészítendő, ugyancsak megjelenik a mediáció, az uralkodói közvetítés gondolata is, amelynek értelmében a hatalom letéteményesét mint egy különleges közvetítőt, Krisztus-követőt (*khrisztomimétész*) kell felfognunk.^[4] Mielőtt azonban rátérnék az Anonymus vonatkozó nézeteinek tárgyalására, szükségesnek tartom e király-ideál eszmei forrásainak vázlatos feltárását. Jelen elemzés nagyban támaszkodik ugyanis az uralkodói *khrisztomimészisz* gondolatának eszmetörténetére, mivel Kantorowicz-cal egyetértve^[5] úgy gondolom, hogy reális kapcsolat tételezhető a császárkorban és a patrisztikában neoplatonikus alapokon elgondolt mimétikus uralkodói ideál és a Normann Anonymus krisztocentrikus megközelítése között.

Előjáróban fontosnak tartom megjegyezni, hogy e források vizsgálata során mindvégig szem előtt kell tartanunk a középkori politikai gondolkodás teleologikus voltát, illetve a középkori világkép inherens normativitását. A tag értelemben vett egyház az egész részeként osztozik a kozmikus normativitásban, s következésképpen a királyi kormányzat, mely hivatalként (*officium*) e közösség szolgálatában a közjó előmozdítására rendeltetett, ugyancsak kizárólag e normatív keretben és specifikus finalitásában értelmezhető.^[6] E fogalmi rendszerben az uralkodó legfőbb feladata a harmónia fenntartása, azáltal, hogy törvényeit és így uralmát összhangba hozza a kozmikus rend immanens normáival, mely által biztosítottá válik a gondjára bízott közösség megfelelő működése. E rendező tevékenység, vagyis a sajátos értelemben vett uralkodói közvetítés az, ami az Anonymusnál olvasható krisztocentrikus királyideál gerincét alkotja, s ez az a tézis, melynek legalább vázlatos eszmetörténetét végig kell tekintenünk, mielőtt rátérnék e *khrisztomimétész* királyideál tárgyalására.

Az így felfogott uralkodói közvetítés valódi jelentősége természetesen csak a sajátos középkori világképre való tekintettel értelmezhető. Eszerint, az általunk vizsgált gondolkodók, a neoplatonikus filozófia szellemi hagyományának köszönhetően, a kozmoszt egy olyan hierarchikus rendként képelték el, mely egyrészt immanens normativitással rendelkezik, s ily módon a hierarchiában feljebb elhelyezkedő szférák normatív mintáival szolgálva meghatározzák az alsóbb szintek működését;^[7] másrészt pedig, mint ami olyan önmagukban is vizsgálható alegységekre osztható, melyek a közös princípiumok folytán analóg viszonyban állnak egymással és a kozmoszsal mint totalitással.^[8] Ez utóbbi tétel értelmében a mikrokozmosz, az emberi szféra felfogható volt úgy, mint

[3] Canning, 1996, 18–19.

[4] Kantorowicz, 1997, 46–47.

[5] Kantorowicz, 1952, 253–277.

[6] Canning, 1996, 53., 65.

[7] A *scala naturae* eszmetörténetét lásd Lovejoy, 1936.

[8] Centrone, 2008, 570.; Taylor, 1960, 442.

amely belső normativitásában az univerzum, a makrokozmosz rendjét hivatott követni, mint annak analogonja.^[9] Hogy az érzékelhető földi világ pusztá *eikón*, a transzcendens ideál földi tükörképe, alapjaiban platonikus gondolat,^[10] mely olyan neoplatonikus művek közvetítése által talált utat a középkori politikai diskurzusba, mint a Pszeudo-Dionüszioszként ismert szerző *De coelesti hierarchiája* és *De ecclesiastica hierarchiája*, vagy Calcidius *Timaios* kommentárja.^[11] Az imént vázolt analógiából következett továbbá, hogy nem csupán az evilági és a mennyei királyság, hanem ezek kormányzata is analóg; vagyis a király a földön Isten helytartója, *deus terrenus*.^[12] És pontosan ez a különleges uralkodói *dignitas*, a sajátos *imago Christi* tette lehetővé, hogy az uralkodó a kegyelem által (*per gratiam*) krisztussá válva közvetítsen menny és föld között.^[13]

Az Anonymus krisztocentrikus felfogása és a keresztény kultúrkörbe főként Euszebiosz munkássága által áthagyományozott poszt-hellenisztikus *nomosz empsziukhosz* királyideál közötti hasonlóság nyilvánvaló. Kantorowicz tanulmánya nyomán úgy gondolom, kielégítően bizonyított az is, hogy e mimétikus megközelítés az egyházatyákra gyakorolt hatása által legalább közvetetten eszmei forrásul szolgált a középkorban elterjedt krisztocentrikus királyideál számára.^[14] Anélkül, hogy e poszt-hellenisztikus királyideál eszmetörténetének áttekintésében mélyebben elmerülnénk, az általánosság szintjén megállapíthatjuk, hogy e neoplatonikus filozófiai hagyományhoz tartozó ránk maradt források az uralkodót, a fenti analógiára való tekintettel, megtestesült *nomoszként*, élő törvényként fogták fel. Ez a *nomosz*, amelynek földi képe a király, egyrészt maga a teremtő egy, a mennyei király (*ἠραπὸν βασιλεύς*), másrészt az örök törvény, amely az egész teremtett világot, így a földi szférát is áthatja.^[15] A földi király feladata a közvetítés, az örök

[9] Canning, 1996, 4-5., 32.

[10] Platón: *Timaios*. 29a-b.

[11] Canning, 1996, 32.

[12] Az uralkodók mint földi *deusok* gondolatával, illetve a 49. és 81. zsoltsárok patrisztikus exegézisével kapcsolatban lásd Kantorowicz, 1952, 259-267.

[13] Kantorowicz, 1997, 87-88.

[14] Kantorowicz, 1952, 267-277. Vö. „Est ergo, ut eum plerique diffiniunt, princeps potestas publica et in terris quaedam diuinae maiestatis imago. [...] Quod igitur princeps potest, ita a Deo est, ut potestas a Domino non recedat, sed ea utitur per subpositam manum, in omnibus doctrinam faciens clementiae aut iustitiae suae.” (John of Salisbury: *Policraticus*. IV, 1, 513d-514a. Webb, 1909, 235-236.); „Unde ad denotandum nobis preeminenciam honoris et reverencie regibus inpendendam singulariter dicitur *Regem honorificate*. Rex enim est dei vicarius quem proximo dictum est esse timendum, ideo necesse est sibi servari honorificenciam in eius vicario, et per consequens, non obstante quod sit frater noster, differenter ab aliis fratribus honorari.” (John Wyclif: *De officio Regis*. Cap. 1. Pollard - Sayle, 1887, 4.) „Et hinc dicit Augustinus quod rex habet ymaginem dei sed episcopus ymaginem Cristi, propter ministerium indubie. Nec est fingendum ministerium huius differencie verborum nisi quod rex gerit ymaginem deitatis Cristi, sicut episcopus ymaginem sue humanitatis.” (Uo. 13.)

[15] „[Az isten pedig] saját magát mutatja fel, mint utánczésra érdemes példát, és így törekvést ébreszt mindazokban, akik a hasonló természetből részesülnek. Márpedig Ő jó, és ez az egyetlen könnyű tevékenység, amit végez. A többiek pedig azáltal hogy utánozzák, úgy végeznek mindent, hogy felülmúlják önmagukat. Az hasonulás pedig önmagában elégséges mindegyikük számára.” (Ekphantosz: *A királyságról*. fr. 3. Stob.4.7.65. A magyar fordítás forrása: Bugár, 2005, 328.)

törvény feltárása és e normatív minta alkalmazása a poliszban.^[16] Mindezt pedig az teszi lehetővé, hogy az ideális uralkodó lelke (*διάθεσις τᾶς ψυχᾶς*)^[17] harmóniában áll az isteni *nomosz*szal, s éppen ettől lesz kormányzata törvényes, azaz *nomimosz*.^[18]

Eszmetörténeti jelentőségüket tekintve, e poszt-hellenisztikus politikai filozófia ismereteinket meghatározó forrásaiként az ún. pszeudo-püthagoreus töredékeket, illetve Alexandriai Philón (c. Kr.e. 25 – c. Kr.u. 45) egyes műveit kell kiemelnünk. Az előbbieket keletkezési idejét jóval az eredeti püthagoreus közösség felbomlása utáni időszakra, a késő hellenisztikus és korai császárkorra, vagyis a Kr.e. 1 és Kr.u. 2 század közé tehetjük.^[19] Noha ezek a traktátusok alapjaikban platonikus gondolatokat tartalmaztak, szerzőik a nagyobb autoritás biztosítása céljából mégis igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy e művek valójában olyan korai püthagoreus szerzők tollából származtak, mint Ekphantosz vagy Diótozenész.^[20] Ennek oka nyilvánvalóan az a szilárd meggyőződés, mely szerint a platóni és a püthagoreus hagyományok között lényegi kontinuitás áll fenn.^[21]

E traktátusokra jellemző egyrészt az, hogy a kozmikus harmóniát egyfajta geometriai arányosságban vélik felfedezni, másrészt pedig az uralkodó isteni ábrázolásának gondolata. Ez utóbbi, püthagoreus tétel értelmében a király egyfajta köztes szubsztanciát képez, amely féluton helyezkedik el az isteni és emberi kategóriák között. Habár földi valójában a király sem különbözik a többi embertől, lélekben mégis inkább az isteni szférához áll közel. Tökéletes erényessége által elkülönül valamennyi embertől, olyannyira hasonul az isteni *nomosz*hoz, hogy e harmonikus kapcsolat eredményeként képessé válik az isteni minta szemlélésére és az örök törvény feltárására.^[22] Egyedül ő képes tehát kapcsolatot teremteni a transzcendens isteni és az evilági szférák között, s az ő erényes cselekedetei révén válnak az isteni erények a többi ember számára is mintává.^[23]

Részben e pszeudo-püthagoreus töredékek hatására ugyanez a mimétikus filozófiai hagyomány jelenik meg Alexandriai Philón írásaiban is,^[24] nála azonban a

[16] „A mi földi királyunk pedig hogy ne lenne hasonlóképpen önmagának elégséges? Ha hasonlítani akarja magát, akkor a legerősebbhöz hasonlíthatja, s ha bárkit magához mérni próbál, olyan lesz, mint isten.” (Ekphantosz: *A királyságról*. fr. 3. Stob.4.7.65.)

[17] Diótozenész: *A királyságról*. fr. 2. Stob.4.7.62.

[18] Balot, 2006, 274–275. Vö. Vogt, 2008, 161–163.

[19] Centrone, 2014, 319–320.; Centrone, 2008, 567–568. Ezzel szemben Holger Thesleff jóval korábbra, a Kr. e. 3. század datálja a püthagoreus pszeudepigrapha keletkezési idejét, ugyanakkor a sztoikus hatás ellen felhozott érvei nem nevezhetők túl meggyőzőnek. (Thesleff, 1961, 56–57., 99.)

[20] Huffman, 2014, 316.

[21] Kétségtől nehéz, ha nem lehetetlen, éles határvonalat húzni a püthagoreus és sajátosan platóni tételek közé. A platóni eszmerendszerben köztudottan meghatározó módon jelen voltak püthagoreus gondolatok, melyre, hogy csak egy példát nevesítsünk, ékes bizonyítékul szolgál a *Timaios*z dialógusban Timaiosz alakja, akit Platón mint egy Kr.e. 5. századi püthagoreust fest meg, aki szinte kizárólag bevett püthagoreus tételeket ad elő a dialógusban. (Taylor, 1960, 436–437., 447–449.)

[22] Ekphantosz: *A királyságról*. fr. 2. Stob.4.7.64. Vö. Huffman, 2014, 334.; Centrone, 2008, 572.

[23] Diótozenész: *A királyságról*. fr. 2. Stob.4.7.62. Vö. Huffman, 2014, 334–335.; Kantorowicz, 1952, 268–270.

[24] Goodenough, 1938, 90.

phüszisz-mimészisz distinkció sokkalta kategorikusabb. Maga a distinkció nyilvánvalóan a platóni realizmusban gyökeredzik és meghatározó módon jelen van a pseudo-püthagoreus traktátusokban, mégis, a püthagoreus hatásnak köszönhetően, azt láthatjuk, hogy az uralkodó a *mimészisz* által egyfajta magasabb, a többi emberhez képest megkülönböztetett természetűre tesz szert.^[25] Philón judaizmusával összeegyeztethetetlen lett volna az uralkodó efféle istenítése, éppen ezért nála a megkülönböztetett méltóság nem az uralkodó személyes kvalitásán – kitűnő erényességén –, hanem hivatalán alapul.^[26] Éppen ezért Philón számára az uralkodó csak hivatalánál fogva tekinthető *theos*znak, vagyis csak annyiban, amennyiben kormányzata harmóniában áll az isteni logosszal és ennyiben a lehető legtokéletesebb mértékben *nomimosz*. E különbségre jól rávilágít Philón Caligulával szemben megfogalmazott kritikája is,^[27] ugyanakkor nem szabad megfeledkezünk arról, hogy Philón archetipikus királya, Mózes már-már isteni magaslathoz emelve, bizonyos tekintetben mégis megközelíti az isteni természetet.^[28]

Philón eszmetörténeti jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni, vizsgálódásunk szempontjából sokkal fontosabb azonban, hogy a fenti neoplatonikus gondolatok miként hagyományozódtak át az ókeresztény egyházatyák írásain keresztül a keresztény politikai filozófiába. E folyamatban Kaiszareiai Euszebiosz (c. 260–340) munkásságának kétség kívül kitüntetett figyelmet kell szentelnünk. Az ő közvetítésének köszönhető, hogy a fenti mimetikus hagyomány újraértelmezve, keresztény köntösbe bújtatva megjelenhetett a keresztény politikai gondolkodásban.^[29] Ugyanakkor a tradíció szempontjából kulcsfontosságú *phüszisz-mimészisz* distinkció először korántsem politikai, hanem krisztológiai problémaként tűnt fel a patrisztikus irodalomban, az Atya és a Fiú viszonyának értelmezése kapcsán.^[30] Az alexandriai egyházatyák között kialakult krisztológiai nézet szerint, a Fiú isteni mivolta az Atyától származtatott, de nem úgy, mint a hellenisztikus királyok istensége, mely a *mimészisz*en alapult, mivel a Fiú természeténél fogva, lényegileg azonos az Atyával;^[31] Órigenész szavaival: „a láthatatlan Isten láthatatlan képe”.^[32] Euszebiosz gondolatvilágának megértéséhez elengedhetetlen e krisztológiai pozíció mélyebb értelmének feltárása.

Szemben a neopüthagoreus szerzőkkel, Euszebiosz számára, érthető módon, az ideális uralkodó nem lehet megtestesült logosz, hiszen e kategória azt a politeista következtetést implikálná, hogy az uralkodó részben osztozik Isten transzcendens természetében, s ezáltal képes közvetíteni a földi és a mennyei szférák

[25] Kantorowicz, 1952, 268–270. Vö. Szthenidász: *A királyságról*. Stob.4.7.63.

[26] Goodenough, 1938, 99–100.; Oakley, 2006, 70–71.

[27] Alexandriai Philón: *Legatio ad Gaium*, 118.

[28] Alexandriai Philón: *De vita Mosis*. I, 158. Vö. Goodenough, 1962, 148.

[29] Vö. Baynes, 1974.

[30] Kantorowicz, 1952, 274–276.

[31] Uo.

[32] Órigenész: *De principiis*. II, 6.

között.^[33] Jól látható, hogy e két szféra közötti különbség, a közös platonikus premisszák következtében Euszebiosznál is kategorikus, s így az a fajta közvetítés, mely által megismerhetővé válik Isten, továbbra is központi fontosságú eleme politikai filozófiájának, akárcsak a hellenisztikus és poszt-hellenisztikus hagyományban. A két megközelítés közötti lényegi különbség abban áll, hogy míg a neopüthagoreusoknál az uralkodó, addig Euszebiosznál a megtestesült Ige tölti be e funkciót. Egyedül a Logosz képes az evilági és a transzcendens között közvetíteni, hiszen egyedül neki van kapcsolata mindkét szférával.^[34]

Euszebiosz számára az ideális uralkodó, Constantinus közvetítői szerepe kizárólag Krisztus médiumán keresztül, a vele való viszonyában értelmezhető. Számára Constantinus tehát nem megtestesült logosz, hanem a Logosz barátja, az Ige értelmezője, akinek kitüntetett szerep jut az emberiség üdvtörténetében,^[35] lévén Euszebiosz és a lukácsi tradíció szerint szoros összefüggés tételhető az Ige megtestesülése és a császári kormányzat színre lépése között.^[36] Ez az üdvtörténeti jelentőség Constantinus közvetítői szerepében nyilvánul meg, vagyis abban, hogy a keresztény császár az Ige terjesztése által egyfajta folytatója és kiteljesítője Krisztus megváltói tevékenységének.^[37] Az ő kormányzata által, mely a mennyei kormányzat *mimészi*se, már itt a földön arra készíti a Logosz az emberiséget, hogy majdan a meghívásnak eleget téve beléphessenek az Ő országába.^[38]

Constantinus közvetítői szerepét tehát az teszi lehetővé, hogy ő a Logosz barátja, aki a lehető legtökéletesebben hordozza magában a Logosz képét,^[39] s ennek tekintetében valamennyi embertől különb. Maga az istenképiség természetesen minden ember sajátja, hiszen egyedül ezen királyi természet által vagyunk képesek uralkodni és engedelmeskedni.^[40] Ez az istenképiség teszi tehát lehetővé az ember számára, hogy felismerje Isten mennyei atyását, s a mennyei Atya elfogadása által reménye legyen az Ő országában.^[41] Constantinus megkülönböztetett méltósága azzal magyarázható, hogy benne a Logosz képe oly elevenen és élénken van jelen, olyannyira áthatja egész lényét, hogy úgy tűnik, benne helyreállt a Logosz eredeti, bűnbeesés előtti képe, s tökéletes erényessége által már itt a földön is egyfajta tükörképe az isteni erényeknek.^[42]

Habár az euszebioszi és a neopüthagoreus hagyományok közötti hasonlóság nyilvánvaló, mégis a két megközelítés közötti különbség nagyon is lényegi: míg a neopüthagoreusoknál az uralkodó isteni közvetítői szerepét saját erényei által, jogszerű kormányzatával érthette el, addig Euszebiosznál Constantinus megkü-

[33] Baynes, 1974, 170.

[34] Euszebiosz: *De laudibus Constantini*. [a továbbiakban: LC] XI, 12.; Robertson, 2007, 37.

[35] Oakley, 2006, 74.; Baynes, 1974, 170.

[36] Oakley, 2006, 63.; Young, 2008, 645.

[37] LC. XVI, 4.

[38] LC. I, 6.; Cranz, 1952, 54.

[39] LC. V, 1.

[40] LC. IV, 3.; Cranz, 1952, 51.

[41] LC. VI, 7. Vö. Farkas, 2005, 87–88.

[42] LC. V, 1; V, 4.; Cranz, 1952, 53.

lönbötetett méltóságát és ezzel összefüggésben kitűnő erényességét csakis Isten különös kegyelmének köszönhetette.^[43] Ez utóbbi lesz az a fogalmi keret, melyben az Anonymus *khrisztomimétész* királyideálja egyáltalán elgondolhatóvá válik.

Az, hogy Euszebiosz közvetlen forrásul szolgált volna a Normann Anonymus számára, szövegszerűen nem bizonyítható; az ellenben vitán felül áll, hogy a fent bemutatott euszebioszi szellemiséget különböző kánonjogi gyűjtemények és patrisztikus források útján ismerte. E források közül mindenképp ki kell emelnünk a patrisztikus zsoltár-exegézisek,^[44] Nazianzoszi Szent Gergely^[45] és Alexandriai Szent Kelemen műveinek, illetve VIII. János pápa 877-es ravennai beszédének jelentőségét, melyek szövegszerűen megjelennek a Normann Anonymus traktátusaiban.^[46] A nevesített, illetve számos egyéb, sok esetben explicite is idézett patrisztikus forrás ismerete azonban korántsem tekinthető meglepőnek, ha elfogadjuk, hogy a *Tractatus Eboracenses* néven elhíresült, a Normann Anonymus harmincöt traktátusát felölelő kódex^[47] valójában Normandiából származik, s keletkezési ideje nagyjából a XI-XII. század fordulójára, Guillaume Bonne-Âme (1079–1110) érsekségének idejére tehető. Ebben az esetben ugyanis jó okunk van azt feltételezni, hogy az Anonymus ismerhette – akár mint tanítvány – a későbbi canterbury-i érseket, Lanfranc-t, ami megmagyarázná az antik források, s különösen a kánonjogi gyűjtemények kiterjedt ismeretét, továbbá Chartes-i Szent Ivo vélt hatását is.^[48]

A kódex egységét illetően megoszlanak a vélemények a szakirodalomban,^[49] mégis, nagyon valószínűnek látszik, hogy egyetlen szerző alkotásáról van szó. A harmincöt traktátusban az Anonymus a legkülönbözőbb teológiai és politikai témákkal foglalkozik, mindazonáltal valamennyi szövegből sugárzik a gregoriánus reformmal és a pápai primátussal szembeni averzió, ami egyfajta konceptuális egységet biztosít a kódex számára. E traktátusok közül az uralkodói *khrisztomimészis* tételére való tekintettel kiváltképp a *De consecratione*

[43] LC. VI, 21.; Vö. Kantorowicz, 1952, 276–277.

[44] Kantorowicz, 1952, 260–262. Órigenész hatása egészen nyilvánvaló.

[45] Vö. Reynolds, 1970, 130.

[46] Eckhardt, 1967, 295–311.

[47] Cambridge, Corpus Christi College, Parker Library, CCCC MS 415. A traktátusok számozásával kapcsolatban M. R. James felosztását vettem alapul, lásd James, 1912, 304–306.

[48] Reynolds, 1970, 125–128., vö. Canning, 1996, 106.

[49] Karl Pellens szerint a kódex eredetileg a 204. fólión ért véget, és eredeti célját tekintve tankönyvnek készült. A 205. fólión kezdődő második részt később kapcsolta az eredeti szövegtörzshöz, amit egyrészt az ez utóbbihoz használt rosszabb minőségű pergamen, valamint az igazol, hogy az első rész a J 24a traktátussal ér véget, majd a második rész a J 24b traktátussal kezdődik, ami a *prae-fatiótól* eltekintve nagyjából szó szerint megegyezik a J 24a-val. (Pellens, 1965, 155–165.) Ezzel szemben Ruth Nineham szerint konceptuális egység figyelhető meg a Pellens által első és második résznek titulált egység között; mindazonáltal megfigyelhető, hogy a J 24a traktátus (MS fol. 143–203) némileg külön áll a mű többi részétől, így Nineham nem tartja kizártnak, hogy e résznek valamikor önálló élete lehetett. (Nineham, 1967, 302–309.)

pontificum et regum^[50] és a *De Romano pontifice*^[51] érdemel kitüntetett figyelmet.

Az előbbi traktátusban az Anonymus részletesen foglalkozik a királyi hivatal liturgikus jelentőségével, a királyok specifikus istenképiségével, valamint a gregoriánus reform fő kérdéseivel: a pápai primátussal és a világi investitúrával. Itt, a Kantorowicz által bemutatott patrisztikus örökségnek köszönhetően, az Anonymus is elfogadja kiindulópontként egyrészt, hogy szükség van egyfajta közvetítésre a transzcendens és az evilági között, mely közvetítés kizárólag a Krisztus-kapcsolat által történhet; másrészt, hogy a püspökök (*sacerdotes*) és királyok (*reges*) egyfajta köztes szubsztanciát képezve pontosan ebbe a közvetítési viszonyba lépnek be azáltal, hogy Krisztushoz hasonlónak válnak, Krisztus földi helytartóiként megteremtik a kapcsolatot az evilági és az isteni között.^[52] A királyok és püspökök tehát liturgikus közvetítők az isteni akaratnak, de nem saját természetük és erényeik által, hanem pusztán Isten kegyelmi adományának köszönhetően (*per gratiam*).

Az Anonymus következőképpen nagy jelentőséget tulajdonít a *geminatio* gondolatának, vagyis annak, hogy a szent olajjal való felkenés által a király és a püspök Krisztus alakját ölti és az Úr felkentjévé válik,^[53] amiktől képesek lesznek betölteni a közvetítők szerepét. Mint írja, e liturgikus aktus által az Úr felkentjébe az Ő lelke lép és megistenül, ami által Krisztushoz hasonlónak, és e kegyelemtől más emberré válik.^[54] E kegyelmi adomány által felöltött másik személyiség persze nem szorítja ki a közös emberi természetet, hanem csak kiegészíti és tökéletesíti azt. Egyedül így, e *geminatio*val biztosítható ugyanis, hogy az Úr felkentje valóban hasonlónak váljon Krisztushoz és ezáltal képessé legyen liturgikus szerepének betöltésére.^[55]

E *geminatio* gondolata és az uralkodók specifikus Krisztus-képisége nyilván csak az Anonymus krisztológiai alapállásának fényében értelmezhető. A khalkédóni zsinaton elfogadott hitvallással összhangban,^[56] a Normann Anonymus is vallja, hogy Krisztusban tökéletesen és elválaszthatatlanul egyesül az isteni és az emberi természet, illetve, hogy e két természet közül az isteni az egylényegűség forrása; a Fiú ezen isteni természet által egyenlő az Atyával.^[57]

[50] CCCC MS 415. J 24a, MS fol. 143–204.

[51] CCCC MS 415. J 28, MS fol. 265–278.

[52] „Ideo igitur consecrantur sacerdotes et reges et sanctificantur, ut nullis negotiis uel actibus, qui ad Deum minime pertinent, occupentur, sed sancti sint, id est: extra terram et extra mundum segregati, inter Deum et populum mediatores effecti, et in celis conuersentur et in terris subditos moderentur.” (J 24a, MS fol. 156.; vö. Kantorowicz, 1997, 88.)

[53] „[...] et induendo Dominum nostrum Iesum Christum fit et ipse christus Domini.” (J 24a, MS fol. 157.)

[54] „Ad ipsam quippe unctionem et diuinam benedictionem insiliebant in eos Spiritus Domini et uirtus deificans, per quam Christi figura fierent et imago, et quę mutaret eos in uiros alios, ita, ut uterque in persona sua esset alius uir, et alius in spiritu et uirtute.” (J 24a, MS fol. 143.)

[55] „In una [persona] quippe erat naturaliter indiuiduus homo, in altera per gratiam Christus, id est: Deus-homo.” (J 24a, MS fol. 143.)

[56] Az ötödik ülés (451. október 22.) eseményeinek részletes leírását lásd Price – Gaddis, 2005, 183–205.

[57] J 24a, MS fol. 146.

E két természetet az Anonymus összekapcsolja a Krisztusban megtestesült két méltósággal, a főpapi és a királyi hivatallal. Mint írja:

„Christus enim, Deus et homo, uerus et summus est rex et sacerdos. Rex est, sed ex eternitate diuinitatis, non factus, non creatus, non inferior uel diuersus a Patre, sed equalis et unus cum Patre. Sacerdos uero est ex assumptione humanitatis, factus *secundum ordinem Melchisedech*, et creatus, et ideo minor Patre.”^[58]

E tétel központi jelentőségű, hiszen ezáltal, talán nem túl meglepő módon, azt a következtetést vonja le az Anonymus, hogy a királyok és püspökök nem ugyanúgy öltik magukra Krisztus képét, hanem megfelelően, a püspök Krisztus emberi természetét képviselve főpapi hivatalt, míg a király isteni természetét öltve, királyi hivatalt.^[59] Mindebből pedig az következik, hogy amiképpen Krisztusban is nagyobb és magasabb a királyi hatalom, épp úgy az Ő földi helytartói között is primátusa kell, hogy legyen a királynak a klérussal szemben.^[60]

Ily módon, habár a képviselt krisztusi természet alapján az Anonymus valóban különbséget tesz a püspök és a király között, a püspököt a megtestesült földi Krisztussal, míg a királyt a megdicsőült, mennyben uralkodó Krisztussal azonosítva,^[61] azonban nyilván Krisztus emberi természetének felöltése által is megvalósul a *geminatio*, s a püspök is *khrisztomimétésszé* lesz. E *khrisztomimézis* ugyanis az Anonymus számára magában a *geminatio*ban rejlik, abban, hogy a felkenés által az Úr felkentje lélekben eggyé válik Istennel^[62] és ezáltal maga is megistenül.

„[...] uir unctus oleo sancto et diuina benedictione sanctificatus mutetur in uirum alium – id est: in christum Domini – et habeat in se Spiritum Dei et uirtutem, sine quibus christus esse non potest, et cum quibus non potest non esse christus [...]”

E lélekben való azonosulás által nyerik el az Úr felkentjei azon krisztusi természetet, amely megkülönbözteti őket a többi embertől, hiszen Krisztus befogadása által maguk is földi istenekké (*diu*), azaz *khrisztomimétésszé* lesznek. Maga a *geminatio* az tehát, ami ontológiai azonosságot keletkeztet Krisztus és a földi

[58] J 24a, MS fol. 149.

[59] „Vnde et uterque in spiritu et christus et deus est, et in officio figura et imago Christi et Dei est: sacerdos Sacerdotis, rex Regis; sacerdos inferioris officii et nature – id est: humanitatis – rex superioris – id est: diuinitatis.” (J 24a, MS fol. 148.)

[60] J 24a, MS fol. 149. Vö. a J 24b traktátus *praefatiója* fol. 205.

[61] J 24a, MS fol. 146.

[62] „Post unctionem uero insiliuit in eum [Saul] Spiritus Domini, et propheta factus est, et mutatus est in uirum alium, ut etiam sacerdotali ritu immolaret hostias pacificas. Et inmutauit ei Dominus cor aliud, ut ueritate cordis esset christus Domini [...]” (J 24a, MS fol. 144.)

krisztusok között.^[63] Erről az azonosulásról írva az Anonymus kifejezetten is nyomatékositja, hogy a felkenés által a *khristomimétész* nem csak névben, hanem lényegileg is hasonlónak válik Krisztushoz,^[64] vagyis valóban létrejön az ontológiai azonosság a *geminata persona* és Krisztus között. Az egyedüli, azonban nagyon is lényeges különbség Krisztus és földi közvetítői között, hogy míg Krisztusban az emberi és az isteni természet természeténél fogva (*per naturam*) elválaszthatatlanul összekapcsolódik, és így, isteni természete által egy az Atyával, addig a földi krisztusok ezen isteni lényegét csak kegyelmi adományként (*per gratiam*) kapják.^[65]

Mindebből egyenesen következik, hogy lévén a *Deus per naturam* és a *dii per gratiam* közötti különbség nem ontológiai, következésképpen a *geminatio*val elnyert *deificatio*nak köszönhetően a földi krisztusok is a kegyelem által egészében hasonlónak válnak a mennyei Krisztushoz, s cselekvéseikben többé már nem az ember, hanem Isten van jelen.^[66] Mi több, egyedül e földi krisztusok közvetítése teszi lehetővé az Anonymus szerint az isteni jelenlétet a földön; ez a fajta uralkodói közvetítés tehát kulcsfontosságú eszmerendszerében.

„Sunt enim et ipsi unum cum Deo et Christo eius, sunt et dii et christi per adoptionis spiritum, et in eis etiam loquitur Christus et Spiritus Sanctus, et in eis uices suas perficit et operatur. In eis sacrificat et regnat et regit populum suum.”^[67]

Más megfogalmazásban, a király az azonos lelkület által nemcsak, hogy Isten eszközévé, hanem társuralkodóvá, *szünthronosszá* válik,^[68] kinek hatalmas azonos Isten hatalmával,^[69] de csak annyiban, amennyiben valóban léleekben egy az Istennel.^[70] E *rex conregnat Christo* tétel igazságát az Anonymus egyrészt a patrisztikus forrásokra, egészen konkrétan Nazianzoszi Szent Gergelyre hivatkozva,^[71] másrészt Lukács evangéliumának exegézisével próbálja igazolni. Ez

[63] Kantorowicz, 1997, 59.

[64] „Habet itaque rex et sacerdos communem olei sancti unctionem et sanctificationis spiritum et benedictionis uirtutem et Dei et Christi commune nomen et rem communem, cui merito debetur hoc nomen. Nam nisi rem haberent, falso designarentur hoc nomine.” (J 24a, MS fol. 145.; vö. Kantorowicz, 1952, 255.)

[65] „Sed hanc ueraciter habent et huius participes existunt, non tamen per naturam, sed per gratiam. Quia solus Christus, filius Dei et filius hominis, hoc habet et per gratiam et per naturam.” (J 24a, MS fol. 145.; vö. Kantorowicz, 1952, 267.)

[66] J 24a, MS fol. 145., 150.

[67] J 24a, MS fol. 148.

[68] Kantorowicz, 1952, 257.

[69] „Potestas enim regis potestas Dei est, Dei quidem est per naturam, regis per gratiam.” (J 24a, MS fol. 150.)

[70] J 24a, MS fol. 148.

[71] „Rex enim Christo conregnat, sicut beatus Gregorius Nazanzenus episcopus imperatori suo locutus est dicens: *Christo conregnas, immo in Christi regno, quæ sunt humana, dispensas.*” (J 28, MS fol. 276.; vö. Reynolds, 1970, 130.)

utóbbi kapcsán, a Lk 1, 32 passzust értelmezve^[72] arra a következtetésre jut, hogy az Írás szerint sincs lényegi különbség a király és Krisztus hatalma között. Mint írja:

„Quibus uerbis ostenditur, quod unum solium et una sedes est et unum regnum Christi et Daud. Vnde et in spiritu unus est Christus et Daud, et una potestas, una gloria, una dignitas Christi et Daud.”^[73]

Az, hogy a két hatalom közötti lényegazonosság mennyire alapvető az Anonymus számára, véleményem szerint, igazából csak a királyi hatalom liturgikus jelentőségére való tekintettel érthető meg igazán. Számára a király a *deificatio* által valóban Krisztussá és így szent közvetítővé, *krisztomimétésszé* lesz, hogy benne újra megjelenjen és mindenki számára láthatóvá váljon Krisztus szent áldozata, „quod totum significatum est per carnale sacrificium”.^[74] Az Anonymus tehát a gregoriánus reform téziseivel egyértelműen szembe helyezkedve a királyi hatalom szentségi jellege és a királyi hivatal klerikális minősége mellett tör lándzsát,^[75] amiből azonban nem következik, hogy a királyra úgy tekintene, mint Krisztus *par excellence* földi vikáriusára, aki egyedüli *krisztomimétéssz*ként közvetít Krisztus és a politikai közösség között. Épp ellenkezőleg, számára, mint kifejtettük, a király csak Krisztus isteni természetét és így mennyei királyságát képviseli, emberi természetét és papságát nem. Márpedig ahhoz, hogy a politikai közösség valóban teljes kapcsolatba kerüljön Krisztussal, s így ténylegesen és egészében megvalósuljon a krisztusi jelenlét, elengedhetetlen, hogy mindkét krisztusi *dignitas* képviselve legyen itt a földön.^[76]

Következésképpen a *regnum* és *sacerdotium* viszonyával kapcsolatban az Anonymus alapállása annyiban dualista, hogy az egyházi és világi hatalmat a földön különválasztja, s egymás mellett tételezi, de emellett fenntartja, hogy a Krisztusban való egység miatt a két hatalom különállása nyilván csak a *krisztomimétéssz*ekben valóságos és szükséges, amellett, hogy ez is csak egy sajátos hierarchián belül értelmezhető. Pontosan ez utóbbi királyi szupremáciára való tekintettel, az Anonymus felhívja a figyelmet arra, hogy még az ő esetükben is szemlátomást egyazon hatalom különböző megjelenési formáiról van szó, hiszen mindketten *krisztomimétéssz*ként az egy Krisztussal való kapcsolatot aktualizálják a politikai közösségben. Mint írja, a király a lélekben való azonosulás által, *sacrificium iustitiaeként* maga az élő spirituális áldozat, mely lehetővé teszi, hogy a klérus a liturgikus keretek között láthatóan is áldozzon.^[77]

[72] „[...] Az Úr Isten neki adja atyjának, Dávidnak trónját”

[73] J 24a, MS fol. 147.

[74] J 24a, MS fol. 146.

[75] J 24a, MS fol. 164a.

[76] J 24a, MS fol. 143., 152.

[77] Kantorowicz, 1997, 117.

„Et si uerum fateri uolumus: et rex sacerdos et sacerdos rex, in hoc quod christus Domini est, iure potest appellari. Nam et sacerdotis est in Spiritu Christi regere populum, et regis est sacrificare et immolare in spiritu. Ipsius etenim est exhibere se ipsum hostiam uiuam, hostiam sanctam, hostiam Deo placentem, et immolare Deo *sacrificium laudis, sacrificium iusticie*, sacrificium spiritus contribulati, quod totum significatum est per carnale sacrificium, quod sacerdos offerebat iuxta ritum uisibilem sacramenti.”^[78]

Egyfelől tehát azt láthatjuk, hogy az Anonymusnál a világi és egyházi hatalom kiegészíti egymást, együtt képesek biztosítani a krisztusi jelenlétet;^[79] másrészt mégis egyfajta hangsúlyeltolódást tapasztalhatunk a *regnum* javára, ami szerinte a két hatalom eltérő céljával magyarázható. Míg Krisztus királyi hatalmánál fogva alkotta és kormányozza a világot, addig papságának egyedüli célja a bűnök megbocsátása volt, mely cél pusztán instrumentális az isteni meghívás szerinti végső cél tekintetében.^[80] Éppen ezért az Anonymus úgy gondolja, hogy a királyi hatalom primátusa nem csak saját specifikus terrénumára, a politikai kormányzatra, hanem magára az egyházkormányzatra is ki kell, hogy terjedjen. Számára a király nem csak *christus*, hanem *Christus ostium* is,^[81] amiből egyenest következik, hogy a pasztorális tevékenység, vagyis az egyházkormányzat felügyeletében is legfőbb megismerési forrása az isteni akaratnak.^[82] E tétel bizonyítása kapcsán egy ponton egészen addig megy, hogy kijelentse: „Rex enim principaliter sequitur Christum, id est: ex eius uice et imitatione, episcopi uero, etsi secuntur Christum, hoc tamen faciunt interposita uice et imitatione apostolorum.”^[83]

A Normann Anonymus eszmerendszerében tehát egyfajta különös kettősséget tapasztalhatunk, hiszen egyrészt azt láthatjuk, hogy a *geminatio* folytán mind a király, mind a püspök *deus terrenussá* és ily módon *khrisztomimétésszé*, azaz az isteni akarat szent közvetítőjévé válik; másfelől azonban azt is észre kell vennünk,

[78] J 24a, MS fol. 145–146.

[79] „Nam aliud erat in parte sacramentum regis, aliud sacerdotis.” (J 24a, MS fol. 146.)

[80] „Qui etiam secundum quod rex est, creauit omnia, regit omnia, et homines simul gubernans et angelos saluat; secundum uero quod sacerdos est, homines tantum redemit, ut secum regnare faciat. Hęc enim est tota intentio, qua sacerdos factus est. Et se ipsum obtulit in sacrificium, ut homines regni sui et potestatis regię faceret esse participes.” (J 24a, MS fol. 149.)

[81] Jn 10, 7; „Ac per hoc denique, dum per reges intrant in ouile ouium – id est: in potestatem regiminis – per hostium – id est: per Christum – intrant et pastores sunt ouium. Rex enim per potestatem christus est, et Christus hostium.” (J 24a, MS fol. 176–177.) E gondolatot érdemes összevetni a Normann Anonymus és kortársa, Chartes-i Szent Ivo *ostiarus*-i méltóságról frott tétéleivel. „Et hoc priusquam ingrederetur in templum et eiceret uendetes et ementes de templo, ubi primum fontus est hostiarii officio.” CCCC MS 415. J 19 ‘*Christus factus est sacerdos, diaconus, subdia(co)nus*’, MS fol. 118. „Unde et ipse ostiarus praetaxatus dicit: Ego sum ostium: per me si quis introierit, ingredietur et egredietur [...]” (Chartres-i Szent Ivo: *De excellentia sacrorum ordinum, et de vita ordinandorum*. PL CLXII., 263a–b.)

[82] J 24a, MS fol. 159., 164a.

[83] J 24a, MS fol. 158.

hogy valójában e *khrisztomímészis*nek csak a király esetében tulajdonít gyakorlati jelentőséget. Ennek magyarázata, mint láttuk, a királyi hatalom specifikus céljában, örökkévalóságában (*in eternum et ultra*)^[84] és a transzcendensre való irányultságában keresendő. Ez utóbbi, királyi hatalom leírásával kapcsolatban, úgy gondolom, hogy kielégítően bizonyítást nyert, hogy az Anonymus szemléletét az Eusebiosznál bemutatott kategóriákat megfelelően alkalmazva, a poszt-hellenisztikus és patrisztikus szerzőknél bemutatott *nomosz empszükhosz* királyideál fogalmi keretében gondolkodik. Ennek a patrisztikus hatásnak persze eszmetörténeti szempontból akkor kell valódi jelentőséget tulajdonítanunk, ha igazolást nyer, hogy az Anonymus személyében a Karoling-eszmeiség konzervatív teoretikusát és nem egy intellektuális értelemben elszigetelt royalista szerzőt kell tisztelnünk. Amennyiben tehát igaza van Ruth Ninehamnek abban, hogy a vizsgálódásunk szempontjából kulcsfontosságú *De consecratione pontificum et regum* valóban az egyetemi oktatásban használt tankönyvnek készült,^[85] akkor eszmetörténeti szempontból mindenképp érdemes megvizsgálni, hogy a későbbi angolszász teokratikus igazolások mennyiben meríthettek forrásul a *nomosz empszükhosz* királyideál szellemi hagyományából, vagy akár a Normann Anonymus traktátusaiból.

IRODALOM

- A Normann Anonymus: J 19 '*Christus factus est sacerdos, diaconus, subdia(c)o(n)us*', MS fol. 118–119. In: Cambridge, Corpus Christi College, Parker Library, MS 415.
- A Normann Anonymus: J 24a '*De consecratione pontificum et regum*', MS fol. 143–204. In: CCCC MS 415.
- A Normann Anonymus: J 28 '*De Romano pontifice*', MS fol. 265–278. In: CCCC MS 415.
- Balot, Ryan K. (2006): *Greek Political Thought*. Blackwell, Malden, MA.
- Baynes, Normann H. (1974): Eusebius and the Christian Empire. In: Normann H. Baynes (szerk.): *Byzantine Studies and Other Essays*. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 168–172.
- Bugár M. István (szerk.) (2005): *Kozmikus Teológia - Források a görög filozófiai istentan történetéhez a kezdetektől az első keresztény apologétáig*. Kairosz, Budapest.
- Canning, Joseph (1996): *A History of Medieval Political Thought: 300–1450*. Routledge, London.
- Centrone, Bruno (2008): Platonism and Pythagoreanism in the early empire. In: Christopher Rowe (szerk.): *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 559–584.
- Centrone, Bruno (2014): The pseudo-Pythagorean writings. In: Carl A. Huffman (szerk.): *A History of Pythagoreanism*. Cambridge University Press, Cambridge, 315–340.
- Cranz, F. Edward (1952): Kingdom and Polity in Eusebius of Caesarea. *The Harvard Theological Review*, Vol. 45. No. 1. 47–66.

[84] J 28, MS fol. 205.

[85] Nineham, 1967, 307.

- Eckhardt, Wilhelm A. (1967): Das Protokoll von Ravenna 877 über die Kaiserkrönung Karls des Kahlen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, Band 23. 295–311.
- Farkas Zoltán (2005): *Teleios logos. Eusebius-tanulmányok*. Akadémiai, Budapest.
- Goodenough, Erwin R. (1938): *The Politics of Philo Judaeus*. Yale University Press, New Haven.
- Goodenough, Erwin R. (1962): *An Introduction to Philo Judaeus*. Basil Blackwell, Oxford. Reprint.
- James, Montague R. (1912): *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Corpus Christi College Cambridge*. II. kötet. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kantorowicz, Ernst H. (1952): Deus Per Naturam, Deus Per Gratiam: A Note on Mediaeval Political Theology. *The Harvard Theological Review*, Vol. 45. No. 4. 253–277.
- Kantorowicz, Ernst H. (1997): *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton University Press, Princeton, NJ. Reprint.
- Lovejoy, Arthur O. (1936): *The Great Chain of Being*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Nineham, Ruth (1967): K. Pellens' Edition of the Tracts of the Normann Anonymus. *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, Vol. 4. No. 4. 302–309.
- Oakley, Francis (2006): *Kingship: The Politics of Enchantment*. Basil Blackwell, Malden, MA.
- Pellens, Karl (1965): The tracts of the Norman Anonymus: C.C.C.C. MS. 415. *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, Vol. 4. No. 2. 155–165.
- Pollard, Alfred W. – Sayle, Charles (eds.) (1887): *Iohannis Wyclif Tractatus de officio regis*. Trübner, London.
- Price, Richard – Gaddis, Michael (eds.) (2005): *The Acts of the Council of Chalcedon*. II. kötet. Liverpool University Press, Liverpool.
- Reynolds, Roger E. (1970): The unidentified sources of the Norman Anonymous: C. C. C. C. MS. 415. *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, Vol. 5. No. 2. 122–131.
- Robertson, Jon M. (2007): *Christ as Mediator – A Study of the Theologies of Eusebius of Caesarea, Macrellus of Ancyra and Athanasius of Alexandria*. Oxford University Press, Oxford.
- Taylor, Alfred E. (1960): *Plato – The man and his work*. Methuen, London. Reprint.
- Thesleff, Holger (1961): *An Introduction to the Pythagorean Writings of the Hellenistic Period*. Åbo Akademi, Åbo.
- Thiel, Andreas (ed.) (1868): *Epistolae Romanorum pontificum genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II*. I. kötet. Edward Peter, Braunsberg.
- Vogt, Katja Maria (2008): *Law, Reason, and the Cosmic City – Political Philosophy in the Early Stoa*. Oxford University Press, Oxford.
- Webb, Clemens C. I. (ed.) (1909): *Ioannis Saresberiensis Episcopi Carnotensis Policratici sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum. Libri VIII*. I. kötet. Clarendon, Oxford.
- Williams, George H. (2008): *The Norman Anonymous of 1100 A.D.: Towards the Identification and Evaluation of the So-Called Anonymous of York*. Wipf & Stock, Eugene, Oregon. Reprint.
- Woody, Kennerly M. (1973): Marginalia on the Normann Anonymus. *The Harvard Theological Review*, Vol. 66. No. 2. 273–288.
- Young, Frances (2008): Christianity. In: Christopher Rowe (szerk.): *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 635–660.

A feltételes elítélés XIX. századi kodifikációjának akadályai a Csemegi Kódex alkalmazásában

I. CSEMEGI KÁROLY A FELTÉTELES ELÍTÉLÉSRŐL

„A haladás története – a melynek egyik főága a jogászat története – tanúsítja, hogy a lelkesültség ködfátyolképe mögött éberen őrködő bíráló ész, az utópiák elmaradhatatlan sikertelensége folytán megnyílt réseken az előtérbe jutván: elfogulatlan elemzése, öncsalódást nem tűrő kritikája és megvesztegethetetlen logikája segélyével biztos kézzel kimutatta azt, a mi az új eszmében valódiilag hasznos, valódiilag igaz és gyakorlatilag megvalósítható, valamint azt is: a mit abba és a közé a könnyű hiszékenységgel és az ellenőrizetlen fantázia vegyített.”^[1]

Nem állíthatjuk azt, hogy Csemegi nem ismerte fel volna azt, hogy a nagyon rövid tartamú szabadságvesztés büntetésnek inkább hátrányos következményei vannak, mint előnyösek, akár az egyént, akár a társadalom érdekeit tekintjük. Rámutat arra ugyanis, hogy a rövid tartamú szabadságvesztés – a hatályos fogatosítási rendszer mellett – önmagában nem gyakorolja az elvárt hatást, azaz, nem vezeti vissza az elítéltet a társadalomba, tehát nem válik annak hasznos tagjává, így a társadalom sem részesül abban az eredményben, amelyet joggal elvár. Elfogadta azt is, hogy önmagában ez a tény elegendő alapot teremt arra, hogy a rövid tartamú szabadságvesztést újra kelljen szabályozni.

Az 1890. novemberi jogászegyleti gyűlésen utalt arra, hogy bár szükséges a jogintézmény átgondolása, azonban ez nem jelentheti a rövid tartamú szabadságvesztés egyszerű feloldását, „semmi büntetéssel való helyettesítést.” Kiemelte, hogy az esetlegesen a helyébe léptetendő rendszer minden következményének megismerése előtt, egy még ismeretlen rendszer szinte rögtönzött elfogadása aggodalomra ad okot. Álláspontja szerint az új elméletnek időre van szüksége, és talán felismerhetjük a kodifikációjára is jellemző jellemvonást, ugyanis véleménye szerint nem feltétlenül a magyar jogalkotó feladata.

Vannak más államok – utal rá –, amelyek már régen foglalkoznak a börtönügy társadalmi problémájának megoldásával; államok, melyek-

[1] Csemegi Károly beszéde a Jogászegylet 1890-ik évi november 30-án tartott teljes ülésből. 413. oldal

nek büntetőrendszere is előrehaladottabb, de egyéb – a büntetőügyet támogató – intézményei is fejlettebbek. Álláspontja szerint Magyarország egyelőre nem a tétlen, hanem „a gondos szemlélő és bíráló helyzetére” szorítkozhat. ^[2]

II. A FELTÉTELES ELÍTÉLÉSRŐL MINT REFORMTÖREKVÉSRŐL

Edvi Illés Károly, a Csemegi-Btk. kommentátora írta az alábbiakat: „A büntetés föltételes felfüggesztésének eszméje nem új. Mint igazságos büntetés, és mint a büntetettek ellen folytatott küzdelem célszerű fegyvere oly természetes alap-gondolaton nyugszik, hogy mindenütt nyomára akadunk, ahol a törvényhozás a büntetés alkalmazásában a bíró kezét nem kötötte meg. A régibb és az újabb időkben egyaránt alkalmazták. Hazánkban sem volt az ismeretlen.” ^[3] Tény azonban – állítja Földvári –, hogy a Btk., mint az első önálló büntető törvénykönyv ezt az intézményt nem ismerte.

A korábbiakban láthattuk, hogy Csemegi maga is nyilatkozott a feltételes elítélés intézményéről, amelyből akár azt a következtetést is levonhatjuk, nem arról van szó, hogy a törvény nem ismerte, inkább, az előbbi állítással ellentétben arról, hogy nem ismerte el, vagy nem látta elérkezettnek az időt annak bevezetésére. A későbbiekben kiderül számunkra az is, hogy mindegyik álláspontnak megtalálhatjuk az alapját.

Visszatérve az előbbi gondolatmenethez, rögzíthetjük, hogy általában a klasszikus iskola tanait követő és a gyakorlatba átültetni igyekvő büntető törvények sem ismerték el. A klasszikus irányzat követői ugyanis merevebben

[2] Csemegi Károly beszéde a Jogászegylet 1890-ik évi november 30-án tartott teljes ülésből. 414. oldal

[3] Edvi Illés, 1909, 511. Edvi Illés Károly megállapítását alátámasztandó, hivatkoznunk kell Fayer László 1891-ben kezdett gyűjtőmunkájára, amely nem kisebb vállalkozásra irányult, mint a feltételes elítélés jogintézményének ismételt bevezetésére, egyúttal közölni a régi magyar gyakorlatból a feltételes ítéleteket. Az ország különböző pontjairól sikerült egyes ítéleteket megszereznie, melyek bizonyították, hogy a feltételes ítélet a régi magyar gyakorlatban honos volt. Ezen fellelkesülve több feltételes ítéletet kutatott fel, és a nagyobb áttekinthetőség érdekében a *Jogtudományi Közönyben* közzölte. Határozott célként jelölte meg azt kimutatni, hogy az ország különböző és egymástól távol eső részein, úgy megyékben, mint városokban, létezett ezen intézmény, sőt arra lehet következtetni, hogy ez a fajta jogszokás általános volt. Fayer biztos volt abban, hogy a XIX. századból is fellelnek ilyen ítéleteket, és nagyon valószínűnek tartotta, hogy Btk. hatályba lépéséig, de mindenesetre 1872-ig fenntartotta magát a gyakorlat. Ezzel kapcsolatban így írt: „Részemről igen nagy vívmánynak tartanám, ha ki tudná mutatni az évszázados jogfolytonossági fejlődést. Ezen körülmény nagyon megkönnyítené az intézmény behozatalát mely ily módon nem volna egyéb, mint egy, néhány évvel ezelőtt gyakorlaton kívülivé lett évszázados jogszokásnak törvény útján való ujalagos feléléstése. Angliában is a feltételes ítélet nem újnak hozatott be, hanem mint a bírói gyakorlat egyik elhanyagolt ága törvény útján szabályozást nyert, s ezzel megadatott az alap, hogy a bírák felkarolják. Talán nem lesz érdek nélküli megemlítenem, hogy amióta a múlt évben egyik külföldi folyóiratba juttattam pár régi magyar feltételes ítéletet, Németországból több felszólítást kaptam, hogy lehetőleg valamennyi ismert ilyen ítéletet tegyem közzé valamelyik német folyóiratban, mivel náluk a régi feltételes ítéletek egyáltalán ismeretlenek és jogtörténeti szempontból őket nagyon érdekelné, hogy Magyarországon mily intensivitással birt ezen gyakorlat és mely időszakokra terjedt ki.” (Fayer, 1892, 345.)

ragaszkodtak az „erkölcsi igazság” eszméjéhez, a megtorlás érvényesítésének a szükségességéhez, amely vonást a Btk.-ban is felfedezhetjük, összehasonlítva az oly sokszor emlegetett 1843-i javaslattal.

A büntetés feltételes felfüggesztésének intézménye a XX. század eleji „reformmozgalom terméke” – állapítja meg Horváth Tibor.^[4] Utalva azonban Fayer jogtörténeti jelentőségű gyűjtőmunkájára, a megállapítás ezen formájával nem érthetünk egyet, ahogyan Földvári kijelentése is pontosításra szorul, miszerint, ha az alapgondolat valamilyen formában a korábbi időkben fel is merült, szélesebb körben soha nem terjedt el és uralkodó nézetté sem vált. Legfeljebb azzal a pontosítással, hogy az intézményként történő – elméleti – szabályozása általában a XIX. században második felének jelensége úgy a nemzetközi, mint a hazai porondon. A magyar jogalkotás vonatkozásában hozzá kell tennünk a „legalább húsz évvel későbbi” kitétel. Érdekes, Földvári arról tesz említést, hogy a feltételes elítélés Liszt és a vezetése alatt állott Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület munkásságának hatására – a célszerűség és a hasznosság gondolatának az elfogadásával – került be a jogalkotói gyakorlatba, ugyanis a Btk. indokolása rendre a célszerűség és a hasznosság elvét hívja fel anélkül, hogy a feltételes elítélésnek még a lehetőségével is foglalkozna.

Egyet kell azonban értenünk azzal, ahogyan Irk Albert jellemezte a törvényt, különösen arra figyelemmel, hogy a kortárs kodifikációk a Btk. hatályba lépését követő alig hat éven belül olyan szemléletváltáson estek át, amelyet a magyar jogalkotó csupán húsz évvel később követett. Nem mondhatjuk azonban, hogy ebben az időszakban tétlenkedett volna a jogalkotás, hiszen egyrészt jelentős lemaradást hozott be, másrészt, ahogyan azt a későbbiekben láthatjuk, megteremtette a modern krimináltaktika alapjait. Mindezzel együtt nem tagadható, ahogyan Irk fogalmazott: „korának későszülött gyermeke volt”.^[5] Nem tagadhatjuk, hogy ehhez hozzájárult Csemegi korábban megismert, részben állhatatos kitartása, miszerint a magyar jogalkotás még nem érett meg egy újabb eszme, jelesül a feltételes elítélés befogadására.

Sejthető azonban, hogy a tartózkodás attól az intézménytől, amely még inkább szolgálta volna a Btk. elméleti célkitűzését, hamar rámutat a vele járó hiányosságokra, főleg, ahogyan Földvári is fogalmazott, abban a környezetben, ahol bűnözés nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is változott.

A reformmozgalmak követői, akik többek között a feltételes elítélés intézményének bevezetését is szorgalmazták, a megváltozott bűnözés ellen új eszközöket és módszereket kívántak felhasználni. Mint oly sokszor a kodifikációk későbbi történetében, elsősorban a büntetési rendszert kívánták új alapokra helyezni, mely vonatkozásban egyik fő alapgondolatuk az egyéniesítés volt. A haszontalan megtorlás helyébe a gyakorlati szempontból hasznos és célszerű megelőzést állították és ezt

[4] Horváth, 1968, 13.

[5] Irk, 1933, 43.

tartották megvalósíthatónak azzal, ha a büntetéseket a bűnelkövetők és a bűnelkövetés sajátosságaihoz igazítják. Ezek az elgondolások azonban nem tekinthetők újnak, hiszen Kautz 1881-es tankönyvében is megfogalmazta az egyéniesítés igényét.

Fentiek vonatkozásában az a kihangsúlyozandó, hogy a korábban említett különböző irányzatok, ha nem is azonos elméleti kiindulópont eredményeként, de majdnem teljesen egységesek voltak abban, hogy ezeket a szempontokat mindegyiknek az első esetben büntetett elkövetők meglehetősen széles rétege tekintetében kell érvényesíteni. Kimutatták, hogy e bűnözési réteg tekintetében a rövid tartamú szabadságvesztés büntetések rendszere teljesen alkalmatlan. Ilyen elméleti felismerések birtokában keresték azokat az eszközöket, amelyekkel eredményesebben lehet felvenni a harcot a bűnözés ellen.^[6] A példa rendelkezésre állt, hiszen Nyugat-Európa számos kodifikációja, illetőleg büntetési gyakorlata ekkora már kiérlelte egyrészt a feltételes elítélés intézményét, másrészt az annak végrehajtásához szükséges intézményi hálózatot. Itt utalnunk kell azonban arra, hogy a nyugat-európai minta is kétirányú, egyrészt a jellemzően francia-belga modell, másrészt az angolszász, amely a *probation* intézmény kidolgozásához vezetett. E reformmozgalmak hatására jöttek létre azok a törvényhozási lépések Európában, amelyek a feltételes elítélés intézményét a kontinentális büntetőjogokban meghonosították.

A francia-belga rendszer lényegi eleme a büntetlen előélet és a kiszabott ítélet meghatározott időre történő felfüggesztése, amely idő sikeres kiállása a büntetlenséget hordozza magában. Ezt a modellt vette át a belga jogalkotás. Az angolszász modell, ahogyan említettük, a *probation* intézményét alakította ki, amelynek a lényege a büntetés elhalasztása, és a terhelt pártfogó személy felügyelete alá helyezése. Ez a rendszer széles társadalmi bázist és együttműködést igényelt. Talán ennek is köszönhető, hogy a kontinentális gyakorlatban inkább a francia-belga modell valósult meg, amellett, hogy a magyar jogalkotás a fiatalkorúak esetében az angolszász modellt is alkalmazta. A hatályos jogrendszerekben már árnyaltabb a helyzet, amit a későbbiekben röviden tanulmányozunk. Ehelyütt csak annyit jegyezzünk meg, hogy a francia-belga modell az angolszász modellel összevetésben valósult meg a magyar jogalkotásban és joggyakorlatban. Ezt arra alapozzuk, hogy a jogszabályban szó sem volt arról, hogy az elítélt a próbaidő sikeres kiállítását követően büntetlen maradjon, hiszen a büntetést a bíróság kiszabta, annak végrehajtását próbaidőre felfüggesztette, és a sikeres próbaidőt követően a „materiális” végrehajtás végleg elmaradt. Nem beszélhetünk tehát büntetlenségről.^[7]

Ha a témát illető reformerekről szólnunk, nem folytathatjuk a gondolkodást anélkül, hogy Fayer László feltételes elítélés intézményével kapcsolatos tevékenységére nem térünk ki, akinek szerepét nemcsak az utókor, de kortársai már életében is, és halála után közvetlenül elismerték.

[6] Horváth, 1968, 13.

[7] Meg kell jegyeznünk, hogy a hatályos jogalkalmazás során a terhelti hozzáállás éppen így alakul, vagyis a felfüggesztett büntetést a legtöbben nem tekintik büntetésnek. Elgondolkodtató, hogy ezekben az esetekben valóban helye lehet a végrehajtás felfüggesztésének.

III. AZ ELSŐ SZÖVEGSZERŰ TERVEZET A FELTÉTELES ELÍTÉLÉS INTÉZMÉNYÉRŐL

Ahogy a korábbiakban is utaltunk rá, Fayer elkötelezte magát a feltételes elítélés intézményének bevezetése iránt, miután ő ebben látta a kor büntetőjogi kihívásaira a megfelelő választ. Munkássága jellemzően két irányban haladt a célja felé: egyrészt jogtörténeti kutatások segítségével rámutatni arra, hogy a feltételes elítélés a magyar joggyakorlatban egyáltalán nem ismeretlen, sőt hagyományokkal rendelkező jogintézmény,^[8] másrészt a hatályos jog fejlesztését szolgáló kutatáson, kodifikációs tevékenységen keresztül bevezetni a jogintézményt a hatályos magyar büntetőjogba.

Jogtörténeti kutatásaira már utaltunk, témánk arra buzdít, hogy elsősorban jogtudományi kutatásaira, illetőleg kodifikációs tevékenységére koncentráljunk. Ebben a körben Gruber Lajos beszámolóját érdemes felidézni, aki, mint gyakorló jogász ad képet a kor jogalkotási körülményeiről, így többek között Fayer munkásságáról is.

Gruber cikkében elsőik között számol be arról, hogy Fayer kutatásai mellett a feltételes elítélésre irányuló, szövegszerű javaslattal állt elő. Ez Magyarországon a tárgyban az első, a jogirodalomban megjelent javaslat volt, noha Angliában és Belgiumban már évek óta létezik a jogintézményt szabályozó törvény, Ausztriában és Franciaországban törvényjavaslatok készültek, illetőleg eddigre Franciaországban a szenátus már el is fogadta. Német Birodalomban – folytatta Gruber – szintén érdemben foglalkoztak ekkorra a kérdéssel, véleményt kértek a hatóságoktól, illetőleg a kodifikátorok már a törvénytervezetek egész sorát készítették el. 1898-ban a kriminalisták nemzetközi egyesületének brüsszeli gyűlésén, továbbá az 1890-es Szentpétervári IV. nemzetközi büntető- és börtönügyi kongresszuson is foglalkoztak a feltételes elítélés kérdésével. A teljesség igénye nélkül is megállapíthatjuk, hogy már az 1889-90-es évekre a feltételes elítélés intézménye, annak bevezetése, szabályozása megmozgatta a nemzetközi büntető kodifikációs gondolkodást.^[9]

Költői lehetne a kérdés, hogy mi történt ez idő alatt Magyarországon, ha Gruber nem adna rá választ: 1889. évi december 5-én Magyarországon is megalakult a kriminalisták nemzetközi egyesületének magyarországi csoportja. Ennyit – hívta fel a figyelmet – különben a szerbek is tettek már. Ilyen körülmények között „dr. Fayer László ur kezdeményező fellépése az érdeklődők elismerésére számíthat” – prognosztizálta 1890-ben.^[10]

Fayer tehát 1890-ben, tizenhét évvel a jogintézmény tényleges bevezetését megelőző kodifikációt, szövegszerű tervezetet közölt a feltételes elítélésről.^[11]

[8] Vö.: Fayer, 1892, 345.

[9] Lásd még: 191. lábjegyzet.

[10] Gruber, 1890, 293.

[11] „(Btk. 51. a §.) Különös méltánylást érdemlő esetekben ítéletileg kimondható a fogház vagy •

Természetesen a tervezet szövege is figyelemre méltó, ahogyan arra a későbbiekben is utalni fogunk, azonban sokkal inkább gondolkodásra készítő a szövetszerű javaslatához fűzött kommentár, illetőleg az évekkel később, 1902-ben tartott előadás, amely tulajdonképpen az előkészületi időt összegezi, és értékeli a nemzetközi és hazai jogi és társadalmi hátteret. Nem utolsó sorban alátámasztja azon felvetésünket, amely szerint a feltételes elítélés, vagy ahogyan az I. novella alkalmazásában láthatjuk, felfüggesztés jogintézményének két alapvető akadályja volt.

Fayer a szövetszerű tervezethez fűzött indoklásában^[12] a jogintézmény elnevezését logikailag eltérő úton közelíti meg, így szövetszerű javaslatában nem feltételes elítélésről, hanem a büntetés feltételes elengedéséről beszél. Fayer szerint ugyanis az elnevezést illetően, három verziót ismertek, illetőleg alkalmaztak jogászai körökben: feltételes ítéletet, feltételes elítélést, a büntetés feltételes végrehajtását. Véleménye szerint, mindezeknél jobban megfelel a feltételes elengedés, ugyanis, ami a jogintézményben feltételhez kötött, az csakis annak elengedése.

Dogmatikai megközelítésben a feltételes elengedés végeredményben helyesnek tekinthető és a felfüggesztett büntetés elnevezéssel egyeztethető, tekintettel arra, hogy a felfüggesztett büntetés esetében a bíróság megállapítja a bűnösséget, ítéletében büntetést szab ki, azonban annak végrehajtását próbaidőre felfüggeszti, azaz – Fayer alkalmazásában – elengedi.

Az elnevezés körüli gondolatmenetben szerepet játszik a feltételes szabadlábra helyezés is, tekintettel arra, hogy az egyikben részleges, a másokban teljes elengedésről beszélhetünk, az akkori alkalmazásban szinte azonos feltételek mellett. Fontosnak tartotta rávilágítani arra, hogy az intézmény hogyan viszonyul a királyi kegyelemhez. A királyi kegyelem feltétlenül elengedi a büntetést; az elengedés tényén nem változtat az sem, ha a kegyelem megadása után azonnal bármily súlyos újabb bűncselekményt követ el az illető. A bírói ítélet azonban feltételes; tehát a királyi kegyelem jogkörébe éppen olyan kevésbé nyúl, mint a feltételes szabadlábra helyezés. Ezt azért kellett kihangsúlyoznia, mivel az ultra konzervatív körök igyekeztek az intézményt olyannak feltüntetni, mint amelyik a királyi kegyelem jogát sértő intézmény lenne.

- elzárás feltételes elengedése, ha a vádlott szabadságvesztés büntetésre ítélve még nem volt és a fogház vagy elzárás, mely kiszabatik, nem haladja meg a három hónapot. A mennyiben az elítélt az elsőfokú ítélet kimondásától számított három év alatt szabadságvesztés büntetésre nem ítéltetik, a büntetés kiállottnak tekintendő. Ellenkező esetben a kiszabott büntetés törvényszéki ügyekben az eljárt törvényszék elnökének, járásbírói ügyekben a járásbírónak, a közigazgatási közegek által tárgyalt ügyekben a rendőrség főnökének, illetőleg a főszolgabírónak intézkedése alapján végrehajtatik. (Btk. 51. b §.) A büntetés feltételes elengedése biztosítékhoz kötendő mindazon esetekben, midőn ez a vádlott vagyoni viszonyainál fogva lehetséges. A biztosíték összegét és a biztosítás nyújtásának módozatát a bíróság határozza meg. Ha a bíróság által megállapított határidőig biztosíték nem adatott, a büntetés végrehajtatik. A büntetés végrehajtása esetében a biztosíték az államra száll és az 1887. évi VIII. t.-cz.-ben foglalt czélokra fordítandó. A büntetés feltételes elengedése a kártérítési kötelezettséget nem érinti. (Btk. 53. a §.) Különös méltánylást érdemlő esetekben a pénzbüntetés feltételesen elengedhető. A feltételek ugyanazok, mint a szabadságvesztés büntetésnél. (Btk. 51. a és b §.)” (Fayer, 1890, 225.) [12] Fayer, 1890, 225–226.

„Különös méltánylást érdemlő esetekben.” Ezt a fordulatot szánta annak jelzésként, hogy a jogintézmény rendkívüli, tehát az általánostól eltérő vagy inkább az eltérő megítélésre, ebben az esetben enyhébb megítélésre okot adó körülmények esetében alkalmazható. Különösen azon eseteket vélte a jogintézmény alkalmazásnál szem előtt tartandónak, amikor a bíró meglátása szerint célszerű volt megkísérelni a terhelte visszavezetni a társadalomba, és nem kockáztatni azt, hogy a büntetés végrehajtása jobban eltávolítja, illetőleg elzárja – mai szóval élve – a reintegrációtól.

Eszközként tekint a jogintézményre abban a vonatkozásban is, hogy megtörténhet, a Btk. VI. fejezete valamelyik szakaszának többé-kevésbé erőltetett magyarázata alapján feltétlen felmentést szab ki a bíróság, holott az igazság, az egyén, valamint a társadalom érdeke is mást követelt volna.

Ebben a körben kell megjegyezni, az alkalmazhatóság szempontjából megálapított objektív feltételek meghatározása azt is hivatott biztosítani, hogy az intézmény mind a vagyonos, mind a nem vagyonos társadalmi osztályok esetében igazságosan és általánosan kerüljön kiszabásra, alkalmazásra, amely körülmények állandó vizsgálatát Fayer a jogalkalmazói felsőbb fórumok (gondolhatunk a Kúriára vagy Legfőbb Ügyészségre) felügyeletére bízta volna.

Ehhez kapcsolódóan elkerülhetetlennek látta, hogy évről-évre, sőt a bevezetést közvetlenül követő időkben külön statisztikai készüljön a feltételes elengedések számáról, az esetek jellemzőiről, az ezen kedvezményben részesített egyének személyi és vagyoni viszonyairól stb. Utalt rá, hogy Belgiumban törvény rendel el a feltételes elengedésekről szóló évi jelentések szerkesztését, és kötelezte az illetékes minisztert, hogy az intézmény alakulásáról a parlamentnek évről-évre részletes jelentést tegyen.

„Ha a vádlott szabadságvesztésre ítélve még nem volt.” Pénzbüntetésre elítélés nem számít kizáró oknak, ahogyan a szabadságvesztés büntetésre átváltoztatott pénzbüntetés sem. Az utóbbit méltányosnak tartotta, különösen tekintettel arra, hogy a vádlott rendszerint nem tehetett arról, hogy nem fizethette ki a pénzbüntetést. Az általa elkövetett bűncselekmény miatt vele szemben kiszabott arányos büntetés a pénzbüntetés, és nem a szabadságvesztés büntetés. Tehát annak az oka, hogy szabadságvesztés büntetést kellett kiállnia, nem a cselekménye, hanem – esetleges – szegénysége, amelynél fogva nem fizethette le a pénzbüntetést. Emiatt pedig őt a vagyonos emberrel szemben hátrányba hozni nem lehet.^[13]

„Nem haladja meg a háromhavi fogházat vagy elzárását.” Fayer a fokozatosság elve alapján azt ajánlotta, első lépés gyanánt a feltételesen elengedhető büntetés mértékéeként három hónapot kell alapul venni, eltérően a belga törvény és az osztrák javaslatba foglalt hat hónaptól. Rámutatott arra, hogy ez egyébként megegyezik a nemzetközi gyakorlattal, mivel a francia javaslat, továbbá a nemzetközi büntetőjogi egyesület német osztálya szintén a három hónap mellett foglalt állást, és lényegileg ugyanazt célozta a szeptérvári börtönügyi kongresszus

[13] Vö.: 5/2008. BJE.

szakosztályi határozata is, amikor is a kihágásokra szorította a feltételes ítéletet.

„Az elsőfokú ítélet kimondásától számított három év alatt.” A kiállítás idejeként javasolt három évet Fayer az elsőfokú ítélettől tartotta indokoltnak számítani, mivel szerinte az elsőfokú és a jogerős ítélet közti időintervallumban elkövetett cselekmény kellő módon igazolja, hogy terheltre nézve a feltételes elengedés nem bír visszatartó erővel. Ha a kiállítás ideje a jogerőre emelkedéstől számítana, ahogyan ezt többek közt a Liszt-féle törvénytervezet is tartalmazza, akkor – véleménye szerint – a terhelt anélkül követhetett volna el bűncselekményt az elsőfokú határozat és a jogerőre emelkedés közötti időszakban, hogy biztosan elvesztené a megadott feltételes elengedést.

„A büntetés kiállottnak tekintendő.” Fayer tervezete szerint nemcsak a főbüntetést, de a mellékbüntetést is el kell engedni. Az akkor hatályos Btk.-ban szabályozott visszaesésnél, a kiállottnak tekintett büntetés, mint előző büntetés, figyelembe veendő. Ebben a pontban elvileg eltért a tervezet például a belga törvénytől, amely a büntetés kiszabását meg nem történtenek „non avenue” tekintette, amely szabályozás inkább a próbára bocsátást idézheti fel bennünk.

„A büntetés feltételes elengedése biztosítékhoz kötendő mindazon esetekben, midőn ez a vádlott vagyoni viszonyainál fogva lehetséges”. A szabályozásból az is következik, hogy ha nincs vagyona az elítéltnak, a feltételes elengedést – a feltételek fennállása esetén – így is meg kell állapítani; ha a terhelt vagyoni viszonyai megengedik, a biztosíték mint külön garancia járul a többihez. Fayer szerint a biztosíték megfelelő eszköz különösen a verekedés – tehát a garázda jellegű cselekmények – elhárítására. Ha például egy félig-meddig jómódú paraszt akár sajátjából, akár rokonai pénzből letett 100 forintot annak biztosítására, hogy „többé nem fog verekedni”, ez a 100 forint hatásosabb visszatartó erőt képvisel, mint a bármilyen várható szigorú büntetés. Rokonai is ügyelnek arra, hogy távol tartsák őt a verekedési alkalmaktól.

A pénzbüntetés (Btk. 53. a §.) feltételes elengedésének nagy jelentősége lehet, vélte, mivel ilyen módon –tegyük hozzá, hogy az állam büntetések végrehajtásához fűzött érdekének sérelme nélkül –csökkenthető azon esetek száma, amikor a cselekmény csekély súlya ellenére a büntetést a vádlott vagyontalansága miatt – itt adjuk meg a bizalmat annyiban, hogy nem tudja megfizetni a büntetést – át kell változtatni szabadságvesztés büntetéssé. Fayer szerint, a már kiszabott, de feltételesen elengedett pénzbüntetés nagyobb visszatartó erővel bír, mint amennyi elrettentő ereje van a már kifizetett pénzbüntetésnek. A pénzbüntetés feltételes elengedésének szabályozását Fayer, már csak azon oknál fogva sem tartotta mellőzhetőnek, mivel ha az csak a szabadságvesztés büntetésre vonatkozott volna, esetenként a terheltre nézve kedvezőbb lehetne a szabadságvesztésre ítélet, mint a pénzbüntetés.

IV. FRANCIA RENDELET A BÜNTETÉS FELTÉTELES ELENGEDÉSÉRŐL

Ahogy arra Csemegi is utalt, a feltételes elítélés olyan jogintézményi fejlődés, amely nemcsak a magyar jogásztársadalmat, hanem más államok jogalkotóit is megmozgatta. Erre példa a francia büntető igazságszolgáltatás, ahol, a francia igazságügy-miniszter a Béranger törvényre^[14] figyelemmel 1901-ben rendeletet bocsátott ki, melyben az államügyészek vádhatósági gyakorlatára vonatkozó iránymutatást közölt. A rendelet előkészítéséhez kapcsolódóan többen azt vélték, hogy a büntetés elhalasztása, illetőleg az első elkövetést követő próbaidő sikeres kiállásához fűzött büntetlenség intézménye végeredményben majd azt eredményezi, hogy az elkövetések száma szaporodik. A bevezetést követő statisztikák azonban egyértelműen cáfolták a félelmet, ugyanis nemhogy emelkedett, de csökkent az elkövetések száma. Ezek az adatok felbátorították a jogalkotót, és arra sarkallták, hogy inkább a visszaesés megelőzésére koncentráljon, semmint az első elkövetés megbüntetésére, és erre sarkallta a hivatkozott rendelet útján a bíróságokat is. Ezzel összefüggésben az igazságügyi miniszter rámutatott, óvakodni kell attól, hogy a szabadságvesztés büntetést

[14] A rövid tartalmú szabadságvesztés büntetések hátrányainak felismerésén alapszik a feltételes elítélés intézménye. Ennek lényege, hogy első elítélés esetében a rövidebb tartamú szabadságvesztés büntetés végrehajtása az elítélt által esetleg, bizonyos határidő alatt elkövetendő újabb bűncselekménytől függ, azaz, ha az elítélt a meghatározott határidő alatt újabb bűncselekményt nem követett el, a büntetés végrehajtása elmarad. Ez egyes alkalmazásban úgy, hogy az elítélést meg nem történné tekintették, más alkalmazásban pedig úgy, hogy a büntetés kiállottnak minősült. Az intézményre vonatkozó javaslatot először Béranger vetette fel „*sur l'aggravation progressive des peines en cas de récidive et sur leur atténuation en cas de premier délit*” (a büntetéseknek fokozatos szigorításáról visszaesés és enyhítéséről első elítélés esetében) cím alatt a francia szenátushoz 1884-ben beterjesztett törvényjavaslatban. Törvényes elismerést először azonban Belgiumban nyert az 1888. évi május 31-i törvényben, melynek 9. cikke szerint, ha a fogházbüntetés a hat hónapot nem haladja meg, és az elítélt büntetlen, a bíróság a büntetés végrehajtását legfeljebb 5 évre felfüggesztheti. Ha az elítélt a bíróság által megállapított határidő alatt újabb bűncselekmény miatt ítélik el, az elítélés meg nem történné kell tekinteni, ellenkező esetben a büntetést az újabb bűncselekményért kiszabott büntetéssel kell végrehajtani. Franciaországban az intézményt az 1891. évi március 27-i törvény „*loi sur atténuation et l'aggravation des peines*” (a büntetések súlyosbításáról és enyhítéséről) fogadta el. A kedvezményben itt is csak oly terheltek részesülhettek, akik még büntetlenek voltak, minden pénzbüntetésre vagy fogházbüntetésre történő elítélés esetében. Minthogy a fogház legmagasabb mértéke öt év, a francia jogszabály úgy rendelkezik, ha az elítélt az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 5 év alatt újabb bűncselekményt nem követ el, és büntetést nem szabnak ki, úgy kell tekinteni, mintha vele szemben büntetést nem szabtak volna ki. Ellenkező esetben nemcsak a büntetés hajtandó végre, hanem a terhelt az újabb elkövetett bűncselekmény miatt, mint visszaeső büntetendő.

Angliában az 1887. évi augusztus 8-i „*The Probation of first Offenders Act*” törvényben szabályozták a feltételes elítélés intézményét. Ezek szerint, ha a vádlott büntetlen előéletű, és olyan bűncselekmény miatt emelnek vele szemben vádat, amelynek a büntetési tétele két évet nem haladja meg, és a vádlott állandó lakhellyel rendelkezik, továbbá bizonyítja, hogy önmagát képes fenntartani, a bíróság az ítélethozatal meghatározott időre elhalaszthatja.

Amerikában az ún. *Probation System* (próbarendszer) még előbb lépett hatályba, és érdekesség, hogy az ott elért eredmények indították az angol törvényhozást a rendszer beemelésére. Az amerikai rendszer lényege, hogy amennyiben remény mutatkozik arra, hogy a terhelt büntetés nélkül is „megjavul”, a bíróság a „*probation officer*” indítványára a vádlottat elítélés helyett *probation*, vagyis próba alá helyezhette. A próba alatt álló vádlott a bíróság által megállapított határidő alatt (2-12 hónap) a *probation officer* felügyelete alatt állt, aki őt kontrollon keresztül támogatta, rossz magaviselet esetében letartóztatta és a bíróság elé állíthatta. (<http://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/f-9118/felteteles-eliteles-97E9/> (2017. 09. 27. 22:21))

tekintsék a legtöbb bűncselekmény vonatkozásában feltétlenül kiszabandó büntetésnek, és a pénzbüntetést mint alternatív büntetést csupán másodlagos, jelentéktelen büntetésként értékeljék. Tehát rámutat a differenciálásra.

Ezen az elven haladva, a pénzbüntetéssel, mint alkalmazandó büntetéssel összefüggésben kifejtette, hogy azokban az esetekben, ahol a terheltre a bűnügyi költség és a büntetés együttes kifizetése súlyos terhet ró, tehát a munkabéréből fedezi, egyenértékű büntetés a rövid tartamú szabadságvesztés büntetéssel. Azaz nem tekinti aránytalanul enyhe büntetésnek. Ebből az elvből indul ki, amikor a rövid tartamú szabadságvesztés büntetések kiszabása helyett – amikor is alternatív büntetés kiszabására is lehetősége lenne a bírónak – az ügyész feladatává teszi azt a fajta adatgyűjtést, amely a bíróság számára kellő alapot teremt arra, hogy a megfelelő – represszív hatást gyakorló mérték megállapítását követően – pénzbüntetést szabjon ki. A differenciált büntetéskiszabáshoz fűzött elvárást akként összegezhethetjük, hogy „minél inkább zárva maradnak a fogházak a kezdő bűnösök előtt, annál kevésbé kell majd azokat kinyitnunk a visszaesők előtt”.^[15]

V. FAYER LÁSZLÓ: REZÜMÉ 1902^[16]

Ahogy a korábbiakban utaltunk rá, Fayer számos adattal igyekezett kimutatni, hogy Magyarországon korábban sokkal enyhébb volt a büntető igazságszolgáltatás, mint a kontinens többi államában. Véleménye szerint ez visszavezethető arra, hogy az államhatalom az országban nem rendelkezett közegekkel, és a helyhatósági és a patrimonialis hatóságok kevésbé szigorú igazságszolgáltatást gyakoroltak. Összefüggött a részleges török hódoltsággal. Az egyes városok a fővárossal alig voltak összeköttetésben s leginkább csak arra törekedtek, hogy a város területét megszabadítsák a garázdálkodó elemektől; ha tehát a verekedőt vagy a tolvajt kiűzhették a városból, nem törődtek tovább vele. Talán ennek is köszönhetően figyelemre méltó volt a régi magyar gyakorlatban az erkölcsi büntetések egész rendszere: a megdorgálás, a megkövetés, a perben állás betudása, a feltételes ítélet mint évszázados gyakorlat.

A magyar büntető törvénykönyv súlyosabbá tette Magyarországon a büntetési rendszert, különösen azzal, hogy az erkölcsi büntetéseket és ezek közt a feltételes ítélezést kizárta.

Nem csodálkozhatunk akkor, amikor Fayer a Btk. bírálóihoz csatlakozik, hiszen alapvetően súlyosnak tartja annak büntetési filozófiáját és rendszerét. Ebben a körben azonban kritikája érdekes ívet húz, tekintettel arra, hogy nemcsak a hiányzó elemekre mutat rá, de arra is, hogy a Btk.-ben vannak enyhítő elemek, amelyeket azonban a gyakorlatban nem használtak ki. Ahogy fogalmaz, az élet súlyosabbá tette a törvényt, mint ami annak szerkezetéből követ-

[15] Baumgarten, 1901, 89.

[16] Fayer, 1892, 37–41.

kezne. Nem tagadja, hogy ez akár paradoxonnak is tűnhet, tekintettel arra, hogy a 92.§, az enyhítő szakasz alkalmazása gyakori, ezzel kapcsolatban azonban emlékezhetünk, hogy inkább a halálbüntetés körében volt ennek jelentősége. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy a javító- és a közvetítő-intézetek rendszerének kiépítése elmaradt, tehát az elmélet teljes gyakorlati megvalósítása nem történt meg. Építettek fegyházat, börtönt és fogházat, de hogy ezeknek kiegészítője, sőt alkatrésze a javító és közvetítő-intézet, ignorálták.

Ha elejétől kezdve kellő súlyt helyeztek volna különösen a javítóintézeti ügyre – véli Fayer –, ha lehetőleg minden törvényszéki fogház mellett megfelelő nagyságú javítóintézetet szerveztek volna, a XX. század elejére más képet mutatott volna a magyar bűnügy. Nem lehet kifogás a javító- és a közvetítő-intézetek építése, valamint az elbocsátott foglyok segélyezése s egyáltalán a patronage ügye fejlődésnek elmaradására a források hiánya, hiszen erről a pénzalapról a büntető törvénykönyv – véleménye szerint – igenis gondoskodott.

A budapesti rabsegélyző-egylet vezető tagjai, különösen Székely Ferenc^[17] nyomására a képviselőház igazságügyi bizottsága a Btk. 27. § rendelkezéseként belevette, hogy a pénzbüntetések egészben az elbocsátott szegény foglyok segélyezésére és javítóintézetek felállítására és fenntartására fordítandók. Nem lehetett titok, hogy a pénzbüntetések jelentős bevételt jelentettek évenként. Ezen összegeket azonban – véli Fayer –, „tőkésítették”, ahelyett, hogy rendelkezésükre fordították volna. Az 1887. évi VIII. törvénycikk 1.§-a azonban úgy módosította a Btk. 27.§-át, hogy a pénzbüntetések negyede az elbocsátott szegény foglyok segélyezésére és javítóintézetek fenntartására, háromnegyede pedig fogházak, börtönök, államfogház és fegyház, valamint a szükséghez képest új javítóintézetek felállítására fordítandók. Ez azt jelentette, hogy az eredetileg rendelt összeg háromnegyedét már más célra fordították. Az 1892. évi XXVII. törvénycikk már ezt a kvótát is megszüntette, és az igazságügy-miniszterre bízta, hogy mit mire fordítson. A gyakorlat pedig azt mutatta, hogy javító-intézetek fejlesztése abszolút elmaradt.

Némiképp szélsőséges kritikaként foghatjuk fel az intézményi összegzést, amely szerint a szabályozási folyamat az eredeti enyhe rendszer helyébe a Btk. szerinti szigorúbb rendszert helyezte s ez az idők folyamán a bürokratikus környezetben teljesen megcsontosodott. A feltételes szabadlábra helyezésen kívül a Btk. és a kriminálpolitika minden egyéb preventív tényezőjét elhanyagolják. Ez a körülmény az aránytalanul magas letartóztatott és fogvatartott állományt eredményezett.

[17] Tevékeny részt vett a Magyarországi Rabsegélyző Egyesület 1875-ös megalakításában és szervezésében, valamint a kőbányai menedékház felállításában és ügyeinek intézésében, melynek több évtizedig igazgatója és ügyvezető alelnöke, 1890-től tiszteletbeli elnöke, 1896-tól elnöke volt. Részt vett még a budapesti unitárius egyház alapításában és gondnokká is választották. 1897-1899-ben az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott: feladatai közé tartozott többek között a büntetőeljárás törvények életbe léptetése, az ítéletábrák decentralizálásával kapcsolatos jogszabályok, fogházrendeletek, börtönügyek. 1900-1902-ig budapesti főügyész, 1902-1910-ben koronaügyész, 1910. január 17-étől 1913. január 4-éig Khuen-Héderváry Károly gróf és Lukács László kormányában igazságügy-miniszter, 1910. január 17-étől március 1-jéig vallás- és közoktatásügyi miniszter. (*Magyar életrajzi lexikon* II. (L-Z). Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.)

A feltételes ítélezés intézményével összefüggésben, összegzésként, az azt mereven ellenzők kritikájára reagálva akként nyilatkozott, hogy az nem más, mint a büntetőjog természetes fejlődésének egy fokkal való előbbre lépése.

Fayer előadásából is következtetni lehet arra, hogy a feltételes elítéléssel, vagy az ő korábbi alkalmazásban, feltételes elengedéssel szembeni ellenállás elsősorban abban az elméletben gyökeredzik, hogy a jogérzet megköveteli a megtorlást. Érdekes, hogy általánosságban ezzel egyet is lehet érteni, és ezt Fayer sem tagadta. Az elméletet azonban nemcsak a gyakorlat, de a jogalkotás is felülírta, hiszen a büntetőjog számos esetben kivételt tesz. Ilyen kivétel például, ha a magánfél indítványától függ az eljárás megindítása. Fayer szerint ez nem egyéb, mint bizonyos kriminálpolitikai indokoknál fogva a feltétlen elengedés lehetősége. De ide számíthatók az öntudatlan és zavart elmeállapot fogalma alá sorolt esetek, továbbá a jogos védelem, a végszükség, a hamis tanúzásnál és a hamis eskünél az ismert mentességek, a gyűjtogatásnál a nagyobb kár elhárítása esetében a mentesség, a bűnpártolásnál a hozzátartozó mentessége, a külföldön elkövetett kihágás esetében a mentesség; ide tartozik bizonyos tekintetben az elévülés is.

Végül ide sorolható számos eljárásjogi intézkedés, amely a tanúzási mentességek folytán megtűri, hogy a terhelt büntetés nélkül maradjon. Ezen rengeteg felmentéssel a jogérzet – érdekes módon – meg tudott barátkozni. Fayer rámutatott, hogy a bűncselekmény a megtorlást nem feltétlenül vonja maga után. A megtorlás csak vezérlő eszme a büntetőjogban, de alkalmazni ott kell, ahol feltétlenül szükséges és célszerű. Elmarad, ahol vagy szükségtelen, vagy a céllal ellentétes.

Szigorúan véve azonban, a feltételes ítélezés esetében a bíró nem enged el mindent. A büntetésnek csak materiális részét engedi el, és megmarad a büntetés erkölcsi eleme, a büntető eljárás hatálya és a bírói megintés, mely az elítélésben eleve benne értetendő. Megtorlás tehát marad; csakhogy ez a megtorlás olyan természetű, amely a célnak és az egyéb körülményeknek megfelel. Nem jelenthető ki, hogy a feltételes elítélés megszüntetné a rövid tartamú szabadságvesztést.^[18] Sőt, rendeltetését tekintve – bár Fayer új büntetési nemként aposztrofálja – differenciált büntetésként tekinthetünk rá, amely a meglévő büntetési nemek sorrendjét, ha nem is változtatja meg, de súlyosságuk szerinti helyzetüket módosítja, ha beszélhetünk ilyen sorrendről, akkor alulról felfelé szorítja.

Ha ugyanis – magyarázza Fayer – a legenyhébb bűncselekmények vonatkozásában erkölcsi büntetések kerülnek alkalmazásra, a súlyosabban minősülő, de még mindig csekély súlyú bűncselekmények esetében az anyagi büntetések jöhetnek számításba, és a büntetések súlya felfelé ilyen logika mentén változik, a végén kihát a legsúlyosabb bűncselekményekre is. Fayer logikája szerint látszólag csökkennek a büntetési tételek, tehát általánosságban enyhülnek a büntetések, azonban ez csak látszólagos. Arra utalt ugyanis, rámutatva a magyaror-

[18] Vö.: Csemegi Károly beszéde a Jogászegylet 1890-ik évi november 30-án tartott teljes ülésből. 413. oldal

szági büntetőgyakorlatra, hogy a büntetések tekintetében csökkenő tendencia mutatható ki. Egyrészt abban a vonatkozásban, hogy a halálbüntetést a hosszú tartamú szabadságvesztés büntetés váltotta fel a gyakorlatban, amely a kezdeti 40-60 év mértékről először 30, majd 20 évre, a Btk.-ban pedig már 15 év a leghosszabb tartamú szabadságvesztés büntetés. A gyakorlat ráadásul azt is mutatta, hogy a ténylegesen kiszabott büntetések mértéke jóval a törvényi maximum alatt alakult. A feltételes elítélés rendszerbe állítása nem zárta ki, hogy a büntetési tételek akár szigorodjanak. Erre utal, hogy amint egyesek a minősített lopások büntetési minimumának leszállítását követelték gyakran, legalább ugyanannyiszor került szóba, hogy a lopás, sikkasztás és csalás maximumát, tekintettel a mind gyakoribbá váló nagyobb kárt okozó bűncselekményekre, emelni kell.

A francia belügyminiszternek 1895. februárban a képviselőház előtt tett azon megjegyzése, hogy a bíróságok nem egyformán alkalmazzák a törvényt, és hogy némely bíróságok oly esetekben nyújtják a törvény kedvezményét, amelyek a törvényhozó szándékában bizonyosan nem állt. Fayer összefoglalójában rámutat az 1901-es francia igazságügy-miniszteri rendeletre, amely már a francia kormány megváltozott álláspontját takarta, és az eredményes végrehajtás érdekében még az államügyészeket is utasította.

A nemzetközi példák teljességéhez hozzátartozik, hogy az olaszországi kodifikáció hosszú időre ejtette a feltételes elítélés intézményét. Ehhez azonban hozzátartozik az is, hogy az olasz büntető igazságszolgáltatás, illetőleg a büntető törvénykönyv, az erkölcsi büntetések és az ezekkel rokon eszközök egész sorozatát magában foglalta. Így könnyebb volt a feltételes elítélés intézményről lemondaniuk. Az 1890. évi olasz Btk.-ben megvolt a bírói megdorgálás, angol mintára a kaució, melyet az elítélt, ha visszaesővé vált, elvesztett; és megvolt a kiutasítás is. Mégis, a számos, az individualizált büntetési eszköz ellenére, 1901-ben királyi rendelet útján bevezette az olasz jogalkotó is a feltételes megkegyelmezés intézményét. Közjogi funkció volt ugyan, de szerepét ellátta a differenciált büntetési rendszer részeként.

A sajátosan fejlődő angolszász rendszerről már szóltunk, érdekes azonban egy évtized eltelte után egy pillantás erejéig, a tudósító Fayer véleményét is megismerni a századforduló Angliájáról, illetőleg az ott bevezetett feltételes elítélés rendszeréről. Csak utalunk arra, hogy az angolszász gyakorlatban, amely az Egyesült Államokra is jellemző, a feltételes elítélés végrehajtásának rendszerében aktívan közreműködtek társadalmi szervezetek. Gruber szerint a feltételes elítélést egyre gyakrabban alkalmazták, és olyan jelentős szervezetek, mint a Howard Association, valamint számos jótékonyági szervezet azért lobbizott, hogy a bírák minél több esetben hozzanak feltételes ítéletet. Ilyen esetekben az egyletek vállalták a feltételesen elítéltért a felelősséget, illetőleg biztosították a patronage-t. Legérdekesebb adat ezekből az évekből azonban az, hogy Angliában a letartóztatottak száma 30000-ről 18000-re csökkent.^[19]

[19] Ehhez viszont azt is hozzá kell tennünk, a források nem utalnak arra, hogy a bűncselekmények

A Magyar Jogászszyűlés szakosztálya és teljes őrleése csaknem egyhangúan a feltételes ítélkezés mellett nyilatkozott. Az 1893-ban Daruváry Alajos elnökletével megtartott igazsággyűgyi szakértekezlet túlnyomó többséggel az intézmény behozatalát sürgette. Ugyanúgy tettek a későbbi Erdélyi Sándor és Plósz Sándor miniszterek elnökletével megtartott szakértekezletek.

Fayer rámutatott arra is, hogy a kor jogtudósai, publikálói, csaknem kivétel nélkül, „még Illés Károly is”, a feltételes elítélés intézményének bevezetését szorgalmazták.

VI. A BŰNÜGYI NYILVÁNTARTÁS ÉS A BŰNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS MAGYARORSZÁGON A CSEMEGI KÓDEX HATÁLYBALÉPÉSÉT KÖVETŐEN

Az 1987-es *Belügyi Szemle* a bűnügyi nyilvántartásról általában: a bűnügyi nyilvántartás az előélet megismeréséhez, a visszaesői minősítés megállapításához, és az ehhez kapcsolódó jogkövetkezmények érvényesüléséhez nyújt segítséget, illetve tájékoztatást, valamint irányadó a bünteteskiszabás helyes mértékének meghatározásához is.^[20] Megállapíthatjuk tehát, hogy bűnügyi nyilvántartás lényegét, és igényének alapját már 1881-ben megfogalmazta Heil, és realizálódásának tanúi lehetünk a következőkben.

A bűnvádi perrendtartás 33. § szerint az első kihallgatás kezdetén terheltet a neve, kora, vallása, szűlő- és lakóhelye, honossága, foglalkozása, családi állapota, vagyoni és katonai szolgálati viszonyai vonatkozásában, továbbá korábbi büntetéseiről, azok helyéről, illetőleg az elkövetett bűncselekményről, amely miatt vele szemben büntetést szabtak ki, nyilatkoztatni kell. Ha a terhelt válaszának valóságtartalmához kétség fér, vagy ha egyéb okból szükségesnek mutatkozik, a terheltnek személyi viszonyait más módon is nyomozás tárgyává kell tenni.^[21]

A bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvénycikk 26. § szerint a bűnvádi úton jogerősen elítéltekről „nyilvántartó lajstromot” kell vezetni.^[22]

Tehát a jogszabály – elméletileg – rendezi a bűnügyi nyilvántartás sorsát, azonban, ahogyan az már a jogalkotásban ismert körűlmény, a néha nagyvonalú elmélet nem könnyíti meg a gyakorlati megvalósítás helyzetét.

Dr. Kármán Elemér nagyváradi királyi ügyész a *Jogtudományi Közűlőnyben* mutatott rá, hogy az életbeléptetési törvény 26. §-ban foglalt kőgens rendelkezés végrehajtásának immár egy évtizeden túli elhűzódása „méltán tölthette el bizonyos zűgolódással a büntető praxis embereit”.

Véleménye ugyanis nemcsak a jogalkotó mulasztására, hanem a lokális különbségekre is utal, amely a főváros és a vidék között a jogalkalmazás során tetten érhető volt. Álláspontja szerint ugyanis itt is megnyilvánult az a rendszer,

száma is ilyen arányban csökkent volna.

[20] Czicze, 1987, 64.

[21] 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról, 33. §.

[22] 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről, 26. §.

amely mindig és elsősorban a főváros érdekeit tartva szem előtt a törvényes rendelkezéseket elsősorban annak igényeihez igazítja. Miután a budapesti államrendőrség a bűnügyi nyilvántartás teendőit huzamosabb idő óta kiválóan látta el, a fővároson kívüli, országos gyakorlatot meghagyta a maga – finoman szólva – egyszerű eszközeinél, amelyeknek „hihetetlen fogyatékoságát” a központi irányítás illetékes szervei talán nem is sejtik. Kármán szerint alig képzelhető el, hogy mai eszközeivel hogyan képes a büntető perrendtartás 133. §-ban foglalt rendelkezésnek a terhelt személyi viszonyai és személyi azonossága kutatásának valamennyire is megfelelni a vidéken működő büntető- és vizsgálóbíró.^[23]

A fentebb vázolt, és példával illusztrált helyzeten hivatott javítani a magyar királyi igazságügyi és belügyi miniszterek 1908. évi október hó 15-én 24.300/908. sz. országos bűnügyi nyilvántartás tárgyában kiadott rendelete, amely 1909. január elején lépett életbe. Ez a rendelet nemcsak megszünteti a ma létező visszasságokat és különbségeket, de egy új szervezet alapjait teremti meg. Ha az alkalmazó hatóságok a rendeletnek megfelelően járnak el – állította Kármán –, a magyar bűnügyi joggyakorlat egy évtized alatt vetekedhet bármely más modern államéval. Ráadásul a büntető igazságszolgáltatás intézményes eszközei (mint, például a bűnügyi technika) legalább olyan korszerűekké válhatnak, mint a fejlettebb intézményi háttérrel rendelkező európai államoké. Némileg optimista hozzáállást tanúsít, amikor bár elismeri a jogalkotó késedelmét, mégis azt állítja, hogy a rendelet a magyar „*casier judiciaire*”-t több szempontból is szerencsés módon alapította meg, amelyet minden „praktikus kriminalistának őszintén üdvözölnie kell.”^[24]

Üdvözlendő megoldást kínált a rendelet a 22.§-ban, amikor a bűnügyi nyilvántartás törzsévé egy külön központi hivatalt hozott létre az „Országos bűnügyi nyilvántartó hivatal Budapesten” elnevezés alatt. Praktikusnak is tekinthető megoldás, hiszen az a 26.§ szerint, lényegében a budapesti m. kir. államrendőrségnél eddig vezetett és kipróbált bűnügyi nyilvántartás kiterjesztése az egész országra, mint például az ebben a körben alkalmazott daktiloszkópiái és fotográfiai eredményeké. Kármán szerint menthetetlen hiba lett volna a nyilvántartást

[23] „Ma egy téglás szúrja hasba társát valami perpatvar folytán; a munkásosztály salakja ebből az ipari ágból kerül ki, és az ország egyik égetőjéből a másikba vándorol. Más ízben egy orosz anyanyelvű bányamunkást állít a rendőrség a távol nyugaton működő vizsgálóbíró elé betöréses lopásért; a vereckzei szorosan jött be hazánkba és előadása szerint egyik bányából a másikba költözve ért a Rába felső vidékére, hogy innen a styriai érczhegységbe induljon munka után. Egy gyanús külsejű idegen öt-hat lopást beismer, míglen a nyomozás kideríti, hogy azok közül csak egyet követhetett el; ezzel költvén fel a gyanút, hosszú faggatásra ismeri be, hogy nejt megölte s a Murába dobta, amiért más néven körözik. Egy tót nevű vasmunkást vezetnek elő, aki öblös alföldi magyarsággal beszél s a nevét is rosszul ejti ki, és fogalma sincs a felvidék viszonyairól stb. Mindezek olyan esetek, amelyek rögtön felkeltik a gyanút, hogy ennek az embernek valami titkolni valója van, de vele szemben a vizsgálóbíró tehetetlen, mert teljes sötétségben tapogatódzik és azt sem tudja, hova forduljon tudakozódásért. Nem is szölok a magyar nemzeti veszedelemről, a cigányokról, akik valóságos szervezett gonosztevők, s minden bíróság számára más nevük, családjuk és hazájuk van. Évek óta éreznie kell minden ügyésznek és bírónak a cselekmények elkövetési módjából, hogy a szokásszerű büntetettek szaporodnak, de az ellenük való küzdelemben mindeddig fegyvertelenek vagyunk.” (Kármán, 1908, 377)

[24] Kármán 1908, 377.

az autonóm hatóságok és a rendőri közegek kezébe „letenni”, mert az – él az őszinte kritika eszközével –, mint minden ily munkálat, végeredményben a körjegyzői önkény áldozatává vált volna. Önkritikát gyakorolva mutat rá, célszerű fordulata a rendeletnek, hogy nem az osztrák és német Strafregistert vette alapul, amely a nyilvántartást a királyi ügyészségekre bízta, ugyanis eltekintve attól, hogy ez az ügyészségekre jelentős terhet ró, hosszú időt kíván meg, míg a kezelőszemélyzet az egész országban arra alkalmassá válik, s még hosszabb idő, amíg következetesen egységes gyakorlat érhető el.^[25]

Az 1908-as rendelettel bevezetett nyilvántartás a büntető eljárás szempontjából nem csupán az elítéltek nyilvántartását öleli fel és így tulajdonképpen nem kizárólag „*casier judiciaire*”, hanem egyúttal a nyomozást és a büntetések végrehajtását is szolgálja, ugyanis segédeszközöket nyújt a büntető hatóságoknak a személyazonosság megállapításában az ujjlenyomatok és fényképek útján, másfelől pedig az ismeretlen helyen tartózkodók és szökevények elleni eljárásban a figyelőlapok útján.^[26] Az elítéltek nyilvántartása kiterjedt a büntett – pénzbüntetéssel büntendő becsületsértés vétségének kivételével –, a vétség, a csavargás vagy koldulás kihágás, valamint az egyéb kihágás (ha a kihágásra kiszabott büntetés egy hónapi elzárást meghaladja) miatt elítéltekre. A rendelet hatálybalépését követően, az elítéltekről a bíróság, illetve az ügyészség büntetőlapot állított ki, és azt a nyilvántartó hivatalnak azonnal és esetenként megküldte. A bűnügyi nyilvántartás szempontjából nem minősült büntetettnek az a fiatalkorú, akivel szemben az I. büntető novella 17. §. 1–3. pontjában előírt intézkedést alkalmazták, tehát a fiatalkorú büntetlen előéletű, azaz értesítést sem kell küldeni az ilyen intézkedésekről.

Meg kell említenünk a nyilvántartás másik ágát, amely inkább a bűnügyi technika tudományát erősíti, azonban szükségszerűen azt a nyilvántartást támogatja, amelyet a bíróság a büntetés kiszabása során „végfelhasználóként” forgat. Az azonosítással kapcsolatos nyilvántartás az ujjlenyomatok felvételét és a fényképezést rendszerezíti. Nem tudjuk eléggé kiemelni, hogy milyen jelentős mértékben vitte előre a büntető igazságszolgáltatást ez az intézkedés a kriminalisztika terén.

[25] Kármán 1908, 377. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy volt olyan ügyész, akinek a nézetek pont az ellenkező volt, vagyis az országos leterheltségre figyelemmel a bűnügyi nyilvántartást decentralizáltan kell megoldani. Legszerencsésebbnek a német birodalmi példát látta, és ennek alapján a magyarországi rendszert is a kir. ügyészségeknél működtetett nyilvántartásban látta megvalósíthatónak. (Lásd bővebben: Csiki 1906, 221–223.)

[26] „Ha tehát valaki valamely tárgyat megfogott, és ez a tárgy puha volt, úgy, hogy a kéz nyoma ott maradt, vagy pedig valaki piszkos kézzel fogott meg valamely tárgyat, és azon kéznyomai észrevehetőek, az illető egyén ujjlenyomata ott maradt, ezeket az ujjlenyomatokat szakértők képesek levenni s a gyanúsított egyén ujjlenyomataival összehasonlítani. Nekünk tehát első feladatunk azokat a tárgyakat, amelyeken ilyen kéznyomok láthatók, biztosítani. Mert amint azt az igazságügyi és belügyi ministereknek 24300/908. számú rendeletéhez csatolt függelék 4. pontja előírja, azok a tárgyak a melyeken ujjnyom van, az országos bűnügyi nyilvántartó hivatalhoz kell beküldeni. Ezt a beküldést a kir. ügyészség vagy a vizsgálóbíró eszközli, de természetes, hogy a tett színhelyén megjelent csendőrnek vagy rendőrnek kell első sorban gondoskodnia arról, hogy ezek a tárgyak megőriztessenek s gondosan biztosítottassanak, nehogy idegen kéz összefogdossa.” (Kármán, 1909, 470.)

Különös jelentőségét abban kell látnunk, hogy az ujjlenyomati és a fényképes nyilvántartást az összes büntetőhatóságok rendelkezésére bocsátotta, ezzel nagy szolgálatot téve a bűnügy XX. század eleji legfrissebb ágának, a krimináltaktikának.^[27]

A büntető perrendtartás 226. §-a kifejezetten előírta a szemle alkalmával az állapotok „híven” történő rögzítését, ami egyrészt a fényképkészítést is jelentette. Kármán szerint azonban helyszíni szemlék alkalmával nagyon ritka esetekben alkalmazták, nyilván költségkímélés okából. Érdekességként említsük meg, hogy a jogszabály nem is terjedt ki tüzetesebben a fénykép készítésére az azonosítás céljain kívül. Állandó fényképezési szerződést ugyanis csak a királyi ügyészségek kötnek, és a gyanúsított lefényképezését is csak a királyi ügyész rendelheti el, a járásbíróóság a rendelet rendelkezése szerint „azon kivételes esetekben, amidőn a kir. járásbíróósági fogházban letartóztatottra nézve merül fel a lefényképezés szükségése, erről a letartóztatott személyi adatainak és a lefényképezésre okot szolgáltatató körülményeknek ismertetése mellett az illetékes kir. ügyészt értesíti”. A jogszabály ezen fordulata azonban – mint olyan sokszor – nem követte a mindennapok gyakorlatát, mert a letartóztatottakat többnyire a járásbíróóságokhoz kísérték, a vizsgálatok túlnyomó részét nem a központi vizsgálóbíró, hanem a járásbíróóságok foganatosították, úgy, hogy a járásbíróóságoknál az esetek legnagyobb részében előfordulnak olyan letartóztatottak, akiket le kellett fényképezni.

A bűnügyi nyilvántartás számára kötelezővé tette a jogszabály az ujjnyomatok felvételét, és fényképek készítését a pénzhamisítás, a szemérem elleni büntettek és vétségek, kerítés, kettős házasság, gyilkosság, szándékos emberölés, kitétel és elhagyás, halált okozó súlyos testi sértés, lopás, rablás és zsarolás, sikkasztás, orgazdaság és bűnpártolás, csalás, okirathamisítás, gyújtogatás, uzsora, csavargás és koldulás eseteiben előzetes letartóztatásba vagy vizsgálati fogságba került terheltekről, és a szabadságvesztés büntetéssel sújtott elítéltekről. Mellőzhatték azonban, ha az elítélt egyénisége, állandó lakóhelye és egyéb életviszonyai szerint alappal lehetett arra következtetni, hogy „kiléte vagy személyazonossága iránt kétség a jövőben sem merül fel”.

Kifejtve azon megállapítást, miszerint az országos nyilvántartást létrehozó rendelet segítséget jelentett a büntető igazságszolgáltatás számára, meg kell említenünk még legalább a következőket a rendelet intézkedései közül. Az „ujjnyomat lapokat” és a fényképeket az azokat felvevő hatóság a központi hivatalba küldte be, ahol azok nyilvántartásba kerültek. Akiről az ujjnyomati lap beküldése előtt büntetőlapot már beküldtek, arról további büntetőlapot nem küldtek, csak a már beküldött lapra történik utalás. Akinek még nem volt büntetőlapja, arról az ujjnyomati lappal együtt a büntetési lappal analóg ujjnyomati kísérőlapot küldtek be. Az ismeretlen helyen tartózkodók és szökevények elleni eljárásban a rendelet bevezette az egész országra kiterjedően a Budapesten már ismert és alkalmazott figyelőlapot. Mindenkiről, akiről előreláthatólag büntetési lap kiállítására

[27] Kármán, i. m., 378.

kerülhetett sor, értesítést kellett kérni az országos bűnügyi nyilvántartásból, de ez az értesítéskérés csak 1910. január 1-től kötelező, addig pedig, amíg a nyilvántartás teljessé nem vált, kutatni kellett az előéletet.^[28]

VII. EGY KORSZAKVÁLTÁS KÜSZÖBÉN: KÖVETKEZŐ LÉPÉS A FELTÉTELES ELÍTÉLÉS?

„Diadallal hirdeti dr. Baumgarten Izidor ur, hogy a feltételes elítélés befejezte pályafutását. Ugy hiszem, az itt most felhozottak alapján sokkal több joggal volna mondható: az oppositio fejezte be pályafutását.”^[29]

Amikor az előző alfejezetben nekikezdtünk a feltételes elítélés jogintézménye előzményeivel nagyobb vonalak mentén megismerkedni, rögtön tehattünk egy megállapítást. Még pedig azt, hogy a feltételes elítélés jogintézménye bevezetésének legalább két alapvető akadálya volt. Igaz, hogy mindkét akadály egy konzervatív, már-már csökönös jogalkotás talaján verhetett gyökeret, ugyanis ez egyik akadály a jogalkotóban, a másik a jogszabályban keresendő. Hogy melyiknek tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget, maradjon megválaszolatlan, azonban rá kell világítanunk: tény, hogy a két akadályt szívós kitartással a jogi gondolkodás fejlődése, a gyakorlat, illetőleg a gyakorlati hiányok gondos felfedése, és az ezeken alapuló gondolkodásban megújult a jogalkotás, és az ennek a talaján kialakult gyakorlat tudta felőrölni.

A jogalkotó álláspontjának, egészen pontosan a Btk. megalkotás kori álláspontjának kialakításában természetesen nagy szerepet játszott maga a kodifikációért felelős Csemegi, akinek géniuszát a jogásztársadalom egyik fele, míg bizonyos fokú rövidlátását a másik fele hangoztatta. Nekünk nem kell igazságot tennünk, csupán néhány, témánk szempontjából azonban lényeges következtetést levonnunk. Az Edvi Illés rendezte források szerint, Csemegi nem akarta bevezetni a feltételes elítélés intézményét, noha ismerte azt, de talán kijelenthetjük, rosszul mérte fel, és egészen egyszerűen elzárkózott tőle, természetesen nem a szó legszorosabb értelmében.

Emlékezzünk vissza hivatkozott beszédére, miszerint a feltételes elítélést a rövid tartamú szabadságvesztés egyszerű feloldásaként, „semmitel való helyettesítés”-ként ítélte. Óvakodott attól, hogy egy új jogintézményt hirtelen vezessenek be. Ugyanakkor tisztában volt azzal is, a rövid tartamú szabadságvesztés szabályozása nem megfelelő. Elképzelése egyértelműen az volt, hogy a magyar jogalkotás mintegy megfigyelőként működik, és tapasztalatokat gyűjt a környező kodifikációk sikeréből, vagy éppen kudarcából.

Csemegi nézetében osztozott általában a többiek között Pauler, Baumgart-

[28] Kármán, i. m., 379–380.

[29] Fayer, 1892, 41.

ner, Edvi Illés(bár ő később elismerte a feltételes elítélés jelentőségét), akik részben kortársai, részben követői voltak Csemeginek, maguk is a kor jelentős jogász-gondolkodói és mellette gyakorlati szakemberei voltak, és megbízatásaik folytán hatással bírtak a kor jogalkotására.

Ezzel a hozzáállással kapcsolatban helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy egyrészt már a Btk. kodifikálását is a tapasztalatszerzés, a külföldi jó gyakorlatok átvétele jellemezte, másrészt, hogy egyfajta „biztonsági játék” kései tanúi lehetünk. Azonban elfogadhatjuk-e ezt így? Vagy mondhatjuk azt is, hogy ez a fajta hozzáállás, és úgymond a kísérletezéstől való tartózkodás csak egy bizonyos ideig akceptálható.

A Btk. első koncepcionális, vagy novelláris módosításra 1908-ig kellett várni, tehát huszonnét évet a hatálybalépését követően. Az eltelt időszak talán indokolatlanul hosszúnak tűnhet még egy óvatos, a kivárást előnyben részesítő jogalkotói magatartáshoz is, különös tekintettel arra, hogy számos európai büntető kodifikáció, és joggyakorlat már 1880-as évek elejétől komolyan foglalkozott a feltételes elítéléssel, és pár éven belül új jogintézményként törvénybe iktatta, sőt a század végéig jelentős eredményt mutatott fel. Fayer fentebb idézett, a győztes magabiztosságával tett kijelentése ellenére, a várt eredmény tehát messze elmaradt.

Legyünk annyira belátók, hogy amennyiben kizárólag a jogalkotóban kereshetnénk az új jogintézmény bevezetésének gátját, ez olyan akadályt jelentett volna, amit a jogintézmény harcos képviselői, kitarító ostrommal talán évek alatt, de nem két évtized alatt bevettek volna.^[30] Elvi korlátoknál tehát sokkal komolyabb hátráltató tényezőknek is lennie kellett, amely azonban ugyancsak a jogalkotásra vezethető vissza. Emlékezzünk vissza, hogy már 1881-ben, tehát a Btk. hatályba lépésekor Heil a visszaesés jogintézményének keresztül mutatott rá egy olyan hiányosságra, amely túlmutat az ideológián. Arra tudniillik, hogy a visszaesés megállapítása egy olyan egységes, és központi nyilvántartást igényelt volna, amely nem a terhelt személy nyilatkozatán, hanem objektív adatokon alapszik. Erről azonban nem gondoskodott a jogalkotó, így mindazon jogintézményt – akár szabályozta azokat, ahogyan a visszaesést, akár nem, ahogyan a feltételes elítélést –, amelynek végrehajtásához egységes nyilvántartás szükségeltetett, eleve kudarcra ítélt.

Önmagában az a tény, hogy az anyagi jogi jogszabály hatályba lépését követően, közel 20 évvel később lépett hatályba az eljárásjogi jogszabály,^[31] továbbá,

[30] Mindenképpen erre utal Fayer előadásában az a fordulat, miszerint az akkori igazságügyi miniszter megbízására Edvi Illés Károly már a novellát készíti elő, melyben a feltételes elítélés már megjelenik. Ezt a források szerint már 1900-ra tehetjük.

[31] Ezen a tényen az sem változtat semmit, hogy az 1896. évi elfogadását és december 22-i Törvénytárban történt megjelenését követően elfogadott életbeléptetési törvény számos hiányosságát orvosolta – többek között a nyilvántartás vezetésére vonatkozó kötelezettség rögzítését –, és a módosító kodifikálást követően a büntető perrendtartás a kor legjobb eljárásjogi kodifikációi közé került. (Finkey, 1948, 46.) A korabeli európai közvélemény jól ismerte a magyar alkotmányos élet 1867 utáni pozitív változásait, ezért bízhatott abban, hogy Magyarországon az igazságügyi rendszer is a jogállami követelményeknek megfelelően működik. A korszerű jogszolgáltatás szervezeti feltételei már nálunk is adottak voltak, hiszen tíz évvel a tiszaszlári per előtt kiépült az állami bírósági rendszer és a vádképviselőt ellátó ügyészi szervezet. Az eljárás megindulásakor már két éve hatályban volt a

hogy a már hivatkozott életbeléptetési törvény 26. § által szabályozott kötelezettségét a jogalkotó tíz évig elmulasztotta, mind hozzájárult ahhoz, hogy a kor büntetőjogi gondolkodása irányváltásának, és a jogintézmény elszánt képviselőinek erőfeszítése ellenére, a feltételes elítélés intézménye csak az I. Büntetőnovellával épülhessen be büntetőjogunkba. Eddigre azonban mind a büntetőjogi jogtudomány és a jogalkotó, mind az akkor hatályos jogszabályi-, mind pedig a jogalkalmazói környezet jobban felkészült ezen jogintézmény bevezetésére.

IRODALOM

- Baumgarten Izidor (1901): Francia rendelet a büntetés feltételes elengedése és az előzetes letartóztatás tárgyában. *Jogtudományi Közlöny*, 36. évfolyam, 12. szám, 89.
- Cziczé József (1987): Problémák a bűnügyi nyilvántartásban. *Beliügyi Szemle* 1987, 1. szám. 64.
- Csemegi Károly (1891): Jogászegyleti Beszédek: Csemegi Károly beszéde a Jogászegylet 1890-ik évi november 30-án tartott teljes ülésből. *Magyar jogászegyleti értekezések* VI. Kötet, 58. szám, 193.
- Csiki László (1906): A bűnvádi úton jogerősen elítéltek nyilvántartása. *A jog*, 25. évf. 31. szám. 221–223.
- Edvi Illés Károly (1909): *A Magyar Büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Budapest, Révai.
- Fayer László (1890): Törvénytervezet a büntetés feltételes elengedéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 29. szám. 225–226.
- Fayer László (1892): Régi magyar feltételes ítéletek. *Jogtudományi Közlöny*, 45. szám, 345.
- Finkey Ferenc (1948): *A büntetőper jogtudomány háromszázados fejlődéstörténete*. Sárospatak.
- Gruber Lajos (1890): A büntetés feltételes elengedésére vonatkozó Fayer-féle tervezet I. rész. *Jogtudományi Közlöny*, 37. szám, 293–294.

Csemegi-Btk., amelyről elismerően nyilatkoztak a klasszikus büntetőjogi irányzat neves német és francia képviselői. Jogtörténeti értelemben tehát ez a per volt az újkori jogszolgáltatás egyik legnagyobb hazai próbatétele. Olyan hivatásbeli kihívás, amelynek a korabeli magyar büntető igazságszolgáltatás csak részben tudott megfelelni. A világ döbbenetére egy olyan ügyben, amelyet egy szakmailag megalapozott és jogi garanciákkal övezett vizsgálat rövid idő alatt már nyomozati szakaszban tisztázhatott volna, másfél évig tartó (igaz, felmentő ítélettel záruló) büntetőeljárás keletkezett. A nagy per 1882–1883-ban egyértelművé tette, hogy a büntető anyagi jog érvényesítésének magyarországi rendszere, a korabeli büntetőeljárás nem felelt meg a kor kívánalmainak. A magyar büntető eljárásjogi szabályozás és ítélkezési gyakorlat megrekedt a rendi kor színvonalán. Az átfogó szabályozás hiányát elismerte a korabeli politika, zajosan ostromozta az ellenzék, és szóvá tette a jogtudomány is. A büntető eljárásjog hiányosságairól a nagy per tragikus bizonyossággal szolgált. A büntető jogszolgáltatás minőségének egyik alapvető dogmatikai mércéje, hogy a korabeli igazságszolgáltatás tartalmaz-e megfelelő garanciákat az alaptalan gyanúsítás elhárítására. Heil, illetőleg később Kármán rámutatott arra, hogy a magyar igazságszolgáltatás komoly hiányosságokkal küzdött a modern anyagi jogi kodifikáció ellenére. Már a felvilágosodás egyik ide vágó követelménye volt, hogy az ártatlanok védelmére szolgáló biztosítékok ne csupán az ítélkezésben közreműködők személyében rejlők, hanem szervezetiek is legyenek. Magyarországon egészen 1896-ig nem voltak intézményes garanciák a hanyag, szakszerűtlen, rosszhiszemű nyomozási cselekmények és tudatos hivatali visszaélések ellen. (Stipta, 2012, 23.)

- Horváth Tibor (1968): A feltételes elítélés a magyar büntetőjogban. *Jogtudományi Közlöny*, XIII. új évf. 1. szám, 13–21.
- Irk Albert (1933): *A magyar anyagi büntetőjog*. Pécs, Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt.
- Kármán Elemér (1908): A bűnügyi nyilvántartás és büntető igazságszolgáltatásunk. *Jogtudományi Közlöny*, 47. szám, 377–380.

- Kármán Elemér (1909): Fejezetek a Bűnügyi Taktikából. *Csendőrségi lapok*, III. évf. 40. szám, M. kir. Csendőrségi Zsebkönyv szerkesztő bizottsága, Budapest, 1909. október 3. 470.
- *Magyar életrajzi lexikon* II. (L-Z). Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1969.
- *A Pallas Nagy Lexikona* <http://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/f-9118/felteteles-eliteles-97E9/> (2017. 09. 27. 22:21)
- Stipta István (2012): A tiszaezlári per, és a korabeli büntető eljárásjog. *Jogtörténeti szemle*, 4. szám, 22-33.
- 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról, 33. §.
- 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről, 26.§.
- Legfelsőbb Bíróság 5/2008. BJE

Kőműves lépcső

Egy szabadságszerető értelmiségi küzdelme az ember méltóságáért

Recenzió és laudáció Lenkovics Barnabás: Ember és jog. Válogatott gondolatok című könyve kapcsán (Dialóg Campus, Budapest, 2018.)

Az *Ember és jog* tulajdonképpen folytatása az *Ember és tulajdon* című könyvnek, amelyet a professzor úr nem is olyan régen publikált. Az ember az állandó, a jog és a tulajdon a változó és nemcsak címekben, hanem az életben is. Nem tekinthető véletlennek a könyv alcímének a megválasztása: nem válogatott tanulmányokról, hanem válogatott gondolatokról van szó. Tehát ez a könyv válogatott gondolatoknak a gyűjteménye. Valójában egyfajta számvetés, leltár, összegzés egy új életszakasz előtt, de felfoghatjuk az emeritus professzori szerepre készülő egyetemi oktató testamentumaként is a kötetet.

Végigolvasva a kötet összes fontosabb írását, elgondolkodtam azon, hogy Lenkovics professzor ars poeticájának fundamentumaként emlegetett: „a gondolat, szó, és írás embere lettem” hitvallást szomorkásan mondja-e? Mert otthagya a paraszti társadalom magába ölelő szerető közösségét a jogok miatt, vagy pedig azt gondolja, hogy teljesítette a paraszti társadalomban élő emberek első gyerekeivel kapcsolatos elvárását, hogy menjen, tanuljon, amíg a feje bírja – ő ment, amíg a feje bírta, és nagyon magasra jutott. És abban hogy hova jutott, nagyon fontos szerepet játszott a paraszti indíttatás. Tehát az, hogy meg tud-e felelni a paraszti társadalom által a „nadrágos emberekkel” szemben megfogalmazott kritériumoknak. Meg tudja-e védeni az övéi becsületét. A paraszti társadalom becsületét a nadrágos emberek környezetében. Vagyis – és akkor így visszamegy mindig Vörösmartyhoz – volt-e értelme a sok írásnak és szónak? – teszi fel gyakran a kérdést az interjúkban, és a tanulmányokban is. Arra a következtetésre jut Lenkovics professzor úr, azt látja a tanítványok szemében, hogy amit átadott, az termőre fordul. Tehát ha megkérdeznék tőle, hogy jól gazdálkodott-e a rábízott talentumokkal, akkor azt mondaná, hogy igen, sok mindent megtettem, de még tehettem volna többet is.

A legfontosabb missziója ennek a könyvnek, hogy értékes gondolatokat adjon tovább. És sok értékes gondolat van benne. Ezek közül néhányat megpróbálok kiemelni. Az egyik legfontosabb visszatérő motívum,

amelyiknek gyökere visszanyúlik a kora gyerekkori szocializációhoz, a paraszti társadalomhoz: a szabad magántulajdon, a szabad polgár, a szabad társadalom triász. Ez a hármasság életének olyan vezérfonala, olyan „alkotmányos követelménye”, amelyet minden pillanatban és az élet minden konfliktusában érvényesíteni kell. Hiszen csak a szabad embernek van igazán emberi méltósága. És ez már átvezet az emberi méltóságra, mint anyajogra, amelyből minden más jog kifejezhető, és az emberi méltóság szent és sérthetetlen követelménye az alkotmányosságnak, de a mindennapi életvezetésnek is.

Nagyon érdekes, hogy ha valaki végigolvassa ezt a könyvet, akkor érzékeli azokat a rendszeresen visszatérő dilemmákat, amelyekkel a professzor úr az élete során szembenézett, ezek lokális és egyre hangsúlyosabban jelentkező globális dilemmák is. Így például, hogy mi a helyes a globális világtrend küzdelmében. Kinek szurkoljunk? Azoknak szurkoljunk, akik több individuális szabadságot és kevesebb egyenlőséget akarnak, vagy azoknak szurkoljunk, akik több egyenlőséget és kevesebb szabadságot akarnak. Úgy véli, az dönti el a választ, hogy melyik paradigma képes a világ három legfontosabb kérdésére választ adni. Ez a három legfontosabb kérdés a túlnépesedés, a globális szakadék és a természeti erőforrások kimerülésének a megállítása. Szerinte nincs globális jóléti jogállam, nincs globális kormányzás, tehát az összeesküvés elméleteket csínján kezeli, de szerinte nem épült ki a világban meghatározó szerepet játszó gazdasági pénzügyi oligarchiának az ellensúly rendszere. Azt is mondhatnánk, hogy nincs globális civil társadalom, és nincsenek fékek és ellensúlyok egy olyan világban, ahol egyébként ez a globális autokrácia részben láthatatlan, hiszen láthatatlan pénz vezérli.

Nagyon sokszor eszembe jutott a könyvet olvasva, hogy a professzor úr a bibói szabadságszerető emberek tábort érősíti és ennek a tábornak elkötelezett zászlóvivője. Az én alkotmánybírói dolgozó szobámban – de lehet, hogy valahol a professzor úr szobájában is – kint van a falon a bibói szabadságszerető ember tízparancsolata. Érdekes a bibói követelményekkel rendszeresen szembesülnie mindenkinek, aki értelmiségi szerepre vágyik, illetve akit értelmiségi kritikai felelősséggel áldott meg az Isten.

Tanár úr elkötelezett antiglobalista, nem mondanám, hogy az anti-globalizmus fő ideológusa, mert azt meghagynám Bogár Lászlónak. Az emberi méltóságot védő, igazán egyenes jellem, aki a politikában nem a *dirty business*-t keresi, hanem a közjó szolgálatának lehetőségét látja. Minden eddigi közéleti szerepében, az ombudsmani pozícióban és az alkotmánybírói, alkotmánybíró-ság elnöki pozíciójában is ez a szolgálati ethosz vezérelte.

A könyv mintha azt sugallná, hogy közéleti pályafutása csúcának a polgári jog professzora az ombudsmani éveket tekintené. Talán megfordult a fejében, hogy a Bibóval kapcsolatos mondáshoz hasonlóan (a fejfáján az szerepeljen, élt: 1945–48) az ő esetében a 2001–2007 közötti korszak vált a legmaradandóbbá a közéleti életpályájában. Meggyőződésem, hogy az ombudsmani szerepben érezte legjobban magát Lenkovich Barnabás. Azt gondolom, ekkor tudta leginkább kiélni azt a fajta

személyi életfilozófiát, amellyel jogvédőként, a közösségért aggódóként, szociálisan érzékeny emberként segíteni akart, megoldási javaslatokat dolgozott ki a társadalom és az egyén problémáinak orvoslására. Nagyon sajnáltam, hogy ez az ombudsmani életpálya megszakadt és nem kapott lehetőséget a folytatásra. Valószínűleg olyan lett volna ez a második terminus, mint a jó bor: sokáig érik a pincében, ledobja magáról a fölösleges dolgokat, leülepszik, néhány fejtés után kitisztul, érett nedűvé válik. Ilyen lehetett volna ez az ombudsmani életpálya is. Évekig egymás mellett ültünk az alkotmánybírószágon és tanúsíthatom, hogy az ombudsmani ethosz a döntéseiből, a vitákban elfoglalt álláspontjából egyértelműen kisugárzott.

Végig izgatta az a kérdés, hogy mi a jog szerepe, és mi a jognak, pláne az emberi jogoknak az új funkciója. Nem gondolnám alapjogvédő fundamentálistának. Azt sem hiszem, hogy elvakult állampárti lenne. De azt gondolom, határozottan képviselte azt, hogy az államnak vannak szociális kötöttségei. A szociális kötöttségekből fakadóan erőteljesen hangsúlyozta, a tulajdon és a föld szociális felelősséggel is jár, és ezt különösen azokkal szemben kell érvényesíteni, akiknek több tulajdonuk van. Az nagy baj, hogyha ezt maguktól nem tudják, és erre folyamatosan figyelmeztetni kell őket.

Beszélhetünk-e örökkévalósági klauzuláról. Nem tudom, hogy neki volt-e komoly hiányérzete, hogy a magyar alkotmányozó hatalom miért nem végezte el azt a feladatot, amint a német alkotmányozó már az alapok lefektetésénél elvégzett, betett olyan passzusokat az alaptörvényébe, amelyek még az alkotmánymódosító hatalom által sem változtathatók meg, „örökkévalósági klauzulák”, alkalmasak külső szuverenitás-támadások és belső hatalmi túlkapások megfékezésére. A hetedik alkotmánymódosítással a magyar alkotmányozó hatalom pótolta ezt a hiányt, megteremtve a textuális alapját annak, hogy az Alkotmánybírószágot kidolgozza a „szuverenitás tesztet”, meghatározza mit tekint az alkotmányosság kemény magjának, amelyet az EU döntéshozói sem sérthetnek meg.

Az alapjogvédelem és a hatalommegosztás körüli vitákban Lenkovics tanár úr egyértelműen az alkotmányos jogállam pártján áll. Könyvében gyakran hivatkozik kedvenc szerzőire, ezek közül érdemes néhányat felsorolni. Rendszeresen visszatér a kötetben Arisztotelész, Csányi Vilmos, Bibó István, Szalai Erzsébet visszatér Robert Schumann, visszatér Zlinszky János, Liska Tibor, Kozma atya, II. János Pál. Zlinszky professzortól a legkedvesebb idézete a következő, „a jogállam értékhorozó kategória. Megvalósítása a társadalom érdekében nem tetszés kérdése, hanem szükségyszerű. Alapvető értékei nem módosíthatók a többségi akarattal, mert érték-jellegük attól független.”

Lenkovics Barnabás sok kérdést feszeget a joggal kapcsolatban, például felvethető-e a jogok globális újraosztásának az igénye? Nem Thomas Piketty alapján gondolkodott, mert akkor még nem is jelent meg *A tőke a 21. században* című könyv, bár kétségtelen, ez a könyv újragenerálta az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos vitákat. Lenkovics visszamegy egészen Arisztotelészig és Diocletianusig, akik szerint a kapzsiság ellen és az igazságosság mellett kell állást foglalni. A szerző

uzsoracivilizáció ellenes kritikáinak gyökerei is ide vezethetők vissza. Hangsúlyozza, hogy a jog van az emberekért és nem pedig fordítva. A tisztességet és az igazságot szolgálva a belátás erényének fontosságára hívja fel az olvasó figyelmét.

Lenkovics egyszerre jogtanár, jogtudós és ahogy ő maga fogalmaz: „az alkotmányos intézmények közszolgája”. Emberség és értékvédő írásai, dominálják az öt fejezetre és 543 oldalra tagozódó kötetet. Már a fejezetcímek is érdekesek: embervédelem és életvédelem, barátok és köszöntő gondolatok, új és megújuló gondolatok, beszédek és interjúk. A szerző ars poeticája: a szabad magántulajdon, szabad polgár, szabad társadalom szellemi abroncsként kapcsolja össze a kötet különböző műfajú fejezeteit. Az *Ember és jog* kötet másik fontos személyes missziója, hogy emléket állítson azoknak az embereknek, akik a rendszerváltás során elvesztették a kicsinyke földjeiket – 600 ezren voltak.

Amikor Nagy László költőt, egyik utolsó interjújában megkérdezték, mit üzen az emberiségnek azt mondta, csókolatom őket, ha még lesz emberi arcuk.

Ha Lenkovics tanár urat megkérdeznénk, mit üzen a könyv olvasóinak, akkor a legfontosabb tételek a következők lennének:

A jog van az emberért, és nem az ember a jogért. Globális pénzügyi hatalmak és a szuverén nemzetállamok konfliktusában a szuverén nemzetállam védők közé tartozik, és egyértelműen osztja Vörösmartynak azt a követelményét, hogy „Mi dolgunk a világon? küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért.” (*Gondolatok a könyvtárban*).

Szerinte sincs korlátozhatatlan hatalom az alkotmányos jogállamban. És ahogy én lefordítottam a poszt-sólyomi alkotmánybírósággal kapcsolatos misszióját, az az volt, hogy amíg tehetette, megpróbálta az alaptörvény által közösség-elvűséget megerősítő filozófiát egyensúlyban tartani az alapjog-védő értékrenddel. Ebben is sikeres volt.

Nagyon fontos üzenet, amit többször hangsúlyoz az írásaiban, elemzéseiben is, hogy a gyökerei szilárdak, és ezeket nem akarja elhagyni. A sok-sok konfliktusból fakadóan ez megtartotta őt abban, amit Deák Ferenctől tanult: „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon; Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt, s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon; s csak két erő köti össze biztosan a népet a honhoz és a törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon.” (*Követjelentés az 1837-40-iki országgyűlésről*)

Egy személyes dolgot a végére mindenképpen kiemelnék a kötetből, ami elég megrendítő. A tanár úr tisznanagyfaluinak vallja magát, bár Rakamazon született, és leírja a család történetének egy nagyon fontos mozzanatát. Édesapja kiscgazda háterű, édesanyja pedig parasztpárti háterű volt. Szüleitől tudja, hogy az apja tulajdonképpen elrabolta a feleségét és így jött létre az esküvő, amelynek a gyümölcse lett egy évvel később a kis Lenkovics. A Barna, aki ilyen értelemben egyesítette a két politikai erőnek a „vérvonalát”, megteremtette a családon belül a kiscgazdák és a parasztpártiak egységét. Valójában, ahogy ő mondja, igazából a két nemzeti erőnek a gyümölcseként született meg.

Mindenkinek nagy szeretettel ajánlom elolvasásra a kötetet.

Térfigyelő rendszerek hazai szabályozása az empirikus kutatások és a biztonsági kihívások tükrében

I. BEVEZETÉS

Az elmúlt évek biztonsági kérdéskörének és lakosság szubjektív biztonságérzetének változásait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a biztonság és a közbiztonság fogalmak tartalmilag megváltoztak, napjainkban már mást értünk alattuk, mint akár a rendszerváltozást megelőzően vagy a 2015 utáni évek európai változásait tekintve.^[1] De nem csak az egyes fogalmak változtak, hanem a rendészeti és biztonsági szervek iránti elvárások és a szükségletek is. A rendészeti szervektől jóval professzionálisabb, költséghatékonyabb, ugyanakkor eredményesebb működést vár el a lakosság. Ezek az elvárások természetesen nemcsak hazánkban, hanem szerte a világban megfogalmazódtak a lakosság részéről.^[2] Paradigmaváltásra volt szükség a rendvédelmi szerveknél, számos új eljárást kellett bevezetni és technikai fejlesztést végrehajtani a lakossági és a kormányzati elvárásoknak megfelelően.^[3]

A tanulmány olyan témát dolgoz fel, amely az elmúlt közel egy évtizedben nagy fejlődésen ment keresztül, és várhatóan a biztonsági környezetváltozás miatt további rohamos fejlődése várható. A kamerák biztonsági és rendvédelmi alkalmazhatóságának kérdése rendkívül aktuális, szerepük pedig egyre nagyobb lesz. A rendelkezésre álló hazai irodalom viszont meglehetősen szegényes, nagyon kevés tanulmány és még kevesebb empirikus kutatás foglalkozik e területtel.

A tanulmány elsősorban a kamerahasználat elméleti kérdéseit, illetve annak jogi szabályozását vizsgálja, valamint célja egy empirikus kutatás végrehajtásának megalapozása a biztonsági környezetváltozások tükrében. A kutatás fontosságát és a terület fejlődési igényét mi sem mutatja jobban, minthogy számos bűnelkövető vagy támadó tevékenysége válik így felderíthetővé, és ezzel a térfigyelő eszközök szerepe kiemelten fontos.

[1] A változásokra lásd például Madai, 2016, 593-594.

[2] Dávid – Molnár – Bujdosó – Dereskey, 2007, 161-166.

[3] Németh – Tiborcz, 2009, 42.

II. A RÖGZÍTETT KÉPI FELVÉTELEKKEL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK

Az első forrás, amelyre utalnunk kell az Alaptörvény VI. cikkének (2) bekezdésében az található: „Mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez.” Esetünkben az első tagmondat bír relevanciával, hisz a rögzített felvétel (hang- és képfelvétel egyaránt) személyes adatnak számít.^[4] Tulajdonképpen a rögzített felvételek esetében az adatkezelés^[5] módját és mikéntjét tekinthetjük az egyik legfontosabb kérdésnek. A rögzített felvételek területét a Polgári Törvénykönyv is szabályozza; a nevesített személyi jogok között említi a képmáshoz és hangfelvételhez való jogot.^[6]

A különféle biztonsági kamerák használóit három területre lehet osztani:

- magánszemélyek,
- önkormányzatok,
- rendvédelmi szervek.

Attól függően, hogy ki és milyen célra használja a kamerát, változik a felvétel megőrzésének az ideje és az adatkezelés mikéntje.

Mielőtt a részletes jogi szabályozást bemutatnánk, előjáróban kijelenthetjük, hogy a rögzített felvételek hazai jogi szabályozása meglehetősen nehéz helyzetben van. Jelenleg nincs olyan, a rendszert átfogó ágazati szabályozása a témának, ami akár a szélesebb közvélemény számára is könnyen átláthatóvá tenné a területet. Mindenképp szükséges lenne tehát egy olyan, átfogó jellegű jogszabály, amely egy törvényben szabályozná azokat a területeket, ahol rögzített felvétel készülhet. Ezáltal válhatna egyértelművé, hogy az egyes területeken egy adott szerv vagy személy milyen típusú felvételt készíthet, és meddig őrizheti meg a felvételt. A hazai törvények viszonylag szigorúan állnak a kérdéshez, ezért kizárólag csak célhoz kötötten, a törvény által meghatározott feltételekkel lehet a felvételeket felhasználni, illetve csak a törvény által meghatározott ideig lehetséges a rögzített felvételeket tárolni (lásd: 1-es számú táblázat).

De nemcsak hazánkban, hanem Európa más országaiban is problémát okoz e kényes terület jogi szabályozása. A fejlett demokráciákban a személyes adatok

[4] Személyes adat: az érintettel kapcsolatba hozható adat – különösen az érintett neve, azonosító jele, valamint egy vagy több fizikai, fiziológiai, mentális, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára jellemző ismeret –, valamint az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés (2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 3. § 2. pont).

[5] Adatkezelés: az alkalmazott eljárástól függetlenül az adaton végzett bármely művelet vagy a műveletek összessége, így különösen gyűjtése, felvétele, rögzítése, rendszerezése, tárolása, megváltoztatása, felhasználása, lekérdezése, továbbítása, nyilvánosságra hozatala, összehangolása vagy összekapcsolása, zárolása, törlése és megsemmisítése, valamint az adat további felhasználásának megakadályozása, fénykép-, hang- vagy képfelvétel készítése, valamint a személy azonosítására alkalmas fizikai jellemzők (pl. ujj- vagy tenyérnyomat, DNS-minta, íriszkép) rögzítése; (2011. évi CXII. törvény 3. § 10. pont).

[6] A személyiségi jogok sérelmét jelenti különösen g) a képmáshoz és a hangfelvételhez való jog megsértése. (2:43. §)

különös jogi védelmet élveznek, ezért nagy dilemmát okoz, hogy melyik terület élvezzen prioritást: a személyes adatok védelme vagy a bűnüldözési érdek.^[7] Az adatvédelem tekintetében a leginkább megengedő az Egyesült Királyság jogrendszere, ahol a közterületi kamerák használatának az egyik legnagyobb múltja van.^[8] Számos országban (pl. Skandináv országok) azonban a személyes adatok védelme került ki „győztesen” a kamerákkal szemben, mivel a személyes adatok jogosulatlan kezelésének és felhasználásának lehetősége nagyobb frusztrációt vált ki az emberekből, mint egy bűncselekmény lehetséges elkövetése. A szerzők véleménye szerint e területen néhány éven belül mindenképp paradigmaváltás fog bekövetkezni azokban az országokban is, ahol jelenleg a személyes adatok védelme a közbiztonsági érdek fölé helyezkedik.^[9] Gondoljunk csak az elmúlt évek terrortámadásaira és a menekültek által elkövetett tömeges bűncselekményekre (pl. Köln), amelyek előbb-utóbb lerántják a leplet a személyes adatok védelmének primátusát hangsúlyozók szeméről is. Természetesen nem a személyes adatok fontosságát és védelmének szükségességét kell megkérdőjelezni, azt azonban világosan kell látni, hogy a jogkövető és törvénytisztelő állampolgároknak nincs okunk megfelelő törvényi szabályozás mellett a személyes adataik jogosulatlan felhasználásától tartani.

Az alábbiakban nézzük meg, hogy milyen jogszabályok és belső normák szabályozzák a kamerák használatát.

Az 1. táblázatban foglalt adatok a rögzített felvételek tárolásának idejét és az azt szabályozó jogszabályok mellett a felvétel elkészítésére és tárolására, illetve felhasználására történő összesítést mutatják.

a felvétel rögzítésére jogosult	a rögzítést megalapozó jogszabály	a felvétel megőrzésének határ-ideje
sportrendezvény szervezője	2004. évi I. törvény 74.§ (1) és (3) bekezdés (a sportról)	72 óra a rendőrség kérésre plusz 30 nap (72 óra + 30 nap)
közterület-felügyelet /önkormányzati rendszet	1999. évi LXIII. tv. 7. § (7) bekezdés a) és b) pont (a közterület-felügyeletről)	8 nap (közterületi kamerák) 30 nap (az intézkedéssel érintett személyről, tárgyról, környezetről)

[7] Hasonló probléma merült fel korábban a tanúvédelem esetében a tanú személyi adatainak zárt kezelése kapcsán, amelyet az Alkotmánybíróság 104/2010. (VI.10.) AB határozatában vizsgált. Erről részletesen: Szabó, 2012, 125.

[8] Az Egyesült Királyságban jelenleg 4,5-5,9 millió térfelügyelő kamera működik, [http://qrctv.co.uk/cctv/cctv-facts\(2018.01.20.\)](http://qrctv.co.uk/cctv/cctv-facts(2018.01.20.)),

[9] Már jelenleg is megfigyelhető számos országban, ahol korábban terrorcselekményt követtek el, hogy a közterületen elhelyezett térfelügyelő kamerák terén szemléletváltás következett be (pl. Franciaország, Spanyolország).

rendőrség	1994. évi XXXIV. tv. 42. § (7) bekezdés a) - c) pont (a Rendőrségről)	3 munkanap (határátkelőhely, őrzött szállás, előállító helyiség előtere, rendőrségi fogda)
		5 munkanap (közterületi kamerák) (30 napig meghosszabbítható) (a 23/2013. (V. 17.) ORFK utasítás szintén szabályozza)
		30 nap (a rendőri intézkedésről, az ezzel összefüggésben lévő személyről, tárgyról, környezetről és kiemelt létesítmények védelme érdekében) (bizonyos esetekben 30 nappal hosszabbítható)
közlekedési szolgáltató vállalat	2012. évi XLI. törvény 8.§ (4) bekezdés (a személyszállítási szolgáltatásokról)	15 nap
társasházak	2003. évi CXXXIII. törvény 25. § (5) bekezdés (a társasházakról)	15 nap
lakásszövetkezet	2004. évi CXV. törvény 14/A. § (5) bekezdés (a lakásszövetkezetekről)	15 nap
személy- és vagyonvédelmi, illetve magánnyomozói tevékenység	2005. évi CXXXIII. törvény 31. § (2)-(4) bekezdés (a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól)	3 munkanap (magánterület esetében, felhasználás hiányában)
		30 nap (nyilvános rendezvényen az emberi élet, testi épség, személyi szabadság védelme, illetve közforgalmú közlekedési eszköz állomásán, megállóhelyén terrorcselekmény és közveszélyokozás megelőzése érdekében, továbbá a Btk. szerint jelentős értékű pénz, értékpapír, nemesfém, drágakő biztonságos tárolása, kezelése, szállítása és a veszélyes anyagok őrzése esetén)
		60 nap (pénzintézetek esetén)
fegyveres biztonsági őrseg illetve természetvédelmi és mezei őrszolgálat	1997. évi CLIX. törvény 9/A. § (3) bekezdés és 15/A § (2) bekezdés (a fegyveres biztonsági őrsegről, a természetvédelmi és a mezei őrszolgálatról)	3 nap (fegyveres biztonsági őrseg – közterületet is érintő megfigyelőrendszerrel történő rögzítés esetén)
		30 nap (természetvédelmi és mezei őrszolgálat intézkedése esetén)
		60 nap (fegyveres biztonsági őrseg - az állam működése és a lakosság ellátása szempontjából kiemelkedően fontos tevékenység, létesítmény, szállítmány rögzítése esetén)

III. A RÖGZÍTETT FELVÉTELEK TÁROLÁSÁNAK JOGI SZABÁLYOZÁSA

1. A Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény

A legnagyobb térfigyelő rendszer üzemeltetési hálózat kezelője esetében a jogszabály több területét különíti el a képfelvevő berendezések használatának. Az egyik terület az intézkedéssel és a szolgálati feladattal összefüggésben ad felhatalmazást kép- és hangfelvétel készítésére, a másik terület pedig a közterületre közbiztonsági, bűnmegelőzési és bűnüldözési célból kihelyezett képrögzítés. A rögzített felvételek kizárólag célhoz kötötten, a 42. § (6) bekezdésében meghatározott esetekben használhatók csak fel. A rögzített felvételek megőrzésének ideje a rögzítés céljának függvényében változik, így lehet 30 nap (pl. rendőri intézkedés, az állam működése szempontjából kiemelt fontosságú létesítmény esetében) (ez 30 nappal meghosszabbítható), 5 munkanap (pl. közterületen elhelyezett térfigyelő kamera esetében) (ez bizonyos esetekben 30 napra meghosszabbítható) és 3 munkanap (pl. határátkelőhely, őrzött szállás, előállító helység előtere, rendőrségi fogda esetében). A szabálysértési vagy büntetőeljárás megindításhoz és lefolytatásához a rögzített adatokat 30 napig a kezelő szerv meghosszabbíthatja.

2. A fegyveres biztonsági őrségről, a természetvédelmi és a mezei őrszolgálatról szóló 1997. évi CLIX. törvény

A törvény két csoportra osztja a hang- és képfelvételeket készítő hatóságokat. Egyik csoportba a fegyveres biztonsági őrök tartoznak, akik a telephely védelme, radioaktív és veszélyes anyagok őrzése, az elkövető tettenérése stb. érdekében rögzíthetnek hang- és képfelvételt, melyet a közterületet is érintő rögzítés esetén három nap után kell megsemmisíteni. Egyéb, a fentiekben is említett különleges esetekben, pedig 60 nap múlva. A törvény által említett másik csoport a természetvédelmi őr és az önkormányzati természetvédelmi őr. Esetükben elsősorban az intézkedéssel összefüggésben ad lehetőséget a jogalkotó a felvételek készítésére, melyet 30 napon keresztül kell megőrizniük.

3. A közterület-felügyeletről szóló 1999. évi LXIII. törvény

A törvény a közterület-felügyelet számára két területen engedélyezi a kép- és hangrögzítést. A közterület-felügyelő készíthet a saját intézkedéséről felvételt, továbbá a közterület-felügyelet a közterületre közbiztonsági és/vagy bűnmegelőzési célból helyezhet ki a képviselő-testület felhatalmazásával képfelvevő berendezést, melyet a felügyelet üzemeltet és kezel. A felvétel rögzítésének céljától függően változik a felvétel maximális megőrzésének az ideje. Míg előbb esetben 30 napig lehet a felvételt megőrizni, utóbbi esetben mindössze 8 napig.

Meg kell említeni, hogy ez a terület hazai és nemzetközi fejlődés alatt áll, valamint hogy a közterületi térfigyelő rendszerek számos helyen az önkormányzati rendészet kezelésében vannak.

4. A társasházakról szóló 2003. évi CXXXIII. törvény és a lakásszövetkezetekről szóló 2004. évi CXV. törvény

Mindkét törvény preambulumban a deklarált célok között szerepel a társasházak biztonságos működése. A biztonság fogalmát e tekintetben kiterjesztőleg kell értelmeznünk, amelybe természetesen nemcsak a pénzügyügyi biztonság, hanem a személy- és vagyonbiztonság is beletartozik. A társasház és a lakásszövetkezet tulajdonosai legalább kétharmadának igenlő szavazata esetén helyezhető üzembe a zárt láncú megfigyelő rendszer, amelyet a közös tulajdonban lévő területen lehet csak elhelyezni. A kamerát kizárólag olyan személy üzemeltetheti, aki a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenységről szóló törvényben támasztott feltételeknek megfelel. A felvételekhez kizárólag a kamera-rendszer üzemeltetője férhet hozzá. A felvételek tárolásának ideje – a társasházak és a lakásszövetkezetek esetében is – a rögzítéstől számított 15 nap lehet.

5. A sportról szóló 2004. évi I. törvény

A törvény a kamerával történő megfigyeléssel kapcsolatban kimondja, hogy a szervezőknek a normál és fokozott biztonsági kockázatú sportrendezvények ideje alatt kötelező a személy- és vagyonbiztonság érdekében a sportrendezvény helyszínén felvételt készíteni. A sportrendezvény helyszínén kívül törvényi előírás továbbá, hogy a beléptetésre váró szurkolókról, illetve az egyéb közterületen lévő – de a sportmérkőzéssel összefüggésbe hozható – szurkolókról (a nézők részére kijelölt parkoló, közterületek) is egyedi azonosításra alkalmas minőségű felvételeket kell készíteni, melyet kérésre a rendőrségnek át kell adni, és akár 30 napig is megőrizni. Ellenkező esetben a felvételt a rögzítést követő 72 óra elteltével meg kell semmisíteni. A kamerával történő megfigyelés tényét jól látható helyen elhelyezett hirdeteményeken, a belépőjegyen, a bérleten stb. is fel kell tüntetni, külföldi csapat esetében pedig a figyelemfelhívást idegen nyelven is meg kell tenni.^[10]

6. A személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól szóló 2005. évi CXXXIII. törvény

A törvény számos területen szabályozza az elektronikus megfigyelőrendszerek használatát, a kép- és/vagy hangfelvételek készítését és tárolását. Alapesetben a jogszabály három munkanapot engedélyez a felvételek tárolására. Ez harminc napra növekszik a Büntető Törvénykönyv alapján jelentős értékű pénz, nemesfém stb. szállítása, kezelése, továbbá veszélyes anyagok őrzése esetén, illetve terrorcselekmény és közveszély okozás megelőzése érdekében. Hatvan napra növekszik

[10] Általánosságban ki lehet azt jelenteni, hogy bármilyen típusú kamera használata esetén, a kamera által megfigyelt területre belépni szándékozók figyelmét egyértelműen fel kell hívni arra a tényre, hogy ott elektronikus megfigyelőrendszer működik.

szik a megsemmisítés vagy a tárolás időtartama a pénzintézetek által rögzített felvételek esetében. A jogszabály lehetőséget biztosít a magánnyomozók részére is – a rájuk vonatkozó 2011. évi CXII. tv. vonatkozó rendelkezéseinek betartásával – hang- és képfelvételek készítésére.

7. A személyszállítási szolgáltatásokról szóló 2012. évi XLI. törvény

A kamerák használatának egy viszonylag új területe a közösségi közlekedési eszközök. A közösségi közlekedés különböző formáit napi szinten több millió ember használja, ezért létkérdésnek tekinthető, hogy a közlekedési eszközök biztonságosak legyenek, mivel az döntően befolyásolja az állampolgárok életminőségét is. A törvény alapján az egyes közlekedési eszközök állomásain, jegy- és bérletértékesítő berendezéseken, megállóhelyeken, kikötőkben, a járművek belterében, a személy- és vagyonbiztonság érdekében az utazás szolgáltatója jogosult hang- és képfelvételt készíteni és azt kezelni. Hatósági felhasználás hiányában a felvételt a rögzítéstől számított 16. napon kell törölnie vagy megsemmisítenie.

8. A belső adatvédelmi és adatbiztonsági szabályzatról szóló 23/2013. (V. 17.) ORFK utasítás

Az ORFK utasítás a kamerák több fajtájával kapcsolatban is tartalmaz utasításokat. Szabályozza többek között az objektumvédelmi feladatok ellátásával összefüggő képfelvévő berendezések alkalmazását. Ennek alapján tájékoztatni kell az objektumban dolgozókat és az oda egyéb célból érkezőket a kamerahasználat tényéről, az adatrögzítés céljáról és a felvételek tárolásának idejéről. A felvételek megőrzésével kapcsolatban konkrét időtartam nincs meghatározva, hanem a felvételek megőrzésének idejét „az adatkezelés céljának megfelelő lehető legrövidebb időtartamban kell meghatározni” (83. pont). Az utasítás rendelkezik továbbá a szolgálati gépjárművekbe szerelt kép- és hangrögzítő eszközök alkalmazásának szabályairól is. A rögzítés lehetőségét a szolgálati gépjárművön figyelemfelhívó módon kell közölni, tájékoztatni kell továbbá a szolgálatot teljesítő rendőrt is, hogy az általa használt szolgálati gépjárműben hang- és képrögzítő eszköz működik. A felvételek adatvédelmének érdekében a norma meghatározza, hogy legkésőbb az intézkedést követő három munkanapon belül a felvételeket jelszóval védett számítástechnikai eszközre kell lementeni. Amennyiben a rögzített felvételek nem kerülnek büntető- vagy szabálysértési eljárásában felhasználásra, úgy azokat öt munkanapon belül törölni kell (72. pont), bizonyos esetekben azonban ez 30 napra meghosszabbítható.

9. Egyéb jogszabályok

Számos olyan jogszabály létezik továbbá, amelyek nem a felvételek megőrzését szabályozzák, hanem a rögzített kép és/vagy hangfelvételekkel kapcsolatos adatkezelés egyéb területeit. Ezek ismerete is rendkívül fontos a rendészet területén dolgozók számára, ezért mindenképp érdemes megismerni e törvényeket és belső normákat is.

- A polgárőrségről és a polgárőri tevékenység szabályairól szóló 2011. évi CLXV. törvény alapján a polgárőrök a polgárőri tevékenységen túlmenően kiegészítő feladatként, önkéntesen közreműködhetnek a közterületen rögzített felvételek megfigyelésében.
- Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. tv. általánosságban, nem célzottan a rendvédelmi szervezetek színterében említi a kép- és hangfelvétel rögzítés lehetőségét. Az adatkezelés fogalmába tartozónak sorolja a hang- vagy képfelvétel készítését, illetve a magánnyomozók esetében említést tesz a szerződés teljesítése érdekében végzett kép- és hangrögzítésről.
- Az arcképelemzési nyilvántartásról és az arcképelemző rendszerről szóló 2015. évi CLXXXVIII. törvény megalapozza a legújabb technikai eljárások alkalmazásának lehetőségét is. A törvény által említett esetben már nem konkrét felvételek kezelése történik, hanem a hagyományos képfelvételből készítenek egy arckép profilt, mely „az arcképmásból képzett alfanumerikus adatsor, mely az annak alapjául szolgáló arcképmás rekonstruálására nem alkalmas” (1. § c) pont).
- Az arcképelemzési nyilvántartás és az arcképelemző rendszer igénybevételeivel kapcsolatos feladatokról szóló 11/2016. (IV. 29.) ORFK utasítás az egyik legfrissebb arcképelemzéssel kapcsolatos szabályozás. A belső norma felhatalmazza a nyomozó hatóságot, hogy a rendelkezésére álló vagy az általa rögzített fényképfelvétel alapján a személyazonosság megállapítása céljából arcképelemzést végezhet.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány bemutatta a térfigyelő kamerák használatát szabályozó legfontosabb jogszabályokat. Ennek során megállapítottuk, hogy a hazai jogi szabályozás meglehetősen heterogén képet mutat, ezért szükséges lenne az egységes ágazati szabályozás. A szerzők álláspontja szerint a legtöbb európai országban már a közeljövőben a bűnüldözési és a biztonsági érdek felül fog kerekedni a személyes adat védelmének primátusát hangsúlyozók álláspontján, mivel ezt a közbiztonsági helyzet változása kikényszeríti. Ennek alátámasztására példaként említhetünk több európai országot is, ahol az elmúlt évek terrortámadásai hatására jelentősen módosult az állampolgároknak a térfigyelő kamerákhoz való hozzáállása.

A tanulmány fontosabb megállapításai közé sorolható, hogy bár a térfigyelő kamerák hazai jogi szabályozása nehezen áttekinthető, jogszabályaink kifejezetten előremutatóak és megalapozzák a legújabb technikai eljárások alkalmazásának lehetőségét is (pl. arcképelemzés). A legnagyobb problémát hazánkban és külföldön egyaránt, a rögzített felvételek kezelése és tárolása jelenti, amely nagyban nehezíti a későbbi felhasználás lehetőségét. A szerzők álláspontja szerint viszont ebben a tekintetben Európa számos országában már a közeljövőben változás következhet be, és a bűnüldözési érdek erősebbé válik a személyes adatok védelménél. A hazai vetületek között a 2018-tól egyre hangsúlyosabb a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság tevékenysége, mely az adatok kezelését egy egészen határozott szankciórendszerrel fogja őrizni a jövőben. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy e tekintetben a köztéri kamera-rendszerek mellett számos olyan rendszer működik, amely magánkézben van és optikájának kialakítása révén közterületekről is készít felvételt ezek szabályozása és biztonságföldrajzra gyakorolt hatása is meghatározó.

A területen egy átfogó kutatás elkészítése vált szükségessé a korábban ismertett biztonsági környezetváltozások miatt, amely arra keresi a választ széles társadalmi csoportok bevonásával, hogyan befolyásolja a lakosság szubjektív biztonságérzetét a köztéri kamerarendszerek telepítése, hogyan változik a bűnelkövetők magatartása a kamerák környezetében, vagy hogyan módosul a technikai újítások hatására a rendészeti szakmai tevékenység. Ennek keretében egy nagyváros térfigyelő rendszere segítségével is releváns adatokat kell beépíteni egy kutatási projektbe, amelyből a jogszabályi környezet formálásával a jogalkotó is számos változtatást tud elvégezni a meglévő kereten.

Fontos ez a terület annak tudatában is, hogy a meglévő EU és hazai programok – *smart city*, *green city* – olyan nagyságrendű tőkét fektetnek a közterületi térfigyelő rendszerekbe az elkövetkezendő években, amely befektetések eredményéhez jelentős segítséget nyújthat a jelenlegi állapot feltérképezése.

IRODALOM

- Dávid Lóránt – Molnár István – Bujdosó Zoltán – Dereskey Anna (2007): Biztonság, terrorizmus, turizmus. *Gazdálkodás* 51. (különkiadás), 161–166.
- Madai Sándor (2016): A helyi rendészeti szolgáltatások igazgatása. In: Horváth M. Tamás, Bartha Ildikó (szerk.): *Közszolgáltatások megszervezése és politikái. Merre tartanak?* Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 593–594.
- Németh József – Tiborcz János (2009): A Rendőrség működtetésében lévő közterületi térfigyelő kamerarendszerek Zala megyében. *Jegyző és Közigazgatás* XI. évfolyam 4. szám, Budapest, 42.
- Szabó Krisztián (2012): *Tanúvédelem a magyar büntetőeljárársban*. HVG-Orac Kiadó, Budapest. <http://qrctv.co.uk/cctv/cctv-facts> (2018.01.20.)

- Magyarország Alaptörvénye
- 1994. évi XXXIV. tv. a Rendőrségről
- 1997. évi CLIX. törvény a fegyveres biztonsági őrségről, a természetvédelmi és a mezei őrszolgálatról
- 1999. évi LXIII. tv. a közterület-felügyeletről
- 2003. évi CXXXIII. törvény a társasházakról
- 2004. évi I. törvény a sportról
- 2004. évi CXV. törvény a lakásszövetkezetekről
- 2005. évi CXXXIII. törvény a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól
- 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról
- 2011. évi CLXV. törvény a polgárőrségről
- 2012. évi XLI. törvény a személyszállítási szolgáltatásokról
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
- 2015. évi CLXXXVIII. törvény az arcképelemzési nyilvántartásról és az arcképelemző rendszerről szóló

Felső hegy utca

A blockchain-technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége

I. PROBLÉMAFELVETÉS ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Jelen tanulmányban a szerzők egy jogtudományi szempontból szinte érintetlennek látszó kérdéskört járnak körbe: mi a blokklánc-technológia jogi értelemben, és annak szabályozásához milyen előkérdések megválaszolására van szükség? A gazdasági és informatikai szakemberek egyöntetűen állítják ugyanis, hogy az új technológia legalább olyan mértékben fogja majd forradalmasítani a mindennapi életünket, mint a kilencvenes években az internet tette. A szabályozási helyzet is hasonló: a technológia megértése által juthatunk csak el a fogyasztói és jogalkalmazói érdekeket kiszolgáló, hatékony működési keretrendszer kialakításához.

A blokklánc-technológia kapcsán sokkal több az informatikai, műszaki és pénzügyi szakirodalom, mint a jogi, ezért jelen munkát vitaindítónak és gondolatébresztőnek szánjuk egy szélesebb célközönség számára. Az alapfogalmak tisztázása ugyanis nem csak a jogalkotónak, hanem a technológia fejlesztőinek és a felhasználóknak is életbevágóan fontos – bizonyos esetekben a pénztárcánkba vágóan jelentős. Az alább szereplő kifejezések vagy jelenségek szubjektív listát tükröznek, amelyet elsősorban a nemzetközi szakirodalom alapján állítottunk össze annak reményében, hogy a jelenleg hiányzó jogi szakirodalomban hiánypótló funkciót tölthetnek be. Addig legalábbis, amíg a jogalkotó nem hoz döntés abban, hogy ezt az új társadalmi-gazdasági jelenséget milyen módon, milyen tárgykörben és mélységben szabályozza.

Így az alábbiakban nem a hagyományos tudományos publikációs elveket, a szakcikk mintáit követjük, hanem az enciklopédiákhoz hasonlóan egyfajta szószedet közlünk, amely – remélhetően – egységesülő fogalmi keretek mentén a kérdés mélyebb rétegeinek megismeréséhez vezethet egy következő írásban.

A feldolgozott szakirodalom kapcsán előrebocsátjuk, hogy a legtöbb, a tárgykörben megjelent publikáció kézirati formában, megjelenés előtt álló mű. Szokatlan, és a kutatás szakmai hátterének megalapozását nem könnyítő tény, hogy a tudományos és technológiai blogokon, fórumokon és tematikus portálokon gyakran szakszerűbb és pontosabb információk érhetőek el egy-egy működési fázis vagy szereplő kapcsán, mint a szakirodalomban.

II. A BLOKKLÁNC (BLOCKCHAIN) TECHNOLÓGIA MIBENLÉTE

A blokklánc egy megosztott (*distributed*) főkönyv vagy decentralizált adatbázis (továbbiakban: DLT), amely általában nyilvános, és a kriptográfiai eljárásoknak köszönhetően hitelt érdemlően bizonyítja a megtörtént tranzakciókat bármilyen közvetítő személy vagy szerv nélkül. A blokklánc technológia segítségével vagyonzásokat, szerződéseket és azok teljesítését, továbbá egyéb adatokat kezelhetünk, adminisztrálhatunk kriptográfiai módszerrel.^[1] Mindez lehetővé teszi számunkra, hogy megbízassunk olyan harmadik személyekben, akiket nem ismerünk és ezért nem rendelkezünk a kockázatvállalást befolyásoló információval. Korábban ahhoz, hogy ez a bizalom fennállhasson, szükségünk volt egy olyan közvetítőre, amelyben mindkét fél megbízott, és ezáltal biztos lehetett benne, hogy a másik fél nem téveszti meg. Például pénzügyi tranzakciókhoz ahhoz, hogy igazolni lehessen, rendelkezünk egy adott ügylethez szükséges pénzügyi összeggel, fedezettel. A blokklánc rendszerek segítségével kihagyható az egyenletről a harmadik fél, amellyel időt és pénzt spórolhatunk, ugyanakkor a blokklánc hálózaton keresztül végzett tranzakciós műveletek mindenki számára hozzáférhetőek és ellenőrizhetőek.

A blokklánc és DLT-technológiák jogi vizsgálata kapcsán típusos problémával találkozunk: a technológia műszaki leírása, gazdasági elemzése sokkal előbbre tart, mint a téma jogi feldolgozottsága. A bitcoin, mint a vizsgált jelenség egy eleme már megjelenik a jogi szakirodalomban,^[2] de a blokkláncok, a digitális főkönyvi rendszer iránt szakmailag érdeklődők jellemzően blogokból, tematikus fórumokról tájékozódnak. A Magyar Nemzeti Bank még 2015-ben felhívta ugyan a figyelmet az új technológiákban rejlő veszélyekre,^[3] de a jogalkotó érdemben nem foglalt állást az égető kérdésekben: az új eszközök áruk vagy szolgáltatások? Tekinthesz-e érdemben fizetőeszköznek? Hogyan érvényesülnek a fogyasztói jogok a kriptovaluták kapcsán? Számos nyitott kérdést találunk, amelyek esetében a nemzeti válaszokon túl a globális világkereskedelem okán szükséges nemzetközileg elfogadott, egységes válaszokat is találni.

[1] A kriptográfia a titkos kommunikáció tudománya, azon algoritmikus módszerekkel foglalkozik, amelyek biztosítják az üzenetek, tárolt információk titkosságát vagy hitelességét. Lásd bővebben: Buttyán – Vajda, 2004. 15.

[2] Lásd például a következőket: Fenyvesi, 2014, <http://mnb.hu/letoltes/fenyvesi-reka-penzugyi-innovaciok.pdf>, továbbá Pfeffer, 2017, illetve Kerényi – Molnár, 2017.

[3] Sajtóközlemény: Az MNB kockázatosnak tartja a fizetésre használható virtuális eszközöket, például a Bitcoin. Elérhető: https://www.mnb.hu/archivum/Felugyelet/root/fooldal/topmenu/sajto/sajtokozlemenyek/bitcoin_kozl

III. A BLOKKLÁNC SZABÁLYOZÁSÁHOZ SZÜKSÉGES FOGALMAK PONTOSÍTÁSA

Az informatikusok világában az idegen (főként angol) kifejezések használata általánosan elfogadott, de a jogszabályok megalkotásakor nem indulhatunk ki abból, hogy az új technológiákhoz szükségszerűen idegen szavakat rendelünk. A „*blockchain*” blokkláncként való fordítása általánosan elterjedt, de az ennél sokkal összetettebb kifejezések magyar megfelelőjének meghatározása is szükséges.

Az alábbiakban tematikusan gyűjtöttük össze azokat a szakkifejezéseket, amelyek definiálása és egyben fordítása álláspontunk szerint feltétlenül szükséges. Az általunk megfogalmazottak *de lege ferenda* javaslatok is egyben a blokkláncok és virtuális fizetőeszközök működésének megértéséhez és regulációjához.

1. A működési keretrendszer leíró fogalmak

Fintech. A fogalomnak nincsen magyar megfelelője, de annyira elterjedt, hogy néhány éve már fintech-konferenciákat is szerveznek hazánkban (is). A kifejezés alatt a pénzügyi szolgáltatások és az informatikai fejlesztések aktív kapcsolatát értjük, amely során vagy új e-szolgáltatások jönnek létre, vagy a meglévő pénzügyi szolgáltatásokat fejlesztik tovább elektronikai, digitális eszközökkel. A fintech az egyik összefoglaló kifejezése a 21. századi pénzügyi fejlődési folyamatoknak.^[4]

Blokklánc. A blokklánc egy megosztott (distributed) főkönyv vagy decentralizált adatbázis, amely nyilvános, és a kriptográfiai eljárásoknak köszönhetően hitelt érdemlően és visszamenőleg megváltoztathatatlan módon bizonyítja a rögzített adatokat (pl. megtörtént tranzakciókat) bármilyen közvetítő személy vagy szerv nélkül, pusztán peer-to-peer (továbbiakban P2P) módon.^[5]

Distributed Ledger Technology (röviden: DLT). A megosztott főkönyv technológia egy olyan technológián alapuló adatbázis, amely lehetővé teszi, hogy a tartalmához az arra jogosult személyek egyidejűleg hozzáférjenek, azt módosítsák és hitelesítsék, és a tartalomban való megegyezést követően másolásra, megosztásra és szinkronizálásra kerüljön személyek, szervezetek között földrajzi határookra tekintet nélkül. A blokklánc az elosztott főkönyvi technológia egyik implementációja.^[6]

Peer-to-peer (röviden: P2P) system. Egyenrangú résztvevők együttműködésén alapuló kapcsolat, amely lényege, hogy az informatikai hálózat csomópontjai közvetlenül egymással kommunikálnak, kitüntetett központi csomópont nélkül. „A P2P rendszerek megosztott szofver rendszerek, amelyek csomópontokból (számítógépekből) állnak, és ami által a számítási erőforrásaik (pl. a feldolgozási sebesség, a tárhely, információ terjesztés) közvetlenül elérhetővé válnak mások

[4] Schueffel, 2016, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3097312

[5] De Filippi – Wright, 2018, 13-14.

[6] Kakavand – Kost De Sevres – Chilton, 2016, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2849251

számára. Amikor csatlakoznak egy P2P hálózathoz, a felhasználók számítógépei szerepüket és jogosultságaikat tekintve egyenlő csomópontokká válnak a rendszerben. Habár a felhasználók különböznek a rendelkezésre bocsátott erőforrásokat tekintve, a rendszer valamennyi csomópontja ugyanazokkal a funkcionális képességekkel és ugyanolyan felelősséggel bírnak. Emiatt valamennyi felhasználó számítógépe adó/szolgáltató és vevő/fogyasztó is egyben.”^[7]

Megosztott szoftverrendszerek. A megosztott rendszer esetén – amilyen a blockchain is – a csomópontok (számítógépek) úgy vannak összekötve egymással (de nem mindegyik mindegyikkel), hogy azok közül között nincs kiemelve egy központi csomópont sem. Azaz az csomópontok nem egy közvetítő, központi elemen keresztül, hanem közvetlenül kommunikálnak egymással. (Ezzel szemben a centralizált szoftverrendszer lényege, hogy egy központi csomópont (központi számítógéphez) kapcsolódik valamennyi másik csomópont (számítógép), és ezek a csomópontok egymással közvetlenül nincsenek összekötve.)^[8]

Kriptográfia. A kriptográfia eredetileg egyenlő volt a titkosítással, kódolással, mára azonban egy önálló matematikai-informatikai tudománnyá vált, amelynek lényege az információ védelme, az információ, szöveg, üzenet olyan módon történő átalakítása és továbbítása, hogy az csak azok számára legyen érthető, akinek az üzenetet szánták.^[9]

2. A blokklánc felépítését és működését meghatározó fogalmak

Node. Csomópont/blokklánc-csomópont. Csomópont lehet bármely, internethez csatlakozni képes, azaz IP címmel rendelkező, aktív elektronikus eszköz (pl. számítógép, mobiltelefon, nyomtató stb.). A csomópontok egy nagyobb adatszerkezet – esetünkben a blokklánc – önálló részei, amelyek szerepe, hogy adatot – esetünkben a blokkláncot és annak blokkjait – fogadnak, készítik, tárolnak és küldenek a hálózaton belül, ezáltal biztosítva annak működését.^[10]

Hashing. A hashing a tranzakciókat és más adatokat azonosító biztonsági, kriptográfiai kódot (amely számokból és betűkből áll) létrehozó matematikai művelet, amely során bármilyen hosszúságú adatsort a kriptográfia segítségével egy meghatározott hosszúságúra alakíthatunk át. Ez a kód a blokklánc esetén magában foglalja a tranzakció üzenetét és magát a tranzakciót. Jellemzően a kriptovalutához kapcsolódó tranzakciók igazolására, azonosítására, hitelesítésére használják. Magyarra nehezen fordítható, ezért a jogalkotás számára is alkalmazható az informatikai kifejezés.^[11]

[7] Drescher, 2017, 23.

[8] Drescher, 2017, 4–29.

[9] Tapscott, Don – Tapscott, Alex, 2016.

[10] Drescher, 2017a, 4–29.

[11] Harvey, 2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2438299

Mining - bányászás. Az a folyamat, amellyel a tranzakciókat hitelesítik és hozzáadják a blokklánchoz, és amelyért cserébe a bányász jutalmat kap. A bányászás konkrét folyamata blokklánconként eltérő az alkalmazott konszenzus mechanizmustól függően.^[12]

Miner - bányász. Azok természetes vagy jogi személyek, akik egy összetett matematikai, kriptográfiai művelet elvégzése érdekében a számítógépes kapacitásukat a blokklánc rendelkezésére bocsátják, ezáltal hitelesítik a blokkokba foglalt tranzakciókat, és ezért cserébe jutalmat kapnak.^[13]

Mining pool - adatbányász csoport. A blokkláncok hitelesítésében részt vevő bányászok által létrehozott virtuális közösség, amelynek lényege, hogy a tagok összekapcsolják a számítógépes kapacitásukat a hálózaton keresztül, a blokk hitelesítéséért kapott jutalmat pedig megosztják egymás között a munkájuk arányában.^[14]

Konszenzus mechanizmus. A konszenzus mechanizmusok olyan hibátűrő mechanizmusok, amelyek lehetővé teszik, hogy a blokklánc működésében résztvevő valamennyi csomópont megállapodásra jusson az egységes adattartalomról vagy a hálózat egészének állapotáról.^[15]

„Code is the law” - „a kód a jog”. A kifejezés arra utal, hogy a blokkláncok esetén a kód, azaz a blokklánc protokollja olyan kötőerővel (sőt egyes vélemények szerint még nagyobb) bír, mint a jog. A blokkláncok azon az hallgatónak megállapodáson nyugszanak, hogy az azokat működtető szoftver, amely az automatikus végrehajtási műveletekért, hitelesítésért, tárolásért felelős, megbízható és kiszámítható. Ezzel a blokkláncban részt vevők az egymás közötti jogviszonyaikban a programkódot emelik a jog szintjére.^[16]

Off-chain governance - láncon kívüli kormányzás. Láncon kívüli kormányzás esetén a blokklánc protokolljának módosítására vonatkozó szabályok nincsenek a blokklánc protokolljában előre rögzítve, emellett a folyamat egy része - pl. a szavazás, a javaslattétel, vagy annak vitája - offline történik meg.^[17]

On-chain governance - láncon belüli kormányzás. Láncon belüli kormányzás esetén a blokklánc protokolljának módosítására vonatkozó szabályok a blokklánc protokolljában előre rögzítve vannak, emellett a teljes folyamat - pl. a szavazás, a javaslattétel, vagy annak vitája - online történik meg.^[18]

Bug - programhiba, a programban található olyan probléma, amelyre létezik megoldás. A kifejezés annyira elterjedt a köznyelvben is, ugyanakkor annyira sokrétű tényleges fogalmat takar, hogy álláspontunk szerint nem érdemes (megkockáztatjuk, hogy nem is lehet) lefordítani.

[12] Hayes, 2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2579445

[13] Drescher, 2017, 153-164.

[14] Cong - He - Li, 2018. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3143724

[15] Schwartz, David et al., 2014. https://ripple.com/files/ripple_consensus_whitepaper.pdf.

[16] De Filippi - Wright, 2018, 7-8.

[17] Hacker, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2998830

[18] De Filippi - Loveluck, 2016. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2852691

Hard fork – szoftverfejlesztési projekt erős elágaztatása. A hard forknál a protokollt akként módosítják, hogy annak eredményeként a korábban létrejött blokkok érvénytelenné (vagy fordítva: érvényessé) válnak. Azaz a hard fork az előző verziókkal nem kompatibilis frissítése a protokollnak. A hard fork csak akkor lesz eredményes, ha valamennyi csomópont frissíti a szoftvert. Enélkül ugyanis nem képesek új blokkot hitelesíteni azok a bányászok, akik nem frissítették a szoftverüket a hard forknak megfelelően, mivel az általuk készített blokk már nem felel meg a módosított feltételeknek.^[19]

Soft fork – szoftverfejlesztési projekt gyenge elágaztatása. A soft fork a protokoll olyan módosítása, amelynél csak korábban érvényes blokkok/tranzakciók válnak érvénytelenné. Soft fork esetén a blokklánc protokolljának szabályait úgy módosítják, hogy az új szabályok szerint elkészült blokkokat a régi szabályt követő csomópontok is hitelesnek fogadják el. Azaz a soft fork egy előző verziókkal kompatibilis frissítés.^[20]

Mainchain and sidechain – főlánc és melléklánc. A melléklánccok lehetővé teszik, hogy az egyik blokkláncból származó tokeneket biztonságosan használják egy teljesen különálló blokkhálózaton belül, de szükség esetén az eredeti láncolathoz visszakerüljenek. Az eredeti láncot általában „fő láncnak” nevezik, míg „mellékláncnak” nevezünk minden további blokkláncot, amelyeken a főlánc tokenjeit használva tranzakciókat bonyolíthatnak le a felhasználók, és amelyek a főlánccal párhuzamosan működnek.^[21]

3. A blokkláncok és a pénzügyi világ kapcsolatának alapfogalmai

Digitális valuta (digital currency). Egy olyan valuta, amely csak digitális formában létezik, digitálisan tárolják, cserélik és ruházzák át, de a fizikai valóságban, készpénz formájában nincs jelen. Digitális valuták például: a virtuális valuták, a kriptovaluták, központi banki digitális valuta stb.^[22]

Központi banki digitális valuta (central bank digital currency, másképp digital fiat currency vagy digital base money, továbbiakban: CBDC). A CBDC-k olyan centralizált digitális valuták, melyek törvényes fizetőeszköznek minősülnek, és csereeszközként vagy fizetőeszközként általánosan elfogadnak és használnak, és amelyeket egy központi bank bocsát ki, szabályoz és kontrollál.^[23]

Virtuális valuta (virtual currency). A virtuális valuták olyan decentralizált

[19] Hacker, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2998830

[20] Lin - Liao, 2017, 654.

[21] Eyal, Ittay (et. al.), 2016. <https://www.usenix.org/system/files/conference/nsdi16/nsdi16-paper-eyal.pdf>

[22] Financial Action Task Force: Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks, 2014, 4. <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf>

[23] Meaning, Jack (et. al.), 2018, 3-13.

digitális valuták, melyek nem minősülnek törvényes fizetőeszköznek, és amelyet csereeszközként vagy fizetőeszközként csak egy adott virtuális közösségen belül fogadnak el és használnak, és amelyet nem egy központi bank vagy valamely állami hatóság, hanem egy fejlesztő/fejlesztői csapat bocsát ki, szabályoz és kontrollál.^[24]

Kripto valuta (cryptocurrency). A kripto valuta olyan decentralizált digitális valuta, melyek nem minősülnek törvényes fizetőeszköznek, de csereeszközként vagy fizetőeszközként általánosan elfogadnak és használnak, és amelyet nem egy központi bank, állami hatóság, hanem egy fejlesztő/fejlesztői csapat bocsát ki, szabályoz és kontrollál, valamint kriptográfiát használ az új kripto valuta egységek kibocsátására, tárolására és a tranzakciók rögzítésére.^[25]

	Készpénz	CBDC	Virtuális valuta	Kripto valuta
Digitális valuta?	Nem	Igen	Igen	Igen
Centralizált?	Igen	Igen	Nem	Nem
Törvényes fizetőeszköz?	Igen	Igen	Nem	Nem
Általánosan elfogadott?	Igen	Igen	Nem (csak egy virtuális közösség fogadja el)	Igen (egyelőre ez még nincs így, de a létrejöttüknek ez a célja)
A központi bank bocsátja ki és szabályozza?	Igen	Igen	Nem (hanem egy fejlesztő/fejlesztői csapat)	Nem (hanem egy fejlesztő/fejlesztői csapat)
Egyéb ismertetőjel?	-	-	-	Kriptográfiai eljárást használ a kibocsátásra, tárolására, és a tranzakciók rögzítésére.

Digital wallet – digitális pénztárca. A digitális pénztárcák olyan online szolgáltatások, amelyek lehetővé teszik akár törvényes fizetőeszközök, akár virtuális valuta tárolását és kezelését, valamint tranzakciók valós idejű lebonyolítását. A kripto valutához kapcsolódó digitális pénztárcák a kripto valuta tárolására és kezelésére szolgáló programok. Valójában nem magát a rendelkezésünkre álló kripto valuta mennyiséget tárolják, hanem az ahhoz való hozzáféréshez szükséges privát és nyilvános kriptográfiai kulcsokat, amelyek segítségével kapcsolódhatunk a blokklánchoz és elvégezhetjük a tranzakciókat.^[26]

[24] Európai Központi Bank: Virtual Currency Schemes, 2012, 13-14. <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>

[25] Ametrano, 2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2425270

[26] Levitin, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2899104

Double spending. Az a jelenség, amikor egy adott egység kriptovalutát kétszeresen költenek el kihasználva azt, hogy kriptovaluta nem más, mint egy digitálisan tárolt adat, amely könnyen reprodukálható.^[27]

4. A blokklánc-technológia szélesebb felhasználását valószínűsítő fogalmak

Smart contract – okosszerződés. Az okosszerződések olyan számítógépes tranzakciós protokollok, amelyek képesek arra, hogy szerződés egészét vagy egy részét önvégrehajtóvá tegyék azáltal, hogy a felek között létrejött szerződés feltételeit átültetik számítógépes kódokba.^[28]

Decentralized Organization (továbbiakban: DO) – decentralizált szervezet. Egy decentralizált szervezet esetén a döntéshozatali jogkör nem egy hierarchiában magasabb szinten álló személy vagy csoport kezében van, hanem a szervezet működésében résztvevő valamennyi személy egy számítógépes program kódja alapján – esetünkben a blokkláncon keresztül – lépnek egymással kapcsolatba, annak segítségével hozzák meg a döntéseket, amelyet aztán maga a program, a blokklánc hajt végre.

Decentralized Autonomous Organizations (továbbiakban: DAO) – decentralizált autonóm szervezetek. A DAO egy olyan online térben, autonóm módon létező és működő szervezet, amely okos szerződések összekapcsolt, komplex hálózatán keresztül végzi tevékenységét úgy, hogy a döntéseket maga a program hozza meg és hajtja végre, és emberi közreműködés csak abban az esetben alkalmaz, ha az adott feladatot a program nem képes végrehajtani.^[29]

Decentralized Autonomous Corporations (továbbiakban: DAC) – decentralizált autonóm társaság/vállalat. A DAC-k olyan DAO-k, amelyeknél létezik a részvény koncepciója, azaz meg lehet vásárolni és el lehet adni a DAC részvényeit, amelyek után osztalékra lesz jogosult azok mindenkori tulajdonosa.^[30] Álláspontunk szerint ezen fogalom az egyik leginkább továbbgondolásra érdemes a blokklánc-technológia körében, mert ha elszakadunk a pénzügyi felhasználás jelenlegi formájától, a blokkláncok működési jellemzői leginkább egy hagyományos gazdasági társaságra hasonlítanak, így felmerülhet ezen módon való szabályozásuk is.

Crowdfunding. Közösségi finanszírozás, amely keretében több, általában kisebb befektető finanszíroz egy induló projektet cserébe azért, hogy annak működése során valamilyen előnyben részesüljenek (ez lehet pénzbeli, de természetbeni előny is). A peer-to-peer finanszírozással a blokkláncon belül új értelmet nyer a jelenség, mert az eddig marginális jelenségből tömegjelenség lehet.^[31]

[27] Chiu - Koepl, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3048124

[28] Rohr - Wright, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3048104

[29] De Filippi - Wright, 2018, 147-150.

[30] Buterin, 2013. <https://bitcoinmagazine.com/articles/bootstrapping-a-decentralized-autonomous-corporation-part-i-1379644274/>

[31] Mollick, 2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2088298

Initial Coin Offering (továbbiakban: ICO) – elsődleges token kibocsátás. Az ICO során a részvénytársaságok tőkebevonásához hasonlóan egy digitális vállalkozás úgy gyűjt tőkét egy induló projektjéhez, hogy a befeketetők ún. utility tokeneket jegyeznek (egyfajta használati jogot) egy blokklánc segítségével, amely a sikeres termékbevezetés után előnyökhöz juttatja őket.^[32]

Security Token Offering (továbbiakban: STO) – részvény token kibocsátás. Az STO során a részvénytársaságok tőkebevonásához hasonlóan egy digitális vállalkozás úgy gyűjt tőkét egy induló projektjéhez, hogy a befeketetők ún. security tokeneket jegyeznek egy blokklánc segítségével. A security tokenek részvényként funkcionálnak, azaz birtokosukat minden olyan jogosítvány megilleti és kötelezettség terheli, mint a részvényeseket.^[33]

Token – érme. A token valamilyen helyettesíthető és átruházható eszköz vagy egyéb haszon, előny megtettesítője, amit valamilyen blokkláncon tartanak nyilván. A tokenek nem bányászás során jönnek létre, hanem Initial Coin Offering vagy Security Token Offering során bocsátják ki őket, előbbi esetén ún. utility token, míg utóbbinál ún. security token kerül kibocsátásra.^[34]

IV. ÖSSZEGEZŐ GONDOLATOK HELYETT ÚJABB KÉRDÉSEK FELVETÉSE

A fentiekben utaltunk arra, hogy egyes, blokklánc-technológiával is érintett pénzügyi jelenségnek megfelelő és/vagy egységes magyar megfelelője nincsen, így jobb híján a téma tárgyalásakor az angol szakkifejezésekkel kell egyes jogintézményeket vagy tranzakciókat, szereplőket leírni. Szabályozási szempontból ez mindenképpen felülvizsgálatot, egységesítést igényel. A blokklánc-technológia több iparágat is érint, de a pénzügyi szektort fokozottan is: a rendszer egyik előnye ugyanis éppen az, hogy külső hitelesítő szervezet nélkül képes biztonságos tranzakciókat lebonyolítani. Ez a tulajdonsága a 2008-ig, és jobb híján azóta is megbízhatónak gondolt pénzügyi intézményrendszert készleti szerepének, működésének újragondolásra. Ugyanakkor egy fontos eldöntendő kérdés: a technológia által létrehozott virtuális fizetési eszköz vajon pénzügyi eszköz-e, vagy kereskedelmi áru? A pénzügyi piacot forradalmasíthatja a digitális főkönyvi rendszer, mint technológia, amely jelenleg a szabályozási szürke zónában található, de az ún. okosszerződések alkalmazása már felvet kérdéseket: milyen jog szabályozza ezeket a szerződési láncolatokat? Milyen joghatóság alá esnek az ügyletek? Mely állam adójogi szabályai érvényesülnek az ügyletek kapcsán? Az új technológiák használata kapcsán az információs aszimmetria a fogyasztók számára a szokásosnál is nagyobb kockázatokat rejt: akár árunak, akár fizetőesz-

[32] Zetzsche et al., 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3072298

[33] Murugan, 2018. <https://medium.com/11-11-ventures/security-token-offerings-sto-leveraging-blockchain-technology-to-bring-liquidity-to-venture-e2ed560a2a74>

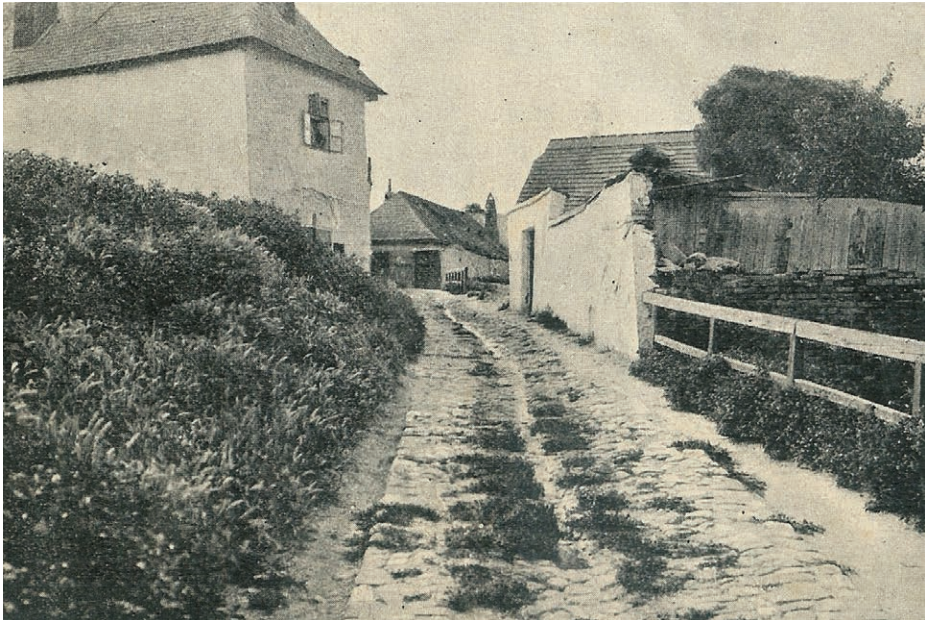
[34] Rohr - Wright, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3048104

köznek tekintjük az új virtuális valutákat, azok működési mechanizmusa, a „code is the law” szabálya fogyasztóvédelmi aggályokat vet fel. A blokklánc szereplőinek kiléte pedig – a blokklánc típusától is függően – lehet ismeretlen, így felmerül a pénzmosás megelőzésének, illetve a szerződési kapcsolatok anonimitásából eredő kockázatok mérséklésének jogi eszközrendszere is. A blokkláncokhoz kapcsolódó jogalkotás még nemzetközi szinten is az útkeresés szakaszában tart, ugyanakkor további késlekedésre már nincsen mód: a tranzakciók mérete álláspontunk szerint már meghaladta azt a kritikus szintet, amikor is az állami beavatkozás a fogyasztói érdekvédelem okán feltétlenül szükséges.

IRODALOM

- Ametrano, Ferdinando M. (2014): Hayek Money: The Cryptocurrency Price Stability Solution. *SSRN Electronic Journal* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2425270
- Buterin, Vitalik (2013): Bootstrapping A Decentralized Autonomous Corporation. *Bitcoin Magazine*, 2013. szept. 19. <https://bitcoinmagazine.com/articles/bootstrapping-a-decentralized-autonomous-corporation-part-i-1379644274/>
- Buttyán Levente – Vajda István (2004): *Kriptográfia és alkalmazásai*. Typotex, Budapest.
- Chiu, Jonathan – Koepl, Thorsten V.: The Economics of Cryptocurrencies – Bitcoin and Beyond. *SSRN Electronic Journal* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3048124
- Cong, Lin William – He, Zhiguo – Li, Jiasun (2018): Decentralized Mining in Centralized Pools. *George Mason University School of Business Research Paper* No. 18-9. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3143724
- De Filippi, Primavera – Wright Aaron (2018): *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. London, Harvady University Press.
- Drescher, Daniel (2017): *Blockchain Basics – A Non-technical Introduction in 25 Steps*. Apress, New York.
- Eyal, Ittay (et. al.) (2016): *Bitcoin-NG: A Scalable Blockchain Protocol*, USENIX Association, 2016, Santa Clara. Elérhető: <https://www.usenix.org/system/files/conference/nsdi16/nsdi16-paper-eyal.pdf>
- Fenyvesi Réka (2014): *Pénzügyi innovációk és az európai felügyeleti hatóságok szerepe (2014)*. *Napi Gazdaság Online* 2014. október 17. és MNB <http://mnb.hu/letoltes/fenyvesi-reka-penzugyi-innovaciok.pdf>
- Levitin, Adam. J. (2017): Pandora’s Digital Box: The Promise and Perils of Digital Wallets. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 166, 1-90.
- Lin, Iuon-Chang – Liao, Tzu-Chun (2017): A Survey of Blockchain Security Issues and Challenges. *International Journal of Network Security*, Vol. 19, No.5, 653–659.
- Hacker, Philipp (2017): Corporate Governance for Complex Cryptocurrencies? A Framework for Stability and Decision Making in Blockchain-Based Organizations. *SSRN Electronic Journal* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2998830
- Harvey, Campbell R. (2014): Cryptofinance, 2014. *SSRN Electronic Journal* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2438299

- Kakavand, Hossein – Kost De Sevres, Nicolette – Chilton, Bart (2016): The Blockchain Revolution: An Analysis of Regulation and Technology Related to Distributed Ledger Technologies. *SSRN Electronic Journal* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2849251
- Kerényi Ádám – Molnár Júlia (2017): A FinTech-jelenség hatása – Radikális változás zajlik a pénzügyi szektorban? *Hitelintézeti Szemle*, 16. évf. 3. szám, 2017. szeptember, 32–50.
- Levitin, Adam. J. (2017): Pandora’s Digital Box: The Promise and Perils of Digital Wallets. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 166, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2899104
- Meaning, Jack (et. al.) (2018): Broadening Narrow Money: Monetary Policy with a Central Bank Digital Currency, *Bank of England Working Paper* No. 724, 1–35.
- Mollick, Ethan R. (2014): The Dynamics of Crowdfunding: An Exploratory Study. *Journal of Business Venturing*, Volume 29, Issue 1, January 2014, 1–16.
- Murugan, Arul (2018): *Security Token Offerings (STO): Leveraging Blockchain technology to bring liquidity to venture capital investments*. <https://medium.com/11-11-ventures/security-token-offerings-sto-leveraging-blockchain-technology-to-bring-liquidity-to-venture-e2ed560a2a74>
- Pfeffer Zsolt (2017): A fizetésre használható virtuális eszközök. *Kodifikáció és Közigazgatás*, 2017/1–2. 16–27.
- Rohr, Jonathan – Wright, Aaron (2017): Blockchain-Based Token Sales, Initial Coin Offerings, and the Democratization of Public Capital Markets, *Cardozo Legal Studies Research Paper* No. 527, 1–115.
- Schueffel, Patrick (2016): Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech, *Journal of Innovation Management* 2016/4, 32–54.
- Schwartz, David et al. (2014): *The Ripple Protocol Consensus Algorithm*, Ripple Labs. Inc., 2014. https://ripple.com/files/ripple_consensus_whitepaper.pdf
- Zetzsche, Dirk A. (et. al) (2017): The ICO Gold Rush: It’s a Scam, It’s a Bubble, It’s a Super Challenge for Regulators. *University of Luxembourg Law Working Paper* No. 11/2017, 1–43.

Alsó hegy utca

- BUSA RÉKA egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- CSAPODY TAMÁS egyetemi docens
SE Általános Orvostudományi Kar
- CSEGE GYULA r. főhadnagy, koordinációs tiszt
Belügyminisztérium
- ERDŐS CSABA egyetemi adjunktus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GLAVANITS JUDIT egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KIRÁLY PÉTER BÁLINT PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- MÁTYÁS SZABOLCS r. őrnagy, adjunktus
Nemzeti Közszolgálati Egyetem
- PÁLVÖLGYI ÁKOS PhD hallgató
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
- PONGRÁCZ ALEX egyetemi adjunktus
NKE Európai Állam- és Jogtörténeti Intézet
- SISKA KATALIN egyetemi docens
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- STUMPF ISTVÁN
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- TÓTH ZOLTÁN BALÁZS
Alapító, Politikai Spektrum Alapítvány
- Tussay Ákos PhD hallgató
PPKE Jog- és Államtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. *Jog Állam Politika* című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert. Kérjük szerzőinket, a terjedelmi kereteket nagyon szigorúan tartsák be. Hosszabb kéziratokkal csak különlegesen indokolt esetben foglalkozunk.
3. A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni lemezen vagy e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak kivételes esetben fogadható el.
5. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni.
6. Kérjük, hogy irodalomjegyzék lehetőség a ténylegesen hivatkozott publikációkat és azon publikációkat tartalmazza, amelyet a szerző felhasznált. Az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.
7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:
 - a) Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.
 - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:

Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.
 - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. In: *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 16. No. 2. April, 203–222. pp.
8. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 150 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét, alcímét is kérjük lefordítani. Továbbá kérjük a tanulmány legfontosabbnak gondolt 5-6 kulcsszavát magyarul.
9. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve a szövegbe építve és külön fájlként is kérjük leadni.
10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szer-

zők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

12. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám, mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ Közismert, hogy évente több ezer férfi, nő és gyermek, különböző haláshajókon, csónakokon és kenukon, életveszélyes körülmények között, illegálisan utazik a Földközi-tengeren, hogy megkísérelje elérni Európát. Az emberek Nyugat-Afrikából a spanyol Kanári-szigetekre, Marokkóból Dél-Spanyolországba, Líbiából Máltára, Szicília olasz szigeteire, Törökországból Görögország és Bulgária felé haladnak. Az EU-ba az útlevelek és vízumok nélkül belépő emberek különböző okokból érkeznek. Bizonyos esetekben az üldöztetés, az emberi jogaik megsértése és fegyveres konfliktusok elől menekülnek – ők különleges védelmet igénylő menekülteknek tekinthetők. A leggyakrabban azonban a hazájukat elhagyó menekültek a szegénységet és a munkanélküliséget próbálják elkerülni. Törökország az elmúlt három évtizedben kulcsfontosságú, kvázi „dobbantó” szerepet játszott a bevándorlási hullám kezelésében, tranzitországgként (vagy tranzitzőnakként) funkcionálva az Európába beutazásra váró irreguláris bevándorlóknak addig, amíg el nem érik a célországukat. | Siska Katalin
- ◆ A közvetlen demokrácia kifejezést a szakirodalom széles körben használja, azzal úgy az alkotmányjogi, összehasonlító alkotmányjogi, mint pedig az államtani, politikatudományi munkákban találkozhatunk. Ennek ellenére fogalmának meghatározására nagyon kevés mű tesz kísérletet, így a közvetlen demokrácia korántsem tekinthető olyan fogalomnak, amelynek jelentéstartalma tisztázott volna. E tanulmány célja, hogy áttekintse a közvetlen demokrácia definiálási kísérleteit, a fogalom összetevőinek meghatározását. A közvetlen demokrácia definiálása nemcsak a jheringi „jogászi fogalommennysország” teljesebbé tétele miatt – „l'art pour l'art” – fontos, mivel gyakorlatiasabb problémák forrása is lehet a fogalom bizonytalansága. E problémák közül Magyarországban a nemzeti konzultáció megítélése, közvetlen demokratikus intézmény-jellegének vizsgálatát a leginkább aktuális, de érdekes kérdéseket vet fel a petíciós jog, illetve a gyűlekezéshez való dogmatikája, így funkcióik meghatározása szempontjából is. Továbbá az értelmes és hatékony tudományos diskurzusnak is előfeltétele, hogy az abban résztvevők azonos jelentéstartalmat társítsanak adott fogalomhoz, jelen esetben a közvetlen demokráciához. Ezen írás ehhez szeretne hozzájárulni. | Erdős Csaba
- ◆ Az internálás intézményének széles körű alkalmazására a második világháború kitérése után került sor Magyarországon. A rendőrhatalom felügyelet vagy rendőrhatalom őrízet alá helyezés (internálás) elrendelése az illetékes rendőrség hatáskörébe tartozott. A kényszerintézkedéseket azokkal szemben alkalmazták, akiknek a magatartását a közrend, a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályosnak vagy károsnak ítélték. A büntetést alkalmazhaták lakhelyelhagyás nélkül vagy lakhely elhagyására való kötelezettség előírásával. Az utóbbi esetben távoli toloncházakba vagy táborkba kerültek az internáltak. Számos helyen létesült internálótábor 1939 után, így például Barcsan, Kistarcsán, Kolozsváron, Komáromban, Nagykanizsán, Ricsén, Sárváron, Zalaegerszegen és Budapest több kerületében. | Csapody Tamás
- ◆ A krisztocentrikus királyideál a politikai hatalom gyakorlásának azon teokratikus igazolása, ahol az uralkodónak egyfajta speciális liturgikus jelentőséget tulajdonítva, bizonyos értelemben a papsághoz számítjuk és e sajátos értelemben vett királyi hivatalánál fogva analógiát tételezünk a tisztség betöltője és Krisztus között. E megközelítés szerint tehát nem csupán arról van szó, hogy az uralkodó hatalmának legitimitását közvetlenül az isteni akaratból származtatja – s mint ilyen, Isten földi helytartójaként (vicarius Dei), egy specifikus normatív keretben, az Ő hatalmát gyakorolja –, hanem, ezt kiegészítendő, ugyancsak megjelenik a mediáció, az uralkodói közvetítés gondolata is, amelynek értelmében a hatalom letéteményesét mint egy különleges közvetítőt, Krisztus-követőt (krisztomimétész) kell felfognunk. Mielőtt azonban rátérnénk az Anonymus vonatkozó nézeteinek tárgyalására, szükségesnek tartom e királyideál eszmei forrásainak vázlatos feltárását. Jelen elemzés nagyban támaszkodik ugyanis az uralkodói krisztomimészis gondolatának eszmetörténetére, mivel Kantorowicz-cal egyetértve úgy gondolom, hogy reális kapcsolat tételezhető a császárkorban és a patrisztikában neoplatonikus alapokon elgondolt mimétikus uralkodói ideál és a Normann Anonymus krisztocentrikus megközelítése között. | Tussay Ákos